

Проблеми економіки та політичної економії

Науковий економічний електронний журнал

Scientific economic e-journal

Problems of Economy and Political Economy

2019
№ 2 (9)

Науковий економічний електронний журнал
«Проблеми економіки та політичної економії»

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Бажал Юрій Миколайович, д. е. н., проф.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»;
Базилевич Віктор Дмитрович, чл.-кор. НАН України, д. е. н.,
проф., Київський національний університет ім. Т. Шевченка;
Білоцерківець Володимир Вікторович, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України
(заступник головного редактора);
Бодров Володимир Григорович, д. е. н., проф.,
Університет державної фіскальної служби України;
Гриценко Андрій Андрійович, чл.-кор. НАН України, д. е. н.,
проф., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;
Довбня Світлана Борисівна, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Завгородня Олена Олександрівна, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Задорожний Григорій Васильович, д. е. н., проф.,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна;
Звєряков Михайло Іванович, чл.-кор. НАН України, д. е. н., проф.,
Одеський національний економічний університет;
Ковальчук Костянтин Федорович, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Король Григорета Олександрівна, к. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Лебедева Валентина Костянтинівна, к. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Савчук Лариса Миколаївна, к. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Соловій Ігор Павлович, д. е. н., проф.,
Національний лісотехнічний університет України;
Тарасевич Віктор Миколайович, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України (**головний редактор**);
Шинкарук Лідія Василівна, чл.-кор. НАН України, д. е. н., проф.,
Національний університет біоресурсів і природокористування
України;
Яковенко Лариса Іванівна, д. е. н., проф.,
Полтавський національний педагогічний університет
ім. В. Г. Короленка (заступник головного редактора);

СКЛАД МІЖНАРОДНОЇ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Алієв Урак Жолмурзайович, д. е. н., проф.,
освітня корпорація «Туран», університет «Туран-Астана», м. Астана,
Республіка Казахстан;
Білорус Олег Григорович, академік НАН України, д. е. н., проф.,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;
Габбер Юзеф Антоній, д. е. н., проф.,
Вища школа банківництва, м. Познань, Республіка Польща;
Гесць Валерій Михайлович, академік НАН України, д. е. н., проф.,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;
Лемещенко Петро Сергійович, д. е. н., проф., Білоруський
державний університет, м. Мінськ, Республіка Білорусь;
Савчук Володимир Сафронович, чл.-кор. НАН України, д. е. н.,
проф., ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана»;
Шлюсарчик Богуслав, д. е. н., проф., Жешувський університет,
Республіка Польща.

Адреса редакції:

Національна металургійна
академія України,
пр. Гагаріна, 4, к. 201,
м. Дніпро, 49600, Україна

Телефон:

38 (0562) 47-42-42

Електронна пошта:

polecon.ukr@gmail.com

Сайт:

<http://politeco.nmetau.edu.ua/>

ISSN 2518-7406

Засновник:

Національна металургійна
академія України

Рекомендовано до друку та
поширення через мережу
Інтернет Вченою радою
Національної металургійної
академії України, протокол
№ 9 від 27.11.2019 р.

Редакція не завжди поділяє
точку зору авторів та не несе
відповідальності за добір
фактів та помилки, яких вони
припускаються. Статті
подано в авторській редакції.
Повний або частковий
передрук дозволяється лише
за згодою авторів і редакції
журналу.

Підписано до друку

28.11.2019 р.

Формат 60x84 ½

Ум. друк. арк. 23,6. Зам. № 8

© ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ
ТА ПОЛІТИЧНОЇ
ЕКОНОМІЇ, 2019

The scientific electronic journal
«Problems of Economy and Political Economy»

COMPOSITION OF EDITORIAL BOARD:

Bazhal Yuriy, d. e. s., prof.,
National university of «Kyiv Mohyla academy»;
Bazilevych Viktor, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., Taras Shevchenko national university of Kyiv;
Bilotserkives Volodymyr, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine (**deputy editor**);
Bodrov Volodymyr, d. e. s., prof.,
University of the State Fiscal Service of Ukraine;
Hritsenko Andrii, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., «Institute of economics and forecasting of the NAS of
Ukraine»;
Dovbnia Svitlana, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Zavhorodnia Olena, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Zadorozhny Grigory, d. e. s., prof.,
V. N. Karazin Kharkiv National University;
Zveriakov Mychailo, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., Odessa national economic university;
Kovalchuk Kostiantyn, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Korol Hrihoreta, c. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Lebedeva Valentyna, c. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Savchuk Larisa, c. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Soloviy Ihor, d. e. s., prof.,
Ukrainian National Forestry University;
Tarasevich Viktor, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine (**editor-in-chief**);
Shynkaruk Lidiia, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., National university of life and environmental sciences of
Ukraine;
Yakovenko Larisa, d. e. s., prof.,
Poltava national pedagogical university named after V. G. Korolenko
(**deputy editor**);

COMPOSITION OF INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Aliiev Urak, d. e. s., prof.,
Educational corporation «Turan», university «Turan-Astana», Astana,
Republic of Kazakhstan;
Bilorus Oleg, academician of the NAS of Ukraine, d. e. s., prof.,
«Institute of economics and forecasting of the NAS of Ukraine»;
Habber Jusef Antoni, d. e. s., prof., WSB University in Poznan,
Republic of Poland;
Heiets Valerii, academician of the NAS of Ukraine, d. e. s., prof.,
«Institute of economics and forecasting of the NAS of Ukraine»;
Lemeshchenko Petr, d. e. s., prof.,
Belarusian state university, Minsk, Republic of Belarus;
Savchuk Volodymyr, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof.,
«Kyiv national economical university of V. Hetman»;
Slusarczyk Boguslav, d. e. s., prof.,
University of Rzeszow, Republic of Poland.

Editorial address:

National Metallurgical
Academy of Ukraine, Haharin
Av, 4, Dnipro, Ukraine, 49600

Phone:

38 (0562) 47-42-42

E-mail:

polecon.ukr@gmail.com

Site:

<http://politeco.nmetau.edu.ua/>

ISSN 2518-7406

The founder of the journal:

National Metallurgical
Academy of Ukraine

Recommended for publication
and dissemination through a
network the Internet by the
Scientific council of the
National Metallurgical
Academy of Ukraine, protocol
№ 9 from 27.11.2019.

The editorial not always divides
the point of view of authors and
does not bear responsibility for
selection of facts and errors that
they commit. The articles are
given in an authorial release.
The complete or partial
reprinting is allowed only with
the consent of authors and
editorial of journal.

A signed to printing

28.11.2019.

Format 60x84 ½

Conditional printed pages 23,6.

Booking № 8

© **PROBLEMS OF ECONOMY
AND POLITICAL ECONOMY,
2019**

ЗМІСТ

***ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА
ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ***

***Білоцерківець В. В., Завгородня О. О.,
Пимоненко А. Д., Чернишов Ю. О.***

Стратегічні засади інноваційного розвитку технологічної структури національної економіки України в реаліях Четвертої промислової революції: від прокламацій до імплементації 8

Жданова Л. Л.

Відтворення і нагромадження капіталу в умовах залежного капіталізму 27

Сірко А. В.

Головні віхи у розвитку предмета економічної теорії 42

Тарасевич В. М., Проха Л. М., Варшавська А. Ю.

Еволюція і предмет філософії та методології економічної науки: світові й національні особливості 59

***СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ***

Летуча О. В., Летуча А. А., Ворошук А. В., Корж А. Д.

Пріоритети планування як інструменту підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств металургійного комплексу України в умовах глобалізації 81

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Леонідов І. Л.

Інституціональна проблематика власності й привласнення інтелектуального продукту в міжнародній економічній думці 91

Омельянюк А. М.

Использование категории «прозрачность» в оценке социально-экономических отношений 105

Ткаченко Н. І., Ткаченко І. Д.

Шляхи пошуку оптимального рентного навантаження на гірничо-збагачувальні підприємства України 124

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Савчук Л. М., Бандоріна Л. М., Удачина К. О., Савчук Р. В. 143

Особливості економічної безпеки на різних рівнях управління

Фаїзова С. О.

Удосконалення системи управління промисловим підприємством на 155

основі використання прогресивних управлінських технологій

ІННОВАЦІЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Медведева Г. Б., Захарченко Л. А.

Принципы использования процессно-ценностного подхода при 164

формировании региональной инновационной системы

Алсуф'єва О. О.

Трансформація інноваційного партнерства в Україні в контексті 177

сучасних світових тенденції інноваційного розвитку

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Фомічева Т. Є.

Сучасні проблеми незаконного поводження з відходами та їх вплив на 197

розвиток екологічного тури змив українських Карпатах

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

Король Г. О., Распопова Ю. О., Акімова Т. В.

Інформація для обґрунтування вибору оптимальної системи 208

оподаткування суб'єктів господарювання

ГРОШІ І КРЕДИТ, ФІНАНСИ ТА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

Козут Ю. М.

Фінансова система України в умовах комплексної фінансової кризи 220

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ
ГОСПОДАРСТВОМ**

Шинкарук Л.В., Власенко Ю.Г., Геращенко В.О.

Теорії хвильового розвитку і синергетики та інклюзивність економіки 229

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Огневий В. В.

Трудо-вартісна основа монетаризму. Зерновалютний стандарт - WES 246

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHTS

- Bilotserkivets V. V., Zavhorodnia O. O.,
Pimonenko O. D., Chernyshov Yu. O.*
Strategic basis of innovative development of the technological structure of
the national economy of Ukraine in the realities of the Fourth Industrial
Revolution: from proclamation to implementation 8
- Zhdanova L. L.*
Reproduction and accumulation of capital in conditions of dependent
capitalism 27
- Sirko A. V.*
The main stages in the development of economic theory 42
- Tarasevych V. M., Prokha L. M., Varshavskaia A. Yu.*
Evolution and subject of philosophy and methodology of economic science:
global trends and national feature 59

INTERNATIONAL ECONOMICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Letucha O. V., Letucha A. A., Voroshchuk A. V., Korzh A. D.*
Priorities of planning as an instrument of improving the effectiveness of of
foreign economic activity of enterprises of the metallurgical complex in the
conditions of globalization 81

ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS

- Leonidov I. L.*
Institutional of problems of ownership and appropriation of intellectual
product in international economic thought 91
- Amelyaniuk A. M.*
Use of the transparency category in the assessment of socio-economic
relations 105
- Tkachenko N. I., Tkachenko I. D.*
Ways to find the optimal rental load for the mining enterprises of Ukraine 124

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Savchuk L. M., Bandorina L. M., Udachyna K. O., Savchuk R. V. 143
Economic security features at different management levels

Faizova S. O.
Improvement of the industrial enterprise management system based on the 155
introduction of advanced management technologies

INNOVATIONS AND INVESTMENT ACTIVITIES

Medvedeva G. B., Zakharchenko L. A. 164
The principles of using the process-value approach in the formation of a
regional innovation system

Alsufieva O. O. 177
Transformation of innovative partnership in Ukraine in the context of
modern world trends of innovative development

***ENVIRONMENTAL ECONOMICS AND ENVIRONMENTAL
PROTECTION***

Fomicheva T. E. 197
Modern problems of illegal waste management and their impact on the
development of ecological tourism in the Ukrainian Carpathians

ACCOUNTING, AUDITING AND ANALYSIS

Korol H. O., Raspopova Yu. O., Akimova T. V. 208
Information for rationale for choosing the optimal system of taxation of an
enterprise

MONEY AND CREDIT, FINANCES AND TAX POLICY

Kohut Yu. M. 220
Financial system of Ukraine in the conditions of complex the financial
crisis

NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT AND ECONOMICS

Shynkaruk L. V., Vlasenko Yu. G., Gerashchenko V. A. 229
Theories of wave development and synergetics and inclusiveness of the
economy

LETTERS TO EDITORIAL BOARD

Ognevoj V. V. 246
The labor-cost basis of monetarism. Wheat Exchange Standard (WES)

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

УДК 334.021:339.9

В. В. БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

О. О. ЗАВГОРОДНЯ,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

А. Д. ПИМОНЕНКО,
*магістрант кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

Ю. О. ЧЕРНИШОВ,
*бакалаврант кафедри економіки та підприємництва
ім. Т.Г. Беня,
Національна металургійна академія України*

**СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В
РЕАЛІЯХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ: ВІД ПРОКЛАМАЦІЙ ДО
ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ**

Стаття присвячена дослідженню фундаментальних засад розвитку технологічної структури національної економіки в умовах поширення постіндустріалізаційних перетворень

(четвертої промислової революції). Показано, що визначальною передумовою підвищення рівня добробуту та прискорення макроекономічної динаміки є розвинута технологічна структура національної економіки із високими можливостями щодо впровадження інновацій, виробництва благ та послуг, здатних задовольняти інноваційні потреби споживачів. Розкрито особливості наявної технологічної структури вітчизняної промисловості, визначено її «вузькі місця» та перспективи подальшого розвитку. Показано, що в умовах постіндустріалізаційного розвитку економіки з'являється можливість фіксації відсутності для необлаг існування дуалізму благо-зчеплення та неблаго-розчеплення. У цьому контексті доведено, що швидкість процесів зчеплення-розчеплення необлаг створює феноменально сприятливі умови для прискореного саме інноваційного розвитку сучасної національної економіки України, зростання питомої ваги її інноваційної складової. Виокремлено основні способи імплементації форсованого інноваційного розвитку технологічної структури національної економіки: 1) *еволюційний* через модернізацію третього та четвертого укладів й інтенсивний розвиток укладів більш високих рівнів та 2) *проривний*, коли слід фокусувати ресурси саме на тих напрямках технологічного розвитку, де країна може вийти у лідери з огляду на відповідні національні конкурентні переваги, особливості спеціалізації у світовому поділі праці.

Ключові слова: конкуренція, інновації, національна економіка, технологічна структура, четверта промислова революція, форсований економічний розвиток, необлага, неоекономіка.

Актуальність та поставка проблеми. У сучасних умовах становлення постіндустріальної економічної реальності за форматом «Індустрія 4.0» [1] реалізація цільової функції національної економіки уможлиблюється лише за наявності у її відтворювальному циклі ефективного механізму розвитку та інноваційної підтримки вітчизняних високотехнологічних (далі – high-tech) секторів та видів діяльності. Саме у їх межах закладаються підйоми екологічнобезпечного розширення простору активності економічних акторів та інтенсифікації макроекономічної динаміки за рахунок підвищення продуктивності суспільної праці, зменшення ресурсоємності суспільного продукту, розгортання чисельних мережевих ефектів, зокрема ефекту спілловеру (spillover effect) тощо [2, с. 256-257]. Водночас high-tech складова мікро- та макропроцесів забезпечує формування та зміцнення розвинутих наукоємних національних конкурентних переваг [3-4], а також через поширення телекомунікаційних on-line технологій та удосконалення дії ІКТ-контурів зворотного зв'язку сприяє підвищенню якості управлінських рішень, прискоренню адаптації вітчизняних виробників до зовнішніх конкурентних загроз і викликів середовища. Та чи найголовнішим є те, що інноваційна активність, high-tech процеси та результати дозволяють економічним акторам створювати техно- та бізнес-протоструктури майбутнього, від початку проектувати, конструювати та імплементувати його, спираючись на власні, а не зовнішньодетерміновані, потреби і стратегічні інтереси розвитку.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Важливою складовою суспільного розвитку є періодична радикальна зміна технологічної структури

економічних систем, за результатами якої відбувається руйнація традиційних (менш ефективних та конкурентоспроможних) технологічних засад ведення господарської діяльності та становлення нових, більш прогресивних. У свою чергу, радикальні технологічні нововведення супроводжуються реорганізацією відносин власності, оновленням суспільних інститутів, новаціями у сфері науки, освіти, культури тощо. Тобто, завдяки піонерним інноваціям, що спричиняють ланцюгову реакцію між взаємопов'язаними елементами системи й стають катализатором загальносистемних перетворень, «суспільство змінює шкіру» [5, с. 3] й стрибкоподібно здійснює перехід до нового стану [6, с. 65-82; 7, с. 143-152]. Від попередника останній вирізнятимуть порівняно вищі еволюційний та конкурентний потенціали, більші виробничі можливості [8, с. 230-239] щодо створення доданої вартості, ширші альтернативи вибору варіантів реалізації стратегії розвитку, узгодженої із відповідними екологічними та соціальними імперативами [9].

Характер і динаміка технолого-економічного розвитку, інноваційні та структурні зміни, що ініціюють, характеризують та супроводжують даний процес і визначають його перебіг на різних рівнях світ-системи, завжди знаходилися в центрі уваги економічної науки. Широко відомими й затребуваним у сьогоденні є здобутки таких видатних науковців як Ю. Бажал, В. Геєць, Б. Кваснюк, М. Кондратьєв, К. Перес, Ю. Пилипенко, П. Ромер (Нобелівська премія 2018 р. за дослідження впливу технологічного фактору на розвиток глобальної економіки), Е. Райтнер, У. Ростоу, Р. Солоу, Л. Федулова, К. Фрімен, Л. Шинкарук, Й. Шумпетер, К. Шваб та ін. Найбільший простір для дослідників надає проблематика постіндустріалізації та четвертої промислової революції, що нерозривно пов'язані із зародженням і становленням шостого технологічного укладу - Індустрії 4.0, заснованої на цифровій економіці з її кіберфізичними технологічними системами (cyber-physical systems (CPS)) та кастомізованим світом Інтернет-речей [1]. Оскільки сам об'єкт дослідження лише перебуває на початковому етапі життєвого циклу й має досить коротку власну історію, то він, навіть для фахівців, багато у чому залишається невідомим та непізнаним.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження технологічного розвитку національної економіки України в умовах глобалізації та постіндустріалізації, дослідження передумов для розробки та подальшої імплементації державної структурної політики, орієнтованої на розбудову та інноваційну підтримку high-tech вітчизняної індустрії.

Виклад основного матеріалу. Проривні інновації та високі технології дедалі все більш утверджують себе тим фундаментом, який в умовах глобальної

конкуренції визначає економічну міць країни, масштаби її присутності на світових ринках товарів і послуг, а також перспективи її входження у світову політико-економічну еліту. За відкритої моделі економічного розвитку внутрішні ресурсні обмеження втрачають критичне значення і відходять на другий план, оскільки можуть бути подолані при достатньому фінансуванні за рахунок мобільності праці та капіталу, експорту об'єктів інтелектуальної власності та високотехнологічних засобів виробництва, дифузії інновацій тощо [8, с. 239]. За цих умов визначальною передумовою підвищення рівня добробуту та прискорення макроекономічної динаміки є розвинута технологічна структура національної економіки із високими можливостями щодо впровадження інновацій, виробництва благ та послуг, здатних задовольняти інноваційні потреби споживачів (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

Поділ країн світу за рівнем економічного добробуту та рівнем технологічного розвитку, 2017 рр. [10, с. 62]

Показники	Одиниця вимірювання	Світ*	Групи країн за рівнем доходу			
			НІ-країни	УМ-країни	ЛМ-країни	ЛІ-країни
Населення	млн.	6934,5	1306,9	2400,3	2743,2	880,1
	%	100	18,85	34,61	33,85	12,69
ВВП, за поточним курсом	трлн. дол.	76774,2	51505,7	19251,9	4827,2	1189,4
	%	100	67,09	25,08	6,29	1,55
Середній ВВП на душу населення	дол. за ПКС	16971,99	36296,29	13243,46	4856,95	1576,80
Середня продуктивність праці	дол. ВВП на 1 зайнятого	113054,9	329917,7	19710,08	6769,45	2209,96
Індекс людського розвитку	бали	0,68	0,87	0,75	0,62	0,50
Індекс технологічного розвитку (здатності та готовності економіки країни сприймати технологічні інновації) **	бали	4,24	5,28	4,18	3,91	3,55
Умовний добуток 0.1 пункту технологічного розвитку +3241,25\$ на душу населення						

* Обстежені країни. ** - медіанний показник ВВП у групі країн.

НІ-країни - країни з високим рівнем доходу (ВВП на душу населення за ПКС \geq 18000 дол. США); УМ-країни - країни з доходом вище середнього рівня (8000 дол. США \leq ВВП на душу населення за ПКС < 18000 дол. США); ЛМ-країни - країни з доходом нижче середнього рівня (2750 \leq ВВП на душу населення за ПКС < 8000 дол. США) ЛІ - країни - країни з низьким рівнем доходу (ВВП на душу населення < 2750 дол. США за ПКС.)

Про найвищий рівень розвитку технологічної структури національної економіки свідчить наявність та поширеність у ній виробництв шостого технологічного укладу. Про подальші стратегічні перспективи технологічного

розвитку - додатна динаміка кількості щорічно зареєстрованих патентів, точніше тієї їх частки, що стимулює та підтримує розвиток високих технологій - технологій майбутнього, передвісників сьомого технологічного укладу. Короткострокові перспективи безпосередньо залежать від інноваційної активності підприємств, рівня новизни інновацій, що ними впроваджуються, та ресурсного забезпечення інноваційного розвитку.

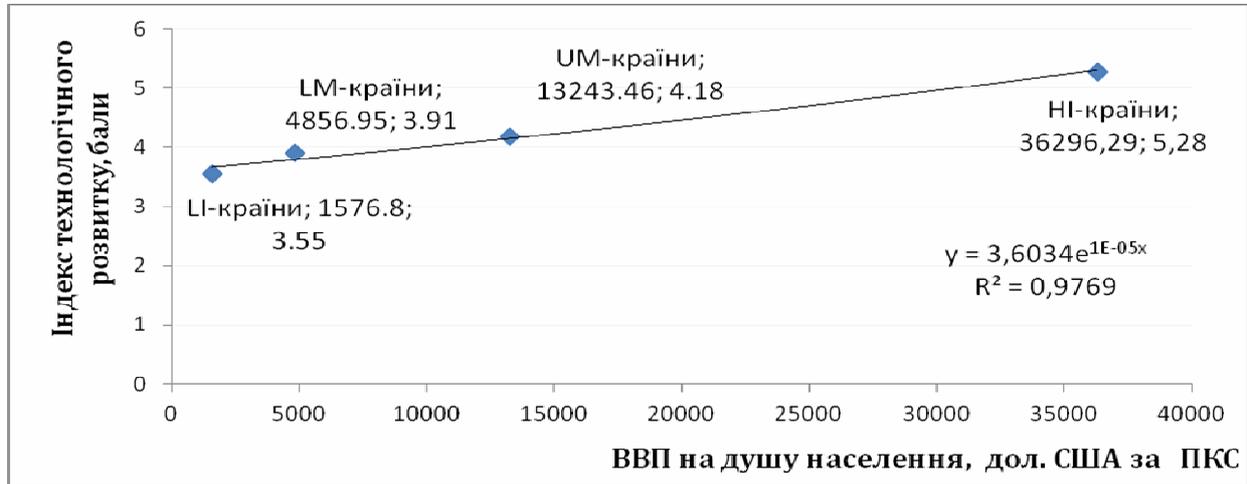

Рис. 1. Кореляція між рівнем економічного та технологічного розвитку національних економік [складено авторами за даними табл. 1].

Сучасна економічна наука визначає технологічний уклад (далі - ТУ) як взаємопов'язану та взаємозумовлену стійку економічну систему, складовими якої є базисні для економіки технологічно споріднені відтворювальні контури замкненого циклу [6, с. 148]. Будь-який ТУ має певне якісне наповнення, що, з одного боку, характеризується єдиним технічним рівнем його виробництв, пов'язаних між собою вертикальними та горизонтальними потоками якісно однорідних ресурсів (трудових, енергетичних, матеріально-технічних, інформаційних). А, з іншого, - відрізняє технологічні уклади один від одного (табл. 2).

Характеристику шостого технологічного укладу доцільно здійснювати за започаткованим М. Кондратьєвим та Й. Шумпетером принципом "технологія+", коли крім самої новітньої технологічної системи увага додатково приділяється середовищу, в якому розгортається її життєвий цикл [11]. На сьогодні вже не піддається сумнівам, що базисними технологіями - ядром шостого технологічного укладу (VI-ТУ) - виступають нанотехнології, аерокосмічна техніка (повітряні та космічні літальні апарати), електроніка та безпроводні телекомунікації, фармацевтика та тонка хімія, виробництво комп'ютерної та офісної техніки, програмне забезпечення та імітаційне моделювання, high-hum - технології та системи управління персоналом, біохімія та біотехнології (зокрема біологія клітин, регенеративна біологія заснована на використанні

Таблиця 2

Хронологія еволюції та характеристика технологічних систем (укладів)

ТСВ та ТУ		Технологічні способи виробництва (ТСВ)			
		Машинний →	Напівавтоматизований →	Автоматизований →	Інтелектуалізований →
		Технологічні уклади			
Ознаки	Третій	Четвертий	П'ятий	Шостий	
Стадія суспільно-го розвитку (за цивілізаційним підходом)	Індустріальна				
Початок, рр.	1891- 1896	1929-1933	1973-1975	2007-2009	2050 (?)
Завершення, рр.	1929-1933	1973-1975	2007-7009		
Поточна стадія життєвого циклу в країнах – лідерах	Запад	Зрілість, закінчення "репродуктивного періоду" на історичній батьківщині; експансія в країни, що займають нижчі шаблі світової технологічної "піраміди"	Екстенсивне зростання; експансія в національних та регіональних масштабах	Зародження	
"Ядро" ТУ – базисні технології	Електротехніка, важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, неорганічна хімія, електроенергетика	Автомобілебудування, кольорова металургія, виробництво споживчих товарів довгострокового користування, синтетичні матеріали, органічна хімія, нафтопереробка, мобільне транспортне обладнання	Мікроелектроніка, комп'ютерна та оптоволоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, гражданська авіація, роботобудування, видобуток і переробка газу, інформаційно-комунікаційні послуги	Біо- та нанотехнології, гена інженерія людини та тварини, космічна техніка, інформатизація II рівня (штучний інтелект), безпровідні Інтернет-мережі, тонка хімія, high-hum технології	
Джерело енергії	Вугілля, електроенергія	Нафта, електроенергія	Природний газ, електроенергія, атомна енергія	Ядерне та «зелене» біопаливо, невичерпні сили природи (сонячна, повітряна і геотермальна енергія, енергія приливів і відливів тощо)	

Продовження табл. 2

Основний матеріал	Сталь, бетон	Сталь, продукти нафто- та органічної хімії	Конструкційні метали та синтетичні матеріали, швидко створені на основі попередньо визначених споживчих властивостей	Конструкційні синтетичні матеріали, спроможні змінювати властивості відповідно до змін середовища і вимог споживача; генномодифікована продукція
Провідні форми техніко-технологічної організації	Конвєрсні напівавтоматизовані лінії, масовий випуск серійної уніфікованої продукції	Комплексне механізоване виробництво, автоматизовані групові поточні лінії із комп'ютерним керуванням (АСУТП, АСУП)	Гнучкі виробничі системи, багатомоноклатурні поточні автоматизовані лінії, поєднані із системами автоматизованого проектування продукції (САПР) та станками із числовим програмним управлінням (ЧПУ); автоматизовані системи управління життєвим циклом продукту (CAES-технології)	Інтегративні гнучкі "безлюдні", екологічно чисті виробничі системи; багатомоноклатурні поточні автоматизовані лінії з поліфункціональними елементами швидко інтелекту, що мають швидко обмежені можливості до саморозвитку і самоорганізації (CPS та CAES-технології)
Напрямок підвищення ефективності національного відтворення	Зменшення часу корисного використання обладнання на основні конструктивної уніфікації та гомогенності споживання; зростання ефекту від масштабу виробництва	Підвищення гнучкості виробництва, його адаптабельності до циклічних та аперіодичних змін ринкової кон'юнктури; зростання ефекту масштабу за рахунок виробничих та організаційних факторів, у т.ч. завдяки залученню зовнішніх ресурсів (праці й капіталу); підвищення кваліфікації зайнятих	Підвищення комплексної продуктивності факторів виробництва та ефектів різноманіття та масштабу внаслідок диверсифікації форм інтернаціоналізації бізнесу, міграції технологій; програмування попиту, інтеграція виробництва і збуту; часткова відмова від абсолютно обмежених природних ресурсів на користь швидко створених тощо	Підвищення синергії (комплексної продуктивності факторів виробництва); перенавчання людини; інтенсифікація техніко-економічної творчості; прискорення глобальної дифузії знань та інновацій; масове використання відносно невичерпних інтелектуальних ресурсів; зменшення екологічних витрат і незворотних втрат

Продовження табл. 2

Провідні форми власності та організації виробництва	Високий рівень концентрації й централізації виробництва і капіталів; розмежування власності і управління	Вертикальна інтеграція й кооперація різних функціональних форм капіталу із дольовою участю держави; галузеви та міжгалузеви кластери; активна участь держави у процесі конкуренції й сприяння кластеротворення	Дивізійна структура транснаціональних монополій та олігополій; постійні й тимчасові альянси середній і дрібних фірм на основі аутсорсингу, мережових інформаційно-комунікаційних технологій; партисипативне управління; гнучкі системи делегування і перерозподілу прав власності	Дивізійна структура монополій та олігополій; постійні й тимчасові альянси крупних, середній і дрібних фірм на основі аутсорсингу, мережових інформаційно-комунікаційних технологій; масове партисипативне управління; гнучкі системи делегування і перерозподілу прав власності
Просторова (геоекономічна) конфігурація організації виробництва і споживання	Етноцентризм при досить активних експортно-імпортних торговельних відносинах та залученні зовнішніх ресурсів	Перенесення виробництва в цілому чи окремих стадій виробничо-збутового процесу за кордони країни, часткова інтерналізація бізнесу	Становлення виробничих форм міжнародної мікроекономічної інтеграції, транснаціоналізація і глобалізація бізнесу, побудова матричних та мережових (кластерних) глобальних структур	Мережіві глобальні структури, що охоплюють усі стадії та форми руху валового продукту світу, відповідних ресурсних та товарно-грошових потоків
Транспорт	Гужовий транспорт, автомобілі, морські судна	Автомобілі, поїзди, морські судна	Автомобілі, літаки, поїзди, масогрузні спеціалізовані морські судна (балкери, танкери, рефрижератори)	Ультравидкі поїзди, електрокари, морські та океанські судна, масогрузні літаки з гіперзвуковим реактивним двигуном

Складено авторами із використанням [15-16]

стволових клітин, генна інженерія та терапія, нейробіологія, біоінформатика, технології, імунобіологія, молекулярна біологія та фармакологія, фармакокінетика, біо-комп'ютерні та трансляційні технології) [12-13].

Саме із прогресом біотехнологій та медичної техніки безпосередньо пов'язується соціальний фокус четвертої промислової революції. Насамперед, йдеться про реальні перспективи подовження тривалості та покращення якості життя населення у суспільстві майбутнього [14].

Категорія *високотехнологічних та наукоємних послуг*, що забезпечують інфраструктурну підтримку технологічного «ядра», охоплює усю сферу наукових досліджень та досвідно-конструкторських розробок, інжиніринг, архітектурні та дизайнерські послуги, фінансовий консалтинг та страхування, юридичне та бухгалтерське супроводження бізнесу, освітні послуги, державне управління та адміністрування, медичні та ветеринарні послуги тощо.

Щодо енергетичних джерел VI-ТУ, то очікується, що в недалекому майбутньому живлення виробничих процесів переважно буде здійснюватися за рахунок біопалива, майже невичерпних сил природи (сонячна, повітряна, геотермальна та гідроенергія). А ресурсо- та енергозберігаючі процесові інновації стануть запорукою екологічної безпеки та сталого розвитку майбутніх поколінь. До речі, дбайливе ставлення до екології істотно вирізняє VI-ТУ від його попередників, що «висмоктали» з надр Землі мільярди барелів нафти та кубометрів газу, тони руди та кам'яного вугілля, а також призвели до появи парникового ефекту. Також порівняно із передісторією, на шостій “хвилі” більш інтенсивно та широко будуть використовуватися такі відносно невичерпні ресурси суспільного розвитку як інтелект, знання та наукоємна інформація [8, с. 188-189].

Зрозуміло, що специфіка VI-ТУ проявляється не тільки у засобах, а й предметах та результатах праці. Їх сучасний набір буде суттєво оновлено й доповнено конструкційними синтетичними матеріалами, спроможним змінювати властивості відповідно до змін середовища і вимог споживача, генно-модифікованою продукцією, 3D-друкованими виробами, дистанційно керованими та (або) самокерованими “розумними” (із елементами штучного інтелекту) засобами праці та пристроями різного призначення, тощо [1].

Більшість вищеназваних ознак нової технологічної реальності вже досить виразно проявила себе на теренах країн Організації економічного співробітництва та розвитку. Українці, на жаль, знайомляться із ними переважно як споживачі інноваційних благ, масово імпортованих із відповідних високотехнологічних сегментів світових товарних ринків. За оцінками Світового Банку, найбільшими експортерами високотехнологічної продукції у 2017 р. були підприємства Китаю (25,62%), Німеччини (8,29%), Південної Кореї

(7,04%), США (6,63%), Сінгапуру (6,21%), Франції (4,62%), Японії (4,49%), Нідерландів (3,32%), Сполученого Королівства (3,17%) та Малайзії (3,13%). На долю України припадало лише 0,05% вартості світового високотехнологічного експорту [17].

Це і не дивно, зважаючи на наявну технологічну структуру вітчизняної промисловості. Розрахунки свідчать, що у 2018 р. частка вищих технологічних укладів (п'ятого та шостого) у сукупному обсязі виробленої промислової продукції становила близько 4%. Окремий внесок VI-ТУ, який визначає перспективи високотехнологічного розвитку країни й конструює її майбутнє, був трохи менший за 0,1%. Решта виробленої продукції припадала на третій (58%) та четвертий (38%) технологічні уклади [18].

Не втішають і результати аналізу не мовби «застиглого у часі» розподілу за технологічними укладами інвестиційних видатків, обсягів фінансування наукових досліджень та розробок, капіталовкладень на технічне переозброєння та модернізацію виробництва (табл. 3, рис. 2-3). Вони відображають несприятливе майбутнє, в якому домінуватимуть 3-й та 4-й технологічні уклади, не здатні забезпечити перемогу у глобальній конкурентній боротьбі (зокрема через високу ресурсоемність), збільшення обсягів доданої вартості та зростання добробуту. Чи не єдиним втішним моментом є те, що, незважаючи на усі обставини й негаразди, Україна й надалі зберігає досить широку науково-технічну спеціалізацію (рис. 4), залишаючи собі “точки опори”, можливості й альтернативи для розвитку.

Таблиця 2

Розподіл в Україні обсягів виробництва, інвестиційних видатків, витрат на науково-технічний та інноваційний розвиток за технологічними укладами (у %), 2018 р.

Показники	Технологічні уклади				Разом	Середньозважений коефіцієнт рівня технологічності, бали (Кт)*
	3-й	4-й	5-й	6-й		
Обсяг виробництва продукції	57,9 %	38 %	4%	0,1 %	100%	3,46
Фінансування наукових досліджень і розробок	6 %	69,7 %	23%	0,3 %	100%	4,13
Витрати на інновації	30 %	60 %	8,6 %	0,4 %	100%	3,75
Інвестиційні видатки	75 %	20 %	4,5 %	0,5 %	100%	3,03
Капітальне вкладення на технічне переозброєння і модернізацію	83 %	10 %	6,1 %	0,9 %	100%	3,29

* $K_t = \sum_{i=1}^n Q_i \cdot R_i$, де n – кількість технологічних укладів, що піддається аналізу, Q_i – питома вага i-го ТУ, R_i – ваговий коефіцієнт, що кількісно співпадає із номером ТУ [6, с. 218]

Розраховано авторами за [15].

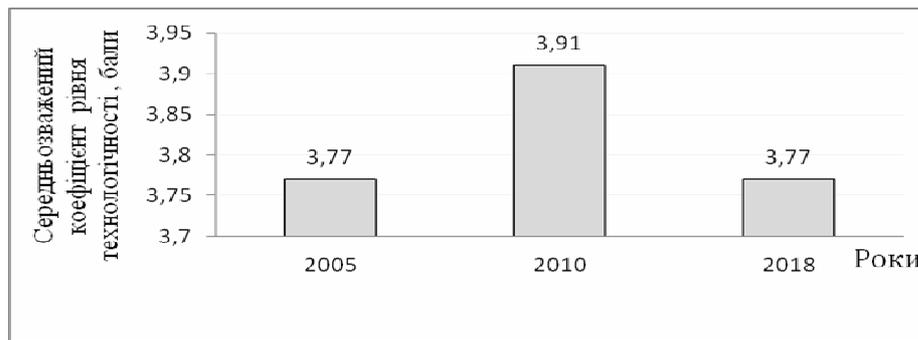

Рис. 2. Динаміка середньозваженого коефіцієнту рівня технологічності видатків на інноваційний розвиток промисловості України, 2005-2018 рр. [складено авторами за [18]]

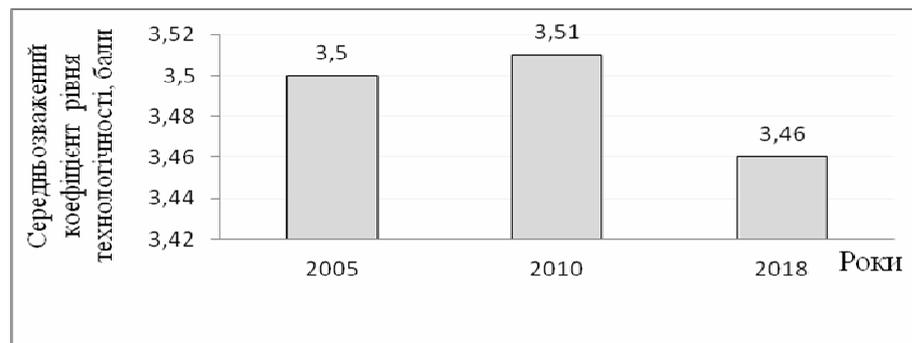

Рис. 3. Динаміка середньозваженого коефіцієнту рівня технологічності реалізованої промислової продукції в Україні, 2005– 2018 рр. [складено авторами за [18]]

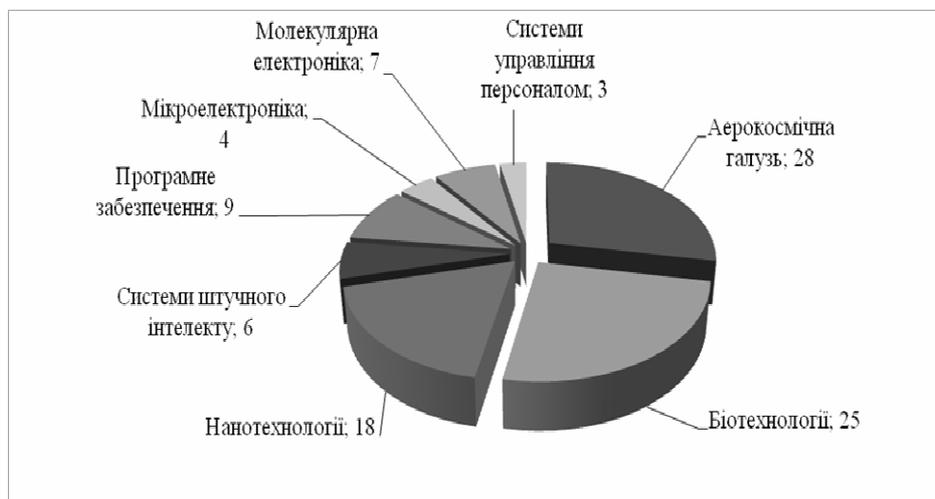

Рис. 4. Розподіл продукції виробництв шостого технологічного укладу за видами діяльності (у %), 2017 р. [18]

Із використанням цих можливостей не слід зволікати. Щороку відставання України від країн-світових лідерів збільшується, бо темпи соціально-економічного часу прискорюються чи не щороку, що характеризується, з одного боку, збільшенням кількості суспільно значимих подій в календарну одиницю часу – рік [19, с. 38], а з іншого, – моральним

старінням та суттєвим скороченням життєвих циклів продуктів та технологій, їх обривання ще до завершальної втрати ними своїх споживчих властивостей. Дійсно, раніше, в умовах традиційної економіки на консумаційному рівні можна було констатувати явище довгострокового зчеплення економічного суб'єкта та економічного блага. Так, при споживанні продуктів харчування економічний суб'єкт, поглинаючи калорії, відтворюється через повну деструкцію продукту як певного блага. Благо зціплюється з суб'єктом, як благо, а розчеплення відбувається вже з неблагом. Споживання предметів побуту є також процесом їх деструкції, лише пролонгованої у часі. Поступова деструкція через погіршення споживчих властивостей такого блага перетворюватиме його в неблаго. Досягнення ж останнім подібного статусу автоматично викреслює його з переліку об'єктів інтересу споживача. Відбувається розчеплення суб'єкта та вже неблага. Під час сучасного етапу розвитку економіки з'являється можливість фіксації відсутності для необлаг існування аналогічного дуалізму благо-зчеплення та неблаго-розчеплення. Економічний суб'єкт продовжує вступати у відносини зчеплення з благом (неблагом), а використання блага передбачає його поступову деструкцію (хоч такий процес втрачає обов'язковий характер). Проте тотальність деструкції, у будь-якому випадку, відходить у Лету - використання необлага завершується раніше, аніж воно отримує статус неблага. Так, споживач замінює наявне програмне забезпечення його новою, більш продуктивною альтернативою, хоч має можливість і далі застосовувати старе. Аналогічним чином в умовах сучасної нової економіки він відмовляється від подальшого використання ще цілком придатних для вжитку мобільних телефонів, комп'ютерів, телевізорів, автомобілів, побутової техніки тощо. Поява альтернативних, більш якісних, продуктивних чи просто більш привабливих, з точки зору споживача, благ сприяє набуттю вже наявним у нього благам статусу морально застарілих. Таких благ, на думку споживача, слід позбутися, замінивши їх більш привабливими новими аналогами. І така його позиція цілком зрозуміла, виходячи з людської цікавості до всього нового, ще не апробованого та не опанованого. Ще Т. Лукрецій зазначав: «Що було вчора в ціні, - під ногами валяється нині, Далі щось інше виходить із темної смуги погорди; Прагнуть його все палкіше, хвалу йому люди співають, Щойно відкритому, в шані найвищій воно серед смертних» [21, с. 146]. Отже, в процесі виключення подібної одиниці із консумаційного набору сучасного споживача відбувається розчеплення не з неблагом, а із благом. Завершення розчеплення збільшує вірогідність нового зчеплення в умовах появи у споживача вільних каналів поглинання корисності. Функціональні особливості цих вже сформованих каналів диктують властивості елементів, корисність яких буде поглинатися. Формування імпліцитного попиту на нові неоекономічні блага

сприятиме появі пропозиції таких благ. А надзвичайна швидкість процесів зчеплення-розчеплення необлаг створює феноменально сприятливі умови для прискореного саме інноваційного розвитку сучасної національної економіки України, зростання питомої ваги її неоекономічної складової [20].

У цьому контексті можна виокремити два основних способи імплементації форсованого інноваційного розвитку як шляху наздогнати країни-лідери: 1) *еволюційний* через модернізацію третього та четвертого укладів й інтенсивний розвиток укладів більш високих рівнів або 2) *проривний*, коли слід фокусувати ресурси саме на тих напрямках технологічного розвитку, де країна може вийти у лідери з огляду на відповідні національні конкурентні переваги, особливості спеціалізації у світовому поділі праці, зокрема, науково-технічної праці, та ресурсні можливості [22]. Кожен з варіантів має свої переваги й недоліки, аналізу яких може бути присвячена окрема стаття. На наш погляд, основним недоліком першого варіанту є значні фінансові ресурси, необхідні для його реалізації. Другого, більш привабливого за довгостроковими наслідками, - масштабне структурне безробіття, що супроводжує руйнацію традиційних технологічних систем. Тож слід шукати консенсусне рішення, реалізувати яке без визначальної участі держави неможливо. Оскільки Україна перебуває на індустріальній стадії розвитку і вичерпала далеко не всі можливості цієї стадії, цілком доцільно широко використовувати передові індустріальні технології та їх доходостворювальний, у т.ч. валютогенераційний, потенціал для авангардизації [23, с. 342-344] та неоіндустріальної модернізації національної економіки [24, с. 33-48]. Державний бюджет має перебрати на себе функціонал щодо: а) забезпечення трансформації податкових платежів підприємств третього та четвертого технологічного укладів в інвестиції та інновації п'ятого та шостого; б) потужної підтримки бюджетними коштами національних пріоритетів науково-технічного та інноваційного розвитку [25-26]; в) фронтального стимулювання за допомогою цільових податкових пільг інноваційно-інвестиційної діяльності приватного сектору, насамперед підвищення схильності до інноваційного капіталотворення малих та середніх підприємств [27].

Слід враховувати, що управління інноваційним розвитком на різних рівнях економіки має певні особливості. На підприємстві доцільно зосереджуватись на маркетинговій, а через неї інноваційній, інвестиційній і виробничо-збутовій діяльності, на виявленні і всебічному використанні існуючих і перспективних ринкових можливостей, підтримуючи певний баланс зовнішніх і внутрішніх резервів розвитку, з метою досягнення успіху в конкуренції, максимізації поточних і перспективних доходів. На рівні національної економіки орієнтири розвитку диктує фундаментальна та прикладна наука. Оскільки базові відкриття та піонерні інновації є джерелом

монопольних конкурентних переваг, їх від початку доцільно не випустити із національної юрисдикції, фінансуючи виключно за рахунок внутрішніх джерел. Додатково на державу покладається задача формування патріотичної системи інститутів розвитку та інноваційної інфраструктури, що заохочують державно-приватне партнерство та науково-виробничу колаборацію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процеси технологічного економічного розвитку завжди протікають у певних просторово-часових координатах, що зумовлюють їхній історичний контекст та конкретне змістовне наповнення. Техногенез у першій чверті XXI-го сторіччя за форматом «Індустрія 4.0» передбачає наявність у відтворювальному циклі національних економік ефективного механізму інноваційного розвитку вітчизняних високотехнологічних секторів та видів діяльності. Авангардизація та неоіндустріальна модернізація національної економіки України має спиратися на дохостворювальний, у т.ч. валютогенераційний, потенціал промислових виробництв третього та четвертого технологічних укладів.

Щодо перспектив подальших досліджень, то вони, насамперед, пов'язані із визначенням сприятливих макроекономічних передумов та конкретних механізмів інноваційної підтримки прогресивних структурних зрушень, атрибутом яких є розбудова та посилення конкурентних позицій вітчизняного високотехнологічного сектору.

Список використаної літератури

1. Shwab K. The Fourth Industrial Revolution [E-resource] / K. Schwab. – Available at: <https://luminariaz.files.wordpress.com/2017/11/the-fourth-industrial-revolution-2016-21.pdf>
2. Завгородня О.О. Інноваційна динаміка національної економіки: монографія / О.О. Завгородня. – Дніпропетровськ: Пороги, 2014. – 408 с.
3. Білоцерківець В.В. Пріоритети управління конкурентоспроможністю національних економік або чи є альтернативи інноваційному шляху розвитку в глобальній гонитві за лідерством? Частина I. [Електронний ресурс] / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, О.О. Алсуф'єва // Проблеми економіки та політичної економії. – 2018. – №2. – С. 70-93. – Режим доступу: http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/3_a_ua.p
4. Білоцерківець В.В. Пріоритети управління конкурентоспроможністю національних економік або чи є альтернативи інноваційному шляху розвитку в глобальній гонитві за лідерством? Частина II. [Електронний ресурс] / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, А.О. Єфіменко, О.А. Михайленко // Проблеми економіки та політичної економії. – 2019. - №1. - С. 8-23. – Режим доступу: http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/8/1_a_ua.p

5. Меньшиков С.М. Длинные волны в экономике : когда общество меняет кожу / С.М. Меньшиков, Л.А. Клименко. – Москва: Международные отношения, 1989. – 272 с.

6. Пилипенко Ю.І. Технологічна система національної економіки та її регулювання / Ю.І. Пилипенко: Монографія / Ю.І. Пилипенко. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. – 241 с.

7. Федулова Л.І. Інноваційна економіка: підручник / Л.І. Федулова. – К.: Либідь, 2006. – 480 с.

8. Інноваційно-інформаційна економіка: зміст, динаміка, регулювання: монографія / В.М. Тарасевич, В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня та ін.; за ред. В.М. Тарасевича. – Д.: ПМП “Економіка”, 2018. – 352 с.

9. Національна доповідь 2017 «Цілі Сталого Розвитку: Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvyktu-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

10. Євроінтеграційний вимір національної економіки України: монографія / Тарасевич В.М., Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Лебедева В.К. та ін.; за ред. В.М. Тарасевича. – Д.: ПБП «Економіка», 2019. – 166 с.

11. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й.А. Шумпетер. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 242 с.

12. EUROSTAT. High-tech industry and knowledge-intensive services (htec) [E-resource] – Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/htec_esms.htm

13. WIPO [E-resource] - Available at: <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>

14. World Health Organization [E-resource] – Available at: <https://www.who.int/>

15. Фримен К. Як час спливає: Від епохи промислових революцій до інформаційної революції: пер. з англ. / К. Фримен, Ф. Лука. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. - 510 с.

16. David J.M. The Fourth Industrial Revolution: Opportunities and Challenges [E-resource] / J.M. David, M. Xu, S.H. Kim // International Journal of Financial Research. – 2018. - Vol. 9, No. 2. – P. 90-95. - Available at: https://pdfs.semanticscholar.org/3186/68c96e2fcbc673f0d3a24807b6f897af274e.pdf?_ga=2.196955756.1526048744.1575114043-1476941193.1575114043 .

17. World Bank data [E-resource] - Available at: <https://data.worldbank.org/topic/science-and-technology?view=chart>

18. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

19. Степин В.С. Философия науки и техники / В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А. Розов. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 182 с.
20. Білоцерківець В.В. Особливості авангардно-економічної еволюції на мікрорівні: консумаційний аспект / В.В. Білоцерківець // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2(13). – С. 363-370.
21. Лукрецій Т. К. Про природу речей: пер з латин. / Т. К. Лукрецій. – К.: Дніпро, 1988. – 191 с.
22. Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/print/74701.html>
23. Білоцерківець В.В. Нова економіка: зміст та еволюція: монографія / В.В. Білоцерківець. – Дніпропетровськ: Січ, 2013. – 366 с.
24. Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України : колективна монографія / [Дейнеко Л.В., Шовкун І.А., Шелудько Е.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.В. Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2016. – 278 с.
25. Летуча О.В. Бюджетування як інструмент гнучкого управління підприємством в умовах глобалізації економіки /О.В. Летуча, А.А. Летуча, О.В. Таран// Проблеми економіки та політичної економії. – 2019. – № 1. – С. 70-79.
26. Летуча О.В. Стратегія фінансового оздоровлення підприємств металургійного комплексу України в умовах глобалізації / О.В. Летуча, А.А. Летуча // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2017. – №1. – С.124-130.
27. Алсуф'єва О.О. На шляху до регулювання життєрадісною інтуїцією (рецепти Дж. М. Кейнса) / О.О. Алсуф'єва // Проблеми економіки та політичної економії. – 2016. – № 2. – С. 37-53.

References

1. Shwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. [online] Available at: <https://luminariaz.files.wordpress.com/2017/11/the-fourth-industrial-revolution-2016-21.pdf>
2. Zavorodnia, O. (2014). *Innovatsiina dynamika natsionalnoi ekonomiky* [Innovative dynamics of the national economy]. – Dnipropetrovsk: Porohy.
3. Bilotserkivets, V., Zavorodnia, O. and Alsufieva, O. (2018). *Priorytety upravlinnia konkurentospromozhnistiu natsionalnykh ekonomik abo chy ye alternatyvy innovatsiinomu shliakhu rozvytku v hlobalnii honytvi za liderstvom? Chastyna I*. [Priorities for managing the competitiveness of national economies or are there alternatives to the innovative path of development in the global pursuit of leadership? Part I]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, [online] 2, pp. 70-93. Available at: http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/3_a_ua.p

4. Bilotserkivets, V., Zavhorodnia, O., Yefimenko, A. and Mykhailenko, O. (2019). *Priorytety upravlinnia konkurentospromozhnistiu natsionalnykh ekonomik abo chy ye alternatyvy innovatsiinomu shliakhu rozvytku v hlobalnii honytvi za liderstvom? Chastyna II*. [Priorities for managing the competitiveness of national economies or are there alternatives to the innovative path of development in the global pursuit of leadership? Part II]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, [online] 1, pp. 8-23. Available at: http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/8/1_a_ua.p
5. Menshykov, S. and Klymenko, L (1989). *Dlinnye volny v ekonomyke: kohda obshchestvo meniaet kozhu* [Long waves in the economy: when society changes skin]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya.
6. Pylypenko, Yu. (2011). *Tekhnolohichna systema natsionalnoi ekonomiky ta yii rehuliuвання* [Technological system of national economy and its regulation]. Dnipropetrovsk: Natsionalnyi hirnychyi universytet.
7. Fedulova, L. (2006). *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economics]. Kyiv: Lybid.
8. Tarasevych, V., Bilotserkivets, V., Zavhorodnia, O. at al. (2018). *Innovatsiino-informatsiina ekonomika: zmist, dynamika, rehuliuвання* [Innovation-information economy: content, dynamics, regulation]. Dnipro: PMP “Ekonomika”.
9. *Natsionalna dopovid 2017 “Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina”* [Sustainable Development Goals: Ukraine 2017 National Report]. [online] Available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
10. Tarasevych, V., Bilotserkivets, V., Zavhorodnia, O. Lebedieva, V. at al. (2019). *Ievrointehratsiinyi vymir natsionalnoi ekonomiky Ukrainy* [Eurointegration dimension of national economy of Ukraine]. Dnipro: PMP “Ekonomika”.
11. Shumpeter, Y. (2011). *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyклу* [Theory of Economic Development: Research on Profit, Capital, Credit, Interest and the Economic Cycle]. Kyiv: Vydavnychyi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”.
12. *EUROSTAT. High-tech industry and knowledge-intensive services (htec)*. [online] Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/htec_esms.htm
13. *WIPO*. [online] Available at: <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>
14. *World Health Organization*. [online] Available at: <https://www.who.int/>
15. Frymen, K. and Luka, F (2008). *Yak chas splyvaie: Vid epokhy promyslovykh revoliutsii do informatsiinoi revoliutsii* [How Time Pops Up: From the Industrial Revolution to the Information Revolution]. Kyiv: Vydavnychyi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”.
16. David, J., Xu, M. and Kim, S. (2018). The Fourth Industrial Revolution: Opportunities and Challenges. *International Journal of Financial Research*, [online] 9, No. 2, pp. 90-95. Available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/>

3186/68c96e2fcbc673f0d3a24807b6f897af274e.pdf?_ga=2.196955756.1526048744.1575114043-1476941193.1575114043

17. *World Bank data*. [online] Available at: <https://data.worldbank.org/topic/science-and-technology?view=chart>

18. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. [online] Available at: <http://ukrstat.gov.ua/>

19. Stepyn, V., Horokhov, V. and Rozov, M. (1996). *Fylosofyia nauky y tekhniky* [Philosophy of Science and Technology]. Moscow: Yzd-vo MHU ym. M.V. Lomonosova.

20. Bilotserkivets, V. (2012). Osoblyvosti avanhardno-ekonomichnoi evoliutsii na mikrorivni: konsumatsiinyi aspekt [Peculiarities of avant-garde economic evolution at the micro level: consumption aspect]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, 2 (13), pp. 363.

21. Lucretius, T. (1988). *Pro pryrodu rechei* [On the nature of things]. Kyiv: Dnipro.

22. *Stratehiia rozvytku vysokotekhnolohichnykh haluzei do 2025 roku* [Strategy for the Development of High-Tech Industries by 2025]. [online] Available at: [доступу: http://kno.rada.gov.ua/print/74701.html](http://kno.rada.gov.ua/print/74701.html)

23. Bilotserkivets, V. (2013). *Nova ekonomika: zmist ta evoliutsiia* [New Economy: Content and Evolution]. Dnipropetrovsk: Sich.

24. Deineko, L., Shovkun, I., Sheludko, E. at al. (2016). *Neoindustrialna transformatsiia promyslovoho potentsialu Ukrainy* [Neo-industrial transformation of the industrial potential of Ukraine]. Kyiv: NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy.

25. Letucha, O., Letucha, A. and Taran, O. (2019). *Biudzhetyvannia yak instrument hnuchkoho upravlinnia pidpryemstvom v umovakh hlobalizatsii ekonomiky* [Budgeting as a tool of flexible enterprise management in the conditions of globalization of economy]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, 1, pp. 70-79.

26. Letucha, O. and Letucha, A. (2017). *Stratehiia finansovoho ozdorovlennia pidpryemstv metalurhiinoho kompleksu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii* [The strategy of financial recovery of the enterprises of metallurgical complex of Ukraine in the conditions of globalization]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, 1, pp.124-130.

27. Alsufieva, O. (2016). Na shliakhu do rehuliuвання zhyttieradisnoiu intuitsiieiu (retsepty Dzh. M. Keinsa) [On the way to regulating cheerful intuition (recipes by J.M. Keynes)]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, 2, pp. 37-53.

Bilotserkivets V., Doctor of Economic Science, Professor; Zavorodnia O., Doctor of Economic Science, Professor; Pimonenko O., Master Student; Chernyshov Yu., Student, National Metallurgical Academy of Ukraine

Strategic basis of innovative development of the technological structure of the national economy of Ukraine in the realities of the Fourth Industrial Revolution: from proclamation to implementation

The article is devoted to the study of the fundamental principles of the technological structure of the national economy in the conditions of post-industrialization transformations (the fourth industrial revolution). It is shown that a decisive prerequisite for improving the level of well-being and accelerating macroeconomic dynamics is a developed technological structure of the national economy with high opportunities to innovate, produce goods and services that can meet the innovative needs of consumers. The peculiarities of the existing technological structure of the domestic industry are revealed, its “bottlenecks” and prospects for further development are determined. It is shown that in the conditions of post-industrialization economic development there is a possibility of fixing the absence for the benefit of dualism of good-catenation and not-good-dissociation. In this context, it is proved that the speed of the processes of catenation-dissociation creates a phenomenally favorable conditions for accelerated innovation of the modern national economy of Ukraine, growth of the specific gravity of its innovative component. The basic ways of implementation of the forced innovative development of the technological structure of the national economy are distinguished: 1) evolutionary through the modernization of third and fourth structures and intensive development of higher levels and 2) breakthrough when it is necessary to focus resources on those areas of technological development, where the country can lead the way in view of the relevant national competitive advantages, the particularities of specialization in the global division of labor.

Key words: competition, innovations, national economy, technological structure, fourth industrial revolution, accelerated economic development, neo-good, neo-economy.

Белоцерковец В.В., д.э.н., профессор; Завгородняя Е.А., д.э.н., профессор; Пимоненко О.Д., магистрант; Чернышев Ю.А., бакалаврант, Национальная металлургическая академия Украины

Стратегические основы инновационного развития технологической структуры национальной экономики Украины в реалиях четвертой промышленной революции: от прокламации до имплементации

Статья посвящена исследованию фундаментальных основ развития технологической структуры национальной экономики в условиях распространения постиндустриализационных преобразований (четвертой промышленной революции). Показано, что определяющей предпосылкой повышения уровня благосостояния и ускорения макроэкономической динамики является развитая технологическая структура национальной экономики с высокими возможностями по внедрению инноваций, производства благ и услуг способных удовлетворять инновационные потребности общества. Раскрыты особенности существующей технологической структуры отечественной промышленности, определены ее «узкие места» и перспективы дальнейшего развития. Показано, что в условиях постиндустриализационного развития экономики для необлаг исчезает дуализм благо-сцепления и неблаго-расцепления. В этом контексте доказано, что скорость процессов сцепления-расцепления необлаг создает феноменально благоприятные условия для ускоренного инновационного развития современной национальной экономики Украины, рост удельного веса ее инновационной составляющей. Выделены основные способы имплементации форсированного инновационного развития технологической структуры национальной экономики: 1) эволюционный и 2) прорывной.

Ключевые слова: конкуренция, инновации, национальная экономика, технологическая структура, четвертая промышленная революция, форсированный экономическое развитие, необлага, неоэкономика.

Рекомендована до публікації 06.11.2019 р.

Надійшла до редакції 12.09.2019 р.

УДК 330.362

Л. Л. ЖДАНОВА,

*доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры общей экономической теории и
экономической политики,
Одесский национальный экономический университет*

ВОСПРОИЗВОДСТВО И НАКОПЛЕНИЕ КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ЗАВИСИМОГО КАПИТАЛИЗМА

На основе мир-системного подхода дана характеристика сущности экономики Украины как зависимой экономики. Проанализированы диспропорции, возникающие в процессе воспроизводства и накопления капитала и возможные варианты их преодоления. Рассмотрены две глобальные диспропорции: несоответствие по стоимости и натурально-вещественной структуре производимых предметов потребления и денежных доходов населения, предназначенных для потребительских целей; несоответствие производственных мощностей, создаваемых в секторе производства инвестиционных товаров, и спроса национального бизнеса на элементы основного капитала. Поставлен вопрос о переносе процесса макроэкономического равновесия с национального рынка на мировой.

Ключевые слова: накопление капитала, макроэкономический кругооборот, потребительские товары, инвестиционные товары, диспропорции, чистый экспорт.

Постановка проблемы. В современных условиях экономика каждой отдельной страны в той или иной степени включена в мировую экономику. Однако различные страны находятся на различных уровнях развития, что позволяет представить всю мировую экономику как центр и зависящую от него периферию и полупериферию. Постсоветские страны в результате трансформационных процессов оказались включенными в ареал зависимых стран. Украина в процессе рыночного реформирования потеряла значительную часть своего индустриального потенциала и до настоящего времени не достигла уровня ВВП на душу населения дореформенного 1990 года. Такое состояние общественного производства актуализирует исследование материальной основы экономического роста, т.е. процесса накопления капитала и его специфики в условиях зависимого капитализма.

Анализ последних исследований и публикаций. Мир-системный подход к исследованию мировой экономики как единой системы капиталистических стран, обоснованный И. Валлерстайном, стал основой теоретических трактовок постсоветской экономики как зависимого капитализма в работах С.П. Глинкиной, Ю.Д. Гранина, Д.П. Ефремова,

Н.В. Резниковой, Г.А. Явлинского и других отечественных и зарубежных авторов. Специфику процесса накопления капитала в постсоветских странах, его основные черты и противоречия, пропорции и их динамику рассматривают в своих произведениях А.Л. Быкова и А.Ф. Ивашина, А. Болховитинова, В.М. Геец, В. Дементьев, Н.И. Дучинская, П.С. Ещенко, А. Заруба, Б.Е. Кваснюк, И. Крючкова, В. Литвицкий, В. Мандыбура, Ю. Николенко, С.В. Онищук и М.В. Билоусенко, В.Н. Тарасевич, А.А. Чухно, Л.В. Шинкарук и др. Исследователями поставлен вопрос о главных диспропорциях, возникающих в процессе накопления капитала: о несоответствии по стоимости и натурально-вещественной структуре производимых предметов потребления и денежных доходов населения, предназначенных для потребительских целей; о несоответствии производственных мощностей, создаваемых в секторе производства инвестиционных товаров, и спроса национального бизнеса на элементы основного капитала. Авторы, рассматривая отмеченные диспропорции, предлагали различные подходы к их преодолению. Однако за пределами внимания исследователей остался вопрос о различных последствиях преодоления диспропорций процесса накопления капитала на мировом рынке для развитых и слаборазвитых стран.

Формулировка целей статьи. Исходя из сказанного, целью написания данной статьи является сопоставление взглядов известных ученых на проблему воспроизводства и накопления капитала и на меры экономической политики и действия субъектов рынка, направленных на преодоление диспропорций в процессе макроэкономического кругооборота в зависимой экономике.

Изложение основного материала. Главный вопрос теории воспроизводства и накопления капитала – выяснение объективных пропорций в структуре валового товарного капитала общества, или его статистической формы – ВВП, при которых реализация произведенных товаров и услуг будет осуществляться непрерывно. Сложность исследования заключается в том, что современная экономика – это экономика технического прогресса, в условиях которого различные части валового товарного капитала общества изменяются различными темпами. В результате формируется разбалансированность составных частей ВВП по натурально-вещественной форме и функциональному назначению. Усложняет проблему циклическое движение экономики, усиливающее разбалансированность.

В исследовании проблемы разбалансированности четко сформировались две концепции - классическая и кейнсианская. Кейнсианский подход, конкретизирующий и уточняющий выводы классического подхода, выстраивает рассуждения в следующую логическую цепочку. Первый видимый результат накопления капитала – рост производимой товарной массы, которая

должна быть продана, и тогда осуществится экономический рост. Следовательно, возникает вопрос о спросе на эту увеличенную массу товаров: создана ли соответствующая величина доходов, которая позволит купить возросшую товарную массу? Валовая товарная масса состоит из потребительских благ (обычных, которые покупают получатели заработной платы, и высококачественных, статусного потребления, которые покупают предприниматели и собственники) и инвестиционных (которые покупает бизнес для воспроизводства и накопления капитала). Покупателем еще является государство, однако оно тоже покупает потребительские и инвестиционные блага.

В краткосрочном периоде наибольшую долю потребительских благ покупают получатели заработной платы, предъявляющие спрос на обычные, простые потребительские блага, адресованные им как покупателям. Если реальная заработная плата растет такими же темпами, как и производство обычных потребительских благ, предназначенных для наемного труда, тогда разбалансированность этого сектора будет минимальной, учитывая эластичность спроса по доходу и предельную норму сбережения соответствующих групп покупателей. Однако, если заработная плата растет меньшими темпами, чем производство обычных потребительских благ, разбалансированность возрастает и возникает вопрос о субъектах спроса на прирост товарной массы, воплощенный в обычных потребительских благах. Получатели прибыли и рентных доходов такого спроса не предъявляют, потому что покупают потребительские блага в сегменте высококачественных и статусных товаров. Их спрос на обычные предметы потребления уже изначально удовлетворен, расширять свой спрос они могут только в своем сегменте рынка потребительских благ. Отражением такого дисбаланса в национальном доходе является снижение удельного веса заработной платы и рост удельного веса прибыли и рентных доходов.

Однако, невозможность реализовать некоторое количество потребительских товаров означает, что производители потребительских товаров, не вернут себе эквивалент потребленного капитала и вследствие этого предъявят меньший спрос на товары инвестиционного назначения, что, в свою очередь, вызовет у производителей последних трудности сбыта.

Таким образом, несоответствие темпов роста реальной заработной платы и производства обычных потребительских благ ведет к разбалансированности всей экономики в целом. В связи с угрозой кризиса возникает вопрос о возможности корректировать названное несоответствие методами экономической политики и действиями субъектов рынка. Один подход, обоснованный С. Сисмонди, апеллирует к государству, которое должно не

допустить отмеченной разбалансированности: «Задача соединить снова интересы тех, кто участвует вместе в одном и том же производстве, а не ставить их в оппозицию, есть дело законодателя» [1, с. 216]. Законодатель, действительно, учитывает интересы всех участников производства, однако меньшие темпы роста заработной платы по отношению к росту производства являются предпосылкой роста доходов бизнеса, позволяют расширять производство, создавать новые предприятия и даже новые отрасли и благодаря этому расширять занятость и повышать заработную плату. Таким образом, перед экономической политикой государства возникают две проблемы: стимулирование накопления капитала благодаря росту доходов бизнеса, то есть стимулирование экономического роста; или обеспечение неизменной пропорции деления национального дохода на заработную плату – с одной стороны, и прибыль и рентные доходы – с другой, то есть недопущение экономического кризиса. Решением проблемы диспропорциональности может стать работа на зарубежные рынки [2]. Этот взгляд получил логическое обоснование в теории Дж.М. Кейнса [3]. В этой теории исследовательские усилия концентрируются на вопросах экономических (ресурсных) возможностей и ограничений роста национального производства в глобальной экономике.

Практические рекомендации концепции Дж.М. Кейнса направлены на преодоление спада и создание условий для экономического роста за счет более полного использования имеющихся ресурсов и достижения полной занятости. Этим рассуждениям свойственно определенное противоречие. Суть его сводится к следующему. Экономический спад характеризуется тем, что потребительские расходы сократились, выросла безработица. В соответствии с этим в торговле появляются сверхнормативные запасы товаров. Торговля начинает подавать сигналы производству о необходимости сокращения объемов поставок. И в этих условиях роста трудностей сбыта кейнсианская теория предлагает превратить денежные сбережения в инвестиции. В связи с этим возникает вопрос: зачем? Спрос уже сократился, значит, надо сокращать производство. Однако, если найти новых потребителей, при этом столько, чтобы они смогли раскупить запасы товаров в торговле, выросшие в результате спада производства, и купить прирост товаров, полученный за счет новых инвестиций, тогда, действительно, надо превращать сбережения в новые инвестиции. Где взять этих новых покупателей? Ответ Дж.М. Кейнса – создать их за счет госбюджетных расходов. Классическая школа политэкономии считала, что госбюджет за счет налогов только переносит спрос с одних субъектов на других, поэтому бюджетные расходы в принципе ничего не меняют. Возможен и другой ответ: бюджет создает новый спрос с помощью

дефицитного финансирования расходов. Однако кейнсианский подход не учитывает одно важное обстоятельство. Экономический спад наступает после насыщения потребностей, присущих научно-техническому уровню производства в период предыдущего подъема. Трудности сбыта, растущие запасы в торговле связаны не только с уменьшением доходов и, соответственно, расходов потребителей. Эти трудности связаны и с насыщением потребностей. Именно по этой причине начинают расти сбережения как отложенный спрос. Кейнсианская доктрина не выделяет эту часть в общем объеме сбережений, считая все сбережения негативным моментом, и предлагая все их превратить в инвестиции. Однако методы стимулирования спроса вряд ли коснутся той части сбережений потребителей, которая представляет их отложенный спрос. Чтобы эти сбережения поступили на рынок, там должен появиться новый товар. Именно это, как правило, и происходит в период перехода экономики от циклического спада к экономическому подъему. Спрос на новый предмет потребления, на необходимые для его производства средства производства, среди которых тоже должны быть нововведения, создает стимулы для превращения сбережений в инвестиции. Если же совокупный спрос стимулируется в условиях слабых возможностей для осуществления инноваций, вполне обоснованной выглядит ориентация производства на внешний рынок. Чистый экспорт является одной из составных частей совокупного спроса в модели Дж.М. Кейнса. Однако, где гарантии, что внешнему рынку нужны товары, избыточные на внутреннем рынке той или иной страны?

Не менее сложной проблемой кейнсианской модели совокупного спроса является часть, которая представлена спросом бизнеса на инвестиционные товары. Развитым странам присущ пульсирующий характер спроса на элементы основного капитала, связанный с циклическим характером движения развитой рыночной экономики. Экономика переживает существенный рост спроса на элементы основного капитала в одни периоды экономического цикла, а затем не менее существенный его спад в другие периоды цикла. При этом производственные мощности инвестиционного комплекса создаются для удовлетворения повышенного спроса периода экономического подъема. Возникает вопрос: что делать с избыточными мощностями в секторе производства инвестиционных товаров при спаде спроса на элементы основного капитала [4, с. 247-251, 274-277].

Прямого ответа на этот вопрос кейнсианская теория не дает. Однако присутствие в формуле совокупного спроса элемента «чистый экспорт» переносит макроэкономическое равновесие такой экономики с национального рынка на мировой. Исходя из этого, дальнейшей конкретизацией проблемы

должна стать детализация чистого экспорта с точки зрения объектов предложения.

В периоды циклического падения национального спроса на элементы основного капитала вполне логичным выглядит переориентация выпуска машин и оборудования на мировой рынок, что позволит обеспечить более равномерную загрузку производительного капитала отраслей инвестиционного комплекса. Однако для этого на мировом рынке должен быть достаточно устойчивый, постоянный спрос на элементы основного капитала (машины и оборудование). Кроме этого, покупатели таких товаров должны иметь возможности оплатить их стоимость, или быть кредитоспособными для международных кредитных учреждений. Следовательно, на мировом рынке должны быть страны нетто-экспортеры и страны нетто-импортеры. В отношении стран нетто-экспортеров понятно, что это развитые страны, на базе эмпирических данных которых и разработана теория Дж.М. Кейнса. Положительную величину чистого экспорта для них обеспечивают нетто-импортеры, то есть менее развитые страны. Таким образом, в исследовании воспроизводства и накопления капитала как глобального макроэкономического кругооборота можно выделить два направления. Одно из них связано с экономикой развитых стран, другое – с экономикой стран, отставших в своем развитии.

В экономике развитых стран возможности преодоления диспропорций в структуре валового внутреннего продукта, то есть избыточное производство вещественных элементов основного капитала, кейнсианская теория связывает с положительной величиной чистого экспорта.

В экономике менее развитых стран возможности преодоления диспропорций в структуре валового внутреннего продукта, т.е. разбалансированности частей совокупного капитала общества по стоимости и натурально-вещественной форме, тоже связаны с мировым рынком, прежде всего – с продажей там своих конкурентоспособных товаров и покупкой необходимых потребительских и инвестиционных товаров.

Из исследований периферийного капитализма следует, что эти страны отстали в становлении индустриальной экономики, экономики научно-технического прогресса. Однако они вполне преуспели в становлении капиталистической экономики, т.е. экономики с рыночным механизмом аллокации ресурсов, товарным характером рабочей силы и максимизацией прибыли в качестве императива производства. Этим странам свойственна свободная миграция труда и капитала, восприятие новейших достижений научно-технического прогресса в качестве желанных образцов потребления.

Стремление покупать новейшие высокотехнологичные потребительские товары формирует мотивы поставок на мировой рынок собственной конкурентоспособной продукции. При этом выбор специализации осуществляется на основе принципа сравнительных преимуществ. В результате эффективными оказываются отрасли добывающей промышленности и сельского хозяйства. Одновременно эти отрасли нуждаются в средствах труда (машинах и оборудовании), которые национальные промышленные комплексы создать не способны. Точнее, создать их они могут, но такие средства труда по технико-эксплуатационным и экономическим характеристикам уступают образцам, поставляемым на мировой рынок развитыми странами. В результате производители, которые применяют отечественные машины и оборудование, утрачивают конкурентоспособность. Вполне понятно, что они отказываются от отечественной техники. Капитал менее развитых стран в процессе межотраслевой конкуренции, то есть межотраслевой миграции, оставляет сферу производства средств труда и перемещается в сферу производства предметов труда. Такое перемещение только абстрактно-теоретически можно трактовать как миграцию капитала. В конкретной действительности изъять капитал из отрасли, которая вступила в полосу упадка, невозможно. Его стоимость исчезает вместе с разрушением носителей этой стоимости – станков, машин, оборудования. Перемещаются только накопленная прибыль и кредитные ресурсы. Благодаря такому осуществлению процесса межотраслевой миграции капитала перестройка отраслевой структуры экономики сопровождается разрушением производительных сил в отраслях, переживающих спад. А учитывая, что капитал перемещается в добывающие отрасли и в сельское хозяйство, – процесс межотраслевой миграции капитала сопровождается еще и примитивизацией отраслевой структуры производства. Международная специализация, формируемая таким образом, все больше и больше затрудняет развитие отраслей обрабатывающей промышленности в отставших странах. В результате этих непрерывных процессов развитым странам противостоят слаборазвитые, без спроса которых на элементы основного капитала развитые страны будут сталкиваться с хроническим перепроизводством капитала в производительной форме в отраслях машиностроения, а вследствие этого – и с трудностями сбыта товарного капитала в целом.

Вывод исследования воспроизводства и накопления капитала как целостного процесса, охватывающего экономику всего мира: для балансирования совокупного спроса и совокупного предложения необходим мировой рынок и присутствие на нем наряду с развитыми странами стран, отставших в своем развитии.

В таком понимании воспроизводства и накопления капитала в глобальном масштабе, экономика Украины, несмотря на продекларированный вектор ее движения в Европейский Союз, в динамике основных экономических показателей демонстрирует тенденции, свойственные зависимым странам. Так, например, в 1990 году валовая добавленная стоимость промышленности в общем объеме валовой добавленной стоимости Украины составляла 36,0% [5, с.103]. С того времени этот показатель непрерывно снижается. Сопоставление валовой добавленной стоимости промышленности в ВВП Украины с соответствующим показателем по 28 странам Европейского Союза, приведенное в табл. 1, свидетельствует о сохраняющейся тенденции к снижению удельного веса промышленности Украины в ВВП, тогда как в странах Евросоюза наблюдается относительная устойчивость удельного веса промышленности в ВВП.

Таблица 1

Удельный вес валовой добавленной стоимости промышленности (включая строительство) в ВВП, %*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Украина	16,5	14,9	15,2	13,8	14,5	13,8	14,2
ЕС-28	22,4	22,4	22,2	21,9	21,8	22,0	22,0	21,9	21,9

* Учтены отрасли только обрабатывающей промышленности и строительство.

Источник данных: Національні рахунки України за 2017 рік. – Київ: Державна служба статистики України, 2019. - С. 57; <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=EU>

Снижение доли обрабатывающей промышленности в ВВП с 36,0% в 1990 г. до 14, 2% в 2016 г., т.е. в 2,5 раза, характеризует процесс утраты промышленного потенциала страны. Наиболее ярко он проявляется в утрате отечественного машиностроения. Как видно из данных табл. 2, удельный вес машиностроения в общем объеме промышленной продукции Украины за относительно краткий период с 2011 по 2018 гг. снизился с 10,0% до 6,9%, т.е. почти на треть. Такая динамика говорит о том, что необходимую для экономики Украины технику приходится в возрастающих масштабах покупать на мировом рынке.

Таблица 2

Удельный вес машиностроения в общем объеме промышленной продукции Украины, %

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
10,0	10,2	8,7	7,1	6,5	6,1	6,4	6,9

Источник данных: Промисловість України у 2011–2015 роках. – Київ: Державна служба статистики України, 2016. - С. 27; <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Аналогичные несовпадения тенденций свойственны и динамике аграрного сектора экономики. Как видно из данных табл. 3, аграрный сектор Украины демонстрирует отчетливую тенденцию к росту, за относительно краткий период с 2010 по 2017 гг. с 7,4% ВВП до 10,2%, т.е. почти на 40%, тогда как в ЕС наблюдается относительная стабильность данного показателя на уровне 1,4-1,5% ВВП. Растущий удельный вес аграрного сектора в экономике Украины связан с его преимущественной работой на мировой рынок. Высокая конкурентоспособность украинской аграрной продукции при низкой конкурентоспособности продукции перерабатывающих отраслей промышленности изменила специализацию экономики Украины, превратив ее в аграрно-сырьевую. Промышленный капитал аграрного сектора, добывающих отраслей промышленности не нуждается в постоянных изменениях производства, инновациях. Соответственно невелик его спрос на научные разработки, что находит свое отражение в структуре ВВП.

Таблица 3

Удельный вес валовой добавленной стоимости аграрного сектора в ВВП, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Украина	7,4	8,2	7,8	8,8	10,2	12,1	11,7	10,2	
ЕС-28	1,4	1,5	1,5	1,6	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4

Источник данных: Національні рахунки України за 2017 рік. – Київ: Державна служба статистики України, 2019. - С. 57; <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=EU&view=chart>

Как видно из данных, представленных в табл. 4, в Украине отмечается устойчивая тенденция к сокращению удельного веса затрат на научные исследования в ВВП, в противоположность странам Европейского Союза, где отмечается столь же устойчивая тенденция к росту этого показателя. Так, удельный вес затрат на научные исследования в ВВП Украины сократился почти в 2 раза, с 0,99% в 2005 году до 0,45% в 2017, тогда как в ЕС вырос с 1,76% в 2005 году до 2,03% в 2016.

Таблица 4

Удельный вес затрат на выполнение научных и научно-технических работ в ВВП, %

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Украина	0,99	0,75	0,65	0,67	0,70	0,60	0,55	0,48	0,45
ЕС-28	1,76	1,93	1,97	2,01	2,02	2,03	2,04	2,03	...

Источник данных: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. – Київ: Державна служба статистики України, 2018. - С. 76.

Соответственно изменениям структуры стоимости ВВП, меняется и структура занятости. Как видно из табл. 5, в структуре занятости Украины непрерывно уменьшается удельный вес высокопроизводительного, высокообразованного персонала, в отличие от стран Евросоюза, где, напротив, удельный вес таких работников непрерывно растет. Как видно из данных табл. 5, в Украине, за относительно краткий период, с 2010 г. по 2017 г., количество исследователей в расчете на 1000 чел. занятых сократилось с 7,0 чел. до 3,7 чел, т.е. почти в 2 раза, тогда как в странах Евросоюза наблюдается противоположная тенденция и этот показатель вырос с 11,5 чел. до 13,3, т.е. на 15%. Подобная тенденция свойственна и исполнителям научных и научно-технических работ. В Украине за рассматриваемый период этот показатель сократился с 9,5 чел. до 5,8, тогда как в странах Евросоюза вырос с 17,9 до 20,3.

Таблица 5

Количество исполнителей научных исследований и разработок и исследователей в расчете на 1000 чел. занятого населения (в возрасте 15-70 лет)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Исполнители научных и научно-технических работ								
ЕС-28	17,9	18,7	...	19,7	...	20,3
Исследователи								
	11,5	11,9	...	12,8	...	13,3
Исполнители научных и научно-технических работ								
Украина	9,5	9,1	8,5	8,0	7,5	7,5	6,0	5,8
Исследователи								
	7,0	6,8	6,3	6,0	5,6	5,5	3,9	3,7

Источник данных: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. – Київ: Державна служба статистики України, 2018. - С. 76.

Приведенные данные свидетельствуют не просто об отставании экономики Украины от экономики стран Евросоюза, а о противоположных тенденциях в динамике этих экономик, об увеличении разрыва между ними с течением времени.

Отмеченные тенденции в структурной динамике экономики Украины свидетельствуют о становлении аграрной экономики и, соответственно, аграрного общества в XXI веке. Такая экономика и такое общество являются анахронизмом. С начала XIX века исследователями отмечается становление индустриального, а со второй половины XX века – постиндустриального общества. Аграрное общество, от которого отталкивается индустриальное, по характеристике А. де Сен-Симона, «представляло собой военный строй, где главными фигурами были священники, профессиональные военные и феодалы

– “паразиты” и потребители богатства. Новым индустриальным обществом, ... управляли бы производители – инженеры и предприниматели, “люди будущего”» [6, с. 63]. Удивительным образом отмеченные А. де Сен-Симоном черты аграрного общества актуализировались в современной Украине. Происходящая инволюция экономики, сопровождающаяся архаизацией институтов и общественного сознания, свидетельствует о формировании всесторонне зависимого капитализма.

Однако зависимый капитализм включен в мировую капиталистическую систему не только в качестве продавца аграрно-сырьевых товаров и покупателя промышленных, но и в качестве реципиента превращенных и иррациональных форм экономических отношений, свойственных развитым странам. Финансиализации экономических процессов, происходящая в современных условиях в развитых странах, ставит вопрос о накоплении фиктивного капитала. Такое накопление, хотя и осуществляется отдельными индивидуальными капиталами, возможно лишь как общественный виртуальный процесс. Накопление фиктивного капитала напрямую связано с кредитно-денежной политикой Центрального банка страны. Снижение учетной ставки процента, осуществляемое с целью стимулирования совокупного спроса, ведет к росту курсовой оценки акций и облигаций. В результате на вторичном рынке ценных бумаг раздувается своеобразный «пузырь», наполненный воздухом ожидания высоких доходов. Растущие доходы от купли-продажи ценных бумаг чаще всего продолжают циркулировать в финансовом секторе, не мигрируя в реальный сектор экономики. У субъектов рынка складывается преувеличенное представление о стоимости активов, инвестированных в реальный сектор, однако отмечаемый ими рост ресурсов носит в значительной степени лишь виртуальный характер.

В отличие от развитых экономик, в менее развитых Центральные банки страны борются прежде всего с инфляцией, удерживая ставку процента на довольно высоком уровне. В результате курсовая оценка акций и облигаций отечественных корпораций удерживается на минимальном уровне. Это же относится и к цене земли как капитализированной ренте. В результате такого несоответствия балансовой стоимости активов и их виртуальной оценки, реальные активы сферы производства менее развитых стран легко, по минимальной цене, переходят в собственность иностранного капитала.

Виртуализация экономических процессов получила свое отражение в концепциях социального, культурного, символического капитала. Эти понятия входят в научный оборот в связи с теоретическим отражением поисков фирмами возможностей повышения эффективности производства.

Социальный капитал измеряется количеством и эффективностью социальных структур, способствующих бесконфликтному, следовательно, с меньшими затратами, ведению бизнеса. Культурный капитал составляют все культурные ресурсы, которыми располагает индивид. Близок к нему по смыслу символический капитал – это престиж, который дают различные награды, титулы и т. п. Наиболее ярко он проявляется в брендах, которые в условиях перенасыщенных рынков, с огромным разнообразием взаимозаменяемых товаров, переводят конкуренцию из сферы материального производства в виртуальную реальность, где создаются мнимые особые качества товара или фирмы, которые ценятся потребителями или инвесторами выше, чем фактически сделанное. Бренд становится объектом купли-продажи, однако получить выгоду от такой покупки инвестор может, только организовав собственное производство под маркой купленного бренда и поддерживая и развивая его имидж. Это же относится и к социальному капиталу. Нарботанные фирмой социальные структуры и связи могут быть объектом купли-продажи только вместе с самой компанией, и получать выгоду от их существования инвестор может лишь при условии поддержания и укрепления производства, а вместе с ним и социальных связей, унаследованных при покупке фирмы.

Таким образом, современная социология, вводя в научный оборот множество частных трактовок капитала, умножая его формы и размывая его сущность, создает растущий поток разнообразных отраженных форм, в том числе превращенных и иррациональных.

Отраженный характер указанных форм вовсе не означает, что они не принадлежат к объективному миру. Напротив, объективный мир с их появлением обогащается и усложняется, поскольку надстройка виртуальных форм, поднимаясь над реальным базисом общественно-хозяйственной жизни, преобразовывает его в соответствии с императивами современного развития: продукты находят штрих-коды, коммерческие организации – бренды, индивидуальные субъекты – имидж [7, с. 312-313].

Однако, несмотря на такое заметное усложнение экономики, надстроенные виртуальные формы капитала сами по себе накапливаться не могут и экономического роста не обеспечивают. Будучи тенью реального капитала, они существуют только вместе с ним, в процессе его кругооборота. Объектом накопления продолжает оставаться реальный капитал, который обеспечивает рост хозяйственной системы и определяет характер ее эволюции.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В процессе макроэкономического кругооборота капитала неизбежно возникают диспропорции. Они порождаются социально-экономической природой

капитала, то есть имеют объективный характер. Глобализация экономики переносит диспропорции на уровень мирового рынка. Хотя развитие мирового рынка и глобального капитала в некоторой степени смягчают противоречия воспроизводственного процесса в экономически развитых странах, однако это смягчение одновременно приводит к замкнутому кругу отсталости и ее консервации в менее развитых странах. При этом в ловушку отсталости эти страны попадают в силу неконкурентоспособности продукции их перерабатывающих отраслей, что ведет к межотраслевой миграции ресурсов в добывающие отрасли и сельское хозяйство, и, соответственно, к примитивизации отраслевой структуры экономики менее развитых стран. Преодоление инерционной траектории такого движения возможно лишь при разработке действенной политики индустриализации. Условия ее разработки и механизмы реализации являются перспективным направлением дальнейших исследований.

Список использованной литературы

1. Сисмонди С.Ж. Новые начала политической экономии или О богатстве в его отношении к народонаселению / Ж.С. де Сисмонди. – Т. I. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. – 386 с.
2. Люксембург Р. Акумуляція капіталу До економічного обґрунтування імперіалізму: Пер. з нім. В. Щербаненка / Р. Люксембург. – Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; АРТ-КНИГА, 2019. – 352 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
4. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний / Г. Хаберлер – Челябинск: Социум, 2005. – 474 с.
5. Статистичний щорічник України за 2012 рік. - Київ: Державна служба статистики України, 2013. - 552 с.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.: Academia, 2004. – 788с.
7. Ушаков А. С. Развитие виртуальных экономических отношений и воспроизводство фиктивного капитала / А.С. Ушаков //Общество и право. - 2014. - №3 (49). - С.312-317.

References:

1. Sismondi, S. J. (1936). *Novyye nachala politicheskoy ekonomii ili O bogatstve v yego otnoshenii k narodonaseleniyu* [New principles of political economy or On wealth in its relation to population]. Vol. I. Moscow: State socio-economic publishing house.

2. Lyuksemburh, R. (2019) *Akumulyatsiya kapitalu do ekonomichnoho obgruntuvannya imperializmu* [The Accumulation of Capital. To the Economic Justification of Imperialism]. Kyiv: Rosa-Luxemburg-Stiftung v Ukrayini; ART-KNYHA.

3. Keynes, Dzh. M. (1978). *Obshchaya teoriya zanyatosti protsenta i deneg* [General theory of the employment, interest and money]. Moscow: Progress.

4. Khaberler, G. (2005). *Prosvetaniye i depressiya: teoreticheskiy analiz tsiklicheskiy kolebaniy* [Prosperity and Depression: A Theoretical Analysis of Cyclical Movements]. Chelyabinsk: Sotsium.

5. *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2012 rik* (2013). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.

6. Bell, D. (2004). *Gryadushee postindustrialnoe obschestvo. Opyit sotsialnogo prognozirovaniya* [The upcoming post-industrial society. Social Forecasting Experience]. Moscow: Academia.

7. Ushakov, A. S. (2014). *Razvitiye virtual'nykh ekonomicheskikh otnosheniy i vosproizvodstvo fiktivnogo kapitala* [Development of virtual economic relations and the reproduction of fictitious capital]. *Obshchestvo i pravo*, 3 (49), pp. 312-317.

**Жданова Л.Л., д.е.н., доцент, Одеський національний економічний університет
Відтворення і нагромадження капіталу в умовах залежного капіталізму**

На основі світ-системного підходу дана характеристика сутності економіки України як залежної економіки. Зіставлені погляди видатних економістів на проблему відтворення і нагромадження капіталу в умовах економіки світу яка поєднує країни різного рівня розвитку. З'ясовано диспропорції, що неминуче виникають в цьому процесі, можливі варіанти їх подолання. У статті розглянуті дві глобальні диспропорції: невідповідність за вартістю і натурально-речовою структурою вироблених предметів споживання та грошових доходів населення, призначених для споживчих цілей; невідповідність виробничих потужностей, що створюються в секторі виробництва інвестиційних товарів, попиту національного бізнесу на елементи основного капіталу. Розглянуто можливість деякого пом'якшення цих протиріч завдяки роботі на експорт. Принципово новим є поставлене питання про перенесення процесу макроекономічного балансування з національного ринку на світовий і характеристика економік, що включені в цей процес з точки зору величини і натурально-речової структури їх чистого експорту. Проведене дослідження спрямоване насамперед на розвиток теорії відтворення і обігу всього суспільного капіталу, в якій в даний час питання відтворення основного капіталу в єдності натурально-речової і вартісної форми стає принципово важливим. Висновки проведеного дослідження можуть бути використані в розробці економічної політики, спрямованої на стимулювання / стримування певних товарних потоків в експорті та імпорті країни з метою її індустріального розвитку.

Ключові слова: нагромадження капіталу, макроекономічний кругообіг, споживчі товари, інвестиційні товари, диспропорції, чистий експорт.

Zhdanova L., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Odessa National Economic University

Reproduction and accumulation of capital in conditions of dependent capitalism

Based on the world-system approach, the nature of the Ukrainian economy as a dependent economy is characterized. The views of eminent economists on the problem of reproduction and accumulation of capital in the conditions of the world economy uniting the countries of different level of development are compared. The imbalances that inevitably arise in this process and the possible ways of overcoming them are shown. Two global disparities are considered in the article: discrepancy in the cost and natural-material structure of the consumer goods and monetary incomes of the population intended for consumer purposes; the mismatch between the production capacities created in the investment goods sector and the national business demand for fixed assets. The possibility of some mitigation of these contradictions due to export work has been considered. The question posed by the transfer of the process of macroeconomic equilibrium from the national market to the world and the characteristics of economies included in the world market in terms of the magnitude and natural structure of their net exports is fundamentally new. The study is aimed primarily at the development of the theory of reproduction and circulation of all social capital, in which the question of the reproduction of fixed capital in the unity of the natural and value form is becoming of fundamental importance. The findings of the study can be used in the development of economic policies aimed at stimulating / deterring certain commodity flows in exports and imports of the country for the purpose of its industrial development.

Key words: capital accumulation, macroeconomic circulation, consumer goods, investment goods, imbalances, net exports.

Рекомендована до публікації 16.11.2019 р.

Надійшла до редакції 15.10.2019 р.

А. В. СІРКО,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри правознавства і гуманітарних
дисциплін,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного
університету*

ГОЛОВНІ ВІХИ У РОЗВИТКУ ПРЕДМЕТА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Зроблено логіко-історичний аналіз процесу формування й розвитку предмета економічної теорії як фундаментальної суспільної науки. Розкрита сутність економічних учень найвпливовіших теоретиків, котрі заклали основи нових підходів в царині економіки (А. Сміта, К. Маркса, А. Маршалла і Дж.М. Кейнса), та дана авторська оцінка їх наукового внеску. Аналіз висвітлює також вплив на професійний вибір та інтелектуальний злет цих учених їх особистої обдарованості, освіти, щасливих випадків та доленосних для людства історичних подій. Зроблено висновок, що усі великі економісти були синами свого часу: їхні ідейні погляди мали певні передумови, а висунуті ними концепції стали відповіддю на настійні потреби економіки та суспільства. Аргументується позиція, згідно з якою еволюційна по суті своїй природа предмета економічної теорії, наявна спадковість у загальному процесі формування знання робить некоректним використання у характеристиці його теоретиків поняття «переворот» («революція»).

Ключові слова: предмет економічної теорії, економічна людина, конкуренція, ринкова рівновага, мікроекономіка, макроекономіка, держава.

Постановка проблеми. Ринкове господарство – складна і суперечлива в сутності своїй система економічних зв'язків і залежностей. Процеси її функціонування і розвитку постійно актуалізують проблеми економічного, соціального, а часом і політичного характеру, котрі, як відомо, закорінені в економічних (корисливих) інтересах. Отож, фундаментальна економічна наука покликана виявляти і ґрунтовно вивчати ці проблеми, пізнавати їхню сутність, чинники та наслідки і, певна річ, базуючись на фаховому позитивному аналізі, пропонувати ефективні способи розв'язання, чи, мовою філософів, зняття, наявних суперечностей.

Ґрунтовне осмислення і конструктивне вирішення усього комплексу взаємопов'язаних економічних і соціальних проблем передбачає розширення предметного поля економічної теорії, тобто збагачення змісту предмета цієї науки, зумовлюючи тим самим необхідність нових наукових підходів, парадигм мислення теоретиків, інструментів аналізу даних. Таким чином розвиток явищ і

процесів господарського життя штовхає розвиток економічної науки, а та, у свою чергу, слугує потенційним фактором прискорення суспільного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед новітніх наукових публікацій, присвячених осмисленню проблематики предмета фундаментальної економіки, варто, з нашого погляду, виділити передусім праці таких зарубіжних і вітчизняних учених, як В. Баумоля [1], М. Блауга [2; 3], А. Лібмана [4], А. Гриценка [5], В. Тарасевича [6; 7]. Їхні праці цікаві своїм оригінальним, нестандартним поглядом на минуле і сучасне економічної теорії, авторським прагненням зрозуміти глибоку істину та відстояти її у полеміці з часто легковажними і зарозумілими критиками. Загалом же теперішні провідні теоретики переймаються головним чином сучасним станом економічної теорії, убачаючи у ньому назрілі кризові явища чи, полемізуючи щодо коректності таких різких оцінок, пропонують власне бачення перспективних напрямів розвитку даної науки. У цьому зв'язку нам видається доцільним звернутися до історії економічної теорії з тим, щоби концептуально осмислити найбільш значущі прориви наукового знання в царині ринкової економіки з позицій сьогодення та дослідити при цьому генетичну спадковість у розвитку економічної теорії.

Формулювання цілей статті. Мета статті – простежити еволюцію підходів до розуміння предмета теоретичної економіки, базуючись на економічних ученнях найвпливовіших теоретиків, та розкрити їхню сутність і цінність, виходячи із історичного контексту та реалій нашого часу. При цьому наш підхід реалізує ту ідею, що геній справжнього ученого є чудовим сплавом отриманої освіти, особистої обдарованості та його величності випадку. Тому, аби зрозуміти, які саме фактори зумовили професійний вибір на користь теоретичної економіки та сприяли інтелектуальному становленню видатних теоретиків, варто все-таки поглянути і на їх наукове та особисте життя, дати стислий аналіз подій, що вплинули на їх долю і напрям їхніх теоретичних розвідок.

Виклад основного матеріалу. Виділити найвидатніших представників фундаментальної економічної науки – справа не з легких. Це пояснюється тим, що економічне наукове знання завжди є відносним, більш чи менш наближеним до реальності, а відтак зазнає закономірних змін. Ба більше, таке виділення персоналій несе на собі певний відбиток суб'єктивності через інформаційну обмеженість та/або ідеологічну упередженість. Тому візьмемо за критерій ступінь впливовості ученого на суспільну думку, на піднесення функціональної цінності економічної теорії та її подальший розвиток.

Найбільш впливовими економістами-теоретиками щонайменше, як правило, називають А. Сміта, К. Маркса та Дж.М. Кейнса. Таку оцінку їм,

зокрема, дали П. Семюельсон [7] і Р. Гейлбронер [8]. До цієї трійки, вважаємо, слід додати ще й А. Маршалла. Кожного із названих економістів, судячи за їх популярність, можна вважати вельми знаковою постаттю у довгому процесі становлення і розвитку предмета економічної теорії.

Адам Сміт (1723-1790) як основоположник класичної політичної економії.

Єдина дитина заможної шотландської родини, дістав шляхетне виховання від матері. Через свою хворобливість мав пристрасть до книжок і щедрю вдачу. У чотирнадцятирічному віці уже був зарахований до університету Глазго, де найбільше уподобав моральну філософію та етику. Через два роки його обдарованість було поцінована стипендією для цільового навчання в Оксфордському університеті. Інтелектуальний застій, що панував там унаслідок корупції, хибних стимулів і відсутності здорової конкуренції, наполегливий юнак компенсував самонавчанням, набуваючи всебічних знань з філософії і літератури. Та, перед самим завершенням свого навчання, залишив Оксфорд і повернувся у Шотландію, де спочатку заробляв на життя лектором, а згодом був обраний професором філософії етики в Глазго. У 1759 р. А. Сміт опублікував «Теорію моральних почуттів» [9], яка принесла йому не тільки славу і дружбу зі знаменитим філософом Д. Юмом, а й щасливе знайомство з лордом Таусендом, котрий пізніше прославився як ініціатор «чайного податку», що призвів до революції і втрати британцями величезної американської колонії. А. Сміт люб'язно прийняв пропозицію лорда бути репетитором для його нащадка і, відмовившись від професорства, разом із вихованцем здійснив двохрічну подорож до Франції, де мав нагоду зустрічатися з Вольтером, Руссо, Кене, Тюрго. Вочевидь, тамтешнє знайомство з фізіократичними уявленнями про те, як працює економіка країни як єдина система, справило на А. Сміта особливе враження, бо, повернувшись до рідного дому, він усамітнївся для написання своєї другої знаменитої праці, на цей раз економічної – «Багатство народів», яка побачила світ через довгих десять років, у 1776 р. [10].

«Багатство народів», за оцінками багатьох знаних теоретиків, є свідченням того, що А. Сміт не був першовідкривачем наукових істин в економічній теорії, його геній у цій царині знань радше проявився у здатності синтезувати ідеї та аналітичні підходи, що вже пропонувалися до нього. Підтримавши ту висхідну ідею своїх попередників, що економічна наука має концентруватися навколо проблеми національного багатства, його природи та чинників зростання, він представив у розгорнутому вигляді цілісну систему національного господарства і переконливо довів її здатність ефективно функціонувати завдяки корисливому людському інтересу та вільній конкуренції. Саме переконливість теоретичної системи А. Сміта забезпечила їй величезний успіх: вона стала підґрунтям для подальших наукових досліджень

та, що надзвичайно важливо, для раціоналістичної, відділеної від волонтаризму економічної політики.

Як глибокий знавець людської натури, А. Сміт виокремив дві її універсальні властивості: 1) «однакове в усіх людей постійне і незникаюче прагнення поліпшити своє становище» [11, с. 350], яке, у його розумінні, передбачає як збільшення статків, так і економію праці у майбутньому, а також отримання влади (політичної, громадянської чи військової); 2) схильність до обміну (торгівлі), яка спонукає до пошуку найкращого для себе способу дій, або, у термінах неокласики, найбільш ефективного способу використання обмежених ресурсів задля максимізації власної вигоди і мінімізації «жертв».

Часто критики тепер закидають А. Сміту, мовляв, його концепція «економічної людини» зводить в абсолют корисливий мотив у діях людини. Ми ж переконані у тому, що переслідування особистого (корисливого) інтересу само по собі не відкидає «моральних почуттів», не означає перетворення індивіда в цілковитого егоїста, як і те, що економіст А. Сміт нібито відступився від моральної філософії. Про домінування корисливого інтересу у людській поведінці стверджують і сучасні дослідження, як-от: концепція «економічного імперіалізму» Г. Беккера та «суспільного вибору» Дж. Б'юкенена, за які автори удостоїлися премій імені Нобеля (відповідно у 1992 та 1986 рр.). Авжеж, будь-яка теорія можлива в принципі тільки завдяки допуску елемента спрощення реальної дійсності, абстрагування від другорядних властивостей. Саме завдяки цьому прийому А. Сміт зумів вибудувати свою систему економіки, яку, до речі, у своїх публічних лекціях (ще до видання «Теорії моральних почуттів») називав «доцільністю». Слушним є і зауваження Нобелівського лауреата (2002 р.) В. Сміта, на думку якого, гіпотезу Адама Сміта про те, що людьми рухає егоїзм, легше сприймати, коли визнати таке: «Не обов'язково бути добрими, аби творити добро» [12].

Егоїстичну модель поведінки індивіда у господарській сфері А. Сміт вважав цілком раціональною, щонайменше, із трьох причин. По-перше, врахування корисливого інтересу є надійним інструментом налагодження і підтримування ділових стосунків з контрагентами: «Він скоріше досягне своєї мети, якщо зважить на їхній егоїзм та зможе показати їм, що у їх власних інтересах зробити для нього те, чого він вимагає від них» [11, с. 77]. По-друге, ставка на егоїзм у господарських справах дає більшу свободу, оскільки «ніхто не хоче залежати переважно від благовоління своїх співгромадян» [Там само], і забезпечує гнучкість у прийнятті рішень, що важливо для узгодження інтересів сторін. По-третє, вибір «егоїстичної стратегії» поведінки диктується і тим, що на ринку економічні зв'язки здебільшого знеособлені, деперсоніфіковані корпоративними утвореннями, а це вимагає виважених підходів, страхування

від ризиків опортунізму тощо. Тут ми бачимо, що мудрий А. Сміт заклав загальні, концептуальні основи поведінкової моделі, які пізніше спонукатимуть маржиналістів до пошуку оптимізаційних рішень, а ще далі Г. Саймон, усупереч їхнім формалізованим розрахункам, заявить про об'єктивно обмежену раціональність економічного вибору.

Відштовхуючись від тієї реалії, що всі економічні агенти керуються прагненням поліпшити власне становище, будь-що розбагатіти, А. Сміт задався питанням, чи спроможне суспільство якимось чином підпорядкувати потужну енергію всюдисущих приватних інтересів, або підприємницький дух, загальному добробуту? Така можливість, стверджує він, об'єктивно закладена у саму конструкцію ринкової системи – це механізм конкуренції. Наявна свобода індивідуальних дій на ринку, наживатися за чужий рахунок, як здається з першого погляду, насправді обмежена такою ж свободою дій багатьох контрагентів, а відтак, виникає ефект взаємозалежності усіх учасників ринку, коли кожен із них змушений рахуватися із ринковими обмеженнями (цінами, пропозицією, якістю тощо). За жорсткої конкуренції виробник не в змозі нав'язувати високу ціну, не ризикуючи втратити покупців; так само він ризикує втратити працівників, не оплачуючи їхню працю у відповідності до ринкової ціни; але і шукач роботи, зі свого боку, не може переоцінювати себе, знаючи, що за його спиною теж стоять конкуренти. Виходить, що механізм конкуренції дисциплінує своїх гравців: продавці, конкуруючи між собою, не можуть диктувати покупцям свою волю, а шукають можливостей задобрити їх; покупці ж, конкуруючи між собою, тим самим сприяють підвищенню ціни.

Окрім цього, переконує А. Сміт своїми численними прикладами, ринок пропонує суспільству саме ті товари й послуги, які йому потрібні, і навіть у тій кількості, яка його влаштовує. Коливальними рухами у розмірах попиту, пропозиції і рівнях цін ринок постійно координує виробництво і споживання, ділову активність і зайнятість. Таким чином скрізь, де тільки хазяйнує конкурентний ринок, він ніби «невидимою рукою» (метафора Сміта) спрямовує егоїстичні дії людей на служіння потребам суспільства.

Важливо і те, каже А. Сміт, що ринкова система здатна саморегулюватися, обходячись без жодних команд зверху. Ринок, на відмінну від влади короля, невблаганний арбітр. Саме тому теорія А. Сміта, по суті, є гімном економічному лібералізму, обґрунтованим запереченням необхідності (на той час) державного втручання у механізми ринку. Його філософію ринку влучно передає принцип «laissez faire», який появився за часів Кольбера.

Разом з тим, слід особливо зауважити, що А. Сміт наголошував і на важливості виконання державою своїх обов'язків, як-от: 1) захист прав і свобод громадян, що, за його словами, куди важливіше, аніж матеріальний достаток;

2) піклування про справедливість у доступі до благ; 3) «створення й утримання громадських споруд і громадських робіт, котрі, будучи, можливо, особливо корисними для суспільства в цілому, не можуть, однак, своїм прибутком покрити витрати окремої людини чи невеликої групи людей...» [11, с. 675-676]. Ці функції і дотепер вважаються першорядними серед обов'язків держави. Тому як теоретичне невігластво виглядають спроби безкомпромісних «державників» применшити роль ринку, зводячи чи не всі реальні проблеми до «провалів» («дефектів», «фіаско») ринку, так само, як і спроби адептів ринку, за влучним висловом В. Тарасевича, безсовісно приписати підкреслену державофобію *homo oeconomicus*'а і самому А. Сміту [7, с. 13].

Теорія А. Сміта дала не тільки чітке уявлення про те, як справно працює система ринкового саморегулювання економічних зв'язків, не потребуючи значної участі у ній держави. Вона також учить, що системою господарювання на ринковій основі закладені потужні стимули для постійного піднесення добробуту нації саме завдяки підвищенню продуктивності факторів виробництва (землі, праці, капіталу). Це А. Сміт показує на яскравому прикладі маленької фабрики з виробництва простих булавок, де лише за рахунок розподілу праці між десятьма робітниками виробіток продукції зріс у 240 разів. І хоча учений жив в епоху мануфактурного (ручного) виробництва, коли розміри ринку ще істотно обмежувалися середньовічними ремісничими цехами, купецькими асоціаціями, монополіями та митами, проте його теорія уже була обґрунтована неминучості появи системи машин, яка спричинить справжній переворот у виробництві. Так А. Сміт переконав, що ринкова система економіки здатна, на додачу до інших своїх переваг, забезпечувати процес нагромадження продуктивного капіталу як передумову стабільного підвищення добробуту народу.

Ми цілком солідарні з В. Тарасевичем у тій думці, що, якби сталося диво і А. Сміт дожив до наших днів, то він, спостерігаючи за економічним світопорядком, не відмовився б від жодної базової ідеї своєї єдиної економічної книги «Багатства народів» [7, с. 5].

Карл Маркс (1818-1883) знаний як теоретик, одержимий ідеєю революції.

К. Маркс, як і А. Сміт, не був професійним економістом, але, на противагу тому, свій шлях до теоретичної економіки проклав через безпосередню участь у гострій політичній боротьбі, яка у 1830-40-х рр. хвилями накочувалась на передові країни Західної Європи. За покликом душі він був революціонером і своє життєве кредо сформулював гранично чітко – «боротьба».

К. Маркс походив із німецької родини середніх статків. Здобув філософську освіту в Боннському і Берлінському університетах, захистив

диплом диктора філософії, проте професорська кафедра була не для нього. Став видавцем газети, яку через гостру критику дій і бездіяльності уряду, невдовзі закрили. Утиски з боку влади змусили його разом із сім'єю більшу частину життя провести в еміграції. У Парижі К. Маркс познайомився з Ф. Енгельсом, обидва відчайдушно захопилися революцією, яка, здавалося, от-от перемаже, і видали у 1848 р. «Маніфест комуністичної партії», який став по суті закликом до знищення капіталістичного ладу. Однак поразка революції змусила його шукати притулок у Лондоні, де він і провів решту свого життя. Там, незважаючи на бідне існування сім'ї та завдячуючи щедрій фінансовій допомозі свого соратника Ф. Енгельса, він вперто і плідно працював над головною книгою свого життя – «Капіталом» [10], яка мала стати біблією для робітничого руху.

Зусилля, докладені К. Марксом для написання «Капіталу», були воістину титанічними. Його написанню передувала підготовка трьохтомного глибокого коментарію до робіт усіх відомих на той час економістів, котрий був опублікований після смерті К. Маркса під назвою «Теорії додаткової вартості» (IV том «Капіталу») К. Каутським. Загальний обсяг рукописів К. Маркса майже 10 тис. сторінок. «Капітал» автору так і не вдалося закінчити: у 1867 р. він видав лише 1-й том, 2 і 3 томи по смертю видав Ф. Енгельс.

Нові історичні реалії, на які припало життя К. Маркса, безумовно, відіграли вирішальну роль у становленні його ідейно-теоретичної позиції. Якщо А. Сміт як економіст-теоретик був архітектором економічного порядку та ідеологом прогресивності капіталістичного ладу, то К. Маркс був діагностом його вад і пророком його загибелі. К. Маркс не погодився зі А. Смітом у розумінні предмету політичної економії. Це – соціальна наука, і вона, за його переконанням, має досліджувати саме виробничі відносини людей та закони їхнього розвитку. І далі, враховуючи те, що дане суспільство постійно роздирає антагонізм інтересів його основних класів, ця наука неодмінно стає класовою. То ж К. Маркс оголосив А. Сміта і його послідовників свідомими апологетами буржуазії, а їх учення осудив як поверхові та вульгарні [13, с. 14, 17], часто вживаючи при цьому лайливу лексику. Сам же як теоретик і ідеолог зайняв позицію пригнобленого робітничого класу, образно кажучи, розкриваючи тому очі на справжню суть, замасковані форми, наслідки та перспективи експлуатації праці капіталом. Звернемось до основних положень економічного вчення К. Маркса.

Свою теоретичну систему він вибудував, спираючись на рикардіанську теорію трудової вартості. Розглядаючи працю як єдину й абсолютну субстанцію вартості та принципово розмежовуючи вартість робочої сили і власне працю як процес її використання, К. Маркс на цій основі суто логічно виводить власну

концепцію додаткової вартості, згідно з якою прибуток капіталістів є нічим іншим, як замаскованою формою привласнення ними неоплаченої частини праці найманих робітників. Далі, стверджує він, через механізм міжгалузевої конкуренції норма прибутку скрізь усереднюється, а тому усіх капіталістів єднає спільний класовий інтерес – підвищувати ступінь експлуатації найманої праці. Таким чином, К. Маркс категорично заперечує постановку наукової проблеми пошуку шляхів зростання багатства нації, якою переймався А. Сміт та інші класики, протиставляючи їй іншу проблему – знищення експлуаторської (хижацької) сутності капіталістичної приватної власності як першопричини економічних криз та соціальних бід.

Обрана К. Марксом парадигма аналізу підводить до жорстко детермінованих його класовим поглядом інших висновків: 1) хронічна внутрішня суперечливість капіталізму зумовлює його нестабільність, адже посилення експлуатації праці має своїм наслідком скорочення споживчого попиту і тому призводить до криз перевиробництва; 2) технічний прогрес поставлений на службу лише власників великого капіталу, а тому є чинником росту безробіття, яке, у свою чергу, стає додатковим фактором посилення експлуатації зайнятих; 3) концентрація і централізація капіталу в ході конкуренції призводить до звуження кола підприємств, а отже, і суттєвого обмеження свободи підприємництва, що також збільшує масштаби безробіття; 4) наростання злиднів і страждань робітничого класу призводить до загострення класової боротьби, закономірним фіналом якої буде крах капіталізму і тоді, як пише К. Маркс, «експропріаторів експропріують» [13, с. 773], а натомість капіталістичної приватної власності організують безринкове господарство за єдиним планом.

Аналіз цього економічного вчення з точки зору вибору предмета, мети і методів дослідження дає нам підстави стверджувати, що К. Марксом більше рухали благородні гуманні наміри – дати бідному працюючому люду приземлену надію на соціально справедливий устрій суспільства, аніж прагнення ученого-економіста пізнати дійсні переваги і обмеження ринкової системи господарства, а відтак, і можливості розв'язання її суперечностей без примусового зламу системи. Аргументом слушності цієї думки є те, що його «Капітал» має більше видань, аніж праця будь-якого іншого економіста, а про самого К. Маркса навіть кажуть, що він був найбільш впливовим серед усіх відомих економістів [14, с. 752]. Політико-економічну модель, «скроєну» за принципами К. Маркса, намагалися, у буквальному смислі, насадити у деяких країнах, за що тамтешні народи поплатилися неймовірно великою ціною матеріальних втрат і людських жертв. Разом з тим, маємо віддати і належне К. Марксу, бо самі є свідками того, як розвиток продуктивних сил, або

технологічний прогрес, з одного боку, кардинально змінює зміст праці, витісняючи людину із виробничого процесу та створюючи умови для її особистісного розвитку, а з другого, – породжує значні проблеми для працевлаштування вивільнених працівників, забезпечення повної зайнятості.

*Альфред Маршалл (1842-1924) як фундатор неокласичної теорії,
акцентованої на мікроекономічному аналізі.*

Маршалл теж здобув добру освіту. Змалку він був «книжковим хробоком», а тому мав небагато друзів. Родина готувала його до духовної кар'єри, проте юнак захопився математикою і, усупереч батьківській волі, скориставшись позичкою, вступив до Кембриджського університету. З відзнакою він закінчив виш і залишився у ньому викладачем політекономії. Якщо філософський фах знадобився А. Сміту для обґрунтування його класичної концепції економічного лібералізму, то А. Маршалл успішно скористався своєю математичною освітою для ґрунтовних системних мікроекономічних досліджень. Будучи уже маститим економістом, він у 1902 р. ініціював зміну «політичної економії» на «економікс», яка успішно прижилася. Основна його праця «Принципи економікс» (1890 р.) [15] майже 50 років слугувала головним підручником з економічної теорії в англomовних країнах.

Злету наукової слави А. Маршалла, певна річ, сприяла криза класичної економічної теорії, яка далася взнаки, починаючи з 1870-х рр. Ідеться про те, що індустріалізована вже господарська система настійливо потребувала прагматичного заземлення загальнотеоретичних положень, а саме помочі науки у прийнятті ефективних рішень ринковими агентами щодо управління витратами і обсягами випуску, щодо врахування мотивації споживчого вибору тощо. Цей виклик з боку реальної економіки спричинив переоцінку цінностей класичної політичної економії, зміну тренду подальшого розвитку предмета і методів теоретико-економічних досліджень, рішучий поворот до забезпечення прагматичної функції даної науки, за визначенням Л. Вальраса, до «чистої теорії».

Знову таки, і А. Маршалл не був першопрохідцем у царині мікроекономіки, адже початок маржиналістській методології задали ще до нього німці Г. Тюнен і Г. Госсен, співвітчизник В. Джевонс, швейцарець французького походження Л. Вальрас та австрієць К. Менгер. Однак він зумів органічно поєднати концепти класичної школи, що ґрунтуються на аналізі причинно-наслідкових і генетичних зв'язків у ринковій системі, та останні прориви економічної думки, пов'язані із математичним і суб'єктивно-психологічним аналізами граничних величин. Він завершив розпочату віденською школою зміну предмета класичної політичної економії: сутність його – ефективний розподіл ресурсів – зберігалася, а зміст оновлювався, збагачуючись новим дослідницьким пріоритетом – вивченням функціональних

зв'язків, або, іншими словами, проблемою економічного вибору, яка постійно постає перед господарюючими суб'єктами в умовах ринку. Завдяки цій зміні, писав М. Блауг, «економіка вперше стала наукою, яка вивчає взаємозв'язок між даними цілями і даними обмеженими засобами, що мають альтернативні можливості використання» [2, с. 276]. Предметне поле науки А. Маршалл бачив таким: «Політична економія, або економічна наука (economics), займається дослідженням нормальної життєдіяльності людського суспільства; вона вивчає сферу індивідуальних і суспільних дій, яка найтіснішим чином пов'язана зі створенням матеріальних основ добробуту» [13, с. 56].

А. Маршалл спромігся покласти край ідейній кризі політичної економії, яка значною мірою затяглася через довготривалу полеміку навколо питання, яка з наявних концепцій вартості є істинною: 1) трудової вартості, 2) факторів виробництва (їхньої продуктивності та «жертв») чи 3) граничної корисності? Він подолав притаманну цим підходам однобічну обмеженість, створивши синтетичну теорію ціни, котра повніше відповідала реаліям ринку. Визнаючи факт існування різноконкурентних ринків, де *a)* або продавці при встановленні ціни пропозиції віддають перевагу виробничим витратам, *б)* або покупці при встановленні ціни попиту надають перевагу суб'єктивній граничній корисності, А. Маршалл витлумачував ринкову ціну як результат зіткнення цін виробників і цін споживачів, як рівнодіючу функціональної взаємозалежності попиту та пропозиції. Його теорія, по суті, знімала проблему джерела вартості як єдиної субстанції ціни, переносячи надалі центр уваги на можливості комбінування, заміщення факторів виробництва, ефективної організації виробництва з обов'язковим урахуванням обмежень з боку ринку. Так, завдячуючи саме А. Маршаллу, в основу подальшої еволюції економічної теорії було закладено неокласичну парадигму.

Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) як фундатор макроекономічного аналізу та ідеолог державного регулювання економіки.

Біографія Дж. М. Кейнса була ще більш схильною до його творчого злету як економіста-теоретика, аніж у його, названих нами вище, попередників. Він виріс у сім'ї відомого англійського економіста, професора Кембриджського університету. І навчався він в іменитого вченого, фундатора кембриджської економічної школи А. Маршалла. Як і останній, Дж. М. Кейнс спочатку цікавився математикою, але зрештою захопився економікою. Будучи обдарованим глибоким аналітичним розумом та лідерською вдачею, зробив блискучу не лише наукову, але й політичну кар'єру. Він обіймав високі державні пости, пов'язані з вирішенням важливих для країни фінансових проблем, був редактором економічного часопису, викладачем, а ще – великим знавцем і меценатом музики, мистецтва, театру. Про непересічність цієї

особистості свідчить і те, що він зумів неабияк розбагатіти як біржовий гравець. В історії теоретичної економіки цим успіхом можуть похвалитися лише дві знаменитості: Д. Рікардо і Дж. М. Кейнс. Діловий світ знає його і як одного з архітекторів Бреттон-Вудської валютної системи. Головною книгою його творчої спадщини є «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», яка побачила світ у 1936 р. [16].

Економічні погляди Дж. М. Кейнса зазнали трансформації під впливом грізних подій світової економічної кризи 1929-1933 рр. Криза небаченої раніше сили, немов тайфун, ударила по США: економіка обвалилася на чверть; кожен п'ятий працюючий втратив роботу; масове банкрутство банків обернулося втратою дев'яти мільйонів ощадних вкладів; понад мільйон міських сімей, що придбали житло по закладних, стали безхатченками. Криза перекинулася і на країни Західної Європи. Такий масштабний і тривалий розлад ринкової системи економічних зв'язків, який болісно вдарив по суспільству, став шоком і для прихильників неокласичної теорії. Теоретики не змогли ні передбачити наближення кризи, ні, тим більше, запропонувати ефективні заходи щодо її приборкання. Безсилля теорії перед викликами життя – це ознака її кризи.

За цих обставин Дж. М. Кейнс рішуче розходиться з поглядами свого учителя А. Маршалла, які, на його думку, уже застаріли. Класичний капіталізм з його принципами вільної конкуренції і об'єктивного ціноутворення істотно модифікувався і тому рівноважні стани економіки самі по собі, усупереч формалізованим викладкам неокласиків, можуть створювати ілюзію стабільного добробуту. Загальна ринкова рівновага, показав Дж. М. Кейнс, можлива як за високого рівня безробіття, так і за «перегрітої» від росту цін економіки.

Дж. М. Кейнс, на противагу неокласикам, зосередив свій аналіз на макроекономічній системі – національному господарстві в цілому, оперуючи агрегованими показниками споживання, заощаджень, нагромадження, інвестицій, зайнятості тощо, тобто величинами, безпосередньо пов'язаними з обсягом і динамікою національного доходу. Хоча тут він і не був першим, бо, як зауважив У. Баумоль, серйозні розвідки в макроекономіці започаткувала революційна праця К. Вікселля «Відсоток і ціни», написана ще у 1898 р. [1, с. 75]. Проте якраз «Загальна теорія...» Дж. М. Кейнса дійсно заклала основи нового напрямку економічних досліджень, оскільки вона містить, по-перше, системний аналіз макропроблем і, по-друге, переконливе обґрунтування можливостей їх розв'язання за участю саме держави, з використанням важелів її економічної політики. По суті предмет фундаментальної науки – ефективний розподіл обмежених ресурсів – залишається знову-таки тим же, але Дж. М. Кейнс, у відповідь на злобу дня, збагачує його новим актуальним розділом, новою філософією економічного мислення.

Якщо до Дж. М. Кейнса вважалося, що, відповідно до закону Сея, у самому процесі виробництва формується дохід, рівновеликий вартості виробленої продукції, а відтак, пропозиція породжує власний попит, чи, іншими словами, кризи перевиробництва унеможливаються, то Дж. М. Кейнс довів, що процеси монополізації сучасної економіки з боку виробників і профспілок призводять до спотворень цінового механізму ринкового саморегулювання. Принагідно зауважимо, що новаторська методологія Дж. М. Кейнса не спростовує принцип «доходи = витрати» – на ньому ґрунтується нинішня система національного рахівництва, але вона підводить до розуміння причин назрівання економічної депресії.

Основна причина розладу саморегульованого механізму ринку, на думку Дж. М. Кейнса, криється у відставанні сукупного попиту від сукупної пропозиції, зумовленому двома потужними факторами: 1) стійкою споживацькою психологією та 2) нормою прибутковості капіталу, чутливою до зовнішнього середовища. Через те, що люди мають психологічну схильність до заощаджень, частка сукупного споживання по мірі збільшення доходів хоч і зростає, але повільніше, ніж доходи. Зате прискореними темпами зростає частка заощаджень у доходах. Далі, пояснює учений, між сукупними заощадженнями та інвестиціями обов'язково виникає розрив у просторі і часі, оскільки залучення інвестицій (ділова активність) залежить від низки факторів: очікуваної підприємцями норми чистого прибутку, величини кредитної ставки, темпів інфляції та провокованих ними інфляційних очікувань, рівня податкового навантаження на бізнес, природних та інших факторів. Унаслідок цього розриву чимала частина заощаджень не капіталізується реальним сектором економіки, а тому виникає дисбаланс сукупних витрат суспільства і сукупних доходів на шкоду економічному процесу. Це й призводить до хронічного дефіциту ефективного попиту як на ринку товарів, так і на ринках праці та капіталу.

Забезпечити ефективний сукупний попит, запевняє Дж. М. Кейнс, можливо лише за активної участі держави, гнучкого використання нею інструментарію фіскальної і монетарної політики. Ба більше, цілеспрямована дія регуляторної політики уряду підсилюється мультиплікативними ефектами, які властиві макроекономічній системі. Тому покриття різниці між сукупним попитом і сукупною пропозицією не потребує повного еквівалентного збільшення державних видатків чи зменшення податкових зборів. При цьому, для прикладу, нестача державних інвестицій може компенсуватися додатковою грошовою емісією, яка призведе до здешевлення позичкових грошей і підживлення інвестиційного попиту. Однак, ефективність такої політики залежить від адекватності вибраних урядом заходів реальному стану економіки

(депресія чи піднесення) та своєчасності реагування на нього, а значить, на уряд покладається величезна відповідальність за професійність, сміливість і виваженість його рішень.

Появу нової парадигми економічного мислення, запропонованої Дж. М. Кейнсом, наукова спільнота сприйняла неоднозначно. Щірі прихильники сприйняли новаторські ідеї Кейнса за революцію в економічній науці, чому певною мірою сприяла їхня переконливість, підкріплена статистикою та кількісними розрахунками. Але почув Дж. М. Кейнс і критику, особливо гостру з боку Ф. Гайєка, на думку якого, економіка дирижизму ще більше деформує механізм ринку, призводить до спотворень економічної системи волонтаристськими і некомпетентними рішеннями урядовців. Історія добре пам'ятає суперечку цих двох титанів: австрієць непохитно вірив у саморегулюючу силу ринку і застерігав, що проголошена Дж. М. Кейнсом боротьба з безробіттям у перспективі матиме своїм наслідком жахливу інфляцію, котра породить ще більше безробіття; Дж. М. Кейнс же стверджував своє: «..розширення функцій уряду...я захищаю... як єдино можливий спосіб уникнути руйнування існуючих економічних форм і умов для успішного функціонування особистої ініціативи» [16, с. 455]. Щодо страхітливої перспективи, пророкованої Ф. Гайєком, Дж. М. Кейнс відповідав, що нас тоді не буде, усі будемо покійниками.

Сьогодні є достатні підстави стверджувати, що теорія Дж. М. Кейнса виявилася таки дійсно рятівною для капіталізму. Дієвість його антикризових рецептів була успішно апробована багатьма урядами не лише у 1930-ті рр., а й нещодавно, коли діловий світ вразила вже друга за масштабами фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. Разом з тим, пам'ятним залишається й інший історичний епізод, коли у 1970-х рр. розвинені країни вперше зіткнулися зі стагфляцією (спадом ділової активності та ростом цін) і виявилася слабкість кейнсіанської доктрини. Тоді прийшов час для економічних лібералів знову зайняти висоти в економічній теорії: Ф. Гайєк удостоївся премії Нобеля, пошану здобули монетаристи на чолі з М. Фрідменом. Звісно, на цьому подальший розвиток економічної теорії не зупинився, але найголовніші її здобутки на уже пройденому шляху, як видається, нам вдалося виокремити і належно оцінити.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Як ми з'ясували, усі великі економісти-теоретики були синами свого часу. Економічне вчення класика першої величини А. Сміта було оптимістичним голосом капіталізму, бурхливе народження якого в Англії і Голландії віщувало прогрес і добробут нації. Економічне вчення К. Маркса було уже голосом жертв капіталізму, котрі пізнали на собі жахіття початкової стадії індустріалізації і тому піднімалися на

боротьбу. Економічне вчення А. Маршалла було голосом зрілого капіталізму, який під тиском конкуренції жадібно засвоював новації ефективного господарювання, «хитрощі ринкової гри». Економічне вчення Дж. М. Кейнса стало голосом уже обтяженого монополіями капіталізму, який, втративши рівновагу, звалився у Велику депресію і потребував негайного порятунку ззовні, від держави.

Із цього аналізу ми робимо три принципово важливих і взаємопов'язаних висновки:

По-перше, велич цих економістів підтверджена часом: раціональної альтернативи ринковій системі не існує, принаймні у перспективі, яку ми тільки здатні досягнути, а тому, сприймаючи всю суперечливість, або множинність проблем, економічного розвитку сучасного суспільства, слід облишити ілюзії щодо можливості досягнення економічного порядку позаринковим способом, тобто покладаючись виключно на державу. Держава як інститут покликана для того, аби допомогти ринку, чи, образно кажучи, доповнити «невидиму руку» ринку «видимою рукою» закону.

По-друге, економічна теорія як наука виникла і розвивається, вивчаючи проблеми функціонування і розвитку ринкової системи господарювання, сутність яких загалом зводиться до проблеми ефективного розподілу обмежених ресурсів на мікро- і макрорівнях системи. Складниками даної проблеми є також завжди важливі питання соціальної справедливості і сталого розвитку.

По-третьє, дійсно переворотом в економічній теорії, як і в будь-якій іншій галузі науки, можна вважати доведену необхідність застосування цілком нових принципів, чи підходів. Однак, осмислюючи еволюцію економічної думки, з якої стає зрозумілим, що кожен із навіть найбільш авторитетних учених таки сповна використав надбання своїх попередників і, тільки відштовхуючись від них, зумів приростити більшою чи меншою мірою наукове знання, нам представляється, не коректним вживати поняття «переворот» («революція») стосовно будь-яких уже відомих нам теорій. Адже кожен із маститих теоретиків вніс свій внесок у розвиток тієї ж таки теорії ринкової економіки, осучаснив її, зробив її як міг більш функціональною. І К. Маркс тут також не є виключенням, бо і його вчення, як відомо, спонукало до повороту науковців у бік «чистої» економіки, а гіркий досвід її практичної апробації у ХХ ст. засвідчив правоту корифеїв ринку і в першу чергу А. Сміта, знаменита книга якого змінила світ і продовжує стверджувати свої практичні істини.

Список використаної літератури

1. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад ХХ столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. - 2001. - № 2. - С. 73-107.

2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: пер. с англ. / М. Блауг. – М. : Дело Лтд, 1994. - 241 с.
3. Блауг М. Тревожные процессы в современной экономической теории / М. Блауг // К вопросу о так называемом «кризисе» экономической науки: материалы теоретического семинара ИМЭМО / рук. В. А. Мартынов. - Москва : ИМЭМО РАН, 2002.- С. 47-78.
4. Либман А.М. Современная экономическая теория: основные тенденции / А.М. Либман // Вопросы экономики. - 2007. - № 3. - С. 36-54.
5. Гриценко А.А. Економічна освіта: шлях від теорії до практики / А.А. Гриценко // Економіка України. - 2018. - № 10. - С. 53-70.
6. Тарасевич В.Н. Постнеклассический вызов фундаментальной экономической науке / В.Н. Тарасевич // Вопросы экономики. - 2004. - № 4. - С. 107-117.
7. Тарасевич В.М. «Багатство народів» Адама Сміта й підвалини політичної економії / В.М. Тарасевич // Проблеми економіки та політичної економії. - 2016. - №1. - С. 5-17.
8. Самуэльсон П.А. Экономика: пер. с англ. / П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус. – М. : БИНОМ, 1997. - 800 с.
9. Хейлбронер Р. Экономика для всех: пер. с англ. / Р. Хейлбронер, Л. Туроу. – М. : Экор, 1994. - 315 с.
10. Смит А. Теория нравственных чувств: пер. с англ. / А. Смит. – М. : Республика, 1997. - 351 с.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо-Пресс, 2007. - 960 с.
12. Smith V.L. Constructivist and Ecological Rationality in Economics. Prize Lecture, December 8, 2002, 2 Interdisciplinary Center for Economic Science, George Mason University, Fairfax, VA 22030-4444, USA [E-resource]. – Available at: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/smith-lecture-2.pdf>
13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. - Т. 1. Кн. 1. – М. : Политиздат, 1983. - 905 с.
14. Фишер С. Экономика : пер. с англ. / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело, 1993. - 829 с.
15. Маршалл А. Принципы экономической науки : пер. с англ. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. - 594 с.
16. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ. / Дж.М. Кейнс. – М. : Прогресс, 1978. - 495 с.

References

1. Baumol', U. (2001). What Alfred Marshall Did Not Know: The Contribution of the 20th Century to Economic Theory. *Voprosy ekonomyky*, 2, pp. 73-107.
2. Blauh, M. (1994). *Ekonomycheskaia mysl' v retrospektyve* [The economic thought in the retrospective view]. Moscow: Delo Ltd.
3. Blauh, M. (2002). *Trevozhnye protsessy v sovremennoj ekonomycheskoj teoryy* [Disturbing processes in modern economic theory] / K voprosu o tak nazyvaemom «kryzyse» ekonomycheskoj nauky: materyaly teoretycheskoho semynara YMEMO / On the so-called “crisis” of economic science: materials from the IMEMO theoretical seminar]. Moscow: YMEMO RAN, pp. 47-78.
4. Lybman, A. (2007). Modern economic theory: main trends. *Voprosy ekonomyky*, 3, pp. 36-54.
5. Hrytsenko, A. (2018). Economic education: the path from theory to practice. *Ekonomika Ukrainy*, 10, pp. 53-70.
6. Tarasevych, V. (2004). Post-nonclassical challenge to fundamental economic science. *Voprosy ekonomyky*, 4, pp.107-117.
7. Tarasevych, V. (2016). “The Wealth of Nations” by Adam Smith and the Foundations of Political Economy. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, 1, pp. 5-17.
8. Samuel'son, P. and Nordkhaus, V. (1997). *Ekonomyka* [Economy]. Moscow: BYNOM.
9. Khejlbroner, R. and Turou, L. (1994). *Ekonomyka dlia vseh* [Economics for everyone]. Moscow: Ekor.
10. Smyt, A. (1997). *Teoryia npravstvennykh chuvstv* [Theory of moral feelings]. Moscow: Republic.
11. Smyt, A. (2007). *Yssledovanye o pryrode y prychnakh bohatstva narodov* [Research about the nature and genesis of the wealth of nations]. Moscow: Eksmo-Press.
12. Constructivist and Ecological Rationality in Economics. Prize Lecture, December 8, 2002 by Vernon L. Smith, 2 Interdisciplinary Center for Economic Science, George Mason University, Fairfax, VA 22030-4444, USA. [online] Available at: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/smith-lecture-2.pdf>
13. Marks, K. (1983). *Kapital. Krytyka polytycheskoj ekonomyy* [Capital. Criticism of political economy]. V. 1, Is. 1. Moscow: Polytizdat.
14. Fysher, S., Dornbush, R. and Shmalenzy, R. (1993). *Ekonomyka* [Economy]. Moscow: Delo.
15. Marshall, A. (1993). *Pryntsypy ekonomycheskoj nauky* [Principles of economic science]. Moscow: Progress.

16. Kejns, Dzh. M. (1978). *Obschaia teoriya zaniatosty, protsenta y deneh* [General theory of employment, interest and money]. Moscow: Progress.

Sirko A., Doctor of Economic Science, Professor, Vinnitsa training and research institute of economics, Ternopil National Economic University

The Main Stages in the Development of Economic Theory

The logical historical analysis of the process of establishment and development of economic theory as a fundamental social science. The principle of historical and logical unity lies at the basis of the research, while analysing the historical preconditions of developing the scientific views of famous theoreticians of economic theory; the method of analysis and synthesis for consideration of the key ideas and concepts that had the greatest impact on the development of fundamental economics; the method of comparative analysis to characterize the scientists' personality features and the conditions of their creative success. The article traces the evolution of economic theory on the example of the theoreticians whose conceptual approaches made a remarkable contribution into the establishment and development of economic science: A. Smith, K. Marx, A. Marshall and J.M. Keynes. The author scrutinizes the essence and characterizes the value of their economic studies in the historic context and contemporary world. Each of these theoreticians proves to have belonged to their epoch and their studies found powerful conceptual basis to understanding the processes of functioning and development of national economy as an integral. The author also shows the influence of their obtained education, personal talent, friendly support and lucky coincidence on the scientific development of these remarkable theoreticians. The research proves that economic theory developed thanks to study of numerous problems of functioning and development of market systems, expressed by the issue of effective allocation of deficient resources on the macro- and micro-levels of the system. The author draws the conclusion that economic theory is in constant search of effective ways of binding market and state economic regulation. The author argues that evolutionary nature of economic theory as a science about market economic system puts in question the use of the concept of "revolution" in connection with all known theories. The research provides information for more accurate interpreting the history and understanding economic theory as a science, which calls for sustainable development.

Key words: the subject of economic theory, economic personality, competition, market balance, macroeconomics, state.

Сирко А.В., д.э.н., профессор, Винницкий учебно-научный институт экономики Тернопольского национального экономического университета

Главные вехи в развитии предмета экономической теории

Сделан логико-исторический анализ процесса формирования и развития предмета экономической теории как фундаментальной общественной науки. Раскрыта сущность экономических учений наиболее видных теоретиков, заложивших основы новых подходов в сфере экономики (А. Смита, К. Маркса, А. Маршалла и Дж.М. Кейнса), дана авторская оценка их научных изысканий. Анализ освещает также влияние на профессиональный выбор и интеллектуальный взлет этих ученых их личностной одаренности, образования, счастливых случаев и судьбоносных для человечества исторических событий. Сделан вывод, что все великие экономисты были сыновьями своего времени: их идейные взгляды имели определенные предпосылки, а выдвинутые ими концепции стали ответом на настоятельные потребности экономики и общества. Аргументируется позиция, согласно которой эволюционная по существу природа предмета экономической теории, наличная преемственность в общем процессе формирования знания делает некорректным применение в характеристике его теоретиков понятия «переворот» («революция»).

Ключевые слова: предмет экономической теории, экономический человек, конкуренция, рыночное равновесие, микроэкономика, макроэкономика, государство.

Рекомендована до публікації 16.11.2019 р.

Надійшла до редакції 11.10.2019 р.

УДК 330.101.5:338.012:316:111

V. M. ТАРАСЕВИЧ,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної економіки, політичної
економії та управління,
Національна металургійна академія України

L. M. ПРОХА,
магістр економіки і підприємництва,
Національна металургійна академія України

A. Ю. ВАРШАВСЬКА,
магістрант,
Національна металургійна академія України

ЕВОЛЮЦІЯ І ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ Й НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

У оглядовій статті охарактеризовано основні етапи еволюції світової філософії та методології економічної науки (ФМЕН) як відносно самостійної галузі економічного філософсько-наукового знання. Визначено античні першоджерела ФМЕН у працях Парменіда, Зенона, Платона і Аристотеля, зокрема базові підвалини етосу наукової діяльності. Узагальнено та уточнено специфіку головних постулатів позитивізму і неопозитивізму щодо економічної науки, їх значення та обмеженість для пошуку істини. Обґрунтовано пропедевтичну роль постпозитивізму у підготовці методологічного буму в економічній науці. Акцентовано парадигмальний підхід Т. Куна, концепцію науково-дослідних програм І. Лакатоша, а також зближення економіко-методологічних та історико-наукових досліджень. Проаналізовано виклики для ФМЕН постмодернізму, зокрема її

дескриптивно-методологічну, критично-онтологічну і професійно-етичну функції. Визначено особливості вітчизняної ФМЕН другої половини ХХ - початку ХХІ ст. як принципи передумови становлення національної фундаментальної економічної науки з огляду на її провідну роль у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. На відміну від існуючих уявлень про предмет методології економічної науки і філософії економічної науки запропоновано будову предметного простору ФМЕН.

Ключові слова: філософія, методологія, фундаментальна економічна наука, етос науки, метафізика, позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, постмодернізм, філософія та методологія економічної науки, предметний простір.

Актуальність та постановка проблеми. З огляду на суперечливі процеси становлення національної економіки України в умовах глобалізації та європейської інтеграції до більшості науковців, бізнесменів і політиків поступово приходить розуміння безальтернативності конкурентоспроможного соціально-економічного розвитку країни на основі *національної* економічної науки, збагаченої українською історією, культурою, інтелектом та прогресивним світовим доробком. Однак таке збагачення, поєднання традицій та інновацій є неможливим без відповідного філософсько-методологічного підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на наукову і практичну значимість визначення філософсько-методологічних підвалин розвитку національної економічної науки, у вітчизняній науковому економічному співтоваристві помітно активізувалися відповідні наукові розвідки. Зазначена проблематика є провідною в ґрунтовних і фундаментальних роботах В. Базилевича, О. Білоруса, А. Гриценка, В. Гейця, П. Єщенка, Г. Задорожного, Ю. Зайцева, М. Зверякова, А. Колота та інших відомих вчених-економістів [1-9]. Загальнонаукове значення мають результати сучасних філософсько-методологічних досліджень О. Ананьїна, М. Блауга, Р. Грінберга, І. Касавіна, А. Лейонхувуда, П. Лемещенка, В. Леонтьєва, А. Лібмана, Д. Макклоскі, В. Стьопіна, М. Фрідмена та інших вчених [10-20]. Не ставлячи під сумнів їх фундаментальний доробок, слід визнати певний дефіцит філософсько-наукових історико-методологічних узагальнень, що не сприяє розумінню сучасної трансформації економіко-філософського та економіко-методологічного знання у філософію та методологію економічної науки.

Формулювання мети статті. З огляду на зазначене, метою статті є визначення актуальних змістовних характеристик еволюції філософії та методології економічної науки, а також будови і змісту її предметного простору.

Виклад основного матеріалу.

Античні першоджерела

Як відомо, саме античність є «матір'ю» філософії, саме античність знаменує початок переходу від ненаукового і переднаукового знання до знання

наукового. Тому не випадково саме в цю епоху закладаються перші блоки у фундамент філософсько-методологічної рефлексії над наукою. Вже у вченні *елеатів* міститься спроба примирення та певного синтезу постулатів натурфілософів і піфагорійців, що суперечать один одному. З цією метою ними використовується досвід серединної синкретичності міфології, але з урахуванням визнання значущої ролі людського розуму. Якщо Парменідове «мислити і бути одне і те ж» [21, С. 51] інтерпретувати як єдність мислення і буття, то з нього неважко вивести початки й матеріалізму (буття є і мислення), й ідеалізму (мислення і є буття). Очевидно, тлумачення зазначеної тези Платоном і Аристотелем - єдино можливим змістом мислення є чисте буття [21, С. 51], - видається більш точним, оскільки цілком відповідає усвідомленому та чіткому протиставленню Парменідом світу буття - вічного, нескінченного, цілісного й однорідного, і чуттєвого світу - текучого, кінцевого, різноманітного. Перший світ - істинний і пізнаваний людським розумом, другий, - світ видимості та поглядів, недоступний пізнанню [21, С. 52]. *Істинне знання під силу тільки розуму*, чуттєве ж сприйняття завжди недостовірне [21, С. 55] і, в кращому випадку, народжує тільки думку. Таким чином, людині розумній є доступною не лише гадка, а й істина буття. Це, зокрема, означає, що елеати зробили важливий крок в напрямку виділення *емпіричного та теоретичного рівнів* наукового пізнання, а також логічного мислення поняттями.

В апоріях Зенона предметами такого мислення стають нескінченність і континуум, як єдність простору, часу та руху. Керуючись переважно формально-логічним способом мислення, Зенон розкриває протиріччя останнього при спробі зрозуміти нескінченність і рух. У випадку з нескінченністю виявляється дихотомія дискретного і безперервного в континуумі, у випадку з рухом, - його неможливість. В обох випадках оголюються межі формальної логіки, і таким чином Зенон «підштовхує» філософів і вчених до *діалектичного* мислення. Тому Аристотель цілком заслужено називає Зенона «винахідником діалектики» [21, С. 52].

Розвиваючи вчення Сократа, Платон співвідносить тілесне, чуттєве начало в людині з ілюзорним світом, світом гадок, а душу і розум людини, - зі світом буття, який і є світ істинний. По суті мова йде про виділення в *психіці* людини *двох альтернативних шарів*: 1) *суб'єктивного*, індивідуального, чуттєвого, залежного від конкретної індивідуальності, та 2) *об'єктивного*, надіндивідуального, ідеального, незалежного від останньої (подолання об'єктивізмом Платона суб'єктивізму софістів не є формально-логічним запереченням першим останнього. Нове знання дійсно *суб'єктивне* в тому сенсі, що виникає в голові окремого суб'єкта. Його (знання) одночасне

народження в головах декількох суб'єктів не змінює його суб'єктивний характер. Але в самому факті народження вже міститься елемент *об'єктивного*, бо, по-перше, народження визначається, в тому числі й об'єктивними обставинами; по-друге, нерідко нове знання з'являється в голові його творця незалежно від його волі та навіть свідомості, а тим більше, - незалежно від волі та свідомості інших суб'єктів, в тому числі, що вступили в свідоме життя після народження даного знання й зіткнулися з ним, як незалежною від них реальністю. Поширення даного знання серед його сучасників, чим й займалися софісти, робить його *інтерсуб'єктивним*. Не виключено, що саме *інтерсуб'єктивність* є тим *серединним* утворенням, яке *погоджує об'єктивне й суб'єктивне*, виступає посередником між ними, включає не тільки їх «власні» елементи, але й особливі елементи, відмінні від тих й інших. Втім, це - всього лише припущення). Оскільки чуттєве множинне й безмежне, а ідеальне - єдине й граничне, остільки співвідношення шарів психіки розглядається Платоном крізь призму співвідношення множинного та єдиного, безмежного та граничного. Якщо взяти до уваги, що поліс як єдине протистоїть багатьом індивідуальностям, то вивчення зазначених співвідношень є вельми значущим для його виживання в умовах розквіту приватного інтересу.

Використовуючи науковий *гіпотетико-дедуктивний метод*, Платон показує, вірніше, *відкриває діалектику* єдиного і множинного, - все живе єдиним: якщо не його ствердженням, то його запереченням, якщо не позитивним, то негативним зв'язком з ним. З одного боку, умовою пізнання та буття єдиного є його співвіднесеність з множинним, а з іншого, - умовою пізнаваності та існування множинного є його співвіднесеність з єдиним, без чого множинне стає не сущим [21, С. 125-129]. У перекладенні на політичну діяльність це, зокрема, означає: поліс немислимий і неможливий без вільних громадян. Частина громадян може ставитися до його устрою негативно, частина - позитивно, але в його загибелі (втраті незалежності) їх більшість не може бути зацікавлена, бо разом з ним вони загинуть як громадяни. Тому імперативним є гармонізація та оптимізація їх інтересів у Платоновій ідеальній державі.

Платонова діалектика єдиного і множинного безсумнівно багата, але в ній майже загублена серединність, крайньою мірою, в тому вигляді, в якому вона представлена у серединному положенні (між розумом і тілом) і змісті душі. Ця втрата в значній мірі компенсована в *діалектиці граничного й безмежного*. Слід погодитися з П. Гайденко в тому, що саме в процесі роздумів над способом поставити межу безмежному Платон приходять, *по-перше*, до чіткого розрізнення світу *ідеальних* утворень і світу *чуттєвих* речей як гарантії можливості *істинного* знання й, *по-друге*, до необхідності звернення в пошуках

останнього до *мислення* (розуму) та *науки*, оскільки чуттєве сприйняття не гарантує пізнання істини. Де ж тут серединність істини?

По-перше, у *мірі*, яка виникає із змішення граничного і безмежного. Міра означає «згоду» протилежних начал [21, С. 133]. Доречно припустити, що вона забезпечує оптимальний синергетичний ефект взаємодії протилежностей, зрозуміло, в складній, а не простій системі поліса. Хоча ідеальна держава Платона ще не є повноцінною складною системою, але і з «коротких штанців» простої системи вона вже виросла.

По-друге, в математичній частині свого вчення Платон вводить серединні поняття «математичні об'єкти» й «геометричний простір» і розміщує їх *між світами* ідеального й чуттєвого. Ці об'єкти збагненні «як би уві сні», тільки за допомогою «незаконного умогляду» - такого собі гібрида мислення та відчуттів [21, С. 136-140] (у «координатах» сучасних поглядів на будову людської психіки, очевидно, мова йде про *підсвідомість*, яка розташовується між *несвідомістю* (областю психо-фізіологічних реакцій, в тому числі інстинктів) та *свідомістю*). Якщо продовжити цю лінію міркувань і врахувати, що великі грецькі філософи (Демокрит, Платон, Аристотель, Епікур) розмежовували теоретичний і практично-прикладний рівні пізнання, то цілком доречно припустити, що на відміну від *процесу* наукового *пізнання*, що включає *три рівні* - емпіричний, теоретичний і прикладний, причому теоретичний рівень займає серединне положення та є своєрідним результатом згоди емпіричного й прикладного рівнів, - *власне наукове знання як результат* пізнання є переважно *вербально-теоретичним* і відомим чином дистанціюється від знання емпіричного і прикладного, хоча і містить їх елементи. Воно зберігає свій серединний статус, але це - серединність не тільки згоди, але і первинності, лідерства.

Йдеться, зокрема, про статус та змістовні якості *науки*. З позицій будови людської психіки саме філософія займає серединне положення між ненаукою і наукою. На власній «шкалі» інтелектуальної значущості Аристотель розташовує філософію вище науки, тому що філософія має найбільш цілісний об'єкт, вивчає вищий рід буття, а також загальні основи будь-якого знання. Отже, *наука* виявляється своєрідним *посередником* між ненаукою і філософією. Таке позиціонування науки дозволяє Аристотелю, *по-перше*, поставити під сумнів продуктивність думки Сократа та Платона про несумісність істини зі здоровим глуздом. Аристотель вважає за краще *будувати науку в злагоді із здоровим глуздом* і спираючись на нього [21, С. 136-140]. Це і зрозуміло. Здоровий глузд суть квінтесенція практичного досвіду багатьох поколінь, а тому містить зерна безцінної істини. *По-друге*, Аристотель вважає, що свідчення почуттів не є обманом, а вимагає адекватної інтерпретації за

допомогою міркування [21, С. 280]. *По-третє*, історія науки становить органічний момент самої науки, а тому міфи, вірування предків, вчення перших філософів недоцільно відкидати, а потрібно використовувати в якості «попереднього знання» [21, С. 280]. *По-четверте*, різні сутності мають вивчатися за допомогою настільки ж різних і адекватних їм методів. *По-п'яте*, справжня наука безпристрасна, вона не знає переваг, для неї немає предмета, що не гідний дослідницького інтересу. *По-шосте*, за Аристотелем, «... споглядання істини є найприємніша з усіх діяльностей, згідних з чеснотою». Істина - самоцінна, а її пошук заради неї самої, незалежно від її практичної значущості, доходоємності і т.п. складає сенс життя справжнього вченого і філософа. Саме його життя є вищою формою життя, адекватним здійсненням людської сутності [21, С. 283].

Таким чином, узагальнюючи досвід становлення ряду наук (математики, астрономії, історії, медицини), ідеї попередників і висуваючи власні, Аристотель закладає *основи* не тільки окремих наук, а й *етосу* (в тому числі, системи базових інститутів) *самої науки* як особливого виду олюднюючої діяльності. Саме закладка цього потужного фундаменту дозволила Аристотелю вибудувати перші «поверхи» (в тому числі, «цокольні») *ряду сучасних наук*. Не є винятком і *економічна наука*. *По-перше*, вивчаючи будову і структуру поліса, Аристотель фактично представляє його в якості особливої економічної системи, яка включає два основних рівня: домашні господарства - мікрорівень, державне господарство - макрорівень. *По-друге*, Аристотель окреслює *предметний простір* економічної науки проблематикою багатства і чітко розмежовує багатство натуральне, справжнє (продукти опредметнення та олюднення) й уявне, грошове. Відповідно виділяються два напрямки збагачення - економія (дотримання законів домашнього господарства) та хрематистика (мистецтво накопичення майна й грошей). *По-третє*, Аристотель вперше задається питанням про єдину основу обмінюваних благ і формулює важливі початкові постулати майбутніх *теорій* трудової вартості та корисності. *По-четверте*, в працях Аристотеля не важко виявити опис простого товарного обміну, товарно-грошового обміну, руху грошей як капіталу. Зазначена вище проблематика супроводжує економічну науку на всьому її життєвому шляху, залишається актуальною та значущою і в сучасних умовах, визначає межі саморефлексії науки, а тому й презентує зародок самостійних філософсько-методологічних досліджень.

Постулати позитивізму та його «нео» і «пост» версій

Становлення науки Нового часу небезпідставно пов'язується з *філософією позитивізму*, а її подальший бурхливий розвиток, - з *неопозитивізмом*. Звичайно, мова йде, перш за все, про науки природничі,

однак не можна недооцінювати вплив позитивізму та неопозитивізму й на економічну науку. Відповідно до їх установок в *класичній політичній економії* провідною методологічною нормою став *раціоналізм*: передбачалося, що економічна сфера, як і світ в цілому, влаштована розумно, а тому завдання науки - відкрити *об'єктивні закони*, що лежать в основі економіки, проникнути в справжню природу явищ. Однак наголос на «грі» з абстракціями відволікав увагу від багатьох практичних проблем, які не отримували пояснення на базі прийнятих теоретичних передумов. Це стимулювало появу спочатку внутрішньої (Т. Мальтус, Р. Джонс), а потім, в середині XIX століття, зовнішньої (історична школа) критики на адресу методології А. Сміта та Д. Рікардо [10, С. 19-20].

Відштовхуючись від неоднорідності кліматичних і суспільних умов господарської діяльності країн і епох, засновники *історичної школи* поставили під сумнів ідею універсальних економічних законів. Економічна наука була переосмислена як послідовно *емпірична*, переважно *дескриптивна* (описова) галузь знання, націлена на вивчення конкретного досвіду господарювання в його неекономічному контексті, виявлення історичних аналогій і емпіричних залежностей. Звідси - імпульс формуванню національних систем статистики, а також виділенню економічної історії в окрему наукову дисципліну [10, С. 20].

Спроба *поєднання принципів історизму і теоретизму* була зроблена засновниками *марксизму*. Зокрема, К. Маркс наполягав, що політична економія здатна й має виявляти *специфічні економічні закони* для окремих способів виробництва та суспільно-економічних формацій. Керуючись неперевершеною донині *діалектико-матеріалістичною методологією*, завдання класичної політичної економії К. Маркс бачив у з'ясуванні законів розвитку капіталізму як історично обмеженого суспільства. Ф. Енгельс вважав, що поряд з політекономією капіталізму виникнуть політичні економії інших способів виробництва (наприклад, політекономія феодалізму), які разом складуть політичну економію в *широкому сенсі* [10, С. 20].

Більш радикальною відповіддю на методологічний виклик історичної школи стала *маржиналістська революція* останньої третини XIX століття. Перші теоретики маржиналізму спиралися на ідею універсальності «природи людини» і принципів економічної дії, які, в силу їх загальності та простоти (максимізація вигоди, мінімізація витрат тощо), вважалися самоочевидними. Перед наукою ставилося завдання логічного виведення з цих принципів універсальних законів економічної поведінки і взаємодії. В результаті економічна наука стала трансформуватися в науку про економічну поведінку, а згодом - в науку про вибір оптимальних рішень при використанні обмежених ресурсів [10, С. 21].

Кінець XIX століття був відзначений «суперечкою про метод», головними дійовими особами якого виступили К. Менгер й Г. Шмоллер. К. Менгер відстоював пріоритет *логічного, дедуктивного* методу та *позитивний*, тобто незалежний від політичних, етичних та інших ціннісних суджень, характер економічного знання. Г. Шмоллер, навпаки, виступав за верховенство *історичного, індуктивного* методу й *нормативний* характер економічної науки, притаманність їй *етичної* складової. Важливим підсумком «суперечки про метод» стала активізація якісно нових підходів до вивчення економіки та філософсько-методологічних досліджень. Цим часом можна датувати *початок сучасної епохи в розвитку ФМЕН* [10, С. 21].

Учасники методологічних дискусій XIX століття дотримувалися звичного погляду на методологічну проблематику, зводячи її до характеристики *предмету та методу* науки. Згідно з науковими стандартами Нового часу предмет конкретної науки фіксував її місце в системі наук, її відмінність від суміжних наук й мав відповідати на питання: «Що саме вивчає конкретна наука?» *Метод* науки розумівся як певний набір інструментів, які запозичувалися із загального арсеналу засобів наукового пізнання та пристосовувалися до особливостей *предмета* конкретної науки. Тому власне методологічне завдання полягало у виборі зазначеного набору [10, С. 22-23]. Цей підхід до методології «пережив» навіть 40-60-ті роки XX століття - період досить радикальних змін в економічній науці на Заході, коли затверджувалися нові методологічні орієнтири, засновані на ідеях *неопозитивізму* та *попперіанства*. Було акцентовано проблему *демаркації* - відмежування наукового знання від знання ненаукового. Першим було визнане тільки емпірично достовірне знання; до теорії стали ставитися швидше інструментально - як до евристичного засобу отримання нових емпіричних узагальнень. Неопозитивісти наголошували на трьох основних *умовах науковості*: для «чистої теорії» - логічна строгість; для *емпіричного* знання - надійна (що перевіряється) відповідність даним досвіду; для *науки* в цілому - наявність чітких правил «перекладу» з мови теорії на мову спостереження, й навпаки [10, С. 24].

Для *економічної науки* остання умова дала поштовх до посилення розриву між теоретичним і емпіричним знанням. Одним полюсом тяжіння стала «чиста теорія» з опорою на раціоналізм в його різних проявах - від *апріоризму* Л. Мізеса до абстрактних *формалізмів* теорії загальної рівноваги Л. Вальраса, яка переосмислюється К. Ерроу і Ж. Дебре в світлі тогочасної математичної моди як чисто формальна математична конструкція, теоретичні переваги якої не залежать від її можливих емпіричних інтерпретацій. Ця тенденція поширилася на інші розділи теорії та де-факто відгородила «чисту теорію» від

методологічного диктату неопозитивізму, але одночасно дала привід для інтерпретації такої теорії як галузі прикладної математики [10, С. 24].

Іншим полюсом стала неопозитивістська за духом і буквою *економетрика*, в межах якої *теорії* практично *зрівнялися* з робочими *гіпотезами*, цінними лише остільки, оскільки вони сприяють отриманню тих чи інших емпіричних результатів. Так, за М. Фрідменом, якість теоретичних моделей не залежить від реалістичності передумов, покладених в їх основу, й цілком визначається здатністю теорії давати досить точні передбачення [20].

Позитивістсько-неопозитивістський методологічний стандарт *твердо триматися фактів* і сьогодні має чимало прихильників. Однак спроба відмови від метафізики, загальних теорій і пошуку прихованих від спостереження сутностей привела до здрібнення тематики, відходу від фундаментальних проблем і навіть, нерідко, втрати сенсу наукового спілкування, коли, згідно з лаконічною формулою А. Лейонхувуда, «ми точно знаємо, що сказано, але утрудняємося зрозуміти, про що саме йде мова» [10, С. 40].

Розбіжність раціоналістських і емпіристських методологічних установок стала поштовхом до пожвавлення методологічної рефлексії, яка незабаром переросла в *методологічний бум*. Етапною подією став виступ В. Леонтєва на щорічному з'їзді Американської економічної асоціації в 1970 році, коли він, як її президент, вказав на «симптом фундаментальної незбалансованості», що характеризує стан економіки як наукової дисципліни, коли слабка і до того ж повільно розвинута емпірична основа не може витримати ваги бурхливо зростаючої надбудови «чистої», умоглядної, економічної теорії [16]. Загальним вектором змін стало поступове *ослаблення неопозитивістського дискурсу* в трактуванні наукового знання, розмивання демаркаційної лінії між наукою та іншими формами людського знання.

Ключову роль в такій еволюції зіграла *постпозитивістська* концепція Т. Куна, який осмислив розвиток науки як чергування еволюційних фаз і наукових революцій, що ведуть до зміни наукових *парадигм* (з філософії науки відомо, що парадигма - це система орієнтирів і стандартів наукової діяльності (знань, навичок, норм), прийнята у відповідному науковому співтоваристві та обов'язкова для його членів). Об'єднане парадигмою наукове співтовариство становить те соціальне середовище, в якому відбувається трансформація індивідуальної творчості вченого в нове загальнозначуще знання. Інтерес до соціального контексту науки принципово відрізняв концепцію Т. Куна від неопозитивістського зведення науки до взаємодії елементів знання (гіпотез, емпіричних фактів, концепцій, теорій тощо) самих по собі, поза будь-яким «ненауковим» контекстом. Через поняття наукової парадигми Т. Кун визнав залежність наукового знання від знання *метафізичного* (онтологічного) як її

необхідної складової. Саме вона «відповідальна» за узагальнене уявлення про предметну область наукової дисципліни і покликана бути відправним пунктом при постановці дослідницьких завдань, висуненні наукових гіпотез і формуванні базових теоретичних ідеалізацій (моделей). Однак безпосередній вплив кунівської концепції на економічну методологію був незначним в силу її *переважної відповідності природничим наукам* і не цілком адекватного відображення характерної для економічної науки зміни лідерства теорій, а не монопольного панування парадигм [10, С. 26-27].

В результаті для економістів більш прийнятною виявилася пізніша версія постпозитивізму та концепція *І. Лакатоша*: починаючи з 70-х років ХХ ст. її почали активно опановувати історики економічної думки і методологи. Зазначена перевага була обумовлена низкою обставин.

По-перше, якщо у Т. Куна роль парадигми в поточній науковій діяльності була скоріше пасивною, то у І. Лакатоша еквівалентом парадигми стало «жорстке ядро» *науково-дослідної програми* - головної одиниці аналізу наукових знань. Власне теоретичному знанню відводилася службова роль «теорій захисного пояса науково-дослідницької програми». *По-друге*, І. Лакатош, на відміну від Т. Куна, припускав, що в одній науковій дисципліні може існувати кілька конкуруючих між собою науково-дослідних програм, які в рівній мірі претендують на істинність і визнання в якості наукових. *По-третє*, І. Лакатош свідомо будував свою позицію як компромісну по відношенню до позитивістської традиції. Він не відмовлявся від звичної для методолога нормативної функції, а в оцінці наукових знань віддавав пріоритет емпіристським критеріям. Постпозитивістська специфіка виявляла себе у виборі об'єкта оцінки (послідовні ряди теорій, об'єднані в науково-дослідні програми, замість окремих теорій), а також у визнанні *тривалості співіснування та суперництва різних науково-дослідних програм* [10, С. 27-28].

Під впливом концепції І. Лакатоша спрямованість *економіко-методологічних досліджень* істотно змінилася. Замість традиційних міркувань про предмет і метод, операціональність й верифікацію на перший план висунулися дослідження, в яких існуючі наукові школи і теорії стали переосмислюватися в якості науково-дослідних програм або парадигм. Їх зародження та еволюція піддавалися історико-методологічній *реконструкції*, включаючи спроби відтворення їх «жорстких ядер» й інших компонентів, оцінки наукової продуктивності тощо. Методологія знову набула інтерес до змісту наукового знання. Сталося взаємне зближення економіко-методологічних та історико-наукових досліджень: методологічні концепції стали використовуватися для пояснення логіки розвитку економічної думки, а

історія науки стала свого роду полігоном для перевірки методологічних гіпотез [10, С. 28].

Постмодерністські виклики

З середини 80-х років ХХ ст. вплив постпозитивізму на економічну методологію став слабшати під натиском більш радикальних концепцій. Критика «зсередини» супроводжувалася підсиленням *постмодерністських* тенденцій у філософії та методології науки і обумовленій ними широкій, *багатофакторній* трактовці наукової діяльності. Піонером постмодернізму в економічній науці виступила Д. Макклоскі. На її думку, економічна наука - це перш за все риторика, тобто мистецтво переконувати. Аргументи, які прийнято вважати науковими, - це один із способів переконання, аж ніяк не єдиний і не завжди вирішальний. Серед риторичних прийомів найбільш розповсюджені: а) посилання на авторитети; б) формування фіктивного іміджу автора або, навпаки, затушовування авторської індивідуальності шляхом викладання матеріалу в безособовій формі, яка видає результати, що публікуються, за гранично об'єктивне, нічим не замутнене вираження самої істини; в) часте вживання зворотів типу «очевидно, що ...», «безсумнівно, що ...» тощо, покликане вселити в читача впевненість у достовірності та надійності передумов, викладок і висновків автора [10, С. 29-30].

У вузькому сенсі слова *риторика* - це мистецтво форми, перш за все майстерність володіння словом, вміння надати тексту адекватний літературний вид. В цьому випадку наукова література виступає, як особливий літературний жанр і оцінюється відповідно до літературно-художніх критеріїв. Для риторичного підходу в *широкому* сенсі слова мова - не самоціль, а спосіб фіксації думок автора, які і підлягають розшифровці. Передбачається, що наукове знання емпірично існує не інакше, як викладене засобами мови, тобто як сукупність текстів - *дискурс*. Відповідно об'єктом вивчення виступають наукові тексти в нерозчленованій єдності їх форми і змісту. На відміну від постпозитивістського акценту на відносинах між суб'єктом і об'єктом пізнання риторичний підхід робить наголос на відносинах *між носієм знання і його користувачем* [10, С. 36].

Резонанс навколо робіт Д. Макклоскі відкрив шлях переважно постмодерністським підходам до аналізу економічної науки. В новій редакції реактуалізувалися *суперечки* між *універсалізмом* і *релятивізмом* щодо наукового знання. За універсалістами, функція науки полягає в пізнанні загальних законів природи і суспільства, а процес такого пізнання є кумулятивним і підпорядкованим власній внутрішній логіці. Отже, наука може і має розглядатися, як в значній мірі автономна сфера діяльності. *Релятивісти*, навпаки, акцентують відносність наукового знання, а також *його культурно-*

історичну зумовленість. У цій суперечці постмодернізм продовжив і гранично радикалізував релятивістську лінію в післявоєнній філософії та методології науки (В. Куайн, Т. Кун, П. Фейєрабенд). Постмодерністська постановка питання про метод і методологію спиралася на концепцію *методологічного анархізму* П. Фейєрабенда, якій притаманні: а) заперечення традиційної нормативної методології як особливого типу знання, що вносить в конкретну науку справді науковий метод пізнання; б) визнання принципу *методологічного плюралізму*; в) «легалізація» *малої* методології, як сукупності знань про конкретні технології наукового аналізу; г) установка на вивчення *фактичної методології* економічних досліджень на основі опису та інтерпретації наукового дискурсу або історії економічної думки [10, С. 30-32, 40-41].

Логіка постмодерністського підходу до науки підводила до ряду важливих висновків: 1) *наукове знання* взагалі і *економічне* зокрема - це *соціальний конструкт*, тобто продукт свідомої діяльності, яка здійснюється у певних соціальних рамках; 2) таким конструктом є будь-яка загальна картина економічної реальності, причому таких «реальностей» може бути скільки завгодно багато; 3) економічна наука зникає як єдина наукова дисципліна, залишається лише мінливе поле різних і часто конфліктуючих дискурсів [10, С. 41]; 4) наукове знання не дає підстав судити про будь-які об'єктивні сутності; наукове знання - це не більш ніж *інтерпретація об'єкта* з певної (однієї з можливих) точки зору.

Уроки постмодернізму неоднозначні: впроваджуючи у свідомість ідеї методологічного плюралізму, теоретичного релятивізму і соціальної обумовленості наукових знань, постмодернізм не дає переконливих роз'яснень, як організувати ефективне функціонування наукового співтовариства на базі цих принципів. Критики постмодернізму резонно звертають увагу на те, що відмова від будь-якого методологічного стандарту в економічній науці на практиці може сприяти не стільки свободі творчості, скільки подальшому підсиленню таких ненаукових критеріїв, як здатність до продажу або «кар'єрна ефективність» наукового «товару» [10, С. 41]. Реакцією на зазначене стало прагнення визначити межі методологічного плюралізму без відмови від самого принципу. З одного боку, плюралізм пропонується поставити під контроль критики, з іншого - зберегти нормативність методології в рамках плюралізму, «делекуючи» її окремим напрямкам і школам економічної думки. Проявом тієї ж прагматичної тенденції слугують спроби переоцінити ставлення до парадигм Т. Куна як способу концептуалізації структури науки. Його концепція тепер виступає як свого роду *компроміс між традиційним і постмодерністським* підходами до методології, на базі якого можлива конструктивна інтеграція їх елементів. В цих умовах в академічній спільноті створюються передумови для

активізації альтернативних течій економічної думки, поживлення контактів і дискусій між представниками різних наукових шкіл [10, С. 41-43].

Сучасні економісти-методологи зробили чималі зусилля щодо опанування нових сфер професійної активності. В результаті ФМЕН набуває відносно нові функції. *Дескриптивно-методологічна функція* полягає у розгляді економічної науки в якості *організму*, що складно структурований і динамічно розвивається, діє відповідно до своїх, часом неявних, правил і закономірностей. Описуються *механізми функціонування* наукової спільноти, *творча лабораторія* провідних економістів, узагальнюються їх погляди на роль теорії, принципи і методи наукової роботи, предметом аналізу стали мова і літературний *стиль* економічних творів [10, С. 43]. *Критично-онтологічна функція* «відповідальна» за проблематику *наукових онтологій* (картин економічної реальності), їх реконструкцію і критичний аналіз. В умовах, коли вчені-економісти роз'єднані професійно, ідейно, теоретично, філософські й методологічно, а труднощі спілкування між прихильниками різних наукових парадигм мають досить глибокі епістемологічні корені, питання про *взаєморозуміння та професійне спілкування* всередині наукового співтовариства набуває абсолютно нового звучання, виростаючи в одну з головних проблем функціонування науки, а тому значно актуалізується *професійно-етична функція* ФМЕН. Культивування в середовищі вчених-економістів *базових принципів етосу науки* є одним із її пріоритетних завдань [10, С. 45-46].

Специфіка вітчизняної ФМЕН другої половини ХХ - початку ХХІ ст.

Радянське співтовариство вчених-економістів будувалося майже за концепцією Т. Куна. Ядром співтовариства була єдина парадигма, що включала картину економічної реальності, категоріальну сітку як мову професійного спілкування та методологічні стандарти дослідницької роботи. Картина реальності тиражувалася через вузівські програми і засоби масової інформації, дотримання методологічних канонів контролювалося системою ВАК. У цих умовах кожен член наукової спільноти мав слідувати певним «правилам гри», які закріплювали парадигму інституційно. Така модель наукового співтовариства була достатньо працездатною. Але під впливом політичної влади та ідеології інституціоналізація парадигми вийшла за рамки наукового співтовариства. «Марксизм-ленінізм» набув статусу *державної ідеології* і в цій якості був інституційно закріплений в ролі парадигми наукового співтовариства. Зрозуміло, слід чітко розмежовувати *творчий марксизм*, прихильники якого не переставали керуватися розвиненою ними *діалектико-матеріалістичною методологією*, і офіційний *догматичний* «марксизм-ленінізм», який важко запідозрити у прихильності творчому духу науки. Він значною мірою сприяв тому, що статус офіційної парадигми перестав залежати

від одержуваних в її рамках нових наукових результатів. Форми самоорганізації наукового співтовариства (вузівські програми дослідницькі плани, вимоги до дисертацій тощо) перетворилися у важелі державного адміністративного управління економічною наукою. Механізми кунівської «нормальної науки» продовжували функціонувати, але шляхи для появи принципово нових ідей, відкритого суперництва альтернативних парадигм було заблоковано. Різничитання в тлумаченні офіційної парадигми хоча і були можливі, але характер цих різничитань знаходився під жорстким контролем. Це забезпечувало «ідеологічну стійкість» наукового співтовариства, але неминуче оберталось його самоізоляцією від світового наукового співтовариства і прирікало на догматичне окостеніння потужної ідейно-теоретичної традиції марксистської громадської думки в країні. У підсумку офіційний «марксизм-ленінізм» став неконкурентоспроможним ні в загальному контексті світової економічної науки, ні в рамках світової марксистської думки, кращі зразки якої, як правило, залишалися незатребуваними або зовсім відторгалися [10, С.208-209].

Відомі політичні зрушення кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття позбавили офіційну ідеологію державної підтримки й неминуче викликали *глибоку кризу* парадигми і наукової спільноти. На відміну від класичної схеми наукової революції відмова від колишньої парадигми на пострадянському просторі не супроводжувалася затвердженням нової парадигми, що викликало серйозну дестабілізацію внутрішнього укладу життя наукового співтовариства. Стара парадигма була як би відсунутою в сторону, але не була перебореною у власному науковому сенсі. Наукової відповіді на поставлені життям проблеми знайдено не було, *нова вітчизняна парадигма не народилася*. Події стали розвиватися за іншим сценарієм. З'явилися масові переклади американських підручників для початківців, навколо яких став перебудовуватися навчальний процес, і за якими стали вчитися і викладачі, і студенти. Саме ці підручники багатьма стали сприйматися як нове ядро професійної спільноти і ознака того, що вітчизняні економісти освоюють світову економічну науку. У одних це викликало ентузіазм, у інших - реакцію відторгнення, але в будь-якому випадку було відсутнє розуміння того, що сучасна світова економічна наука будується на інших принципах, що вона являє собою широкий спектр різних наукових традицій, напрямків, шкіл. В умовах кардинальних суспільних і економічних зрушень у ряді *прикладних областей* (наприклад, в області фінансового аналізу) підвищений попит на знання дозволив залучати кращих фахівців і здібну молодь, характер вирішуваних завдань дозволяв освоювати і адаптувати відомі в світі методики аналізу, а в ряді випадків навіть відкрив нову сферу докладання зусиль для вітчизняних

фахівців (особливо, математиків) в суміжних галузях, - все це дало поштовх до формування нових дослідницьких центрів поза традиційної науки. У багатьох інших випадках попит на прикладні знання не йшов далі розробок на рівні здорового глузду, що сприяло виживанню чималої частини професійних кадрів економістів, але не мало відношення до власне наукових досліджень [10, С. 211-212].

В області *фундаментальної економічної науки* ситуація розвивалася й продовжує розвиватися дуже несприятливо. Слідом за різким скороченням фінансування відбулося радикальне звуження масштабів теоретичних досліджень: це виразилося як в прямому відтоку кадрів з відповідних колективів, так і в зниженні інтенсивності досліджень з огляду на необхідність шукати інші джерела заробітків. Швидка зміна орієнтирів, ідеологічний, а часом, і політичний, тиск на користь якнайшвидшого освоєння західних стандартів призвів до розколу і дезорієнтації академічної спільноти. З одного боку, пожвавилися консервативні тенденції, що відторгали західну науку в принципі, як щось вороже, з іншого, - «розквітло» некритичне сприйняття західного «економікс» як вершини наукової думки. Трохи пізніше виник інтерес до пошуку «середнього шляху» - спроб *синтезу політичної економії і «економікс»*. Ситуація стала ще більш складною і заплутаною після того, як першопочаткова стратегія економічних реформ, що спиралася на стандартні установки неокласичного «мейнстріму», зайшла у глухий кут [10, С. 211-212]. В сучасних умовах пізня неокласична ортодоксія піддається все більш жорсткій критиці не тільки вітчизняним науковим співтовариством, але і за кордоном. Активно розвиваються гетеродоксальні інституціоналізм і еволюціонізм, активізуються прихильники творчого марксизму. Приходить розуміння того, що сучасна конкурентоспроможна національна економіка може бути створена тільки на основі вітчизняної науки, що розвивається на власній основі з урахуванням вищих досягнень світової економічної думки. У цих умовах актуалізується значимість осмислення філософсько-методологічних проблем *вітчизняної* економічної науки і відповідних наукових досліджень. Такому осмисленню сприяє своєрідний методологічний бум, що почався в 90-і роки минулого століття і триває донині. Його проміжним підсумком стала трансформація економічної методології в *ФМЕН - особливу сферу професійної наукової діяльності та нову дисципліну (субдисципліну) сучасної економічної науки*.

Предметний простір ФМЕН

ФМЕН презентує черговий природно-історичний етап еволюції *саморефлексії* економічної науки, який слідує за етапами, представленими історією економічних вчень і методологією економічної науки (МЕН). В історії

становлення МЕН неважко визначити дві взаємопов'язані тенденції. *З одного боку*, укріплюється власне методологічний статус МЕН, який в значній мірі відповідає збагаченню проблематики методології, яка виділилася з філософії (диференціація та фрагментація притаманна не тільки економічній науці). *З іншого боку*, очевидні не тільки збагачення МЕН філософською проблематикою, але й вихід за власне методолого-наукові кордони у філософський простір. Формується новий, *філософсько-методологічний шар* у системі економічного знання, повертається зацікавленість у його філософських підвалинах, радикально розширюється предметне поле МЕН, яке охоплює широкий спектр не тільки власне методологічних, але й філософських проблем економічної науки [10, С. 11, 53, 54].

Якщо послідовно продовжити цю лінію міркувань, невідворотним стає *висновок*: у тій частині, в якій МЕН включає власне філософські проблеми, відбувається метаморфоза, - у самій МЕН виникає самоцінна й відносно відокремлена філософська складова, яка презентує *філософію економічної науки* в межах МЕН. Якщо ж філософська проблематика стає переважаючою, а тим більш, - домінуючою, відбувається більш суттєва метаморфоза – трансформація МЕН у самоцінну й відносно відокремлену складову філософії економічної науки. У загальнонауковому контексті в даному випадку наявною є метаморфоза інверсійного типу. За (1) виділенням методології з філософії й (2) розвитком методологій окремих наукових дисциплін (наприклад, економічної науки, соціології або фізики) відбувається (3) становлення філософій цих дисциплін з (4) можливим наступним синтезом. Зрозуміло, це може відбуватися й без втрати МЕН статусу самостійної наукової дисципліни.

Свідченням *першої* метаморфози є включення МЕН у поле своєї уваги змісту економічного знання, в тому числі філософського, неекономічного контексту економічних реалій та ненаукового контексту розвитку економічної науки. Висока вірогідність *другої* метаморфози підтверджується предметним простором філософії економічної науки, який інтенсивно оформлюється (в тому числі, завдяки значному прогресу МЕН). Оскільки ж у цьому просторі значне місце належить методологічній проблематиці, остільки більш коректно говорити не просто про філософію економічної науки, а про *філософію та методологію економічної науки (ФМЕН)*. Якщо її об'єктом визначити економічну науку у широкому життєдіяльнісному (суспільно-природному або універсумному) контексті, то зазначений простір окреслюється економіко-пізнавальною діяльністю (її цілями, потребами, інтересами, передумовами та умовами, механізмами, факторами, результатами тощо) й відповідає чотирирівмірній будові філософського знання (див. табл. 1). У таблиці представлено *предметні напрямки, області та проблеми ФМЕН*. Очевидно,

власне методологічна проблематика включена, головним чином, у гносеологічний предметний напрямок. Онтологічний, культурно-аксіологічний та праксіологічний напрямки є переважно філософськими. Зрозуміло, вичерпне розмежування зазначених напрямків, а також філософської та методологічної проблематики є доволі складною справою і потребує спеціальних досліджень. Тим не менш важко заперечувати сам факт становлення ФМЕН, взаємодії її власне філософської та методологічної складових, яке обіцяє бути багатостороннім: комунікативна критика, спільні дослідницькі проекти, обмін ідеями, методами, функціями тощо.

Таблиця 1

Будова предметного простору ФМЕН

Предметні напрямки	Предметні області та проблеми
Онтологічний	Конкретно-історичні та економічні умови наукової діяльності. Результати наукового дослідження, їх зміст (наприклад, картина економічної реальності) і форми вираження (наприклад, моделі). Взаємовідносини об'єктивних економічних реалій та результатів їх наукового дослідження.
Гносеологічний	Система, структура та еволюція економічного знання. Наукове і ненаукове економічне знання. Наукова діяльність, її цілі, потреби, інтереси, закони, закономірності, принципи, засоби та механізми. Умови та критерії науковості. Взаємодія суб'єкта і об'єкта наукового пізнання. Предметний простір економічної науки (ЕН), його будова, структура та еволюція. Місце та роль ЕН у системі економічного знання. Саморефлексія ЕН. Методи, підходи, інструменти наукового пізнання. Методологічні принципи і стандарти. Мова, категоріальний апарат і термінологія науки.
Культурно-аксіологічний	Духовний, соціальний, політичний та екологічний контекст ЕН. Світоглядні принципи, ціннісні настанови та ідеали наукової діяльності.
Праксіологічний	Практичне застосування результатів наукового дослідження. Прикладна економіка. Направленість (фокусировка) наукової діяльності на ту або іншу складову предметного простору. Організація і технологія наукового дослідження. Взаємодія автора, носія і користувача економічного знання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, народження філософії та методології економічної науки стало об'єктивно-суб'єктивним результатом багатовікової коеволюції філософії, методології та економічної науки. ФМЕН є чи не наймолодшою галуззю сучасної економічної науки, а тому перед її прихильниками постають масштабні завдання її розвитку за всіма напрямками предметного простору.

Список використаної літератури

1. Базилевич В.Д. Метафізика економіки: Монографія / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: Знання. – 2007. – 718 с.
2. Білорус О. Глобальна неоконвергенція транзитивних, трансформаційних і авангардних соціально-економічних систем / О. Білорус // Економічна теорія. – 2015. – №3. – С. 56-64.
3. Гриценко А.А. Економічна освіта: шлях від теорії до практики / А.А. Гриценко // Економіка України. – 2018. – №10. – С. 53-70.
4. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: Монографія / В.М. Геєць. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. – 864 с.
5. Єщенко П.С. Інформаційна економіка – шанс побудови нової моделі розвитку суспільства чи ілюзія шансу? / П.С. Єщенко // Економіка України. – 2019. – №2. – С. 3-21.
6. Задорожний Г.В. Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии / Г.В. Задорожний, О.Г. Задорожная. – Харьков: ВННОО имени В.И. Вернадского, 2015. – 416 с.
7. Зайцев Ю. Політична економія постіндустріального суспільства / Ю. Зайцев // Економічна теорія. – 2019. – № 1. – С. 20-42.
8. Зверяков М.І. Теоретична парадигма стійкого розвитку та українські реалії / М.І. Зверяков // Економіка України. – 2018. – №10. – С. 10-31.
9. Колот А.М. Концепт гідної праці як теоретико-прикладна платформа розвитку соціально-трудої сфери / А.М. Колот, О.О. Герасименко // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – №2. – С. 7-55.
10. Ананьин О.И. Структура экономико-теоретического знания: Методологический анализ / О.И. Ананьин. – М.: Ин-т экономики, 2005. – 244 с.
11. Блауг М. Методология экономической науки или Как экономисты объясняют / М. Блауг. – М.: Вопросы экономики, 2004. – 416 с.
12. Гринберг Р.С. Основания смешанной экономики. Экономическая социодинамика / Р.С. Гринберг, А.Я. Рубинштейн. – М.: Институт экономики РАН, 2008. – 482 с.

13. Касавин И.Т. Междисциплинарное исследование: к понятию и типологии / И.Т. Касавин // Вопросы философии. – 2010. – №4. – С. 61-73.
14. Leijonhufvud A. Models and theories / A. Leijonhufvud // Journal of Economic Methodology. - 1997. - Vol. 4, №2. - P. 193-198.
15. Лемещенко П.С. Политическая экономия – наука королей, или к вопросу о мудрости государственного управления / П.С. Лемещенко // Проблеми економіки та політичної економії. – 2018. – №2. – С. 8-34.
16. Леонтьев В. Теоретические предпосылки и ненаблюдаемые явления // Экономические эссе / В. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1990. – С. 265-277.
17. Либман А. Современная экономическая теория: основные тенденции / А. Либман // Вопросы экономики. – 2007. – №3. – С. 36-54.
18. McCloskey D. The Rhetoric of Economics / D. McCloskey. – Madison: University of Wisconsin Press, 1985. – 209 p.
19. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/stepin>
20. Friedman M. The methodology of positive economics / M. Friedman // Essays in Positive Economics. – Chicago: Chicago University Press, 1953. – P. 3-43.
21. Гайденко П.П. История греческой философии в ее связи с наукой: [учебное пособие для вузов] / П.П. Гайденко. – М.: Университетская книга, 2000. – 456 с.
22. Тарасевич В.Н. Фундаментальная экономическая наука: универсальность содержания и развития: монография / В.Н. Тарасевич. – Днепр: ЧМП «Економіка», 2017. – 1022 с.

References

1. Bazylevych, V. and Ilyin, V. (2007). *Metafizyka ekonomiky* [Metaphysics of Economics]. Kyiv: Znannya.
2. Bilorus, O. (2015). *Hlobalna neokonverhentsiya tranzytyvnykh, transformatsiynykh i avanhardnykh sotsialno-ekonomichnykh system* [Global neo-convergence of transitive, transformational and avant-garde socio-economic systems]. *Ekonomichna teoriya*, 3, pp. 56-64.
3. Hrytsenko, A. (2018). *Ekonomichna osvita: shlyakh vid teorii do praktyky* [Economic education: the path from theory to practice]. *Ekonomika Ukrayiny*, 10, pp. 53-70.
4. Heyets, V. (2009). *Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiya vzayemodiyi ta rozvytku* [Society, state, economy: phenomenology of interaction and development]. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrayiny.
5. Yeshchenko, P. (2019). *Informatsiyna ekonomika – shans pobudovy novoyi modeli rozvytku suspil'stva chy ilyuziya shansu?* [Information economy - the chance

of building a new model of development of society or the illusion of a chance?]. *Ekonomika Ukrainy*, 2, pp. 3-21.

6. Zadorozhnyy, G. and Zadorozhnaya, O. (2015). *Chelovekomernaya ekonomicheskaya nauka: problemy metodologii* [Human gauging economics: methodology problems]. Khar'kov: VNNOO imeni V.I. Vernadskogo.

7. Zaytsev, YU. (2019). *Politychna ekonomiya postindustrialnoho suspilstva* [Political economy of post-industrial society]. *Ekonomichna teoriya*, 1, pp. 20-42.

8. Zvyeryakov, M. (2018). *Teoretychna paradyhma stiykoho rozvytku ta ukrayinski realiyi* [Theoretical paradigm of sustainable development and Ukrainian realities]. *Ekonomika Ukrainy*, 10, pp. 10-31.

9. Kolot, A. and Herasymenko, O. (2017). *Kontsept hidnoyi pratsi yak teoretyko-prykladna platforma rozvytku sotsialno-trudovoyi sfery* [The concept of decent work as a theoretical and applied platform for the development of the social and labor sphere]. *Problemy ekonomiky ta politychnoyi ekonomiyi*, 2, pp. 7-55.

10. Anan'in, O. (2005). *Struktura ekonomiko-teoreticheskogo znaniya: Metodologicheskyy analiz* [The structure of economic and theoretical knowledge: Methodological analysis]. Moscow: In-t ekonomiki.

11. Blaug, M. (2004). *Metodologiya ekonomicheskoy nauki ili Kak ekonomisty ob'yasnyayut* [Methodology of economics or How economists explain]. Moscow: Voprosy ekonomiki.

12. Grinberg, R. and Rubinshteyn, A. (2008). *Osnovaniya smeshannoy ekonomiki. Ekonomicheskaya sotsiodinamika* [The foundations of a mixed economy. Economic sociodynamics]. Moscow: Institut ekonomiki RAN.

13. Kasavin, I. (2010). *Mezhdistsiplinarnoye issledovaniye: k ponyatiyu i tipologii* [Interdisciplinary research: on the concept and typology]. *Voprosy filosofii*, 4, pp. 61-73.

14. Leijonhufvud, A. (1997). Models and theories. *Journal of Economic Methodology*, 4 (2), pp. 193-198.

15. Liameshchanka, P. (2018). *Politicheskaya ekonomiya – nauka koroley, ili k voprosu o mudrosti gosudarstvennogo upravleniya* [Political economy - the science of kings, or the question of the wisdom of government]. *Problemy ekonomiky ta politychnoyi ekonomiyi*, 2, pp. 8-34.

16. Leontyev, V. (1990). *Teoreticheskiye predposylki i nenablyudayemyye yavleniya // Ekonomicheskkiye esse* [Theoretical background and unobservable phenomena // Economic essays]. Moscow: Politizdat, pp. 265-277.

17. Libman, A. (2007). *Sovremennaya ekonomicheskaya teoriya: osnovnyye tendentsii* [Modern economic theory: main trends]. *Voprosy ekonomiki*, 3, pp. 36-54.

18. McCloskey, D. (1985). *The Rhetoric of Economics*. Madison: University of Wisconsin Press.

19. Stepin, V. (1999). *Teoreticheskoye znaniye* [Theoretical knowledge]. [online] Available at: <http://www.philosophy.ru/library/stepin>
20. Friedman, M. (1953). The methodology of positive economics. In: *Essays in Positive Economics*. Chicago: Chicago University Press, pp. 3-43.
21. Gaydenko, P. (2000). *Istoriya grecheskoy filosofii v yeye svyazi s naukoy* [The history of Greek philosophy in its connection with science]. Moscow: Universitetskaya kniga.
22. Tarasevich, V. (2017). *Fundamental'naya ekonomicheskaya nauka: universumnost' sodержaniya i razvitiya* [Fundamental economics: the universumic of content and development]. Dnepr: CHMP «Ekonomika».

Tarasevych V., Doctor of Economic Science, Professor; Prokha L., Master; Varshavskaia A., Master Student, National Metallurgical Academy of Ukraine

Evolution and subject of philosophy and methodology of economic science: global trends and national feature

The review article describes the main stages of the evolution of world philosophy and methodology of economic science (FMEN) as a relatively independent branch of economic philosophical and scientific knowledge. The ancient primary sources of FMEN in the writings of Parmenides, Zeno, Plato and Aristotle, in particular the basic foundations of ethos of scientific activity, are determined. The specifics of the main postulates of positivism and neo-positivism regarding economic science, their significance and limitations for finding the truth are generalized and specified. The propaedeutic role of postpositivism in preparing the methodological boom in economic science is substantiated. The paradigmatic approach of T. Kuhn, the concept of research programs of I. Lakatos, as well as the convergence of economic-methodological and historical-scientific researches are emphasized. The calls for FMEN of postmodernism, in particular its descriptive-methodological, critical-ontological and professional-ethical functions, are analyzed. The features of the national FMEN of the second half of the XX - beginning of the XXI century are determined. The fundamental prerequisites for the establishment of a national fundamental economic science in view of its leading role in enhancing the competitiveness of the national economy. In contrast to the existing notions about the subject of the methodology of economic science and the philosophy of economic science, the structure of the FMEN subject space is proposed.

Key words: philosophy, methodology, fundamental economic science, ethos of science, metaphysics, positivism, neopositivism, post positivism, postmodernism, philosophy and methodology of economic science, subject space.

Тарасевич В.Н., д.э.н., профессор; Проха Л.Н., магистр; Варшавская А.Ю., магистрант, Национальная металлургическая академия Украины

Эволюция и предмет философии и методологии экономической науки: мировые тенденции и национальные особенности

В обзорной статье охарактеризованы основные этапы эволюции мировой философии и методологии экономической науки (ФМЭН) как относительно самостоятельной отрасли экономического философско-научного знания. Определены античные первоисточки ФМЭН в трудах Парменида, Зенона, Платона и Аристотеля, прежде всего базовые основания этоса научной деятельности. Обобщена и уточнена специфика главных постулатов позитивизма и неопозитивизма в отношении экономической науки, их значение и ограничения для поиска истины. Обоснована пропедевтическая роль постпозитивизма в подготовке методологического бума в экономической науке. Акцентированы парадигмальный подход Т. Куна, концепция научно-исследовательских программ И. Лакатоша, а также сближение

економіко-методологічних і історико-наукових досліджень. Проаналізовані виклики для ФМЭН постмодернізму, в частині її описово-методологічної, критично-онтологічної і професійно-етическої функції. Визначені особливості вітчизняної ФМЭН другої половини ХХ – початку ХХІ ст. як принципові передумови становлення національної фундаментальної економічної науки з урахуванням її провідної ролі в підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. В відміння від існуючих поглядів на предмет методології економічної науки і філософії економічної науки запропоновано будівництво предметного простору ФМЭН.

Ключеві слова: філософія, методологія, фундаментальна економічна наука, ця наука, метафізика, позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, постмодернізм, філософія і методологія економічної науки, предметний простір.

Рекомендована до публікації 09.09.2019 р.

Надійшла до редакції 17.07.2019 р.

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

УДК 339.92

О. В. ЛЕТУЧА,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

А. А. ЛЕТУЧА,

*магістр з підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності,
Національна металургійна академія України*

А. В. ВОРОЩУК,

*магістрант кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

А. Д. КОРЖ,

*студент кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

**ПРІОРИТЕТИ ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІДПРИЄМСТВ МЕТАЛУРГІЙНОГО
КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

В статті проаналізовано альтернативні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності та принципів планування. Досліджено ринок металопродукції України з визначенням джерел та оцінки ступеня впливу конкурентних сил. Розглянуто особливості та пріоритетні сфери застосування системи планування зовнішньоекономічної діяльності

українських металургійних підприємств в умовах глобалізації економіки. Визначено можливості та ефективність використання SWOT- та PEST-аналізу у впровадженні планування зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств. Проаналізовано особливості песимістичного, реалістичного та оптимістичного прогнозів інтеграції підприємств металургійного комплексу України до світового ринку металопродукції. Песимістичний прогноз зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств в добу глобалізації на світовому ринку металопродукції пов'язаний з появою нових і зростанням активності існуючих конкурентів, підсиленням впливу конкурентних технологій, екологізації та сертифікації, контролю за діяльністю бізнес-суб'єктів і збільшенням штрафних санкцій, зменшенням привабливості праці в металургії на фоні дефіциту фінансування з боку держави та інфляції. Реалістичний прогноз припускає соціальні зміни у законодавстві, поступовий розвиток конкурентних технологій, зростання курсу національної валюти, активізацію державної політики в галузі сертифікації. При оптимістичному прогнозі спостерігатиметься зростання реальних доходів населення, активізація науково-технічних розробок у металургійній галузі, поліпшення енергетичної ситуації та економічне зростання.

Ключові слова: планування, металургійний комплекс, ресурси підприємства зовнішньоекономічна діяльність, конкурентоспроможність, глобалізація.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки, активізації процесів транснаціоналізації капіталу, формування механізму управління світовим господарством актуалізуються питання розробки комплексної системи економічного регулювання – планування. Підвищення конкурентоспроможності підприємств металургійного комплексу України на світовому ринку у добу глобалізації неможливе без розробки стратегічних планів досягнення відповідних цілей. Індикативне планування в умовах глобалізації економіки стає гнучким інструментом оцінки ефективності та оптимізації застосування підприємством ресурсів мікро-, макро-, мезо- та мегарівня. А це, в свою чергу, активізуватиме впровадження комплексного механізму своєчасного та оперативного реагування на вплив викликів зовнішнього і внутрішнього бізнес-середовища на всіх рівнях господарювання та розробки системи ефективного планування зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств, що сприятиме поглибленню інтеграції вітчизняної економіки у глобальне економічне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження необхідності вдосконалення системи планування розглядали у своїх роботах С.В. Горбунов, З.Є. Шершньова, Р.А. Фатхутдінов, Л. В. Дикань, Ю.В. Лукіна, О.М. Станіславчик, Г.К.Таль, Є.В.Джамай, А.М. Поддєрьогін, І.О. Бланк, А.Г.Семенов, В.В. Бочаров, Н.В. Моїсеєва, М.В.Щербаков, А.В.Демчук, С.М. Ковтун, О.Є. Кузьмін, Л.П. Батенко, що визначали планування як систему управління процесами надходження та використання економічних ресурсів у господарській діяльності підприємства, оцінювали позитивний та негативний його вплив на кінцевих користувачів на усіх організаційних рівнях. Але їх гіпотези не аргументують важливий феномен визначення планування як

пріоритету ефективної системи регуляторного економічного управління зовнішньоекономічною діяльністю національних підприємств у добу глобалізації.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в аналізі альтернативних теоретико-методологічних підходів до визначення планування зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств в добу глобалізації, розробці пріоритетних напрямків механізму його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Реалії переконують, що перед Україною постає завдання, що передбачає створення максимально сприятливих умов для зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних металургійних підприємств з метою підтримки національної економіки. Особливої актуальності набуває визначення оптимальної ролі держави та найбільш ефективних механізмів її регуляторної політики у сфері зовнішньої торгівлі, що активізуватимуть інтеграцію вітчизняної економіки у глобальне економічне середовище.

Виклики зовнішнього і внутрішнього бізнес-середовища вимагають від підприємств постійного удосконалення та розвитку, вміння адаптуватися до змін кон'юнктури світового ринку та прогнозувати можливі майбутні корективи в економічних та виробничих процесах за допомогою поєднання імперативів індикативного та стратегічного планування, що сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності.

Планування можна визначити як механізм стратегічного розподілу ресурсів мікро-, макро-, мезо- та мегарівня з метою адаптації підприємств до зовнішньоекономічного середовища та їх організації для реалізації визначених цілей [1-2].

Головною метою планування зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств в добу глобалізації є підвищення їх конкурентоспроможності, зниження ризиків отримання негативних результатів. Ефективне планування повинно ґрунтуватись на принципах єдності, цільового спрямування, системності, безперервності, гнучкості, збалансованості, оптимальності використання ресурсів мікро-, макро-, мезо- та мегарівня господарювання [2-7].

Для реалізації цієї мети необхідно виконання аналізу зовнішнього ринку металопродукції і формування портфелю замовлень, визначення планової виробничої потужності підприємств металургійного комплексу України, та формування їх виробничих програм.

Погіршення стану підприємств металургійного комплексу України на зовнішньому ринку обумовлене негативними тенденціями в галузі. Основні економічні характеристики галузі металургійної промисловості безпосередньо

впливають на умови роботи кожного підприємства і визначають обмеження, які необхідно враховувати при розробці заходів планування.

Пріоритетом аналізу ситуації в галузі є вивчення конкурентної боротьби, визначення її джерел та оцінка ступеня впливу конкурентних сил. Цей етап аналізу є особливо важливим, оскільки неможливо визначити стратегічну позицію національних металургійних підприємств без глибокого розуміння характеру конкуренції в галузі.

Діагностика безпосереднього конкурентного оточення підприємства здійснюється із застосуванням моделі п'яти сил М. Портера, відповідно до якої, чим вищий тиск цих сил, тим менше можливостей мають компанії для збільшення ціни і прибутку. Ослаблення сил створює сприятливі можливості для компанії [4-6].

У складі п'яти конкурентних сил М. Портер виділяє загрозу входження потенційних конкурентів, суперництво існуючих в галузі компаній, спроможність споживачів продукції підприємства диктувати свої умови, спроможність постачальників сировини диктувати свої умови; загрозу появи товарів-замінників [4-6].

Модель п'яти сил конкуренції допомагає визначити структуру сил, сукупний вплив яких визначає характер конкурентної боротьби.

Проникнення на світовий ринок металопродукції нових зарубіжних конкурентів обумовлено відносно невеликими вхідними бар'єрами, порівняно слабкою реакцією компаній на появу суперників.

Основними виробниками чорних металів у світі є Китай, США, Японія, Німеччина, Росія, Італія, Франція, Україна, Індія, Бразилія, Мексика, Південна Корея.

В металургійній галузі України виділяють три стратегічні групи. В одну стратегічну групу за обсягом виробництва увійшли «Дніпровський металургійний завод», «Дніпровський металургійний комбінат», «Донецький металургійний завод». Всі підприємства мають середній асортимент продукції, випускають продукцію високого цінового сегмента. Підприємства «АрселорМіттал Кривий Ріг», «Інтерпайп Сталь», «Маріупольський металургійний комбінат» мають вузький асортимент продукції, орієнтовані на розширення, працюють в середньому ціновому сегменті. Підприємства «Азовсталь», «Запорожсталь», «Алчевський металургійний комбінат», «Електросталь», «Дніпроспецсталь», «Енергомашспецсталь», «Донецький електрометалургійний завод» мають вузький та середній асортимент продукції, орієнтовані на розширення, працюють у середньому ціновому сегменті [5-9].

Національні підприємства мають надлишок виробничих потужностей з високим рівнем морального та фізичного зносу. Ціни на металопродукцію на

національному ринку під впливом збільшення енерговитрат зростають, що може обумовлює зменшення попиту. Національні виробники використовують інтеграцію «назад» або збалансовану вертикальну інтеграцію, що пояснює слабкі конкурентні переваги за спроможністю до нововведень у виробничих процесах та обмежує можливості розвитку.

До основних рушійних сил, що діють у галузі і викликають в ній структурні зміни, відносять зміни в довгостроковій швидкості зростання галузі, які суттєво впливають на рішення про інвестиції, привабливість для нових компаній, баланс між постачальниками покупцями, споживчі переваги, що створюють нові можливості, потребують перебудови діяльності, інновації та технологічні зміни, інтеграція провідних компаній до світового ринку металопродукції, тенденції глобалізації, зміни вартості й ефективності, вплив законодавчих змін, невизначеність і ризик у бізнесі.

Факторами непривабливості становища національних металургійних підприємств на світовому ринку металопродукції є зменшення обсягів виробництва, тиск на вітчизняного виробника імпортною продукцією неефективною податковою політикою, посилення конкуренції зі вступом до СОТ, відсутність державної підтримки і розгорнутого субсидування, висока енергоємність та низька якість продукції.

Основними бар'єрами для розвитку зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств в добу глобалізації є відсутність повної відповідності нормам ЄС окремих положень законів у сфері технічних регламентів, державного ринкового нагляду і контролю, низький рівень комунікації між органами ринкового нагляду, невідповідність кадрового забезпечення, несвоєчасне здійснення заходів щодо запиту бюджетного фінансування закупівлі напівфабрикатів та сировини.

Для визначення стратегічних орієнтирів та прогнозів ефективної інтеграції підприємств металургійного комплексу України до світового ринку металопродукції доцільно застосовувати SWOT- та PEST-аналіз, що дозволяє розглянути можливості та загрози національних виробників.

При песимістичному прогнозі зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств в добу глобалізації на світовому ринку металопродукції буде спостерігатися поява нових і зростання активності існуючих конкурентів, підсилення впливу конкурентних технологій, екологізації та сертифікації, контролю за діяльністю бізнес-суб'єктів і збільшення штрафних санкцій, зменшення привабливості праці в металургії на фоні дефіциту фінансування з боку держави та інфляції.

Реалістичний прогноз припускає соціальні зміни у законодавстві, поступовий розвиток конкурентних технологій, зростання курсу національної валюти, активізацію державної політики в галузі сертифікації.

При оптимістичному прогнозі спостерігатиметься зростання реальних доходів населення, активізація науково-технічних розробок у металургійній галузі, поліпшення енергетичної ситуації та економічне зростання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах глобалізації гармонізація регуляторних важелів відповідно до директив міжнародного законодавства на тлі нестабільного сальдо торговельного балансу України має стати трампліном для забезпечення виходу підприємств металургійного комплексу України на світовий ринок металопродукції.

Планування зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств забезпечує своєчасне та оперативне реагування на вплив викликів зовнішнього і внутрішнього бізнес-середовища, зокрема, на повільність гармонізації національного законодавства до міжнародних стандартів, дискримінаційне ставлення офіційних органів ЄС та запровадження ними нерівноцінних захисних механізмів.

На основі оптимізації системи планування зовнішньоекономічної діяльності українських металургійних підприємств визначаються пріоритетні напрямки зменшення собівартості виробництва та зростання обсягів продажів, раціоналізації використання енергетичних ресурсів. Саме планування виступає пріоритетним інструментом регуляторного економічного управління зовнішньоекономічною діяльністю українських металургійних підприємств. В умовах глобалізації механізм планування зовнішньоекономічної діяльності підприємств металургійного комплексу України виступає гнучким та ефективним інструментом обґрунтування імперативу забезпечення довгострокового зростання їх конкурентоспроможності на світовому ринку металопродукції.

Список використаної літератури

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 2006. – 560 с.
2. Беллон Б. Финансовый капитал и промышленность во Франции / Б. Беллон. – М.: Экономика, 2005.– 230 с.
3. Войнаренко М.П. Інноваційні стратегії управління підприємством за умов глобалізації / М.П. Войнаренко. – Вінниця: Науковий світ, 2009. – 160 с.
4. Демчук А.В. Бюджетування підприємства в умовах започаткування зовнішньоекономічної діяльності: сутність, технологія, проблеми / А.В. Демчук

// Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 6. – С. 41-47.

5. Кузьмін О.Є. Бюджетування в системі управління організацією: теоретичні та прикладні засади: [монографія] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – К.: Кондор, 2007. – 234 с.

6. Летуца О.В. Стратегія фінансового оздоровлення підприємств металургійного комплексу України в умовах глобалізації / О.В. Летуца, А.А. Летуца // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2017. – №1. – С.124–130.

7. Летуца О.В. Бюджетування як інструмент гнучкого управління підприємством в умовах глобалізації економіки /О.В. Летуца, А.А. Летуца, О.В. Таран // Проблеми економіки та політичної економії. – 2019. – № 1. – С. 70-79.

8. Міжнародні стратегії економічного розвитку / А.О. Задоя, В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, О.В. Летуца та ін.; За ред. А.О. Задоя. – К.: Знання, 2007. – 332 с.

9. Нариси теорії національної економіки. Монографія [В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, А.А. Летуца, О.В. Летуца] / За ред. В.М. Тарасевича. – Дніпропетровськ: Січ, 2015. – 332 с.

10. Портер М. Конкуренція / М. Портер; пер. с англ. – М.: Вільямс, 2005.– 608с.

11. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance, 2nd ed. / M.E. Porter. – New York: Free Press, 1998. – 592 p.

12. Проць Н.В. Бюджетування у системі управління фінансами підприємства / Н.В. Проць // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 5. – С. 188-193.

13. Завгородня О.О. Інноваційна динаміка національної економіки: монографія / О.О. Завгородня. – Дніпропетровськ: Пороги, 2014. – 408 с.

14. Білоцерківець В.В. Нова економіка: зміст та еволюція: монографія / В.В. Білоцерківець. – Дніпропетровськ: Січ, 2013. – 366 с.

15. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа. – 12-е изд. Пер. с англ. / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд. – М.: Экономика, 2007. – 928 с.

16. Огійчук М.Ф. Фінансовий та управлінський облік за національними стандартами / Огійчук М.Ф. – К.: Алерта, 2011. – 1042 с.

17. Хусаїнов Д.Я. Введення в моделювання динамічних систем : навч. посібник / Д.Я. Хусаїнов. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – 128 с.

18. Колот А.М. Інститути зайнятості і доходів в новій економіці: глобальні тренди / А.М. Колот, О.О. Герасименко // Проблеми економіки та політичної економіки. – 2018. - №1. – С. 195-235.

References

1. Ansoff, I. (2006). *Strategicheskoye upravleniye* [Strategic Management]. Moscow: Ekonomika.
2. Bellon, B. (2005). *Finansovyy kapital i promyshlennost vo Frantsii* [Financial capital and industry in France]. Moscow: Ekonomika.
3. Voynarenko, M. (2009). *Innovatsiyini strategii upravlinnya pidpriemstvom za umov globalizatsii* [Innovative strategies of enterprise management in the conditions of globalization]. Vinnitsya: Naukoviy svit.
4. Demchuk, A. (2010). *Byudzhetuвання pidpryyemstva v umovakh zapochatkuvannya zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti: sutnist', tekhnolohiya, problemy* [Enterprise budgeting in the conditions of starting foreign economic activity: essence, technology, problems]. *Visnyk natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika"*, 6, pp. 41-47.
5. Kuz'min O. (2007). *Byudzhetuвання v systemi upravlinnya orhanizatsiyeyu: teoretychni ta prykladni zasady* [Budgeting in the organization management system: theoretical and applied principles]. Kyiv: Kondor.
6. Letucha, O. and Letucha, A. (2017). Strategy of financial rehabilitation of enterprises of metallurgical complex of Ukraine in the conditions of globalization. *Yekonomichniy visnik Natsional'nogo girnichogo universitetu*, 1, pp. 124-130.
7. Letucha, O., Letucha, A. and Taran, O. (2019). *Byudzhetuвання yak instrument hnuchkoho upravlinnya pidpryyemstvom v uslovyakh hlobalizatsiyi ekonomiky* [Budgeting as an instrument for functional management by business in the conditions of globalization of the economy]. *Problemy ekonomiky ta politychnoyi ekonomiyi*, 1, pp. 70-79.
8. Zadoya, A., Bilotserkivets, V., Zavorodnia, O., Letucha, O. at al. (2007). *Mizhnarodni stratehiyi ekonomichnoho rozvytku* [International Strategies for Economic Development]. ed. A. Zadoya, Kyiv: Znannya.
9. Bilotserkivets, V., Zavorodnia, O., Letucha, A., Letucha, O. at al. (2015). *Narysy teorii natsional'noyi ekonomiky* [Essays on the theory of national economy]. ed. V. Tarasevych, Dnipropetrovs'k: Sich.
10. Porter, M. (2005). *Konkurentsyya* [Competition]. Moscow: Vil'yams.
11. Porter, M. (1998). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.
12. Prots' N. (2013). *Byudzhetuвання u systemi upravlinnya finansamy pidpryyemstva* [Budgeting in the system of financial management of the enterprise]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*, 5, pp. 188-193.

13. Zavorodnia, O. (2014). *Innovatsiina dynamika natsionalnoi ekonomiky* [Innovative dynamics of the national economy]. Dnipropetrovs'k: Porohy.
14. Bilotserkivets, V. (2013). *Nova ekonomika: zmist ta evolyutsiya* [The new economy: content and evolution]. Dnipropetrovs'k: Sich.
15. Tompson, A. (2007). *Strategicheskyy menedzhment: kontseptsii i situatsii dlya analiza* [Strategic Management: Concepts and Situations for Analysis]. Moscow: Ekonomika.
16. Ohiychuk, M. (2011). *Finansovyy ta upravlins'kyi oblik za natsional'nymy standartamy* [Financial and managerial accounting according to national standards]. Kyiv: Alerta.
17. Khusainov, D. (2010). *Vvedennya v modelyuvannya dynamichnykh system* [Introduction to the simulation of dynamic systems]. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka.
18. Kolot, A. and Herasymenko, O. (2018). *Instytuty zainiatosti i dokhodiv v novii ekonomitsi: hlobalni trendy* [Institutes of Employment and Income in the New Economy: Global Trends]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomiky*, 1, pp. 195-235.

Letucha O., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Letucha A., Master of Business, Trade and Stock Exchanges; Voroshchuk A., Master Student; Korzh A., Student, National Metallurgical Academy of Ukraine

Priorities of planning as an instrument of improving the effectiveness of foreign economic activity of enterprises of the metallurgical complex of Ukraine in the conditions of globalization

The article analyzes alternative theoretical and methodological approaches to defining the nature and principles of planning. The Ukrainian metal market is analyzed, identifying sources and assessing the degree of influence of competitive forces. The features and priority areas of application of the system of planning of foreign economic activity of Ukrainian metallurgical enterprises in the conditions of globalization of economy are considered. Possibilities and effectiveness of using SWOT and PEST - analysis in the implementation of planning of foreign economic activity of Ukrainian metallurgical enterprises are determined. The peculiarities of pessimistic, realistic and optimistic forecasts of integration of enterprises of metallurgical complex of Ukraine into the world market of metal products are analyzed. The pessimistic forecast of foreign economic activity of Ukrainian metallurgical enterprises in the era of globalization in the world market of metal products is connected with the emergence of new and increased activity of existing competitors, increased influence of competitive technologies, greening and certification, control over the activity of business entities and increase in penalties, jobs in metallurgy against the backdrop of government funding deficits and inflation. The realistic forecast implies social changes in the legislation, gradual development of competitive technologies, growth of the national currency exchange rate, activation of the state certification policy. The optimistic forecast will see an increase in real incomes, intensification of scientific and technical developments in the metallurgical sector, improvement of the energy situation and economic growth.

Key words: planning, metallurgical complex, enterprise resources, foreign economic activity, competitiveness, globalization.

Летучая А.В., к.э.н., доцент; Летучая А.А., магистр предпринимательства, торговли и биржевой деятельности; Ворошук А.В., магистрантка; Корж А.Д., студентка, Национальная металлургическая академия Украины

Приоритеты планирования как инструмента повышения эффективности внешнеэкономической деятельности предприятий металлургического комплекса Украины в условиях глобализации

В статье проанализированы альтернативные теоретико-методологические подходы к определению сущности и принципов планирования. Проанализирован рынок металлопродукции Украины с определением источников и оценки степени влияния конкурентных сил. Рассмотрены особенности и приоритетные сферы применения системы планирования внешнеэкономической деятельности украинских металлургических предприятий в условиях глобализации экономики. Определены возможности и эффективность использования SWOT- и PEST-анализа во внедрении планирования внешнеэкономической деятельности украинских металлургических предприятий. Проанализированы особенности пессимистического, реалистического и оптимистического прогнозов интеграции предприятий металлургического комплекса Украины в мировой рынок металлопродукции. Пессимистический прогноз внешнеэкономической деятельности украинских металлургических предприятий в эпоху глобализации на мировом рынке металлопродукции связан с появлением новых и ростом активности существующих конкурентов, усилением влияния конкурентных технологий, экологизации и сертификации, контролем за деятельностью бизнес-субъектов и увеличением штрафных санкций, уменьшением привлекательности труда в металлургии на фоне дефицита финансирования со стороны государства и инфляции. Реалистичный прогноз предполагает социальные изменения в законодательстве, постепенное развитие конкурентных технологий, рост курса национальной валюты, активизацию государственной политики в области сертификации. При оптимистическом прогнозе будет наблюдаться рост реальных доходов населения, активизация научно-технических разработок в металлургической отрасли, улучшение энергетической ситуации и экономический рост.

Ключевые слова: планирование, металлургический комплекс, ресурсы предприятия, внешнеэкономическая деятельность, конкурентоспособность, глобализация.

Рекомендована до публікації 16.10.2019 р.

Надійшла до редакції 12.09.2019 р.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 330.13

І. Л. ЛЕОНІДОВ,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ВЛАСНОСТІ Й ПРИВЛАСНЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОДУКТУ В МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

У статті розкривається частина поглядів представників інституціонального напрямку економічної думки, яка присвячена поняттям власності та привласнення у міжнародній економіці. Проаналізовано основні методи дослідження власності й привласнення в соціально-інституціональній школі. Виявлено використання представниками інституціонального напрямку міждисциплінарного підходу при трактуванні власності й привласнення. З'ясовано, що відповідно цьому підходу вчені виділяли у привласненні інтелектуального продукту економічні, соціальні й політико-правові ознаки. Обґрунтовано умови реалізації привласнення інтелектуального продукту інституціональною системою (регламентація доступу). Визначено, що пріоритет інституціональних досліджень привласнення інтелектуального продукту сконцентрований на державній специфікації і нормах законів. Виділено формалізацію діяльності інституціональних суб'єктів привласнення інтелектуального продукту законами, правилами, традиціями, звичаями, нормами. Розкрито розмежування етапів формування концепції привласнення інтелектуального продукту за критерієм виокремлення основних ознак атрибутів взаємодії належності та набуття інтелектуальних сутнісних сил. Внесені пропозиції щодо поглиблення досліджень ознак атрибутів взаємодії належності та набуття інтелектуальних сутнісних сил на основі інституціональних розробок.

Ключові слова: власність, привласнення, інтелектуальний продукт, належність, набуття, атрибути інтелектуальних сутнісних сил.

Постановка проблеми. Економічно розвинені країни, завдяки розширенню масштабів привласнення інтелектуального продукту в ХХ-ХХІ ст., сконцентрували технологічні можливості для інформаційного розвитку глобальної економіки. Нажаль, така економічна прагматичність привласнення інтелектуального продукту при реалізації зазначених можливостей не супроводжується вирішенням глобальних проблем сучасності. Загострення

відмічених проблем актуалізує в дослідженні привласнення інтелектуального продукту врахування позаекономічних чинників (політико-правового, соціального, етнічно-культурного, екологічного та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання економіко-неекономічні чинників у наукових пошуках та на практиці набуло певних традицій. Наприклад, в економічних дослідженнях – це обґрунтування закономірностей інституту інтелектуальної власності [1; 2], в соціології – виокремлення напрямків «соціологія інтелектуальної праці» [3; 4] та «соціологія інтелектуальної власності» [5; 6], у політико-правовій царині – ствердження «демократичних суспільств» [7; 8; 9], в екології – втілення концепції «сталого розвитку» [10; 11; 12] тощо. Емпіричний досвід усунення диспропорційності привласнення інтелектуального продукту збагачується відповідними програмами («Tempus», «Освіта для всіх», «EduLink», «Еразмус Мудус», «Moodle» та ін.), проектами («Liux», Каліфорнійського університету «Домашні мережі», Канадської коаліції творців музики «CCMC», вільного ПО «Free Software Foundation», електронних бібліотек «Максима Мошкова», «Гумер» та ін., віртуальних лабораторій «наука без кордонів», «освіта без кордонів», Мічиганського технологічного інституту «Creative Commons» та «Science Commons» за ліцензіями яких розвивається інтернет-ресурс «Вікіпедія» [13]) тощо. Наведені приклади демонструють дискретність виявлення моментів привласнення інтелектуального продукту, висвітлюючи імператив поглиблення досліджень інституціональних підходів, які привертають увагу до впливу позаекономічних чинників привласнення інтелектуального продукту.

Формулювання цілі статті. Виявлення в наукових поглядах представників інституціональної школи економічної думки поняття власності й привласнення інтелектуального продукту, у т.ч. на рівні міжнародної економіки.

Викладення основного матеріалу. Започаткування міждисциплінарного підходу з пріоритетом використання великого статистичного й фактичного матеріалу дозволило представникам інституціонального (старого) напрямку Т. Веблену («Теорія бездіяльного класу», [14]), У. Мітчеллу («Цикли ділової активності», [15]), Дж. Коммонсу («Правові основи капіталізму» [16]) визнати необхідність державного втручання у обмін інформацією, оптимізацію її обсягу й спрямованості [17, 26], для ефективного функціонування у т.ч. й привласнення інтелектуального продукту в інституціональному середовищі. Висвітлюючи таке привласнення Т. Веблен виділив «сінкопійований процес розширення», що призводив до того, що місце власності на матеріальні блага у значній мірі зайняла власність на невідчутні блага («Абсентеїстська власність і підприємництво», [18, с. 71]), а також інстинкт майстерності, який збільшує

запас технічних знань [18, с. 67], роль нематеріальних благ у обміні [18, с. 62] тощо. Із соціально-правового погляду Дж. Коммонса, реалізація привласнення через претензії володарів невідчутної власності не може бути урегульованою прийнятним для усіх шляхом [18, с. 67], а лише через юридичну процедуру. У своїй концепції колективних дій автор виділив специфіку привласнення інтелектуального продукту через двоїстість невідчутної власності – титул власності та саме благо [18, с. 81]. Для аналізу привласнення інтелектуального продукту У. Мітчелл радив вивчати різні документи, у т.ч. тексти з формальними правилами та тексти, які відображають вірування (програми політичних партій, асоціацій та ін.). Науковець акцентував увагу в такому привласненні на ролі звичок, які багато в чому ірраціональні. Засновникам соціально-інституціонального напрямку за допомогою якісних методів дослідження вдалося наблизитися до альтернатив процесу привласнення, досліджуючи економіко-політичні, економіко-правові та інші економіко-неекономічні взаємодії. Однак, описовий реалізм «старого» інституціоналізму сприяв відмові від сприйняття об'єктивної структури привласнення, від спроб теоретичного аналізу його елементів, форм, механізмів тощо.

Розвиток еволюційно-соціологічних методів й інтегрованих підходів сприяв заміщенню «методологічного екстремізму» [19, с. 77] та пріоритету вивчення аспекту еволюції інститутів у т.ч. й привласнення інтелектуального продукту. Стосовно нього Ф. Перру акцентував увагу на підготовку масових нововведень у майбутньому та необхідності використання «ефекту захоплюваності» у прискоренні економічного зростання, шляхом інвестування у наукові дослідження [20, с. 48]. Представники трансформаційного інституціоналізму доповнили особливості привласнення інтелектуального продукту змінами у традиційних зв'язках власності й управління. Це – «дифузія капіталу», що сприяє використанню високотехнологічного обладнання в концепції «колективного капіталізму» Г. Мінза («Корпоративна революція в Америці» [21]); передання функцій контролю над власністю до органів народу – найманих менеджерів, що уможлиблюють втілення передових досягнень НТП у теорії «народного капіталізму» А. Берлі («Капіталістична революція двадцятого століття») тощо. Післявоєнний технологічний детермінізм інституціоналізму, формував уявлення про привласнення інтелектуального продукту на основі еволюційного та функціонального методів, акцентуючи на його зв'язку з науково-технічною революцією, як головним фактором еволюційного оновлення, його джерелі – корпорації, суб'єкті привласнення – техноструктурі. Зазначене пояснювалося переміщенням реальної влади в корпораціях від власників капіталу до техноструктури, яку складає інженерно-технічний персонал, в моделі «нового індустріального суспільства»

Дж. Гелбрейта [22]; головування знань (а не власності), пріоритетом інтелектуальних технологій та їх представників (вчені, математики, економісти та ін.) в моделі «постіндустріального суспільства» Д. Белла [23, с. 330-342]; наявністю знання (високотехнологічного), здатного породжувати нове знання і втілюватися в будь-яку сферу людської діяльності, як важеля всебічної влади корпорації в теорії «трьох хвиль» Е. Тоффлера [24]; акцентом на процесах генерування, обробки і передачі інформації як основних джерел розвитку в теорії «інформаційного суспільства» М. Кастельса [25]. Нажаль, створеним на базі технологічного підходу поясненням «технології» як засобу і форми знань, властива гіпертрофія значимості техніки в процесах трансформації й ігнорування соціально-економічної складової відносин привласнення.

Неоінституціональна економіка започатковувалася на підґрунті неокласичного підходу і розвивала розуміння привласнення інтелектуального продукту методами маржинального аналізу, теорії ігор, принципом методологічного індивідуалізму, у кількох напрямках. Одним із них є теорія прав власності (А. Алчян [26], Г. Беккер [27], Р. Коуз [28]). З погляду цих представників привласнення відноситься тільки до права, титулу, інтересу; вони виникають між людьми з приводу використання рідких благ; ці права є санкціонованими суспільством (через державні закони, адміністративні розпорядження, традиції, звичаї); права власності (пучок прав) мають поведінкове значення заохочення чи придушення; об'єкти таких прав охоплюють блага від матеріальних до безтілесних і, навіть, невідчужувані особисті свободи; несанкціонована поведінка стосовно привласнення – це акти раціонального економічного вибору. Джерела економічної теорії прав власності беруть початок з англосаксонської правової традиції, яка припускала можливість дроблення прав власності на будь-який об'єкт між кількома приватними особами як їх правомочності. Розщеплення привласнення повного «пучка прав» щодо інтелектуального продукту на складові правочинності (за Р. Оноре [29, с. 11] складаються з 11 елементів), створює основу для оптимізації набору комбінацій правочинів для найефективнішого впливу на процеси розподілу інтелектуального ресурсу, частки та рівня доходу від нього, балансування обсягу й умов його обміну тощо.

В теорії трансакційних витрат О. Вільямсон («Економічні інституції капіталізму», [30]) узагальнив види трансакцій у відповідній класифікації, яку доповнив витратами опортуністичної поведінки (морального ризику та здрирства), що детермінують в привласненні інтелектуального продукту права власності, економію на інформаційному обміні (шляхом підвищення дієвості інформації, економії на збиранні інформації та «конвергенції очікувань») тощо. Дослідження, що базуються переважно на синергетичному підході,

природничо-наукових методах, виокремлюють трансакції пошуку й обробки інформації, специфікації прав власності на неї, виділення ефективних форм привласнення, інтерактивного процесу формування відповідної соціальної структури, раціонування тощо. Інтегрування процесів привласнення інтелектуального продукту та його селекції за видами трансакцій сприяли обґрунтуванню альтернатив процедури вибору й ухвалення найраціональніших інвестиційних рішень [17, 39].

Представники теорії суспільного вибору Дж. Бьюкенен («Суспільні фінанси і суспільний вибір», [31], К. Ерроу («Коллективний вибір та індивідуальні цінності», [32], М. Олсон («Логіка колективної дії», [33], Д. Мюллер («Сучасні корпорації», [34], Г. Таллок («Розрахунки згоди», [35]) зосередилися на пріоритетах інституціональних обмежень, норм і правил суспільства, що обумовлюють поведінкові передумови, зокрема: людина може мінімізувати інтелектуальні зусилля якщо володіє обмеженою інформацією; володіння майном включає «невідчутний капітал», невіддільний від особистості свого володаря, – встановлену репутацію та ділові зв'язки тощо. Також, з позиції методології неокласиків проаналізовано реалізацію привласнення, опосередкованого структурними елементами формальних інститутів (політичними як владна ієрархія, економічними в правах власності, контрактації – залежно від умов гарантій), які використовуються у трансформуванні зв'язків «багатство-влада», скажімо, для заволодіння політичною рентою. Однак, на перевірку виявилася невідповідність положень нормативної теорії соціального вибору з фактами позитивної господарської практики, наприклад, у випадку детермінації з боку формування соціально-свідомого вибору напрямку привласнення інтелектуального продукту.

В теорії економічних організацій, що представлена поглядами Ф. Найта («Ризик невизначеності та прибуток», [36], Г. Демзеця («Природа фірми», [37, с. 237-267], Кл. Менара («Економіка організацій», [38]), розглядається привласнення інтелектуального продукту переважно в аспекті обмеженої раціональності, обмеженості і платності інформації. Характеристики привласнення інтелектуального продукту надавалися крізь призму трансакцій обробки і передачі інформації, забезпечення економічної влади, контролю над об'єктами власності; заміни трансакційних витрат на координаційні (владний розподіл ресурсів); поведінки економічних суб'єктів в умовах асиметричності інформації [17, с. 29], залежності між вибором структури управління та отриманням знань [17, с. 48]. Ці наробітки виявляли привласнення інтелектуального продукту як процес (виробництва), що забезпечує джерело високої продуктивності економічної організації, недосяжної ринком, як недостатньо регламентованим.

Нова економічна історія («кліометрика» Д. Норта) враховує інституціонально-історичний аспект впливу розвитку інститутів [39] на стан привласнення інтелектуального продукту та його структуру. При цьому акцентується на становленні функцій інститутів відповідно упорядкування розподілу інформації, розвитку й динаміки видів трансакцій – витратах вимірювання й пошуку інформації, другому етапі економічної революції, де поєднання науки й технології забезпечило виробництво нових знань при постійних витратах, що сприяло розвитку науково-дослідних установ, виникненню систематичного попиту на наукові знання, захисту прав інтелектуальної власності тощо. В аналізі зазначеного моменту історичного розвитку інститутів виявлено функціонування їх частини низької якості («інституціональні пастки»). Розширення теоретичних уявлень про останні дозволяє виявляти в Україні крадіжки й хабарництво [40] як «економний» спосіб привласнення благ.

Отже, розглянуті напрямки неоінституціональна теорія, являючи реакцію на недостатню увагу до інституціональних проблем привласнення в умовах зростаючої динаміки економічного розвитку й недоліків відособлення від безпосереднього економічного аналізу, в цілому виконують історичну роль забезпечення теоретичного відображення нових умов господарювання в змісті економічних процесів привласнення інтелектуального продукту.

Як бачимо, позиція прихильників інституціональної течії (див. табл.1.) започатковує розуміння привласнення інтелектуального продукту як конвергентного утворення. Його стрижнем постає інституціонально-соціологічний напрямок, значно доповнений певними принципами й закономірностями соціології, права, політології та ін. щодо привласнення інтелектуального продукту його поверхневих форм, їх реалізації в умовах інституціонального середовища.

Таблиця 1

Порівняння поглядів представників конвергентного етапу формування концепції привласнення інтелектуального продукту

течії	методи	концепції, теорії	ознаки
старий інституціоналізм	еволюційний метод, міждисциплінарний підхід	інституціональна теорія, Т. Веблен, У. Мітчелл,	- «сінкопійований процес розширення», що призводив до того, що місце власності на матеріальні блага у значній мірі зайняла власність на невідчутні блага, а також інстинкт майстерності, який збільшує запас технічних знань, роль нематеріальних благ у обміні; - юридична процедура реалізації претензій володарів невідчутної власності;

		Дж. Коммонс	- в такому привласненні на ролі звичок, які багато в чому ірраціональні.
післявоєнна інституціональна теорія	еволюційно-соціологічні методи, еволюційний, функціональний, синергетичний підхід, природничо-наукові методи	еволюційно-соціологічна, Ф. Перру, трансформаційного інституціоналізму, Г. Мінз, А. Берлі, технократична, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Е. Тоффлер, інформаційного суспільства М. Кастельс,	- використання «ефекту захоплюваності» шляхом інвестування у наукові дослідження; - «дифузія капіталу» сприяє використанню високотехнологічного обладнання; - контроль найманих менеджерів над власністю уможливорює втілення передових досягнень НТП; - техноструктуру складає інженерно-технічний персонал; - представники «інтелектуальних технологій» - знання (високотехнологічне) як важіль влади; - процеси генерування, обробки і передачі інформації
неоінституціональна теорія	маржинальний аналіз, методологічний індивідуалізм	прав власності, А. Алчян, Г. Беккер, Р. Коуз, Р. Оноре, трансакційних витрат, О. Вільямсон, суспільного вибору, Дж. Бьюкенен, К. Ерроу, М. Олсон, Д. Мюллер, Г. Таллок, економічних організацій, Ф. Найт, Г. Демзєць, К. Менар, нова економічна історія Д. Норт	- об'єкти прав охоплюють блага від матеріальних до безтілесних і, навіть, невідчужувані особисті свободи; - економія на інформаційному обміні шляхом підвищення дієвості інформації, економії на збиранні інформації та «конвергенції очікувань»; - поведінкові передумови: людина може мінімізувати інтелектуальні зусилля якщо володіє обмеженою інформацією; невіддільними від володаря є репутація та ділові зв'язки; - асиметричності інформації, її обмеженість і платність; - трансакції обробки і передачі інформації; - поєднання науки й технології забезпечило виробництво нових знань при постійних витратах, що сприяло розвитку науково-дослідних установ, виникненню систематичного попиту на наукові знання, захисту прав інтелектуальної власності тощо.

Висновки. Проведений нами аналіз наукових поглядів представників інституціональної школи економічної думки щодо поняття власності й привласнення інтелектуального продукту дозволяє стверджувати наступне. Формуються основи конвергентного етапу дослідження привласнення інтелектуального продукту, головні досягнення якого за критерієм ознак атрибутів належності та набуття інтелектуальних сутнісних сил (ІСС) характеризується відмінностями у тотожності їх протилежностей в частині: моноактора ІСС – «індивід – техноструктура»; монопродукта ІСС – «матеріальний – невідчутний (безтілесний)»; моноформ ІСС – «формальні інститути – неформальні інститути».

Список використаної літератури

1. Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія : у 2 ч. Ч.1. / [В.В. Небрат, Н.А Супрун та ін.] за ред канд. екон. Наук В.В Небрат. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2012. – 332 с.
2. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд. перераб. и доп. / А.Е. Шаститко. – М.: Эконом. фак. МГУ; ТЕИС, 2002. - 591 с.
3. Лебединцева Л.А. Социология интеллектуального труда /Л.А. Лебединцева. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2012. – 220 с.
4. Connel R.W. Reflexive intellectual workers and cultural crisis /R.W. Connel// Journal of Sociology, 2006. – March. – Vol. 42. – 5-23.
5. Вилинов А.М. Социологические исследования по проблемам интеллектуальной собственности / А.М. Вилинов // Инновации. - 2008. – № 10. – С. 72-80.
6. Халипова Е.В. Социология интеллектуальной собственности / Е.В. Халипова. – Москва : Луч, 1995. – 126 с.
7. Даль Р.О демократии / Р.О. Даль. – М., 2000. – 280 с.
8. Лейпхарт А. Демократия в многоголосованных обществах. Сравнительное исследование /А. Лейпхарт. – М., 1997. – 320 с.
9. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон. – М.: Текст, 1993. – 303 с.
10. Білорус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. досл.) / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.
11. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика : монографія / З.В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 528 с.
12. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дрогунцов, В.С. Міщенко, В.Я. Коваль, О.С. Новоторов, М.М. Паламарчук. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.

13. Лессинг Л. Свободная культура / Л. Лессинг [Пер. с англ.]. – М.: Прагматика культуры, 2007. – 272 с.
14. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
15. Митчелл У. Экономические циклы. Проблема и ее постановка / У. Митчелл. – М.: Госиздат, 1930. – 487 с.
16. Commons J.R. Institutional Economics /J.R. Commons// American Economic Review, 1936. – № 26 (1). – P. 237-249.
17. Носова О.В. Інституціональні підходи до дослідження перехідної економіки /О.В. Носова// Економічна теорія. - 2006. –№ 2. – С.25–36.
18. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. – М.: Соцэкгиз, 1968. – 600 с.
19. Нестеренко А.Н. Проблемы институционально-эволюционной теории // Экономика и институциональная теория / Под ред. Л.И. Абалкина. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. –С.77.
20. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. / под ред. В.Н. Черковца. – Т. 5. – М.: Мысль, 1994. – 558 с.
21. Berle A.A. The Modern Corporation and Private Property / A.A. Berle, G.C. Means /A. Vegle. – N.Y., 1934. – 250 p.
22. Гелбрейт Д. Новое индустриальное общество /Д. Гелбрейт. [Пер. с англ.] – М.: Прогресс, 1969. – 308 с.
23. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе/ Отв. ред. Гуревич П.С. – М.: Прогресс, 1986. – 450 с.
24. Тоффлер Е. Третья Хвиля / Е.Тоффлер. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
25. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 607 с.
26. Alchian A. Production, information costs, and economic organization /A. Alchian, H. Demsetz// American Economic Review, 1972. – № 5. - P. 777-795.
27. Becker G. S. Human capital: A Theoretical and Empirical Analysis /G.S. Becker. – N. Y., 1964. – 268 p.
28. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М.: Дело, 1993. – 192 с.
29. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) /Р.И. Капелюшников. – М., 1990. –109 с.
30. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладення контрактів /О. Вільямсон. – К.: «Артек», 2001. – 472 с.

31. Бьюкенен Дж.М. Суспільні фінанси і суспільний вибір : Два протилежних бачення держави / Д.М. Бьюкенен, Р.А. Масгрейв. [Пер. з англ.] – К.: Вид.Дім "КМ Академія", 2004. – 175 с.
32. Эрроу К. Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности /К.Дж. Эрроу. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 204 с.
33. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / М. Олсон. - К.: Лібра, 2004. – 272 с.
34. Muller D.C. The modern Corporation: Profit, Power, Growth and Performance / D.C. Muller. – Origination: Wheatsheaf books, 1998. – P. 74-134.
35. Бьюкенен Дж. Расчет согласия. Логические основания конституционной демократии / Дж. Бьюкенен // Сочинения. – М., – 1997.
36. Найт Ф. Риск неопределенность и прибыль /Ф. Найт. [Пер. с англ.] – М.: Дело, 2003. – 360 с.
37. Демсець Х. Еще раз о теории фирмы / Х. Демсець // Природа фирмы: Пер. с англ. – М.: Дело, 2001. – 360 с.
38. Менар К. Экономика организаций / К. Менар. [Пер. с фр. под. ред А.Г. Худокормова.] – М.: Инфра-М, 1996. – 160 с.
39. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. [пер. с англ. А.Н. Нестеренко.] – М.: ФЭК «Начала», 1997. – 180 с.
40. Гриценко А.А. Взятничество как институциональный комплекс /А.А. Гриценко, Е.А. Гриценко // Стратегія екон. Розвитку України: Наук. зб. – К.: КНЕ, 2005. – Вип. 4. – С.37-45.
41. Колот А.М. Інститути зайнятості і доходів в новій економіці: глобальні тренди / А.М. Колот, О.О. Герасименко // Проблеми економіки та політичної економіки. – 2018. - №1. – С. 195-235.

References

1. Nebrat, V. and Suprun, N. (2012). *Evoljucija rinkovikh institutiv v Ukraїni* [Evolution of market institutes in Ukraine]. Kyiv: In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukraїni.
2. Shastitko, A. (2001). *Novaja institucional`naja ehkonomicheskaja teorija* [New institutional economic theory]. Moscow: TEIS.
3. Lebedinceva, L. (2012). *Sociologija intellektual`nogo truda* [Sociology of intellectual labour]. Sankt Peterburg: Izd-vo SPbGU.
4. Connel, R.W. (2006). Reflexive intellectual workers and cultural crisis. *Journal of Sociology*, 42, pp. 5-23.
5. Vilinov, A. (2008). *Sociologicheskie issledovanija po problemam intellektual`noj sobstvennosti* [Sociological researches on the problems of intellectual property]. *Innovacii*, 10, pp. 72-80.

6. Khalipova, E. (1996). *Sociologija intelektual`nojj sobstvennosti* [Sociology of intellectual property]. Moscow: Luch.
7. Dal', R. (2000). *O demokratii* [About democracy]. Moscow.
8. Lejppkhar't, A. (1997). *Demokratija v mnogogolosovannykh obhhestvakh. Sravnitel`noe issledovanie* [Democracy is in mnogogolosovannykh societies. Comparative research]. Moscow.
9. Aron, R. (1993). *Demokratija i totalitarizm* [Democracy and totalitarianism]. Moscow.
10. Bilorus, O. (2005). *Global`na perspektiva i stalijj rozvitok: (Sistemni marketol. dosl.)* [Global prospect and steady development : (System market.. res.)]. Kyiv: MAUP.
11. Gerasimchuk, Z. (2008). *Regional`na politika stalogo rozvitku: teorija, metodologija, praktika* [Regional policy of steady development : theory, methodology, practice]. Kyiv: Nadstir'ja.
12. Danilishin, B. (1999). *Prirodno-resursnijj potencial stalogo rozvitku Ukraïni* [Naturally-resource potential of steady development of Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukraïni.
13. Lessing, L. (2007). *Svobodnaja kul`tura* [Free culture]. Moscow: Pragmatika kul`tury.
14. Veblen, T. (1984). *Teorija prazdnogo klasa: ehkonomicheskoe issledovanie institucijj* [Theory of idle class : economic research of institutes]. Moscow: Progress.
15. Mitchell, U. (1930). *Ehkonomicheskie cikly. Problema i ee postanovka* [Economic cycles. Problem and her raising]. Moscow: Gosizdat.
16. Commons, J. (1936). Institutional Economics. *American Economic Review*, 26 (1), pp. 237-249.
17. Nosova, O. (2006). *Institucional`ni pidkhodi do doslidzhennja perekhidnoj ekonomiki* [The institutional going is near research of transitional economy]. *Ekonomichna teorija*, 2, pp. 25–36.
18. Seligmen, B. (1968). *Osnovnye techenija sovremennoj ehkonomicheskoyj mysli* [Basic flows of modern economic idea]. Moscow: Socehgiz.
19. Nesterenko, A. (2002). *Ehkonomika i institucional`naja teorija* [Economy and institutional theory]. Moscow: Ehditorial URSS.
20. Cherkovec, V. (1994). *Vsemirnaja istorija ehkonomicheskoyj mysli v 6 t.* [World history of economic think in 6 v.]. V. 5. Moscow: Mysl'.
21. Berle, A. and Means, G. (1934). *The Modern Corporation and Private Property*. N.Y.

22. Gelbrejtt, Dzh. (1969). *Novoe industrial'noe obhhestvo* [New industrial society]. Moscow: Progress.
23. Bell, D. (1986). Social'nye ramki informacionnogo obhhestva. In: *Novaja tekhnokraticeskaja volna na Zapade*. Moscow: Progress.
24. Toffler, E. (2000). *Tretja Khvilja* [Third Wave]. Kyiv: Vsesvit.
25. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja ehpokha. Ehkonomika, obhhestvo, kul'tura* [Informative epoch. Economy, society, culture]. Moscow: GUVSHEH.
26. Alchian, A. and Demsetz, H. (1972). Production, information costs, and economic organization. *American Economic Review*, 5, pp. 777-795.
27. Becker, G. (1964). *Human capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. N. Y.
28. Kouz, R. (1993). *Firma, rynok i pravo* [Firm, market and right]. Moscow: Delo.
29. Kapeljushnikov, R.I. (1990). *Ehkonomicheskaja teorija prav sobstvennosti (metodologija, osnovnye ponjatija, krug problem)* [Economic theory of ownership (methodology, basic concepts, circle of problems) rights]. Moscow.
30. Vil'jamson, O. (2001). *Ekonomichni institucii kapitalizmu: firmi, marketing, ukladennja kontraktiv* [Economic institutes of capitalism : firms, marketing, contracting]. Kyiv: Artek.
31. B'jukenen, D. and Masgrejiv, R. (2004). *Suspil'ni finansi i suspil'nij vibir: Dva protilezhnikh bachennja derzhavi* [Public finances and public choice: Two opposite visions of the state]. Kyiv: KM Akademija.
32. Ehrrou, K. (2004). *Kollektivnyjj vybor i individual'nye cennosti* [Collective choice and individual values]. Moscow: GU VSHEH.
33. Olson, M. (2004). *Logika kolektivnoi dii. Suspil'ni blaga i teorija grup* [Logic of collective action. Public benefits and theory of groups]. Kyiv: Libra.
34. Muller, D. (1998). *The modern Corporation: Profit, Power, Growth and Performance*. Wheatsheaf books, Origination.
35. B'jukenen, D. and Tallok, G. (1997). *Raschet soglasija. Logicheskie osnovanija konstitucionnoj demokratii* [Calculation of consent. Logical grounds of constitutional democracy]. Moscow.
36. Najjt, F. (2003). *Risk neopredelennost' i pribyl'* [A risk is a vagueness and income]. Moscow: Delo.
37. Demsec, KH. (2001). Ehhe raz o teorii firmy [Once again about the theory of firm]. In: *Priroda firmy* [Nature firms]. Moscow: Delo.
38. Menar, K. (1996). *Ehkonomika organizacij* [Economy of organizations]. Moscow: Infra-M.

39. Nort, D. (1997). *Instituty, institucional`nye izmeneniya i funkcionirovanie ehkonomiki* [Institutes, institutional changes and functioning of economy]. Moscow: Nachala.

40. Gricenko, A. and Gricenko, E. (2005). *Vzjatochnichestvo kak institucional`nyjj kompleks* [Korruption as institutional complex]. *Strategija ekon. Rozvitku Ukraini*, 4, pp. 37-42.

41. Kolot, A. and Herasymenko, O. (2018). *Instytuty zainiatosti i dokhodiv v novii ekonomitsi: hlobalni trendy* [Institutes of Employment and Income in the New Economy: Global Trends]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomiky*, 1, pp. 195-235.

Leonidov I., Ph.D. in Economics, Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Institutional of problems of ownership and appropriation of intellectual product in international economic thought

In the article was opened up the looks of institutional direction of economic idea on the concepts of ownership and appropriation in international economy. The basic method of research of ownership and appropriation of socially-institutional school was analyzed. Used by representatives of institutional direction the interdisciplinary approach at interpretation of ownership and appropriation was discovered. It is found out, that according to this approach scientists distinguished in the appropriation of intellectual product the economic, social and political-legal features. The conditions of realization of appropriation of intellectual product by the institutional system (regulation of access) was substantiated. Priority of institutional researches the appropriation of intellectual product that concentrated on the government specification and norms of laws was determined. Formalization of activity of institutional subjects that appropriation of intellectual product by laws, rules, traditions, customs, norms was distinguished. Differentiation of the stages of forming the conception of appropriation of intellectual product per by a criterion of extraction of basic features of attributes of interaction of belonging and acquisition the intellectuals of essence of forces was disclosed. Suggestions in relation to deepening of researches of attributes of interaction of belonging and acquisition the intellectuals of essence of forces, what based on the institutional developments, was proposed.

Key words: ownership, appropriation, intellectual product, belonging, acquisition, attributes intellectuals of essence of forces.

Леонидов И.Л., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Институциональная проблематика собственности и присвоения интеллектуального продукта в международной экономической мысли

В статье раскрывается часть взглядов представителей институционального направления экономической мысли, которая посвящена понятиям собственности и присвоения в международной экономике. Проанализирован основной метод исследования собственности и присвоения в социально-институциональной школе. Обнаружено использование представителями институционального направления междисциплинарного подхода при трактовке собственности и присвоения. Выяснено, что соответственно этому подходу ученые выделяли в присвоении интеллектуального продукта экономические, социальные, политико-правовые признаки. Обоснованы условия реализации присвоения интеллектуального продукта институциональной системой (регламентация доступа). Определенно, что приоритет институциональных исследований присвоения интеллектуального продукта сконцентрирован на государственной спецификации и нормах

законов. Выделена формализация деятельности институциональных субъектов присвоения интеллектуального продукта законами, правилами, традициями, обычаями, нормами. Раскрыто разграничение этапов формирования концепции присвоения интеллектуального продукта по критерию выделения основных признаков атрибутов взаимодействия принадлежности и обретения интеллектуальных сущностных сил. Внесенные предложения относительно углубления исследований признаков атрибутов взаимодействия принадлежности и обретения интеллектуальных сущностных сил на основе институциональных разработок.

Ключевые слова: собственность, присвоение, интеллектуальный продукт, принадлежность, обретение, атрибуты интеллектуальных сущностных сил.

Рекомендована до публікації 12.11.2019 р.

Надійшла до редакції 14.10.2019 р.

УДК 330.162

А. М. ОМЕЛЬЯНЮК,
*кандидат экономических наук, доцент,
первый проректор,
Брестский государственный технический
университет*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАТЕГОРИИ «ПРОЗРАЧНОСТЬ» В ОЦЕНКЕ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Кибернетическое направление научной мысли представляет фирму как «черный ящик» - объект, который в действующей системе управления потребляет из нее ресурсы и осуществляет общественно необходимую деятельность. При этом подходе исследователь абстрагируется от внутренней структуры и содержания данного объекта, его не интересуют внутренние связи и механизмы функционирования внутренних элементов, оставляющих этот «черный ящик». Сконцентрировав фокус исследования на внешних связях, абстрагировавшись от множества за частую взаимно противоречивых целей стейкхолдеров, данное направление экономической науки не может предложить эффективных прикладных инструментов управления современными сетевыми организационными образованиями (корпорациями, производственными кластерами и цепями поставок). Поворот от модели «черного ящика» к концепции организационной прозрачности (concept of organizational transparency), несомненно, обогатит научную базу исследований в области управления экономическими системами и расширит инструментарий прикладного количественного анализа данных процессов.

Ключевые слова: «прозрачность», социально-экономические отношения, процессы управления, институционализм, информация, эффективность управления.

Постановка проблемы. Кибернетический подход к проблеме управления социально-экономическими системами в последнее время активно изучается западными исследователями. Критерий «прозрачность» широко вошел в научную и популярную литературу социальной, экономической и политологической направленности, но комплексного исследования данной категории до настоящего времени не проводилось, а отдельные научные работы изучали лишь частные проявления «прозрачности» в определенных условиях конкретного применения. Определение сущностных признаков категории создает институциональный фундамент повышения эффективности всех форм, связанные с управлением социально-экономическими системами, фирмой,

цепью поставок, сетевой организационной структурой, управлением государством

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованиями категории «прозрачность» занимались как отечественные, так и зарубежные экономисты. Особого внимания заслуживают публикации следующих авторов Высоцкий О.А. Чуклинов А.Е., Кочетыгова Ю., Berglund Т. и другие, рассматривая «прозрачность» с различных сторон. Исследования описывают, структурируют и объясняют процессы прозрачности исходя из степени и уровня объекта отношений, выделяя частные и общественные интересы.

Формулировка целей статьи. Основной целью статьи является анализ существующих подходов к «прозрачности» в экономических исследованиях, систематизация и предложение обобщенного и универсального определения.

Изложение основного материала. Впервые вопрос о важности обеспечения прозрачности управления в организации, о влиянии прозрачности процессов управления на ее стратегическое развитие поднимает среди русскоязычных изданий Ростов Н.П. [5]. Первое комплексное исследование прозрачности процессов государственного управления было опубликовано Чуклиновым А.Е. в 2006 году. Он анализировал открытость финансовых и денежно-кредитных механизмов государственного управления, поэтому определял прозрачность как «превентивный антикоррупционный механизм в процессе осуществления государственной политики» [6]. Кроме этого автор разделяет термины «прозрачность» и «открытость власти». «Открытость подразумевает наличие в системе отношений широких каналов взаимопроникновения для всего спектра социальных, экономических и политических сил», «...открытость носит скорее социально-коммуникативный характер...». «Прозрачность же характеризуется максимально возможной доступностью информации о деятельности управленческого аппарата и формированием жесткого механизма общественного воздействия на сферу государственного администрирования посредством представительских институтов...». «...прозрачность – величина, прежде всего, функциональная, способствующая оптимизации регулятивных процессов в стране» [6]. В своем исследовании автор выделяет механизмы прозрачности, которые подразумевают беспрепятственный доступ различных общественных групп к актуальной и полной информации. Чуклинов А.Е. выделил различные сферы реализации прозрачности в государственном управлении – политический менеджмент, экономика, правоохранительные органы, которые выступают объектами приложения прозрачности госуправления. Автор подчеркивал многоуровневый характер прозрачности и выделил 3 уровня:

«Первый – прозрачность в проведении кадровой политики и распределении системы административных полномочий.

Второй – становление более совершенных бюрократических процедур.

Третий – прозрачность процесса принятия административных решений» [6].

Каждый из уровней требует своего механизма реализации. Такие механизмы прозрачности автор видел в рамках рациональной бюрократии и кадровой политики государства.

Кроме этого Чуклинов А.Е. вводит «индекс прозрачности государственной службы России», который определял как «деятельность приблизительно 26% чиновников которая признается просматриваемой и доступной общественному воздействию» [6].

Количественным показателем прозрачности государственного управления у автора становятся: «Ценовая прозрачность» - регламентация и подконтрольное прохождение ценовой информации. «Фискальная прозрачность» - прозрачность налогообложения и уплаты налогов [6].

Коллектив авторов во главе в Кочетыговой Ю. проводил исследование информационной прозрачности российских компаний в 2005 году. Они отмечают «возрастающее внимание иностранных инвесторов к некоторым элементам раскрытия информации, в частности к прозрачности структуры собственности, дивидендной политике, сделкам с заинтересованными сторонами, детализации доходов и затрат, качеству внутреннего аудита, биографической информации о членах Совета директоров и к порядку работы Совета директоров» [3]. Таким образом, авторы под прозрачностью корпоративного управления понимают *открытость и доступ заинтересованных лиц к корпоративной информации, а также порядок работы с этой информацией.*

Отдельным направлением изучения прозрачности управления организацией стало изучение прозрачности бухгалтерской и финансовой отчетности, проведенной Вахрушиной М.А. В своей работе автор вводит понятие «транспарентность» (от англ. transparency – «прозрачность») которая означает достоверность, ясность и легкопроверяемость сведений о чем-либо; отсутствие секретности [1].

Среди белорусских авторов необходимо выделить работу д.э.н., профессора Высоцкого Олега Арсентьевича «Прозрачное управление в системе обеспечения устойчивого развития предприятия» вышедшую в 2014 году. Исследование посвящено описанию технологий прозрачного управления, с использованием авторских процессов и процедур стратегии устойчивого развития предприятий. Данные технологии прозрачного управления

используют авторские методики: «вектора сил устойчивого развития», «оценки отклонений устойчивого развития от траектории развития» и «оценки скорости устойчивого развития». При этом автор считает, что технология прозрачного управления *«использует характеристики обзора и ожиданий заинтересованных сторон»* [2, с. 5].

Автор отмечает, что в исследования белорусских ученых «...в настоящее время нет показателей, по которым определяются процессы (прозрачного) управления, нет публикаций об элементах, которые включены в технологии прозрачного управления и не раскрыта сама сущность: создание прозрачности в управлении; в анализе и оценке функционирования технологии прозрачного управления; характеристик и показателей, определяющих прозрачное управление предприятием, методов оценки прозрачности управления...» [2, с. 7]. В исследовании делается вывод, что «прозрачность процессов управления позволит удовлетворить потребности и ожидания всех заинтересованных сторон...» [2, с. 21].

Зарубежные авторы уделяют гораздо большее внимание вопросам изучения организационной прозрачности. Эти исследования, зачастую носят прикладной характер, поэтому авторы видят организационную прозрачность в той либо иной форме отношений.

Так отдельное направление прозрачности процессов управления в организации созвучно и соизмеримо отражению информации «как в зеркале». Эта информационная ориентация формирует концепцию прозрачности, как условия, которое делает возможной прозрачность процессов функционирования организации.

Ряд авторов [14, 24] раскрывают аспекты прозрачности как основанные на обмене информацией и исключительно зависящие от более широкого раскрытия информации. Исследования обычно измеряют *«прозрачность как частоту раскрытия информации»* [8, с. 360] и делают вывод, что «таким образом, полная прозрачность потребует полного своевременного раскрытия всей соответствующей информации» [8, с. 362].

Bushman и Smith исследуют прозрачность как степень, в которой организации передают заинтересованным сторонам информацию, связанную с управлением и финансированием [15].

Schnackenberg и Tomlinson подчеркивают, что «информация должна открыто распространяться, чтобы ее можно было считать прозрачной» [51, с. 9]. Такие исследования часто изображают прозрачность как эквивалент раскрытия достоверной информации [54]. Bernardi и LaCross изучают прозрачность, исследуя, как корпорации раскрывают свой кодекс корпоративной этики на своих сайтах [9].

Качество и количество передаваемой информации являются двумя условиями, которые выделяются при исследовании требований, связанных с достижением состояния прозрачности. Ряд авторов приравнивают прозрачность с предоставлением информации [16, 28]. Эта модель имплицитно понимает прозрачность как вопрос линейной передачи информации, в которой отправитель обрабатывает сообщение или набор данных и передает его по заданному каналу получателю, возможно, с обратной связью или ответом [27]. С такой точки зрения прозрачность определяется как *«поток информации, доступной для тех, кто находится за пределами фирмы»* [14, с. 207].

С институциональной точки зрения прозрачность определяется как поток доступной «информации по вопросам, представляющим общественный интерес» [21, с. 414]. Это необходимо, чтобы заинтересованные стороны могли определить области соответствующего информационного контента, подлежащего раскрытию и оценить, соответствует ли раскрытая информация их информационным потребностям [32, 40].

Отдельные направления исследований показывают *связь между наблюдаемостью и прозрачностью* и доказывают это эмпирическими результатами. Bernstein указывает, что прозрачность варьируется в зависимости от степени, в которой организации делают себя заметными для своих заинтересованных лиц (например, частные - закрытые для внешних агентов или открытые формы организации) [10]. Аналогичным образом, исследования международных неправительственных организаций, таких как Transparency International, подчеркивают, что «прозрачность связана с видимостью, предсказуемостью и понятностью» для окружающих [37, с. 459]. Rawlins, Schnackenberg и Tomlinson используют такие показатели, как актуальность, своевременность, понятность и надежность для изучения взаимосвязи между прозрачностью, раскрытием информации и наблюдаемостью [47, 51].

Анализируя *прозрачность макроэкономических и международных отношений*, прозрачность считается идеальным условием для демократических сообществ, поскольку это означает, что граждане могут наблюдать и получать доступ ко всей информации о деятельности государственных институтов - ситуация, которую Fung назвал *«инфотопия»* [33].

Blackburn описывает прозрачность как распространение информации, которая не вызывает изменений в том, что она стремится сделать видимой. Он предполагает, что усилия по обеспечению *прозрачности сводятся к передаче или отражению заранее установленных организационных реалий* [12].

Coombs и Holladay, Kim и Lee утверждают, что состояние полной прозрачности возникает в условиях полного и понятного раскрытия

информации, что позволяет заинтересованным сторонам выявить очевидные организационные истины [19, 41].

Ряд исследований поддерживает двойственность между «полной» или «истинной» прозрачностью и «преднамеренной секретностью». Например, в отношениях с общественностью прозрачность обычно определяется как «просто противоположность секретности» [19, с. 217; 28, с. 13].

Lamming отмечает различную степень прозрачности - «вместо полной прозрачности отношения могут быть полупрозрачными в некоторых аспектах, поскольку информация может передаваться только частично или быть непрозрачной, а также информация вообще может не передаваться» [42, с. 7].

Такие предположения об эффективности и действенности прозрачности часто основаны на логике теории «Принципал-Агент», согласно которой люди, за которыми наблюдают, обычно ведут себя лучше, а отсутствие у принципала механизмов наблюдения создает предпосылки для оппортунистического поведения агента. Например, Heald определил следующие четыре направления прозрачности: «прозрачность сверху», когда субъект в иерархической структуре может наблюдать за поведением и результатами подчиненных агентов; «прозрачность снизу», когда агенты могут наблюдать за поведением принципалов; «прозрачность наружу», когда агенты могут наблюдать за тем, что происходит «вне» организации; и «прозрачность внутрь», когда те, кто находится за пределами организации, могут наблюдать за тем, что происходит внутри [38]. Эта ситуация подразумевает полную симметрию информации, если в отношениях каждой стороны раскрыты равные объемы информации. Исследование Holmström, изучающее прозрачность с этой точки зрения, фокусируются на подотчетности и государственном секторе, обычно представляя концепцию правительства как агента и электората как принципала [39]. Помимо эффективности и результативности, доверие является еще одним следствием прозрачности.

Christensen и Langer вводят категорию государственной стратегии прозрачности - это попытка внушить населению доверие государственным институтам [16].

Связь прозрачности и корпоративного поведения изучали Neves и Vassago, в деловой этике прозрачность определяется как информационный механизм, необходимый для доверия, справедливости и осторожности [23].

В таких областях, как корпоративная социальная ответственность, прозрачность преимущественно реализуется в форме процессов раскрытия стратегической информации, которые создают организационную легитимность и успешно устраняют коррупцию и низкий уровень морального сознания работников [19].

Ряд авторов считают, что прозрачность подразумевает выход за пределы видимости и «доступ к подлинной реальности, которая считается уже существующей и независимой от представлений, созданных с целью ее прозрачности» [18, 53].

Ряд исследований прозрачности [31, 49] определяет прозрачность как сложные коммуникативные, организационные и социальные процессы, создающие напряженность в переговорах, и в значительной степени сводящие на нет положительные эффекты раскрытия информации. Это предполагает, что проекты реализации прозрачности могут иметь непредвиденные последствия и стать определяющей силой при изменении формы отношений объектов.

Понимание *прозрачности как социального процесса* подразумевает необходимость включения большого количества символических и рутинных практик (например, посредничество, идеологические мотивы, борьба за власть и переговоры, технические устройства, алгоритмы и индексы и т.д.) в определении прозрачности, а не только концентрация на передаче информации [29].

Такое понимание прозрачности как вопроса коммуникации и посредничества дает ценную отправную точку для разного понимания того, что происходит, когда организации раскрывают информацию. С этой точки зрения прозрачность - это процесс, который включает в себя следующие компоненты: субъекты, вовлеченные в мотивированные интерпретации и акты прозрачности [7]; материальные объекты в работе над проектами прозрачности, которые активно управляют получающейся видимостью [31, 49]; и настройки, которые являются объектом реализации механизма прозрачности, например, транснациональные корпорации или виртуальные сетевые организации [34].

Исследование Garsten & de Montoya, основанное на таких идеях, определяет прозрачность как социальный процесс, формирующий новые отношения, восприятие и явления благодаря тому, что они являются «совокупностью нормативов, которые побуждают участников реагировать определенным образом» [34, с. 82]. Эти процессные подходы основаны на взглядах из бухгалтерского учета [46], социологии [52] и других дисциплин, исследующих вопросы о видимости, прозрачности и социальных изменениях [13, 34]. Основное допущение в этих исследованиях заключается в том, что прозрачность «воздействует на субъекты способами, которые часто непродуктивны или намного превосходят пассивный процесс простого «действия видимым» [50, с. 958]. Другими словами, в этих исследованиях подчеркивается, что теоретизирование прозрачности как потока обширной и своевременной информации слишком упрощено и может дать лишь частичное понимание этого явления.

Тесная связь между прозрачностью и различными практиками видимости может рассматриваться как набор (не) благоприятных условий, исследуемых рядом авторов, которые вводят шкалы степени открытости - открытостью, закрытием, темнотой и непрозрачностью [11, 30].

Fenster изучает различие между прозрачностью (как положительной) и секретностью (как отрицательной) величиной, показывая, что как в организационной, так и в нормативной среде эти два понятия часто запутываются. Даже когда организация заявляет о своей прозрачности или, если правительство реализует законы о свободе информации, такие усилия по обеспечению прозрачности проявляются в связи с потребностями в секретности (например, инновационных проектах) или в институциональных системах, гарантирующих, что важные государственные секреты не разглашаются. (т.е. в вопросах безопасности). Тем самым объясняется сосуществование прозрачности и секретности путем изучения политического характера информационного контроля и необходимости осуществления режима секретности [26]. Парадоксальная связь между прозрачностью и секретностью также изучается как сложная сеть негласных знаний о том, как должны вести себя люди в конкретных типах организаций, и о конкретных вещах, которые необходимо знать, чтобы сделать такое поведение возможным [20].

Некоторые исследования прозрачности [49, 19] фокусируются на неопределенностях, парадоксах и неожиданных или отрицательных последствиях, которые приносятся проектами повышения прозрачности в организациях. В этих исследованиях подчеркивается сложность осмысления и формирования коммуникации и утверждается, что обеспечение доступности информации может также подорвать доверие, например, если акты прозрачности не соответствуют нормам, необходимым для успешных коммуникативных действий и, следовательно, сами порождают недоверие [45].

Прозрачность формализуется как процесс, который «делает что-то для того, что наблюдается, отслеживается и становится понятным» [35, с. 284], и часто используется для продвижения определенных идеологических или политических проектов. В результате автор указывает на то, что метафора проливания света является грубым упрощением сложного труда, связанного с «изготовлением» прозрачности [50].

Mulgan ставит под сомнение подходы, ориентированные на информацию, в которых методы обеспечения прозрачности рассматриваются в качестве окончательных механизмов обеспечения подотчетности [43] и формирования лучшего организационного поведения [25], поскольку они устраняют секретность [22].

С точки зрения ориентированной на процессы прозрачность имеет потенциально негативные последствия, поскольку включает активные процессы перевода, посредничества и медиации, в которых субъекты (люди) вместе с объектами и настройками (технологиями, индексами и т. д.) запутываются и создают конкретные конфигурации прозрачности и решениях о том, что следует и чего не следует видеть [31].

На необходимость поддержания высокого уровня прозрачности отношений в цепях поставок указывает Steve, он отмечает что она приносит пользу как менеджерам, так и потребителям, при этом механизмом осуществления прозрачности является широкое применение в логистической деятельности радиометок на грузах, доступные для потребителей онлайн базы данных продуктов и веб-ориентированный выбор операций по поставке [44].

Как видно из произведенного анализа, категория организационной прозрачности является многогранной, а ее применение в различных областях научного анализа лишь увеличило вариативность определений и концепций. Многими зарубежными авторами делалась попытка классификации и категоризации подходов к организационной прозрачности [7, 16, 27]. Эти исследования описывают, структурируют и объясняют процессы прозрачности исходя из степени и уровня объекта отношений, выделяя частные и общественные интересы, из чего вытекают два обстоятельства. Первое, это неоднозначное представление о прозрачности как о благе с положительной полезностью, которое в определенных условиях несет участнику вред и требует соразмерного ограничения. Второе, это тезис о двойственности в представлении о (не) возможности одновременного сосуществования прозрачности и секретности в социально-экономических отношениях двух сторон.

Авторами выделяется информационный феномен прозрачности, связанный с информацией и степенью ее открытости и секретности как образующих свойства прозрачности [1, 3, 6, 9, 22].

Ряд авторов [7, 29, 31, 49] выделяют прозрачность как социальный процесс и отмечают мотивирующую сторону заинтересованности субъекта отношений в их прозрачности. Такая мотивация реализуется в выигрыше либо проигрыше участника от повышения, либо сокращения степени прозрачности.

Остается не ясным вопрос о том сознательно ли участники отношений влияют на степень их прозрачности, или ограничение прозрачности отношений – это результат несовершенства модели отношений – например потеря прозрачности в результате ошибки при передаче информации из одной формы в другую, или при переводе из одного языка в другой. В первом случае возможен оппортунизм участника этих отношений, который сознательно манипулирует

прозрачністю і извлекает из этого выигрыш, а во втором возникают суммарные потери всех от несовершенства механизма их взаимодействия.

На основании представленного анализ попытаемся сделать обратную оценку прозрачности. Если представлять прозрачность как степень не искажения реальности после прохождения через транзакции социально-экономических отношений (или организационные структуры управления, отношения в цепях поставок и других сетевых формах фирм). То выходит, что существуют факторы, которые и делают такие отношения непрозрачными. Приведенный анализ выявил, что такими факторами являются:

1. Информационная асимметрия;
2. Оппортунистическое поведение участников отношений;
3. Несовершенство механизмов передачи реальности.

Возникает вопрос, для чего участникам социально-экономических отношений понижать либо повышать их степень прозрачности? С точки зрения представления об экономическом агенте, как о рационально-мотивированном индивидууме, такой выигрыш – это перераспределение между участниками экстерналий (положительных и отрицательных внешних эффектов). Когда участник социально-экономических отношений, воздействуя на факторы, искажающие реальность, таким образом усиливает либо снижает прозрачность данных транзакций.

Суммируя все, указанное выше, можно предложить следующее универсальное определение прозрачности социально-экономических отношений (под которыми понимаются все доступные формы, связанные с управлением социально-экономическими системами, фирмой, цепью поставок, сетевой организационной структурой, управлением государством):

Прозрачность социально-экономических отношений – это степень (величина) реальности, которая осталась неискаженной после прохождения через все транзакции исследуемых отношений. Искажение реальности в проводимых транзакциях реализуется через 3 фактора – несовершенство механизмов передачи реальности, оппортунистическое поведение участников транзакции, информационная асимметрия, а результатом этого искажения будут положительные или отрицательные экстерналии хотя бы одного из участников.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Такое определение видится более универсальным, и имеющим прикладную направленность – возможность количественного измерения, сравнения и прогнозирования. Возможность оценки прозрачности в любых социально-экономических транзакциях позволит выявить умышленное или случайное искажение объектом окружающей реальности. Позволит оценить выгода или потери от

перераспределения экстерналий, появившихся в следствие данного искажения, снизить неопределенность и риски принятия решений, что в свою очередь повысит эффективность использования ресурсов и функционирования организаций, сетевых форм и общества.

Список использованной литературы

1. Вахрушина М.А. К вопросу о прозрачности финансовой отчетности / М.А. Вахрушина // Корпоративная финансовая отчетность. Международные стандарты. – 2013. – №6 (74). – С. 25-33.
2. Высоцкий О.А. Прозрачное управление в системе обеспечения устойчивого развития предприятия / О.А. Высоцкий. - Минск: Право и экономика, 2014. – 54 с.
3. Кочетыгова Ю. Исследование информационной прозрачности российских компаний в 2005 году: прогресс продолжается, но в основном за счет менее прозрачных компаний / Ю. Кочетыгова // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. – 2006. – Т. 2. – №. 21. – С. 29-36
4. Росс Эшби У. Введение в кибернетику / У. Росс Эшби. - Издательство иностранной литературы, 1959. - 432 с.
5. Ростова Н. Прозрачное управление / Н. Ростова // Консультант. – 2005. - № 1. - С. 26-28.
6. Чуклинов А.Е. «Прозрачная» государственная политика: некоторые проблемы теории и практики / А.Е. Чуклинов // Вестник РУДН. Серия: Политология. - 2006. - №8 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/prozrachnaya-gosudarstvennaya-politika-nekotorye-problemy-teorii-i-praktiki>
7. Albu O. Organizational Transparency: Conceptualizations, Conditions, and Consequences / O. Albu, M. Flyverbom // Business & Society. – 2016. – vol. 58.
8. Corporate governance and optimal transparency / T. Berglund. In J. Forssbaeck & L. Oxelheim (Eds.), The Oxford handbook of economic and institutional transparency. - Oxford: Oxford University Press, 2016. - P. 359- 371.
9. Bernardi R. Corporate transparency: Code of ethics disclosures / R. Bernardi, C. LaCross // CPA Journal. - 2005. – vol. 75(4). - P. 34-37.
10. Bernstein E.S. Making Transparency Transparent: The Evolution of Observation in Management Theory / E.S. Bernstein // Academy of Management Annals. – 2017. -11(1). – P. 217–266.
11. Birchall C. Introduction to “secrecy and transparency”: The politics of opacity and openness / C. Birchall // Theory, Culture & Society. – 2011. – vol. 28(7/8). – P. 7-25.

12. Blackburn P.L. The code model of communication: A powerful metaphor in linguistic metatheory / P.L. Blackburn. - Dallas, TX: SIL e-Books International, 2007.
13. Brighenti A.M. Visibility in social theory and social research / A.M. Brighenti. - New York, NY: Palgrave Macmillan, 2010.
14. Bushman R. Financial accounting information, organizational complexity and corporate governance systems / R. Bushman, Q. Chen, E. Engel, A. Smith // *Journal of Accounting and Economics*. - 2004. – vol. 37. - P.167-201.
15. Bushman R. Transparency, financial accounting information, and corporate governance / R. Bushman, A.J. Smith // *Economic Policy Review*. - 2003. – vol. 9(1). – P. 65-87.
16. Christensen L.T. Peering into transparency: Challenging ideals, proxies, and organizational practices / L.T. Christensen, G. Cheney // *Communication Theory*. - 2015. – vol. 25. – P. 70-90.
17. Christensen L.T. CSR as aspirational talk / L.T. Christensen, M. Morsing, O. Thyssen // *Organization*. - 2013. – vol. 20. – P. 372-393.
18. Coen D. Lobbying the European Union: Institutions, actors, and issues / D. Coen, J. Richardson (Eds.). - Oxford: Oxford University Press, 2011.
19. Coombs T.W. The pseudo-panopticon: The illusion created by CSR-related transparency and the Internet / T.W. Coombs, S.J. Holladay // *Corporate Communications: An International Journal*. - 2013. – vol. 18. P. 212-227.
20. Costas J. Bringing secrecy into the open: Towards a theorization of the social processes of organizational secrecy / J. Costas, C. Grey // *Organization Studies*. – 2014. - vol. 35. – P. 1423-1447.
21. Cotterrell R. Transparency, mass media, ideology and community / R. Cotterrell // *Journal for Cultural Research*. - 1999. – vol.3. – P. 414-426.
22. Crowley P.J. The rise of transparency and the decline of secrecy in the age of global and social media / P.J. Crowley // *Penn State Journal of Law & International Affairs*. – 2012. – vol.1. – P. 241-255.
23. das Neves J.C. Corporate transparency: A perspective from Thomas Aquinas' *Summa Theologiae* / J.C. das Neves, A. Vaccaro // *Journal of Business Ethics*. - 2013. – vol. 113. – P. 639-648.
24. Eijffinger S.C.W. How transparent are central banks? / S.C.W. Eijffinger, P.M. Geraats // *European Journal of Political Economy*. – 2006. – vol. 22(1). – P. 1-21.
25. Erkkilä T. Government transparency: Impacts and unintended consequences / T. Erkkilä. - New York, NY: Palgrave Macmillan, 2012.
26. Fenster M. The opacity of transparency / M. Fenster // *Iowa Law Review*. - 2006. – vol. 91. - P. 885-949.

27. Fenster M. Transparency in search of a theory / M. Fenster // *European Journal of Social Theory*. - 2015. - vol. 18. –P. 150-167.
28. Florini A. The right to know: Transparency for an open world / A. Florini (Ed.). - New York, NY: Columbia University Press, 2007.
29. Flyverbom M. Sunlight in cyberspace? On transparency as a form of ordering / M. Flyverbom // *European Journal of Social Theory*. – 2015. – vol. 18. – P. 168-184.
30. Flyverbom M. Transparency: Mediation and the management of visibilities / M. Flyverbom // *International Journal of Communication*. - 2016. – vol. 10. – P. 110-122.
31. Flyverbom M. The management of visibilities in the digital age / M. Flyverbom, P. Leonardi, C. Stohl, M. Stohl // *International Journal of Communication*. - 2016. – vol. 10. –P. 98-109.
32. Fombrun C.J. The road to transparency: Reputation management at Royal Dutch/Shell / C.J. Fombrun, V.P. Rindova. In M. Schultz, M.J. Hatch, M.H. Larsen (Eds.) // *The expressive organization: Linking identity, reputation, and the corporate brand*. - Oxford: Oxford University Press, 2000. - pp. 77-96.
33. Fung A. Infotopia: Unleashing the democratic power of transparency / A. Fung // *Politics & Society*. - 2013. – vol. 41. - P. 183-212.
34. Garsten C. Transparency in a new global order: Unveiling organizational visions / C. Garsten, L. de Montoya (Eds.). - Cheltenham: Edward Elgar, 2008.
35. Garsten C. In retrospect: The play of shadows / C. Garsten, L. de Montoya. (Eds.). In: *Transparency in a new global order*. - Cheltenham: Edward Elgar, 2008. - pp. 283- 291.
36. Gray S.J. Accounting transparency and international standard-setting / S.J. Gray, H. Kang. In J. Forssbaeck & L. Oxelheim (Eds.), *The Oxford handbook of economic and institutional transparency*. - Oxford: Oxford University Press, 2014. - pp. 456-476.
37. Heald D. Varieties of transparency. In C. Hood & D. Heald (Eds.), *Transparency: The key to better governance?* - Oxford: Oxford University Press, 2006. - pp. 25-43.
38. Holmström B. Managerial incentive problems: A dynamic perspective / B. Holmström // *Review of Economic Studies*. – 1999. – vol. 66(1). – P. 169-182.
39. Jahansoozi J. Organization-stakeholder relationships: Exploring trust and transparency / J. Jahansoozi // *Journal of Management Development*. – 2006. vol. 25. – P. 942-955.
40. Kim S. E-Participation, transparency, and trust in local government / S. Kim, J. Lee // *Public Administration Review*. – 2012. – vol. 72. - P. 819-828.

41. Lamming R.C. Transparency in supply relationships: Concept and practice / R.C. Lamming, N.D. Caldwell, D.A. Harrison, W. Phillips // *Journal of Supply Chain Management*. - 2001. – vol. 37(4). - P. 4-10.
42. Mulgan R. Accountability: An ever-expanding concept? / R. Mulgan // *Public Administration*. – 2000. – vol. 78. – P. 555-573.
43. New S. The Transparent Supply Chain / S. New // *Harvard Business Review*. - 2010. – vol. 88. - P. 1-5.
44. O’Neill O. Transparency and the ethics of communication / O. O’Neill. In C. Hood & D. Heald (Eds.), *Transparency: The key to better governance?* - Oxford: Oxford University Press, 2006. - pp. 75-90.
45. Power M. *The risk management of everything* / M. Power. - London: Demos Press, 2004.
46. Rawlins B. Give the emperor a mirror: Toward developing a stakeholder measurement of organizational transparency / B. Rawlins // *Journal of Public Relations Research*. - 2009. – vol. 21. – P. 71-99.
47. Roberts A. *Blacked out: Government secrecy in the information age* / A. Roberts. - Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
48. Roberts A. WikiLeaks: The illusion of transparency / A. Roberts // *International Review of Administrative Sciences*. – 2012. – vol. 78. – P. 116-133.
49. Roberts J. No one is perfect: The limits of transparency and an ethic for “intelligent” accountability / J. Roberts // *Accounting, Organizations & Society*. - 2009. – vol. 34. – P. 957-970.
50. Schnackenberg A. Organizational transparency: A new perspective on managing trust in organization-stakeholder relationships / A. Schnackenberg, E. Tomlinson // *Journal of Management*. Advance online publication. - 2014.
51. Strathern M. *Audit cultures: Anthropological studies in accountability, ethics, and the academy* / M. Strathern. - London, England: Routledge, 2000.
52. Tapscott D. *The naked corporation: How the age of transparency will revolutionize business* / D. Tapscott, D. Ticoll. - New York: The Free Press, 2003.
53. Wehmeier S. Transparency matters: The concept of organizational transparency in the academic discourse / S. Wehmeier, O. Raaz // *Public Relations Inquiry*. - 2012. – vol. 1. – P. 337-366.

References

1. Vakhrushina, M. (2013). *K voprosu o transparentnosti fyansovoi otchetnosti* [On the issue of transparency of financial statements]. *Korporativnaia fyansovaia otchetnost. Mezhdunarodnye standarty*. 6 (74), pp. 25 - 33.
2. Vysotsky, O. (2014). *Prozrachnoe upravlenye v systeme obespecheniya ustoichyvoho razvytiya predpriyatiya* [Transparent management in the system of ensuring sustainable development of an enterprise]. Minsk: Law and Economics.

3. Kochetigova, Yu. et al. (2006). *Yssledovanye ynformatsyonnoi prozrachnosti rossyiskykh kompanyi v 2005 godu: prohress prodolzhaetsia, no v osnovnom za schet menee prozrachnykh kompanyi* [Information transparency research of Russian companies in 2005: progress continues, but mainly due to less transparent companies]. *Aktsyonernoe obshchestvo: voprosy korporativnoho upravleniya*. 2 (21), pp. 29-36.
4. Ross Ashby, W. (1959). *Vvedeniye v kybernetyku* [Introduction to Cybernetics], Moscow: Yzdatelstvo ynostrannoi lyteratury.
5. Rostova, N. (2005). *Prozrachnoe upravleniye* [Transparent management]. *Konsultant*, 1, pp. 26-28.
6. Chuklinov, A. (2006). «Prozrachnaia» hosudarstvennaia polytyka: nekotorye problemy teoryy y praktyky [“Transparent” state policy: some problems of theory and practice]. *Vestnyk RUDN. Seryia: Polytolohiya*, 8.
7. Albu, O. & Flyverbom, M. (2016). Organizational Transparency: Conceptualizations, Conditions, and Consequences. *Business & Society*, 58.
8. Berglund, T. (2014). Corporate governance and optimal transparency. In J. Forssbaeck & L. Oxelheim (Eds.), *The Oxford handbook of economic and institutional transparency*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 359- 371.
9. Bernardi, R., & LaCross, C. (2005). Corporate transparency: Code of ethics disclosures. *CPA Journal*, 75(4), pp. 34-37.
10. Bernstein, E. (2017). Making Transparency Transparent: The Evolution of Observation in Management Theory. *Academy of Management Annals*, 11(1), pp. 217–266.
11. Birchall, C. (2011). Introduction to “secrecy and transparency”: The politics of opacity and openness. *Theory, Culture & Society*, 28(7/8), pp. 7-25.
12. Blackburn, P. (2007). *The code model of communication: A powerful metaphor in linguistic metatheory*. Dallas, TX: SIL e-Books International.
13. Brighenti, A. (2010). *Visibility in social theory and social research*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
14. Bushman, R., Chen, Q., Engel, E., & Smith, A. (2004). Financial accounting information, organizational complexity and corporate governance systems. *Journal of Accounting and Economics*, 37, pp. 167-201.
15. Bushman, R., & Smith, A. (2003). Transparency, financial accounting information, and corporate governance. *Economic Policy Review*, 9(1), pp. 65-87.
16. Christensen, L. T., & Cheney, G. (2015). Peering into transparency: Challenging ideals, proxies, and organizational practices. *Communication Theory*, 25, pp. 70-90.
17. Christensen, L., Morsing, M., & Thyssen, O. (2013). CSR as aspirational talk. *Organization*, 20, pp. 372-393.

18. Coen, D., & Richardson, J. (Eds.). (2011). *Lobbying the European Union: Institutions, actors, and issues*. Oxford, UK: Oxford University Press.
19. Coombs, T., & Holladay, S. (2013). The pseudo-panopticon: The illusion created by CSR-related transparency and the Internet. *Corporate Communications: An International Journal*, 18, pp. 212-227.
20. Costas, J., & Grey, C. (2014). Bringing secrecy into the open: Towards a theorization of the social processes of organizational secrecy. *Organization Studies*, 35, pp. 1423-1447.
21. Cotterrell, R. (1999). Transparency, mass media, ideology and community. *Journal for Cultural Research*, 3, pp. 414-426.
22. Crowley, P. (2012). The rise of transparency and the decline of secrecy in the age of global and social media. *Penn State Journal of Law & International Affairs*, 1, pp. 241-255.
23. das Neves, J., & Vaccaro, A. (2013). Corporate transparency: A perspective from Thomas Aquinas' Summa Theologiae. *Journal of Business Ethics*, 113, pp. 639-648.
24. Eijffinger, S., & Geraats, P. (2006). How transparent are central banks? *European Journal of Political Economy*, 22(1), pp. 1-21.
25. Erkkilä, T. (2012). *Government transparency: Impacts and unintended consequences*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
26. Fenster, M. (2006). The opacity of transparency. *Iowa Law Review*, 91, pp. 885-949.
27. Fenster, M. (2015). Transparency in search of a theory. *European Journal of Social Theory*, 18, pp. 150-167.
28. Florini, A. (Ed.). (2007). *The right to know: Transparency for an open world*. New York, NY: Columbia University Press.
29. Flyverbom, M. (2015). Sunlight in cyberspace? On transparency as a form of ordering. *European Journal of Social Theory*, 18, pp. 168-184.
30. Flyverbom, M. (2016). Transparency: Mediation and the management of visibilities. *International Journal of Communication*, 10, pp. 110-122.
31. Flyverbom, M., Leonardi, P., Stohl, C., & Stohl, M. (2016). The management of visibilities in the digital age. *International Journal of Communication*, 10, pp. 98-109.
32. Fombrun, C., & Rindova, V. (2000). The road to transparency: Reputation management at Royal Dutch/Shell. In M. Schultz, M. J. Hatch, & M. H. Larsen (Eds.), *The expressive organization: Linking identity, reputation, and the corporate brand*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 77-96
33. Fung, A. (2013). Infotopia: Unleashing the democratic power of transparency. *Politics & Society*, 41, pp. 183-212.

34. Garsten, C., & de Montoya, L. (Eds.). (2008). *Transparency in a new global order: Unveiling organizational visions*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
35. Garsten, C., & de Montoya, L. (2008). In retrospect: The play of shadows. In: C. Garsten & L. de Montoya (Eds.), *Transparency in a new global order*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, pp. 283-291.
36. Gray, S. & Kang, H. (2014). Accounting transparency and international standard-setting. In: J. Forssbaeck & L. Oxelheim (Eds.), *The Oxford handbook of economic and institutional transparency*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 456-476.
37. Heald, D. (2006). Varieties of transparency. In: C. Hood & D. Heald (Eds.), *Transparency: The key to better governance?* Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 25-43
38. Holmström, B. (1999). Managerial incentive problems: A dynamic perspective. *Review of Economic Studies*, 66(1), pp. 169-182.
39. Jahansoozi, J. (2006). Organization-stakeholder relationships: Exploring trust and transparency. *Journal of Management Development*, 25, pp. 942-955.
40. Kim, S., & Lee, J. (2012). E-Participation, transparency, and trust in local government. *Public Administration Review*, 72, pp. 819-828.
41. Lamming, R., Caldwell, N., Harrison, D., & Phillips, W. (2001). Transparency in supply relationships: Concept and practice. *Journal of Supply Chain Management*, 37(4), pp. 4-10.
42. Mulgan, R. (2000). Accountability: An ever-expanding concept? *Public Administration*, 78, pp. 555-573.
43. New, S. (2010) The Transparent Supply Chain. *Harvard Business Review*, 88. pp. 1-5.
44. O'Neill, O. (2006). Transparency and the ethics of communication. In: C. Hood & D. Heald (Eds.), *Transparency: The key to better governance?* Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 75-90
45. Power, M. (2004). *The risk management of everything*. London, UK: Demos Press.
46. Rawlins, B. (2009). Give the emperor a mirror: Toward developing a stakeholder measurement of organizational transparency. *Journal of Public Relations Research*, 21, pp. 71-99.
47. Roberts, A. (2006). *Blacked out: Government secrecy in the information age*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
48. Roberts, A. (2012). WikiLeaks: The illusion of transparency. *International Review of Administrative Sciences*, 78, pp. 116-133.

49. Roberts, J. (2009). No one is perfect: The limits of transparency and an ethic for “intelligent” accountability. *Accounting, Organizations & Society*, 34, pp. 957-970.

50. Schnackenberg, A., & Tomlinson, E. (2014). Organizational transparency: A new perspective on managing trust in organization-stakeholder relationships. *Journal of Management*. Advance online publication.

51. Strathern, M. (2000). *Audit cultures: Anthropological studies in accountability, ethics, and the academy*. London, England: Routledge.

52. Tapscott, D., & Ticoll, D. (2003). *The naked corporation: How the age of transparency will revolutionize business*. New York, NY: The Free Press.

53. Wehmeier, S., & Raaz, O. (2012). Transparency matters: The concept of organizational transparency in the academic discourse. *Public Relations Inquiry*, 1, pp. 337-366.

Омельянюк О.М., к.е.н., доцент, Брестський державний технічний університет, Білорусь

Використання категорії «прозорість» в оцінці соціально-економічних відносин

Дана стаття описує проведене дослідження наукових літературних джерел з метою виявлення загальних і особливих характеристик категорії «прозорість» в соціально-економічних відносинах. Виявлено, що, незважаючи на безліч визначень і підходів, сфер застосування категорії «прозорість» є дві групи її розуміння. Перша проектує прозорість як форму візуалізації інформації, або навпаки її приховування, роблячи невидимим окремі відомості. І друга - це прозорість як інструмент оцінки ступеня точності передачі інформації, яка може знижуватися від відправника до одержувача залежно від вибору каналу передачі, особливості формулювання інформації, точності перекладу з одного каналу або мови на іншу, «шуму на лінії». Аналіз різних підходів до визначення прозорості дозволив сформулювати авторське визначення, яке виражає прозорість як ступінь, в якій організації, економічної системи або мережевий форми відображають навколишню реальність з (без) певним рівнем її спотворення. Таке спотворення викликається трьома видами факторів: 1. Інформаційна асиметрія; 2. Опортуністична поведінку учасників відносин; 3. Недосконалість механізмів передачі реальності. Такий підхід до визначення прозорості дозволяє кількісно вимірювати ступінь спотворення, а також величину виграшу від перерозподілу екстерналій, викликаних даними спотворенням.

Ключові слова: «Прозорість», соціально-економічні відносини, процеси управління, інституціоналізм, інформація, ефективність управління.

Amelyaniuk A., Ph.D. in Economics, Associate Professor, Brest State Technical University, Belarus

Use of the transparency category in the assessment of socio-economic relations

This article describes a study of scientific literary sources in order to identify general and special characteristics of the category of "transparency" in socio-economic relations. It is revealed that, despite the many definitions and approaches, the application areas of the category "transparency" there are two groups of its presentation. The first projects transparency as a form of visualization of information, or vice versa of concealment, making certain information invisible. And the second one is transparency as a tool for assessing the degree of accuracy of information transfer, which can decrease from sender to receiver depending on the choice of transmission channel, features of information formulation, accuracy of translation from one channel or language to another, “noise on the line”. An analysis of various approaches to the definition of transparency

allowed us to formulate an author's definition, which expresses transparency as the degree to which organizations, economic systems or network forms reflect the surrounding reality with (without) a certain degree of distortion. Such distortion is caused by three kinds of factors: 1. Information asymmetry; 2. Opportunistic behavior of participants in relations; 3. Imperfection of the mechanisms of transmission of reality. This approach to the determination of transparency allows us to quantitatively measure the degree of distortion, as well as the magnitude of the gain from the redistribution of externalities caused by this distortion.

Key words: “Transparency”, socio-economic relations, management processes, institutionalism, information, management effectiveness.

Рекомендована до публікації 28.11.2019 р.

Надійшла до редакції 15.10.2019 р.

Н. І. ТКАЧЕНКО,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

І. Д. ТКАЧЕНКО,
*асистент кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України*

ШЛЯХИ ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНОГО РЕНТНОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ГІРНИЧО- ЗБАГАЧУВАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема повторного збагачення відвалів рудної сировини, оцінювання ринкових перспектив повторного збагачення щодо витрат виробництва та формування на цій підставі теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад діяльності гірничо-збагачувальних підприємств України з приводу формування рентоорієнтованої стратегії поведінки. Проведено критичний розгляд наявних методичних підходів до розрахунку рентних платежів, аналізі існуючих правових підвалин щодо рентоотримання, створенні методики обчислення ренти при повторному збагаченні сировини в умовах гірничо-збагачувальних підприємств України.

Ключові слова: рента, рентоорієнтована поведінка, методика, шламовідвал, шлакосховище.

Постановка проблеми. Останнім часом увага науковців привертається до актуальної проблеми повторного збагачення відвалів рудної сировини, оцінювання ринкових перспектив повторного збагачення щодо витрат виробництва та формування на цій підставі теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад діяльності гірничо-збагачувальних

підприємств України з приводу формування рентоорієнтованої стратегії поведінки.

Пошук методик визначення кількісних показників ренти базується на виділенні та врахуванні двох видів факторів, які впливають на суб'єктів рентних відносин та вносять корективи у рентні відносини, а саме:

1) природна складова факторів дозволяє охарактеризувати «природну ренту», як надлишковий (додатковий) доход, що виникає при використанні різноякісних обмежених природних ресурсів. Її різновидів стільки, скільки видів обмежених природних ресурсів використовується у процесі відтворення – земельна, гірнична, водна, лісова, промислова, транспортна, будівельна (міська), рекреаційно-туристична, аеротранспортна, екологічна рента тощо [1];

2) неприродна (економічна) рента – це додатковий доход, отриманий без підприємницьких зусиль та витрат праці, що виникає у результаті використання тих ресурсів, які не належать до природних багатств (природних ресурсів) – фінансових, інтелектуальних та адміністративних (владних) ресурсів. Використання фінансових ресурсів дає можливість отримати наступні види ренти: фінансову, монополістичну, торгівельну, спекулятивну, виробничу, майнову, даровану (дарчу), експортно-імпортну, історико-культурну, „гонорарну” тощо [2].

Таким чином, обґрунтування шляхів пошуку оптимального рентного навантаження на гірничо-збагачувальні підприємства України при повторному збагаченні сировини повинні спиратися на методологічні особливості теоретичного надбання «пошуку ренти» (ренторієнтованої поведінки) для позначення поведінки економічних агентів за умов, коли індивідуальні зусилля щодо максимізації рентоотримання призводять до втрат всього суспільства, а не приносять вигоди для нього.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Положення відносно втрат суспільства від витрат ресурсів на пошук і привласнення рентних доходів є доволі розповсюдженим та фактично набуває ознак загальноприйнятої серед прихильників інституціонального напрямку [3-8].

Методика обчислення втрат суспільства та виграшу економічних суб'єктів не розроблена, але всі позитивні явища, що призводить до ефективного розподілу ресурсів, на думку Е. Крюгер, призводять до ефективного розподілу ресурсів [9, с. 294]. Однак, на нашу думку, розуміння сутності «виграш/програш» та показники ефективності повинні набувати вигляду конкретних економічних даних, які можна виразити кількісно та проаналізувати їх зміни за допомогою економіко-математичних методів, а інституційна теорія з притаманною їй методологією, дозволяють дослідити лише поверхневі прояви рентної економіки [10, с. 294], у якій цільова функція

більшості суб'єктів полягає у спрямуванні зусиль на пошук та можливу максимізацію ренти у короткостроковому періоді без можливого виходу на аналіз довгострокової (стратегічної) рентоорієнтованої поведінки.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає у критичному розгляді наявних методичних підходів до розрахунку рентних платежів, аналізі існуючих правових підвалин щодо рентоотримання, створенні методики обчислення ренти при повторному збагаченні сировини в умовах гірничо-збагачувальних підприємств України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження феномену рентогенерації, рентоотримання, розподілу та перерозподілу ренти в методологічному та методичному плані цікаві представникам різних напрямків економічної думки, що можна об'єктивно пояснити наступними причинами: 1) дослідження ренти є невід'ємною складовою частиною економічних відносин з приводу природокористування та надрокористування; 2) формування рентного фактору доходів від експлуатації землі або надр відбувається на мікрорівні; 3) зацікавленість в максимізації отримання ренти кожним суб'єктом рентних відносин призводить до необхідності врахування виникаючих протиріч на мікро- та макрорівнях економічної системи; 4) доцільність розробки несуперечливої та більш точної оцінки кількісних показників ренти з урахуванням специфіки діяльності суб'єктів рентних відносин та з метою нівелювання негативних втрат від рентоорієнтованої поведінки суб'єктів для суспільства; 5) формування принципів рентоорієнтованої стратегічної поведінки природокористувачів та надрокористувачів.

Функціонуючі в міжнародній практиці моделі ренти та механізми вилучення рентних платежів від надрокористування, системи узгодженого розподілу та перерозподілу носять декларативний характер та фактично є лише спробою узгодити інтереси суб'єктів рентних відносин з приводу рентоотримання.

У світі механізми вилучення ренти досить різноманітні, але слід зауважити, що єдиного методичного підходу до визначення ренти не існує, оскільки відрізняється навіть об'єкт з якого йде стягнення рентних платежів, - рента стягується або з ресурсодобувних і ресурсопереробних підприємств разом (США, Великобританія, Норвегія), або лише з видобувних (нафтові держави Близького Сходу). При динамічному розвитку економіки та податкової системи в Україні, плату за користування надрами для видобування корисних копалин так і не було встановлено у належному вигляді, а "рентна плата" не відповідає суті гірничої ренти, тобто нараховується не від надприбутку (більшого, ніж, наприклад, середній (середньонормальний) прибуток по галузі або підгалузі у добувній промисловості). Крім того, не враховуються гірничо-

геологічні та інші умови видобування корисних копалин, що, у свою чергу, призводить до диспропорцій у вилученні цієї “рентної плати”, оскільки різні гірничодобувні підприємства здійснюють видобування у різних умовах, на різних родовищах, а платити повинні однаково, що є економічно безграмотним підходом [11, с. 90].

Оскільки в Україні держава зберегла за собою право власності на надра, постає питання щодо захисту економічних інтересів держави, господарюючого суб’єкта - надрокористувача та суспільства шляхом створення та обґрунтування прозорої, несуперечливої методики визначення розміру створеної внаслідок господарської діяльності ренти. Питанням впровадження платежів за використання надр для видобування корисних копалин в Україні займались на урядовому рівні, в наукових колах: І. Андрієвський, Я. Вітвицький,

Б. Данилишин, Н. Данилюк, В. Матюха, А. Підтилок, О. Сухіна, А. Шевченко та інші, але й досі питання впровадження в практику господарювання прозорої системи обчислення рентної плати науково не обґрунтоване, а перманентна (щорічна) зміна законодавства в галузі надрокористування лише погіршує інвестиційний клімат країни та галузі.

Сума рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат, що підлягає сплаті платником рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат, розраховувалась за формулою:

$$P = \frac{O * C * Цф}{100} + O * (1 - \frac{C}{100}) * (Цф - Цб * \frac{Ii}{100}) * (1 - \frac{\Pi}{100}) * K \quad (1)$$

де O – обсяг видобутих нафти, природного газу або газового конденсату платником рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат у звітному податковому періоді, за винятком обсягів фактичних втрат і виробничо-технологічних витрат, обсягів нафти, природного газу або газового конденсату, реалізованих за регульованими цінами, та обсягів понад базові обсяги нафти, природного газу і газового конденсату, видобутих із родовищ, що мають важковидобувні та виснажені запаси, т, або 1000 м³ ;

C - середньозважена ставка рентних платежів за нафту, природний газ і газовий конденсат, % що визначається за окремою формулою, наведеною нижче;

$Цф$ - середньозважена ціна нафти, природного газу або газового конденсату, за якою платник рентних платежів реалізує продукцію у звітному податковому періоді, за винятком продукції, що реалізується за регульованими цінами (без ПДВ), гривень за тонну, або гривень за 1000 м³ ;

$Цб$ - базове значення ціни за нафту, природний газ або газовий конденсат (без ПДВ), гривень за тонну, або гривень за 1000 м³ . Для нафти $Цб = 600$ гривень за тонну (без ПДВ); для природного газу $Цб = 275$ гривень за 1000 м³

(без ПДВ); для газового конденсату Цб = 760 гривень за тонну (без ПДВ);

Ii - річний індекс інфляції, відсотків;

П - ставка податку на прибуток підприємств, %;

К - коефіцієнт розподілу надприбутку між державою та нафтогазовидобувним підприємством, $K = 0,5$, тобто розподіл йде 50% на 50% між державою та господарюючим суб'єктом.

Саме в цьому законодавчому акті було здійснено спробу впровадити в практику господарювання диференційовані ставки рентного платежу для природного газу та газового конденсату (Сі1), в залежності від природничих факторів, а саме в залежності від глибини залягання газу та газового конденсату. Диференціація проводилася за двома показниками, а саме: середньої глибини свердловини на родовищі та середньому по родовищу дебіту нафти однієї експлуатаційної свердловини. Однак, дію цього закону було зупинено на протязі 2004 – 2010 рр., а потім він втратив чинність.

Зміни нормативно-правового регулювання розрахунку рентних платежів відбулися у 2017 р. та у 2018 р.

Міністерством фінансів України наказом від 31.05.2017 р. № 545 [12] було внесено зміни до форми декларації з рентної плати з метою приведення її у відповідність із чинним законодавством.

Згідно із Законом № 1791 [13] з 1 січня 2017 р. внесено зміни до Податкового Кодексу України в частині рентної плати, а саме: на підставі лобіювання інтересів зацікавлених суб'єктів введено понижуючі та підвищуючі коефіцієнти до ставок рентної плати за користування радіочастотним ресурсом для стільникового радіозв'язку, а також введено у діапазоні радіочастот 2300-2400 МГц та 2500-2690 МГц ставку рентної плати для стільникового радіозв'язку у розмірі 3000 грн. за 1 МГц. Крім того, передбачено:

1) з 1 січня 2017 року доповнити перелік платників рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин суб'єктами господарювання, які здійснюють видобування корисних копалин на підставі дозвільного документу відмінного від спеціального дозволу на користування надрами;

2) з 1 січня 2017 року доповнити витратами, пов'язаними з передпродажною підготовкою, пакуванням, у тому числі фасуванням (бутелюванням), склад витрат, які не враховуються при обчисленні вартості видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) за фактичною та розрахунковою вартістю для обчислення податкових зобов'язань з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин;

3) з 1 січня 2018 року визначити платниками рентної плати за спеціальне використання води тільки первинних водокористувачів, виключивши з платників вторинних водокористувачів.

З огляду на це, Міністерством фінансів України наказом від 31.05.2017 р. № 545 [14] було внесено зміни до форми декларації з рентної плати, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 17.08.2015 р. № 719. Зокрема:

1) викладено у новій редакції додаток 1 до декларації "Розрахунок з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин";

2) внесено зміни до додатків 2 "Розрахунок з рентної плати за користування надрами для видобування вуглеводневої сировини" та 2-1 "Розрахунок з рентної плати за користування надрами для видобування вуглеводневої сировини";

3) викладено у новій редакції примітки 13 та 14 додатку 5 "Розрахунок з рентної плати за спеціальне використання води».

Цей наказ набрав чинності з дня його офіційного опублікування, крім пункту 4 Змін, затверджених пунктом 1 цього наказу, який набрав чинності з 1 січня 2018 року, але й в 2018 року відбулися істотні зміни у справлянні рентної плати за використання корисних копалин.

Фіскальна служба України надала рекомендації щодо особливостей справляння у 2018 році рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин та в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Державна фіскальна служба України [15] обґрунтувала зміни, які відбулися у 2018 році в частині справляння рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин та в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин:

1) розширено перелік об'єктів, які не належать до об'єкта оподаткування рентною платою за рахунок обсягу газу (метану) дегазації вугільних родовищ, який не відповідає вимогам до якості природного газу, призначеного для транспортування, промислового або комунально-побутового споживання;

2) впроваджено пільгові ставки у розмірі 12% та 6% вартості об'єктів оподаткування рентною платою за природний газ, що видобуватиметься із покладів глибиною до та понад 5000 метрів відповідно (далі – пільгова ставка) гірничими виробками, які у Податковому кодексі України визначені як «нові свердловини». Новою свердловиною вважається свердловина, буріння якої розпочато від денної поверхні суходолу (рівня нуль метрів згідно з проектом свердловини) після 1 січня 2018 року, що підтверджується актом про введення в експлуатацію бурової установки. Зважаючи на те, що об'єкт оподаткування

рентною платою є обсяг товарного природного газу, що видобутий у звітному періоді, то запропонована редакція об'єкту, пов'язаного з оподаткуванням, який ідентифікує лише момент можливого спорудження гірничої виробки, не забезпечує ідентифікацію: початку видобутку; звітного періоду; періоду та порядку обчислення об'єкта оподаткування за пільговою ставкою. При визначенні об'єкта оподаткування за пільговою ставкою в межах ділянок надр із свердловини, що введено в експлуатацію до 2018 року, необхідно враховувати різницю між величиною об'єкта оподаткування рентною платою, задекларованому у звітному періоді, що передує зазначеній у паспорті свердловини календарному місяцю введення в експлуатацію, та обсягом у відповідному звітному періоді після введення в експлуатацію «нової свердловини»;

3) затверджено ставки рентної плати для вуглеводнів, що видобуватимуться в умовах угод про розподіл продукції у розмірі 2% та 1,25% для нафти та природного газу відповідно;

4) з метою формування джерел фінансування територіальних громад, подібно до існуючого розподілу коштів рентної плати, що надходить від інших ніж вуглеводнева сировина видів корисних копалин, з 2018 року запроваджується розподіл рентної плати, що надходить від вуглеводневої сировини у співвідношенні 5 до 95% загального фонду місцевого та державного бюджетів відповідно;

5) збільшено ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, а саме:

- для зберігання природного газу та газоподібних продуктів, нафти та інших рідких нафтопродуктів ставки збільшено на 16,7%;
- для витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції, а також для провадження іншої господарської діяльності – на 16,8%;
- для вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин – на 16,2%;
- для зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів – на 17,6%.

Отже, не зважаючи на спроби законодавчо врегулювати диференційованість розмірів сплати рентних платежів, в законодавчому полі існують певні прогалини щодо методичного забезпечення розрахунку показників диференційної ренти, а перманентні суттєві зміни ставок рентної плати призводять до нестабільності бізнес-процесів та неможливості проведення розрахунків терміну окупності капітальних вкладень в процес видобутку та збагачення корисних копалин, не враховують зміни кон'юнктури

ринку, не спрямовані на поліпшення бізнес-клімату та бізнес-середовища в галузі надрокористування.

Проведений аналіз методик визначення рентних платежів дозволив виділити 3 основні підходи до розрахунку рентних платежів на підставі врахування різної природно-компонентної родючості надр, а саме: 1) інвестиційний; 2) якісний; 3) екстернальний.

Першим підходом є підхід, заснований на оцінці ефективності інвестицій з метою обґрунтованого отримання диференційної ренти II власником капіталу, тобто підприємцем-орендарем ділянок надр.

$$K_{Ropt} = \frac{Z_{max}}{D_{max}}, \quad (2)$$

де K_{Ropt} - коефіцієнт загальної рентабельності інвестування в видобуток та збагачення корисних копалин;

Z_{max} – максимальні витрати на інвестування в технологію видобутку та збагачення видобутої сировини;

D_{max} – максимальний отриманий дохід.

Середній коефіцієнт оцінки ефективності інвестицій в надрокористування:

$$\bar{K}_{EIH} = \frac{\sum_{i=1}^n \bar{z}_i^j}{\sum_{i=1}^n \bar{d}_i^j}, \quad (3)$$

де \bar{K}_{EIH} - коефіцієнт оцінки ефективності інвестицій в надрокористування;

z_i^j - середні витрати і-того виробника j-тої групи;

n – кількість підприємців-орендарів надр;

\bar{d}_i^j - середній дохід і-того виробника j-тої групи, i – номер підприємства в виборці з n підприємств; j – номер групи.

Якщо застосувати першу формулу для загальної рентабельності до визначення ефективності інвестицій в галузь надрокористування, зробивши при цьому вибірку з підприємств за різною природно-компонентною родючістю (припустимо, що таких груп буде п'ять), то отримаємо такий вираз:

$$K_{REIH} = \frac{\sum_{j=1}^5 \sum_{i=1}^n \bar{z}_i^j}{\sum_{j=1}^5 \sum_{i=1}^n \bar{d}_i^j} \quad (4)$$

Можна відзначити, що термін, за який окупаються вкладені кошти, залежить від конкретного виду родовища корисної копалини. Для різних

родовищ корисних копалин термін окупності вкладених коштів буде різним, отже, можна говорити про відмінності в часі, за який окупляться інвестовані кошти.

Термін окупності, в кожному окремому випадку, повинен визначатися виходячи з рівності дисконтованих капітальних витрат величини економічних результатів, що досягаються до t -ого року:

$$\sum_{t1}^{t2} (R_t - Z_t) \cdot \alpha_t = K_d^{T=t2-t1}, \quad (5)$$

де R_t – економічні результати, що досягаються на t -му році;

Z_t – витрати в рік t , без урахування капіталовкладень;

α_t – коефіцієнт дисконтування;

K_d – сума дисконтованих капіталовкладень за термін окупності при умові: $T = t2 - t1 \rightarrow \min$.

Оцінка ефективності інвестицій в процесі видобутку та збагачення корисних копалин, згідно із запропонованими коефіцієнтами, є необхідним, але недостатнім. Необхідний аналіз терміну окупності капітальних вкладень як основного показника оцінки ефективності інвестицій з врахуванням природно-компонентної родючості даної конкретної ділянки надр. Причина цього в тому, що інвестиції в процес виробництва, з урахуванням специфіки галузі, носять довгостроковий характер, а ці коефіцієнти ефективності не дуже адекватно відображають часовий аспект, так як на довгострокових етапах при проведенні розробки стратегії рентоорієнтованої поведінки підприємства і витрати, і доходи повинні дисконтуватися. Чим довше інтервал часу, тим неточність зазначеної методики вище.

Другим підходом є підхід, заснований на кількісній оцінці якісних змін в системі видобутку та збагачення корисних копалин, оцінку якісних характеристик кожного родовища надр та кожної ділянки надр, яка введена в експлуатацію в даний період часу. Для оцінки відповідних змін в параметрах ефективності видобутку та збагачення корисних копалин доцільно проводити оцінку створеної ренти (диференційної ренти I та диференційної ренти II) в загальних доходах, а також частки витрат на розробку ділянок з гіршими умовами видобутку за критерієм природно-компонентної родючості. Важливим показником ефективності виступає зниження трудомісткості на одиницю продукції та всього обсягу випуску і загальне зростання продуктивності праці від експлуатації більш плідних родовищ чи ділянок на яких ведеться видобуток корисних копалин.

Діюча методика розрахунку рентних платежів передбачає сплату рентних платежів гірничими підприємствами навіть за умов збитковості їх діяльності, таким чином, нарахування рентної плати за розрахунковою вартістю

призводить до збільшення збитків гірничо-збагачувальних підприємств та спонукає підприємця-орендаря надр або до закриття розробки корисних копалин на конкретній ділянці, або до закриття підприємства та виходу з бізнесу щодо видобутку та збагачення конкретного виду корисних копалин.

Діючим законодавством (п. 252.18 Податкового кодексу України) передбачено застосування коригуючого коефіцієнту (певної пільги для гірничо-збагачувальних підприємств) який використовується при визначенні податкового зобов'язання, а саме:

$$Пзн = Vф \times Вкк \times Свнз \times Кпп, \quad (6)$$

де $Vф$ - обсяг (кількість) відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) у податковому (звітному) періоді (в одиницях маси або об'єму);

$Вкк$ - вартість одиниці відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), обчислена згідно з пунктами 252.7 - 252.17 Податкового кодексу України;

$Свнз$ - величина ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин (у відсотках), встановлена у пункті 252.20 Податкового кодексу України;

$Кпп$ - коригуючий коефіцієнт, встановлений у пункті 252.22 Податкового кодексу України.

Неправомірне застосування вищенаведених коефіцієнтів є одним із елементів можливого застосування «темної» рентної стратегії поведінки гірничо-збагачувальними підприємствами, спрямованої на уникнення сплати рентних платежів або на мінімізацію податкових зобов'язань перед бюджетом, оскільки кожний з коефіцієнтів знижує зобов'язання по сплаті рентних платежів та має від'ємний характер.

Для уникнення негативних явищ викладених вище, на нашу думку, необхідна зміна рентних ставок, з метою узгодження інтересів держави та гірничо-збагачувальних підприємств, щодо рентоотримання у стратегічній перспективі.

Для цього нами розроблено та запропоновано методику розрахунку рентних платежів від надрокористування, що спрямована на: по-перше, рахування можливих альтернатив оподаткування; по-друге, врахування зміни цільового значення рентної ставки та цієї зміни на фінансовий результат діяльності гірничо-збагачувальних підприємств.

1. Прибуток (фінансовий результат) діяльності гірничо-збагачувального підприємства (ФР):

$$ФР = GM_{ср} + GM_{к} - АВ - ВЗ - IOB, \quad (7)$$

де $GM_{ср}$ – валовий прибуток від реалізації сирової руди;

GMк - валовий прибуток від реалізації концентрату;

AB - адміністративні витрати;

BЗ - витрати на збут;

IOB - інші операційні витрати.

2. Валовий прибуток від реалізації сирової руди (GMср):

$$GM_{ср} = V_{ср} * \Phi P_{ср} + ЗРР, \quad (8)$$

де Vср - видобуток сирової руди;

ΦPср - прибуток від реалізації сирової руди;

ЗРР - залишок ренти в розпорядженні підприємця-орендаря.

3. Валовий прибуток від реалізації концентрату (GMк):

$$GM_k = V * \Phi P_k, \quad (9)$$

де V - плановий обсяг реалізації концентрату;

ΦPк – прибуток від реалізації концентрату.

4. Видобуток сирової руди (Vср):

$$V_{ср} = V * КП, \quad (10)$$

де V - плановий обсяг реалізації сирової руди;

КП – коефіцієнт переробки сирової руди в концентрат.

5. Прибуток від реалізації сирової руди (ΦPср):

$$\Phi P_{ср} = P_{ср} - C_{ср}, \quad (11)$$

де Pср - ціна сирової руди;

Cср - собівартість сирової руди.

6. Прибуток від реалізації концентрату (ΦPк):

$$\Phi P_k = P_k - C_k, \quad (12)$$

де Pк - ціна концентрату;

Cк - собівартість концентрату;

7. Залишок ренти в розпорядженні підприємця-орендаря (ЗРР):

$$ЗРР = V_{ср} * зрр, \quad (13)$$

де Vср - видобуток сирової руди;

зрр - залишок ренти в розпорядженні в розрахунку на тону готової продукції.

8. Залишок ренти в розпорядженні в розрахунку на тону готової продукції (зрр):

$$зрр = \Phi P_B - ПРВ_i, \quad (14)$$

де ΦPВ - фактичні рентні відрахування при діючій рентній ставці;

ПРВі - планові рентні відрахування при альтернативній рентній ставці.

9. Планові рентні відрахування при альтернативній рентній ставці (ПРВі):

$$ПРВ_i = (\Phi P_B / \Phi ЗРС) * \zeta ЗРС, \quad (15)$$

де ΦPВ - Фактичні рентні відрахування при діючій рентній ставці;

ΦЗРС – фактичне значення рентної ставки;

ЦЗРС – цільове значення рентної ставки.

10. Агреговане значення фінансового результату діяльності гірничозбагачувального підприємства при альтернативній рентній ставці (ФР):

$$\text{ФР} = ((V * \text{КП}) * (P_{\text{ср}} - C_{\text{ср}}) + (V_{\text{ср}} * (\text{ФРВ} - ((\text{ФРВ}/\text{ФЗРС}) * \text{ЦЗРС}))) + (V * (P_{\text{к}} - C_{\text{к}})) - \text{АВ} - \text{ВЗ} - \text{ІОВ}, \quad (16)$$

Таким чином, постає питання щодо визначення об'єкту для моделювання, який би відповідав меті, цілям й задачам дослідження для визначення альтернативних ставок рентного оподаткування, їх обґрунтування та обчислення, проведення аналізу отриманих показників та розробки рекомендацій відносно впровадження в практику господарювання, що буде зроблено в III розділі дисертаційної роботи.

Формування рентоорієнтованої стратегії поведінки держави у сфері надрокористування та розробка державної рентної політики має базуватися на 4 основних принципах, які запропоновані А. Касич [16] для сфери природокористування та адаптовані нами під проблеми формування економічного рентоорієнтованого механізму надрокористування та розробки державної рентної політики, на нашу думку вони будуть виглядати наступним чином: принцип системності - визначає необхідність з'ясування цілей розвитку сфери надрокористування в комплексі з іншими стратегічними галузями (металургія, машинобудування, авіабудування тощо), забезпечує сталий розвиток, формує конкурентоспроможну модель національної економіки; принцип соціальної відповідальності - визначає розміри вилучення рентних платежів в дохід держави, систему розподілу та контролю. Користувач природних ресурсів несе відповідальність перед суспільством не тільки за раціональне використання, а й за екологічні та територіальні наслідки своєї господарської діяльності; принцип прозорості - визначає необхідність забезпечення конкурентних умов при наданні прав користування надрами, постійний моніторинг за техніко-економічними показниками видобувається і збагачується сировини з метою прозорого формування показників диференціальної ренти; принцип справедливості - визначає необхідність економічно обґрунтованого розподілу доходів від видобутку корисних копалин між надрокористувачами і суспільством.

Неоднозначність підходів щодо оподаткування та вилучення рентних платежів в контексті територіального планування та децентралізації державного регулювання, відмова від проведення оцінки конкретної ділянки, яка залучена до виробничого надровикористання, породжують неоднозначність формування принципів рентної політики держави в галузі надрокористування.

Вважаємо, що найбільш цілісну характеристику принципів територіального планування децентралізації державного регулювання, як а в

тому числі притаманна й надкористуванню, наводить О. Головня, виокремлюючи та надаючи вичерпну характеристику дванадцятьом наступним:

1) ціленаправленості – передбачає обґрунтованість в концепції стратегічних цілей і пріоритетів економічного розвитку. реалізується самою розробкою концепції, основа якої складає комплекс стратегічних цілей розвитку і стратегічний вибір, який включає перелік пріоритетних функцій;

2) комплексності – означає розгляд пріоритетних функцій, що реалізуються владою, в контексті всієї сукупності прогнозних характеристик і факторів розвитку об'єкта планування;

3) системності – згідно з яким, визначення стратегічних цілей розвитку і механізмів їх реалізації має здійснюватися з врахуванням взаємозв'язків між суб'єктами управління на різних ієрархічних рівнях: місцевому, регіональному, міжрегіональному, державному;

4) адаптивності – згідно з яким, формування концепції розвитку необхідно здійснювати з врахуванням можливих змін зовнішнього середовища, які можуть обумовлювати корегування цілей, пріоритетів і механізмів їх реалізації;

5) ефективності – означає необхідність доказів, що саме запропонований набір цілей економічного розвитку, функцій, визначених в якості пріоритетних, окреслені шляхи їх реалізації забезпечать досягнення потрібної якості життя населення з найменшими фінансовими і соціальними витратами;

6) балансу інтересів – передбачає знаходження консенсусу між владними структурами різного рівня та між професійними і суспільними групами населення відносно стратегічних цілей і пріоритетів розвитку, механізмів їх практичної реалізації;

7) легітимності – передбачає обов'язковість розгляду і прийняття запропонованого варіанту концепції розвитку на рівні відповідного управлінського органу;

8) демократичності – передбачає гласність і відкритість ходу і результатів робіт з формування концепції, залучення до розгляду і експертизи проектів документів наукової спільноти та населення;

9) професіоналізму – забезпечується спеціальною підготовкою учасників робіт, створенням необхідної методичної та інформаційної бази, залучення до розробки спеціалістів з системи управління, що спеціалізуються на вирішенні окремих проблем;

10) послідовності – програми і проекти на кожному етапі реалізації мають бути взаємопов'язаними і підсилювати один одного;

11) нарощування зусиль – необхідно забезпечити відтворення ресурсів в ході реалізації стратегії, можливість використовувати ресурси, які утворились на попередніх етапах;

12) інфраструктурного забезпечення – ефективність програм визначається змінами в організаційній та інституційній сферах [17, с. 455]

Теорія ренти і рентних відносин побудована на тому, що видобуток корисного компонента з надр відбувається з фактичної оцінкою «природного фактора» на підставі якого можливим стає аналіз створеної диференціальної ренти I роду, а після збагачення та отримання корисного компонента з урахуванням техніко-економічного рівня виробничого процесу та внесеного додаткового капіталу (основного і оборотного) - можливе проведення аналізу отриманої диференціальної ренти II роду.

Оскільки природні багатства надр є вичерпними і невідтворюваними (в короткостроковій та довгостроковій перспективах) виникає необхідність розгляду можливості видобутку корисних компонента з вже сформованих відвалів раніше обробленої породи, які містять корисний компонент в достатній для ефективного проведення вилучення корисного компонента розмірах.

Таблиця 1

Основні напрями складових формування рентоорієнтованої стратегії поведінки держави та надрокористувача при повторному збагаченні сировини

Основні напрями	Характеристика
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення економічного зростання країни за рахунок повторного збагачення раніше видобутої та збагаченої сировини; - забезпечення розвитку гірничо-видобувної промисловості країни внаслідок залучення інвестиційних ресурсів; - стимулювання розвитку техніки та технології повторного збагачення (шляхом магнітної сепарації та іншими методами); - формування розвитку екологічного виробництва при зменшенні відводів земель під шламосховища
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> - формування системи розвитку людського капіталу; - створення умов для отримання робочих місць фахівцями; - розвиток поміркованого ставлення людини до корисних копалин та оточуючого природного середовища; - проведення рекультиваційних робіт після опрацювання наявного шламу задля запуску земель у сільськогосподарський обіг
Екологічні	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення впровадження в дію заходів екологічної політики, спрямованих на регулювання раціонального природо та надрокористування, вирішення проблем зменшення площ, виділених під шламосховища; - зменшення негативних екстернальних ефектів від забруднення навколишнього природного середовища; - забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва на звільнених площах після рекультиваційних робіт.

Джерело: Розроблено авторами

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз шляхів пошуку оптимального рентного навантаження на гірничо-збагачувальні підприємства України та розробка методики визначення кількісних показників ренти гірничо-збагачувальних підприємств при формуванні рентоорієнтованої стратегії поведінки держави та надкористувача при повторному збагаченні сировини це комплексна та багатогранна проблема, яка потребує вирішення не лише на теоретичному рівні, а й на рівні узгодження інтересів гірничо-збагачувального підприємства та держави, стосується міждержавних пріоритетів, має бути апробованою на фактичних даних діяльності гірничо-збагачувальних підприємств України з метою вдосконалення та усунення недоліків.

Список використаної літератури

1. Кузык Б.Н. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва / Б.Н. Кузык, Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2004. – 632 с.
2. Разовский Ю.В. Горная рента: экономика и законодательство / Ю.В. Разовский. – М.: Экономика, 2000. – 221 с.
3. Дементьев В.В. Проблема контроля над распределением власти в трансформационной экономике / В.В. Дементьев // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2004. – Выпуск 70. – С. 5-13.
4. Носова О.В. К вопросу о природе эффективности ренты и рентоориентированного поведения как институтов развития: опыт стран Восточной Азии / О.В. Носова // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2005. – Випуск 89–2. – С. 90-96.
5. Зятковський І.В. Вплив економічної влади на розвиток і становлення сучасних бізнес структур / І.В. Зятковський // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №12 (54). – С. 41-47.
6. Пустовійт Р.Ф. Вплив державної політики на процес інституційних змін / Р.Ф. Пустовійт // Економічна теорія. – 2006. – № 1. – С. 13–23.
7. Длугопольский О.В. Політекономія публічного сектора: західні орієнтири / О.В. Длугопольский // Економічна теорія: науковий журнал. - 2006. - №2. - С. 3–16.
8. Рентні відносини в системі модернізації на національного господарства: Монографія / За ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.
9. Krueger A.O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society / A.O. Krueger // American Economic Review. – 1974. – Vol. 64. – P. 291–303.
10. Tullock G. The Welfare Cost of Tariffs, Monopolies, and Theft / G. Tullock // Western Economic Journal. – 1967. – Vol. 5. – P. 224–232.

11. Сухіна О.М. Методологічний підхід до визначення розміру диференціальної гірничої ренти / О.М. Сухіна // Економіка України. – 2018. - № 3 (676). – С. 89-103.

12. Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 22-23, N 24-25, ст. 263 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2154-17>

13. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 4, ст.42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19/print1443088932078408>

14. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Змін до форми Податкової декларації з рентної плати» від 31.05.2017 р. № 545 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-17>

15. Державна фіскальна служба України Лист від 18.01.2018 р. №1464/7/99-99-12-03-04-17 «Про особливості справляння рентної плати у 2018 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.dtkk.ua/doc/1222.3409.0>

16. Касич А.О. Державне регулювання рентних відносин у промисловості [Електронний ресурс] / А.О. Касич // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. - Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3951>

17. Головня О.М. Державна політика соціального розвитку в контексті забезпечення стабілізації національної економіки : дис. ... доктора екон. наук : 08.00.03 / О.М. Головня. – Запоріжжя, 2018. – 537 с.

References

1. Kuzyk, B. (2004). *Rossiya – 2050: strategiya innovacionnogo proryva* [Russia - 2050: Innovation Breakthrough Strategy]. Moscow: Ekonomika.

2. Razovskij, Yu. (2000). *Gornaya renta: ekonomika i zakonodatelstvo* [Mining rent: Economics and law]]. Moscow: Ekonomika.

3. Dementev, V. (2004). *Problema kontrolya nad raspredeleniem vlasti v transformacionnoj ekonomike* [The problem of control over the distribution of power in a transformational economy]. *Nauchnye trudy DonNTU. Seriya: ekonomicheskaya*, 70, pp. 5-13.

4. Nosova, O. (2005). *K voprosu o prirode effektivnosti renty i rentoorientirovannogo povedeniya kak institutov razvitiya: opyt stran Vostochnoj Azii* [To the question about the nature of the effectiveness of rents and rent-seeking

behavior as development institutions: the experience of East Asian countries]. *Naukovi praci DonNTU. Seriya: ekonomichna*, 89-2, pp. 90-96.

5. Zyatkovskij, I. (2005). *Vpliv ekonomichnoyi vladi na rozvitok i stanovlennya suchasnih biznes struktur* [The influence of economic power on the development and establishment of modern business structures]. *Aktualni problemi ekonomiki*, 12 (54), pp. 41-47.

6. Pustovijt, R. (2006). *Vpliv derzhavnoyi politiki na proces institucijnih zmin* [The impact of public policy on the process of institutional change]. *Ekonomichna teoriya*, 1, pp. 13-23.

7. Dlugopolskij, O. (2006). *Politekonomiya publichnogo sektora: zahidni oriyentiri* [Public sector political economy: Western benchmarks]. *Ekonomichna teoriya: naukovij zhurnal*, 2, pp. 3-16.

8. Danilishin, B., ed. (2007). *Rentni vidnosini v sistemi modernizaciyi na nacionalnogo gospodarstva* [Rent relations in the system of modernization on the national economy]. Kyiv: RVPS Ukrayini NAN Ukrayini.

9. Krueger, A. (1974). The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *American Economic Review*, 64, pp. 291-303.

10. Tullock, G. (1967). The Welfare Cost of Tariffs, Monopolies, and Theft // *Western Economic Journal*, 5, pp. 224-232.

11. Suhina, O. (2018). *Metodologichnij pidhid do viznachennya rozmiru diferencialnoyi girnichoyi renti* [The methodological approach to determining the size of differential mining rents]. *Ekonomika Ukrayini*, 3 (676), pp. 89-103.

12. Zakon Ukrayini (2010). «*Pro Derzhavnij byudzhnet Ukrayini na 2010 rik*» [The law of Ukraine "On State budget of Ukraine for year 2010"]. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 22-23, 24-25. [online] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2154-17>

13. Zakon Ukrayini (2017). «*Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrayini ta deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo zabezpechennya zbalansovanosti byudzhetnih nadhodzen u 2017 roci*» [The law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Balance of Budget Revenues in 2017"]. *Vidomosti Verhovnoyi Radi*, 4. [online] Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1791-19/print1443088932078408>

14. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayini (2017). «*Pro zatverdzhennya Zmin do formi Podatkovoyi deklaraciyi z rentnoyi plati*» vid 31.05.2017 r. № 545 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On Approving Changes to the Form of the Tax Return on Rent" dated May 31, 2017 No. 545]. [online] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-17>

15. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrayini (2018). *List vid 18.01.2018 r. №1464/7/99-99-12-03-04-17 «Pro osoblivosti spravlyannya rentnoyi plati u*

2018 roci» [The state fiscal service of Ukraine a Letter from 18.01.2018 №1464/7/99-99-12-03-04-17 "On the Features of Paying Rent in 2018"]. [online] Available at: <https://docs.dtkr.ua/doc/1222.3409.0>

16. Kasich, A. (2015). *Derzhavne reguluvannya rentnih vidnosin u promislovosti* [State regulation of rent relations in industry]. *Efektivna ekonomika*, 4. [online] Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3951>

17. Golovnya, O. (2018). *Derzhavna politika socialnogo rozvitku v konteksti zabezpechennya stabilizaciyi nacionalnoyi ekonomiki* [Public policy for social development in the context of ensuring the stabilization of the national economy]. D.S. Zaporizhzhya.

Tkachenko N., Ph.D. in Economics, Associate Professor, Tkachenko I., Master in Finance and Credit, National Metallurgical Academy of Ukraine

Ways to find the optimal rental load for the mining enterprises of Ukraine

The results are obtained through the application of methods: systemic and genetic-structural - in substantiating the method of calculation of rent payments; dialectical - when critically examining existing methods of calculating rent payments on quarries of minerals and developing their own methodology. The article deals with the problem of re-enrichment of ore dumps, estimation of market prospects of re-enrichment in terms of production costs and formation on this basis of theoretical-methodological, scientific-methodological and applied principles of activity of mining and concentrating enterprises of Ukraine regarding the formation of rent-oriented strategy. A critical review of existing methodological approaches to the calculation of rent payments, analysis of existing legal foundations for rent, creation of a method of calculating rent for re-enrichment of raw materials in the conditions of mining and processing enterprises of Ukraine. The legislative field of the legislation in force in Ukraine concerning the problems of extraction, distribution and redistribution of rent in terms of rent-oriented behavior of the subjects of rent relations with respect to the volumes of rent after the processing of sludge and sludge for re-enrichment of raw materials was analyzed. The main points are made regarding the protection of the economic interests of the state, the economic entity - subsoil users and the society by creating and substantiating a transparent, consistent method of determining the amount created as a result of economic activity of rent. The method of calculation of rent payments from subsoil use is developed and proposed, which is aimed at: first, consideration of possible tax alternatives; second, the consideration of the change in the target value of the rental rate and this change in the financial result of the activity of the mining and processing enterprises. The analysis of the ways of finding the optimal rent load on the mining and processing enterprises of Ukraine and the development of the methodology for determining the quantitative indicators of the mining and processing enterprises in the formulation of rent-oriented strategy of behavior of the state and the sub-user in the re-enrichment of raw materials is a complex and multifaceted problem. , and the developed method of calculating rent payments allows us to determine the optimal method of simulation and the break-even size of the rental load.

Key words: rent, rent seeking behavior, methodology, sludge dump, slag storage.

Ткаченко Н.И., к.э.н., доцент, Ткаченко И.Д., магистр финансов и кредита, ассистент, Национальная металлургическая академия Украины

Пути поиска оптимальной рентной нагрузки на горно-обогатительные предприятия Украины

В статье рассматривается проблема повторного обогащения отвалов рудного сырья, оценка рыночных перспектив повторного обогащения в отношении издержек производства и формирования на этой основе теоретико-методологических, научно-методических и

Проблеми економіки та політичної економії 2019, № 2 (9)

прикладних основ діяльності горно-обогатительных підприємств України по поводу формування рентиорієнтованої стратегії поведіння. Проведено критическое розгляд існуючих методических підходів к расчету рентних платежів, аналізі існуючих правових основ рентополучення, створенні методики расчета ренти при повторном обогаченні сировини в умовах горно-обогатительных підприємств України

Ключевые слова: рента, рентиорієнтованное поведіння, методика, шламоотвал, шлакохранилище.

Рекомендована до публікації 15.11.2019 р.

Надійшла до редакції 13.10.2019 р.

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ
(ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)**

УДК 330.1:332.1:338.2

Л. М. САВЧУК,
*кандидат економічних наук,
професор кафедри економічної інформатики,
Національна металургійна академія України*

Л. М. БАНДОРІНА,
*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної інформатики,
Національна металургійна академія України*

К. О. УДАЧИНА,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної інформатики,
Національна металургійна академія України*

Р. В. САВЧУК,
*старший викладач
кафедри економічної інформатики,
Національна металургійна академія України*

**ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
НА РІЗНИХ РІВНЯХ УПРАВЛІННЯ**

У статті проаналізовано основні підходи до визначення поняття «економічна безпека» на різних рівнях ієрархії: державному, регіональному та на рівні підприємства. Виявлено

спільні ознаки розглянутих підходів: системність, багатокритеріальність та багатофункціональність. Досліджено взаємозв'язок між економічною безпекою та економічною поведінкою суб'єкта господарювання. Запропоновано поведінковий підхід до визначення категорії економічної безпеки, який дозволить враховувати надійність кожної складової суб'єкта господарювання.

Ключові слова: економічна безпека, держава, регіон, підприємство, багатокритеріальність, поведінковий підхід, надійність.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток ринкової економіки призводить до змін соціально-економічних факторів, які впливають на діяльність суб'єктів господарювання. Забезпечення надійності та стабільності їх роботи виступає однією з головних задач управлінців. Відповідно до цього актуальним постає питання розгляду економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми економічної безпеки досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені: Каламбет С.В. [1], Худолій Л.М. [2], Любченко О.М. [3], Геєць В. [4], Денисов О.Є. [5], Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк Т.С. [6], Дикань В.В., Александрова О.Ю. [7], Рожков В.О. [8]. І хоча питання економічної безпеки займають одне з центральних місць серед досліджень науковців, але зміни навколишнього середовища змушують розглядати економічну безпеку з урахуванням нових, притаманних особливостям сучасності факторів впливу.

Формулювання цілей статті. Метою статті виступає дослідження поняття «економічна безпека» з метою уточнення існуючих підходів до визначення даного терміну.

Виклад основного матеріалу. Передбачається, що вперше поняття економічної безпеки почало використовуватися Ф. Рузвельтом при проведенні аналізу внутрішніх проблем Сполучених Штатів Америки у 30-х роках минулого століття. Пізніше, у 1934 році, було прийнято закон «Про національну безпеку» та створено Федеральний комітет з економічної безпеки, відповідно до діяльності якого економічну безпеку розглядали більше як забезпечення розвитку промисловості [9].

Сучасними вченими виділено п'ять рівнів ієрархії економічної безпеки [9]:

- глобальна економічна безпека;
- міжнародна економічна безпека;
- національна економічна безпека;
- регіональна економічна безпека;
- економічна безпека підприємства.

У 90-х роках 20 століття активно почали проводити дослідження в напрямку економічної безпеки українські вчені. У 1998 р. В Україні ухвалено

Концепцію економічної безпеки України, відповідно до якої під економічною безпекою розуміється «спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій; здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх погроз» [4, с. 5].

На думку К.Х. Іпполітова, економічна безпека держави охоплює захищеність всієї системи «економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, а також формують основи обороноздатності країни, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя» [6].

При оцінці економічної безпеки дуже складною виступає задача визначення показників. Одним із перших, хто питався вирішити це питання, був У. Пірсонс. Ним складено систему економічних індикаторів, на основі якої розроблено барометр економічної кон'юнктури. До системи включено показники, яким властивий циклічний характер. Сьогодні цей барометр використовується Національним бюро економічних досліджень США для аналізу й прогнозування економічної кон'юнктури США [5].

Американські вчені Дж. Торре та Д. Некар першими намагалися виявити політико-економічні фактори економічної безпеки, пояснюючи свою точку зору взаємозалежністю політики та економіки [5].

Згідно із затвердженими Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України виділяють наступні складові економічної безпеки [10]:

- виробнича;
- демографічна;
- енергетична;
- зовнішньоекономічна;
- інвестиційно-інноваційна;
- макроекономічна;
- продовольча;
- соціальна;
- фінансова.

Економічна безпека країни залежить від економічної безпеки регіонів. Криленко В. І. вважає, що система економічної безпеки регіону повинна бути спрямована на забезпечення економічної незалежності, стабільності і стійкості, здатності до саморозвитку і прогресу, основними принципами якої мають стати

комплексність і системність, гнучкість, порівнянність витрат щодо забезпечення безпеки та майбутніх збитків від загроз [11].

На регіональному рівні складовими економічної безпеки виступають [11]:

– виробнича – характеризує наявність ресурсної бази, умов забезпечення інтеграційних процесів, рівень сформованості системи відтворення з урахування спеціалізації регіону;

– фінансова – характеризує стійкість фінансової та регіональної бюджетної системи, здатність забезпечити соціально-економічну стабільність і розвиток регіону;

– науково-технічна – визначає динаміку впровадження результатів НТП у соціально-економічну сферу, рівень модернізації виробництва, кваліфікацію та чисельність персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках;

– соціально-демографічна – характеризує рівень соціальної диференціації суспільства, рівень бідності, депопуляції населення, доступності освіти, культури, медичного обслуговування, житла, послуг зв'язку.

– реструктуризація регіонального ринку праці – характеризує галузеву регіональну спеціалізацію, зміну потреби у фахівцях відповідної кваліфікації, рівень безробіття, систему завдань і функцій, що реалізуються спеціалістами;

– громадська – характеризує рівень відсутності криміналізації суспільства, тіньової економіки, корупції;

– продовольча – визначає рівень забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування;

– екологічна – характеризує ступінь порушень в перевищенні допустимих норм забруднення довкілля, у великих витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф.

В. В. Криворотов, А. В. Калина [13] під економічною безпекою регіону розглядали стійко розвиваючий стан регіону, який характеризується економічними і соціальними показниками, що знаходяться у певному діапазоні.

В. В. Буколова досліджує економічну безпеку як соціально-економічну [14] і виділяє наступні підходи до визначення змісту поняття економічної безпеки:

– адаптивний – комбінує в собі економічну та соціальну безпеку регіону;

– діяльнісний – поєднує комплекс заходів щодо захисту регіональних інтересів або певний стан регіональної економіки, що характеризується певними рисами: стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, результативністю регіонального управління, збалансованістю регіональних інтересів з інтересами держави або системою параметрів;

– кон'юнктурний – характеризує потенціал регіону, що створений на основі умов, чинників і ресурсів, і який виступає основою забезпечення соціально-економічної безпеки регіону;

– протекціоністський – характеризує захист інтересів регіону за допомогою регуляторних дій держави та використання потенціалу регіону;

– якісний – визначає здатність регіону захищати інтереси економічних агентів та забезпечувати соціальні стандарти та гарантії населенню.

О. Полінкевич та В. Чешук розглядали економічну безпеку на рівні підприємства: «стан його діяльності, при якому відбувається найефективніше використання ресурсів та ринкових можливостей, що попереджає внутрішні й зовнішні загрози, здійснює стійкий, повноцінний і довготривалий розвиток» [15].

І. А. Кісельова, Н. Є. Симонович, І. С. Косенко виділяють наступні індикатори економічної безпеки [16]:

– фінансові індикатори: аналіз показників ліквідності, ділової активності, фінансової стійкості, рентабельності;

– індикатори взаємин з контрагентами: оцінка якості продукції, частки ринку, індексу лояльності клієнтів;

– індикатори виробництва: аналіз показників динаміки виробництва (стагнація, зростання), фондівддачі виробництва, обсягу інвестицій в інновації, фондоозброєності праці, індексу зростання основних засобів, коефіцієнту вибуття, структури і взаємозв'язку фондів робочого часу обладнання, ритмічності, рівня завантаженості, рентабельності виробництва;

– соціальні індикатори: включають в себе коефіцієнт плинності персоналу, рівень відповідності складності робіт кваліфікованого складу робітників, рух кадрів, втрати робочого часу, заборгованість по оплаті праці.

Стани економічної безпеки підприємства проходять декілька етапів [16]:

– стабільний – показники економічної безпеки знаходяться в певних граничних інтервалах, а ступінь використання наявного потенціалу є близькою до встановлених норм та стандартів;

– передкризовий – невідповідність хоча б одного з індикаторів граничному значенню, та наближення значень інших показників до нормативних;

– кризовий – невідповідність більшості показників нормативним значенням; зниження рівня потенціалу за рахунок скорочення обсягів ресурсів;

– критичний – невідповідність показників граничним значенням; скорочення персоналу, кризовий стан розвитку підприємства.

Категорія економічної безпеки підприємства, як і держави, і регіону, є достатньо широкою, тому для оцінки рівня економічної безпеки підприємства виділяють наступні елементи [11]:

- фінансовий (оптимальне використання наявних фінансових ресурсів);
- інтелектуальний і кадровий (збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства, висока кваліфікація трудових кадрів);
- техніко-технологічний (впровадження інноваційних технологій, відповідність застосованих технологій сучасним світовим характеристикам та стандартам, оптимальність використання ресурсів);
- політико-правовий (правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства відповідно до впроваджених реформ);
- інформаційний (ефективне використання інформації, повний моніторинг та аналітичне забезпечення економічної діяльності);
- екологічний (мінімізація використання забруднювальних технологій, повне виконання екологічних стандартів);
- силовий (повна безпека працівників та керівників підприємства, захист і збереження їхнього майна).

Для інформаційної безпеки можна використовувати програмне забезпечення GuardFiles [12], яке спрямоване на протидію загрозам інформаційній безпеці.

Аналізуючи вищевикладені підходи до визначення поняття економічної безпеки, можна зробити наступне узагальнення (рис. 1).

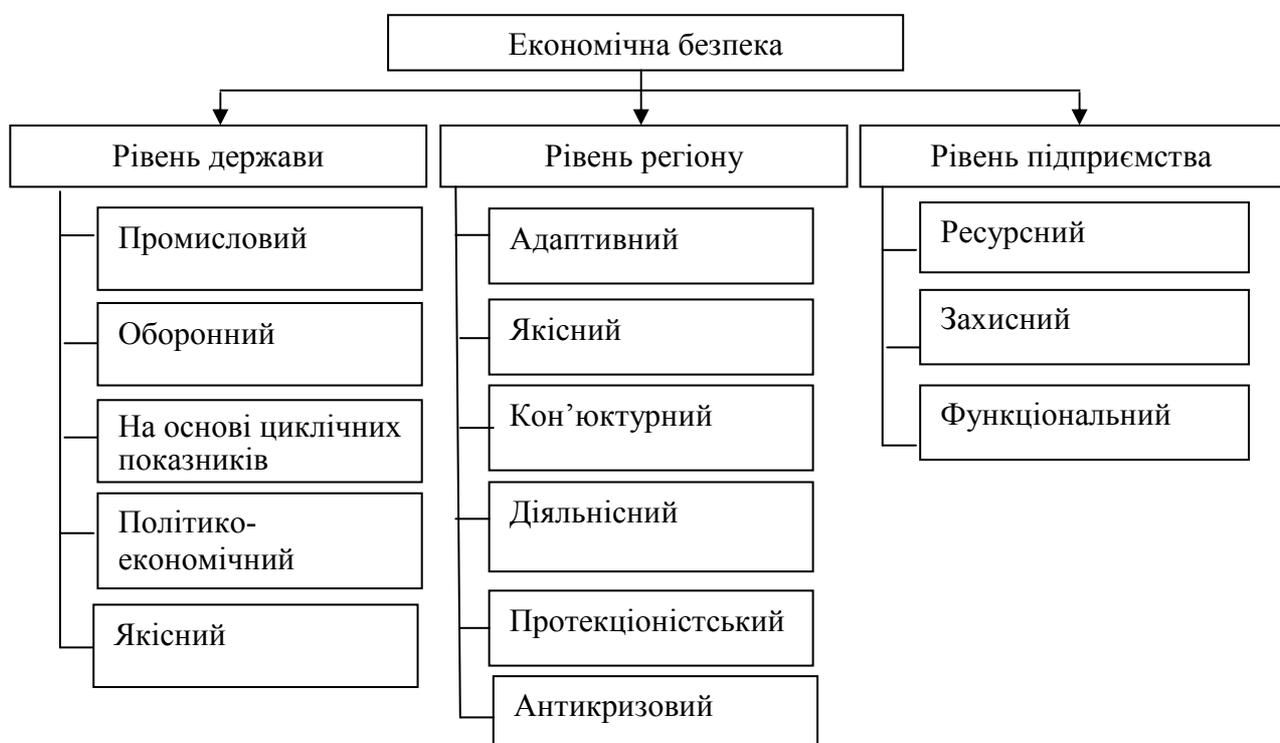

Рис. 1. Підходи до визначення категорії «економічна безпека» на різних рівнях управління [4-5, 9-16]

Розглянутим вище підходам характерна системність, багатокритеріальність та багатофункціональність.

Досліджуючи поняття економічної безпеки суб'єктів господарювання, можна зробити припущення, що від надійності поведінкових складових суб'єкта господарювання залежить його економічна безпека. У свою чергу, на формування економічної поведінки впливає рівень безпеки суб'єкта господарювання. Тобто, між цими двома категоріями існує зворотній взаємозв'язок, який можна змоделювати на основі кібернетичного підходу (рис. 2).

Тобто, можна виділити ще один підхід до визначення категорії економічної безпеки – поведінковий, який враховує надійність кожної складової суб'єкта господарювання.

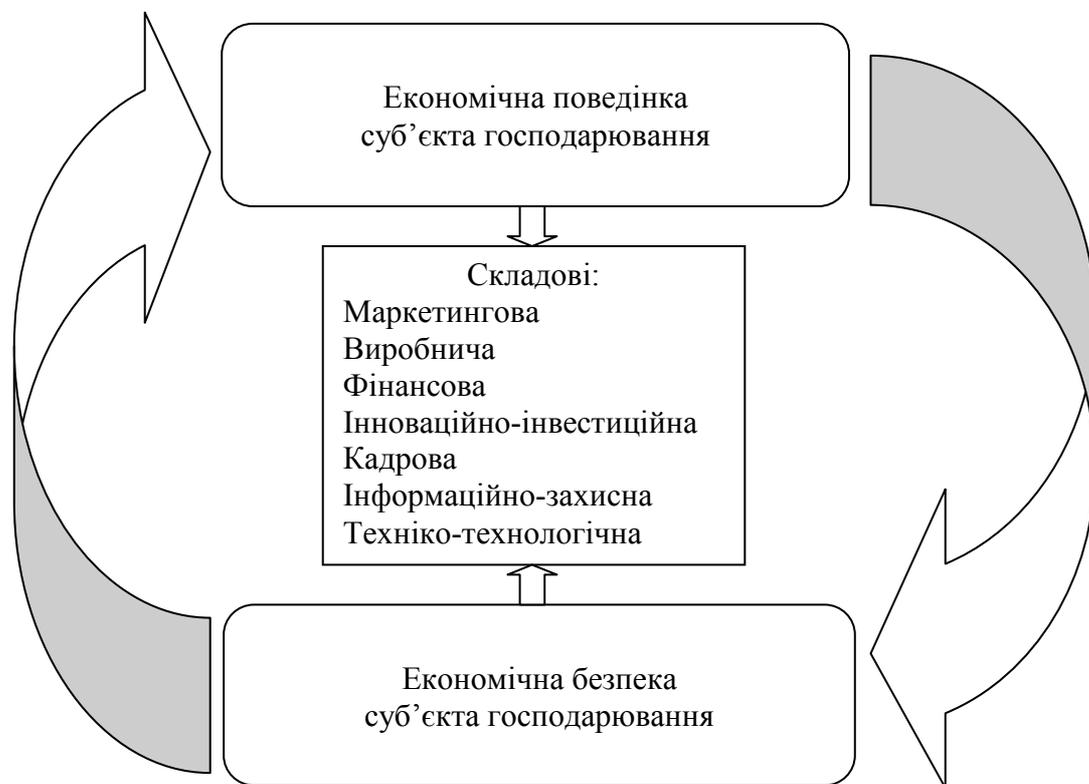

Рис. 2. Представлення взаємозв'язку між економічною безпекою та економічною поведінкою суб'єкта господарювання на основі кібернетичного підходу

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, підходи до визначення поняття економічної безпеки характеризується багаторівневістю, системністю та багатокритеріальністю. Незважаючи на багато проведених досліджень з даної тематики, сьогодні категорія економічної безпеки

залишається переважно об'єктом теоретичних досліджень. З практичної точки зору у подальшому пропонується оцінювати економічну безпеку на основі поведінкового підходу з урахуванням надійності кожної складової суб'єкта господарювання.

Список використаної літератури

1. Каламбет (Юдіна) С.В. Економічна безпека як багаторівнева система / С.В. Каламбет (Юдіна), Б.О. Кириленко [Електронний ресурс] // Мукачівський державний університет. Економіка і суспільство. – 2016. – Випуск 5. – С. 344-349. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/71582/logistika/metodi_sistematizatsiyi_grupuvannya_bagatonomenklaturnih_zapasiv_avs_hy
2. Худолій Л.М. Складові економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності / Л.М. Худ олій [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_1_26
3. Любченко О.М. Сутнісні ознаки формування системи економічної безпеки в регіонах України / О.М. Любченко // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту. Економіка та менеджмент. – Вип. 6-7 (26-27). – Суми, 2007. – С. 392-399.
4. Концепція економічної безпеки України / НАН України; Інститут економічного прогнозування / В.М. Геєць (підгот.). – К.: Логос, 1999. – 56 с.
5. Денисов О.Є. Параметри та показники оцінки економічної безпеки держави / О.Є. Денисов [Електронний ресурс] // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2016. – № 8. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=996>
6. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк]. – Х.: ИНЖЭК, 2006. – 240 с.
7. Дикань В.В. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону: сутність, складові, напрями дії / В.В. Дикань, О.Ю. Александрова [Електронний ресурс] // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 58. – С. 18-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetr_2017_58_4
8. Рожков В.О. Підходи до визначення сутності поняття економічної безпеки / В.О. Рожков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalnational.in.ua/archive/10-2016/99.pdf>
9. Небава М.І. «Економічна безпека підприємства». «Електронний навчальний посібник» / М.І. Небава, Ю.В. Міронова. – Вінниця : ВНТУ, 2017. – 75 с. – Режим доступу: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/33nebava_ekonomichna_bezpeka_pidpriyemstva/rozd1.html
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України / Наказ Міністерства економічного розвитку і

торгівлі України 29.10.2013, № 1277. – Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>

11. Криленко В.І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки / В.І. Криленко [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – 2013. – №2. – Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1779

12. Бандоріна Л.М. Розробка системи захисту економічної інформації підприємства / Л.М. Бандоріна, К.О. Удачина, Р.І. Дугар [Електронний ресурс] // Проблеми економіки та політичної економії. – 2018. – № 2. – С. 160-169. – Режим доступу: http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/8_a_ua.p

13. Криворотов В.В. Экономическая безопасность государства и регионов / В.В. Криворотов, А.В. Калина, Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮнитиДана, 2011. – 352 с.

14. Буколова В.В. Соціально-економічна безпека регіону як головна категорія економічної безпекології мезорівня / В.В. Буколова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/48476/1/iloverpdf_com-41-43.pdf

15. Чешук В. Суть та значення економічної безпеки підприємств у новій економіці / В. Чешук, О. Полінкевич [Електронний ресурс] // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2017. – № 3. – С. 52-56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echscenu_2017_3_10.

16. Киселева И.А. Экономическая безопасность предприятия: особенности, виды, критерии оценки / И.А. Киселева, Н.Е. Симонович, И.С. Косенко [Електронний ресурс] // Вестник ВГУИТ. - 2018. - №2 (76). – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-bezopasnost-predpriyatiya-osobennosti-vidy-kriterii-otsenki>

References

1. Kalambet (Iudina), S. (2016). *Ekonomichna bezpeka yak bahatorivneva systema* [Economic security as a multilevel system]. *Mukachivskiy derzhavnyi universytet. Ekonomika i suspilstvo*, [online] 5, pp.344-349. Available at: http://pidruchniki.com/71582/logistika/metodi_sistematizatsiyi_grupuvannya_bagatonomenklaturnih_zapasiv_avs_hy

2. Khudolii, L. (2011). *Skladovi ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodarskoi diialnosti* [Components of economic security of business entities]. *An efficient economy*, [online] 1, Available at: http://pidruchniki.com/71582/logistika/metodi_sistematizatsiyi_grupuvannya_bagatonomenklaturnih_zapasiv_avs_hy.

3. Liubchenko, O. (2007). *Sutnisni oznaky formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky v rehionakh Ukrainy* [The essential features of the formation of the economic security system in the regions of Ukraine]. *Visnyk Sumskoho nats. ahrar. un-tu. Ekonomika ta menedzhment*, 5-6, pp. 392-399.

4. Heiets, V. (1999). *Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [The concept of economic security of Ukraine]. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut ekonomichnoho prohnouzuvannia.

5. Denysov, O. (2016). *Parametry ta pokaznyky otsinky ekonomichnoi bezpeky derzhavy* [Options and indicators for assessing the economic security of the state]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 8.

6. Heiets, V., Kyzym, M., Klebanova, T. and Cherniak, O. (2006). *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Options Modeling of economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: YNZhEK.

7. Dykan, V. and Aleksandrova, O. (2017). *Mekhanizm zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rehionu: sutnist, skladovi, napriamy dii* [Mechanism of ensuring the economic security of the region: nature, components, directions of action]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, [online] 58, pp.18-25, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2017_58_4

8. Rozhkov, V. (2016). *Pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia ekonomichnoi bezpeky*, [Approaches to defining the concept of economic security]. [online] Available at: <http://globalnational.in.ua/archive/10-2016/99.pdf>

9. Nebava, M. and Mironova, Yu. (2017). “*EKONOMICHNA BEZPEKA PIDPRYEMSTVA*”. “*Elektronnyi navchalnyi posibnyk*” [“ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE”. “Electronic Tutorial”]. Vinnytsia: VNTU. [online] Available at: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/33nebava_ekonomichna_bezpeka_pidpriemstva/rozd1.html

10. *Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* (2013). Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy, № 1277, Verkhovna Rada Ukrainy. [online] Available at: [//zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13](http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13)

11. Krylenko, V. (2013). *Ekonomichna bezpeka rehionu yak skladova zabezpechennia natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky* [Economic security of the region as a component of ensuring national economic security]. *Efektivna ekonomika*, [online] 2, Available at: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1779

12. Bandorina, L., Udachyna, K. and Duhar R. (2018). *Rozrobka systemy zakhystu ekonomichnoi informatsii pidpriemstva* [Development of system of protection of economic information of the enterprise]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, [online] 1, Available at: politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/8_a_ua.p

13. Kryvorotov, V., Kalyna A. and Eryashvyly N. (2011). *Ekonomycheskaia bezopasnost hosudarstva y rehyonov* [Economic security of the state and regions]. Moscow: YunytyDana.
14. Bukolova, V. *Sotsialno-ekonomichna bezpeka rehionu yak holovna katehoriia ekonomichnoi bezpekolohii mezorivnia* [Socio-economic security of the region as the main category of economic security in the region]. [online] Available at: http://eprints.kname.edu.ua/48476/1/ilovepdf_com-41-43.pdf
15. Cheshuk, V. and Polinkevych, O. (2017). *Sut ta znachennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv u novii ekonomitsi* [The essence and importance of economic security of enterprises in the new economy]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, [online] 3, pp. 52-56, Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2017_3_10
16. Kyseleva, Y., Symonovych, N. and Kosenko, Y. (2018). *Ekonomycheskaia bezopasnost predpriatyia: osobennosty, vydy, krytery y otsenky* [Economic safety of the enterprise: features, types, evaluation criteria]. *Vestnyk VHUYT*, [online] 2 (76), Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-bezopasnost-predpriatyia-osobennosti-vidy-kriterii-otsenki>

Savchuk L., Candidate of Economic Sciences, Professor; Bandorina L., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Udachyna K., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Savchuk R., Senior Lecturer, National Metallurgical Academy of Ukraine

Economic security features at different management levels

Main approaches to defining the concept of «economic security» at different levels of the hierarchy: state, regional and enterprise level has been analysed at the article. Theoretical and methodological basis of the study are the fundamental works of leading domestic and foreign scientists who dealt with economic security; methods of analysis and generalization for the study of approaches to the definition of the concept of "economic security"; cybernetic approach for modeling the relationship between an economic behavior and economic security of entity. Main approaches the to the definition of the concept of "economic security" at different levels of the hierarchy: state (industrial, defense, cyclical, political, economic, qualitative), regional (adaptive, qualitative, economic, protectionist, anti-crisis) and at the enterprise level (resource, security, functional) has been analysed at the article . Generalizations and common features of the considered approaches has been revealed: systematicity, multicriteria and multifunctionality. The relationship between economic security and the economic behavior of an entity has been investigated: economic security depends on the reliability of an entity's behavioral components; economic behavior, in turn, is influenced by the security level of the entity. The inverse relationship between these two categories has been presented based on the cybernetic approach. Behavioral approach for determining the economic security category, which allows for the consideration of the reliability of each component of the entity has been proposed. From a practical point of view, to assess economic security based on a behavioral approach, it was proposed to take into account the reliability of each component of the enterprise, which allows a comprehensive assessment of the state of economic security taking into account risks and various influence factors.

Key words: economic security, state, region, enterprise, multicriteria, behavioral approach, reliability.

Савчук Л.Н., к.э.н., профессор; Бандорина Л.Н., к.э.н., доцент; Удачина Е.А., к.э.н., доцент; Савчук Р. В., старший преподаватель, Национальная металлургическая академия Украины

Особенности экономической безопасности на разных уровнях управления

В статье проанализированы основные подходы к определению понятия «экономическая безопасность» на разных уровнях иерархии: государственном, региональном и на уровне предприятия. Выявлены общие признаки рассмотренных подходов: системность, многокритериальность и многофункциональность. Исследована взаимосвязь между экономической безопасностью и экономическим поведением предприятия. Предложено поведенческий подход к определению категории экономической безопасности, который позволит учитывать надежность каждой составляющей субъекта хозяйствования.

Ключевые слова: экономическая безопасность, государство, регион, предприятие, многокритериальность, поведенческий подход, надежность.

Рекомендована до публікації 15.11.2019 р.

Надійшла до редакції 14.10.2019 р.

УДК 658.3

С. О. ФАЙЗОВА,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри адміністрування,
управління та підприємництва,
Національна металургійна академія України*

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРЕСИВНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядаються методологічні засади еволюції процесу управління, його основних функцій в напрямку управління нематеріальними активами, як «факторів-творців» ринкової вартості підприємства. Серед таких виокремлено та проаналізовано альтернативні прогресивні технології управління. Показано переваги та стратегічний потенціал збалансованої системи показників (ЗСП/BSC). Представлено модель механізму інтегрування ЗСП у діючу систему управління вартісноорієнтованим підприємством. Обґрунтовано альтернативні методики каскадування стратегічної карти підприємства. Надано пропозиції щодо застосування комбінованих методик і процедур каскадування та декомпозиції цілей стратегічного рівня на нижчі рівні управління в процесі інтегрування ЗСП у діючу систему управління підприємством.

Ключові слова: система управління підприємством, нематеріальні активи, технології управління, збалансована система показників, механізм інтегрування ЗСП, методика декомпозиції та каскадування, збалансованість стратегічного управління підприємством.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. кардинально змінюється концепція стратегічного розвитку підприємства. Товарна, збутова, ринкова та маркетингова орієнтація виробництва – це орієнтація на отримання прибутку за рахунок удосконалення виробництва, удосконалення збуту, мінімізації витрат виробництва та збуту продукції, максимальне задоволення попиту споживача на основі ефективного використання перш за все матеріальних ресурсів підприємства. В умовах інноваційного розвитку економіки відбувається зміна маркетингової орієнтації стратегічного розвитку підприємства в напрямку зростання його інтелектуального капіталу, як головного фактора конкурентоспроможності. Глобалізація фінансових ринків, активний пошук ресурсів інноваційного розвитку змушують підприємства підвищувати інвестиційну привабливість, демонструвати потенційним інвесторам

перспективи зростання ринкової вартості, яка може значно перевищувати балансову вартість за рахунок нематеріальних активів: прогресивних технологій, бренду, ділової репутації, ефективних управлінських рішень тощо. Сьогодні в Україні надзвичайно актуальним завданням стало впровадження сучасних прогресивних технологій управління, оскільки саме вони дають змогу перетворити наздоганяючі підприємства на інноваційні, передові.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам формування новітніх систем і технологій управління підприємством приділяли увагу такі зарубіжні й вітчизняні дослідники і практики як А. Гершун та М. Горський, Р. Каплан, М. Кизим, О. Кузьмін, Л. Малярець, Д. Нортон, Н.-Г. Олве, А. Пилипенко, К. Редченко, В. Слинькова, Б. Фелпс, Х.-Р. Фридаг та В. Шмідт, К.Р. Хьюберт та інші. Проте питання інтеграції сучасних управлінських технологій в діючу систему управління вітчизняних промислових підприємств є не до кінця дослідженим і потребує подальшого розгляду.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення та розвиток науково-методичних основ, розробка інструментарію та практичних рекомендацій щодо удосконалення стратегічного управління промисловим підприємством на основі прогресивних управлінських технологій.

Виклад основного матеріалу. Зміна внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства під впливом факторів інноваційного розвитку економіки супроводжується еволюцією процесу управління, його основних функцій. Отже, відбувається зрушення акцентів стратегічного управління підприємством на управління нематеріальними активами, що потребує збалансування матеріальних активів підприємства, як «факторів-визначальників» сучасної вартості підприємства, та нематеріальних активів, як факторів, що визначають потенційні можливості зростання ринкової вартості підприємства. З позицій досяжності стратегії «фактори-творці» – більш значущі, бо виступають факторами розвитку потенціалу підприємства [9, с. 35]. Мова йде про ефективні управлінські рішення, високу якість управлінського капіталу підприємства, здатність не лише створювати та реалізовувати ефективні стратегії, але й активно управляти стратегіями на основі прогресивних управлінських технологій. Серед таких вартісноорієнтований менеджмент (VBM), збалансована система показників (ЗСП/BSC), управління, структуроване за видами діяльності (ABC) тощо. В центрі цієї системи ми бачимо ЗСП / BSC, яка через її фінансовий аспект дозволяє більш чітко донести концепцію створення вартості підприємства до робітників і «спустити» її «донизу» по всій структурі підприємства за принципом каскаду.

Сьогодні ЗСП претендує на вирішення найголовнішої проблеми менеджменту – як сформулювати стратегію та примусити її працювати [2].

Втім, не існує жодної ідеальної моделі. Наприклад, на відміну від ЗСП, однією із задач оціночної моделі EP2M є розширення самостійності персоналу, але відсутня чітка методологія практичного впровадження. Tableau de bord бракує гнучкості, має місце жорстка прив'язка показників ефективності до організаційної структури підприємства, відсутність можливості для структурних підрозділів мобільно змінювати мету розвитку внаслідок її орієнтації на один суворо обраний стратегічний напрямок. Управління на основі EVA обмежено фінансовим аспектом, а акцентація TPS на удосконалення індивідуальної й колективної поведінки не знаходить адекватного середовища адаптації на пострадянському просторі, де домінуючими є низькотехнологічні уклади. Водночас формування стратегічного управління на основі ЗСП в умовах вітчизняних промислових підприємств передбачає створення необхідних умов для адаптації прогресивних технологій управління (навчання працівників, проведення змін в організаційній структурі управління підприємством, використання сучасних програмних продуктів тощо).

Інтеграція новітніх технологій в діючу систему управління передбачає дві обов'язкові передумови: свідомий вибір вищого менеджменту та наявність певного рівня корпоративної культури щодо сприйняття персоналом та його готовності до успішної реалізації принципів стратегічно орієнтованої організації [9]. Йдеться про наявність зустрічних інтеграційних векторів діючої системи управління підприємством і ЗСП.

На рис. 1 схематично представлено механізм інтегрування ЗСП у діючу систему управління вартісноорієнтованим підприємством. Він являє собою систему субмеханізмів управління підприємством (мотивації, бюджетування тощо), що приводять у дію процес управління стратегією зростання вартості підприємства на основі методики та процедур збалансованої системи показників [4, с. 18-19]. Порівняно до існуючих досліджень [7, с.116-117], специфікою представленої моделі є включення субмеханізму VBM. Вартісноорієнтована стратегія, що візуалізована у стратегічній карті підприємства, надає загальної спрямованості на реалізацію стратегії всім рівням управління через процедури декомпозиції, каскадування та побудови панелей показників. Зустрічним вектором ЗСП через фінансову панель управління та публічну звітність забезпечує «фіксацію стратегії» зростання ринкової вартості, тобто здійснюється управління стратегією через управління інвестиційним співтовариством. Механізм передбачає основними етапами формування збалансованого управління підприємством: планування стратегії, її

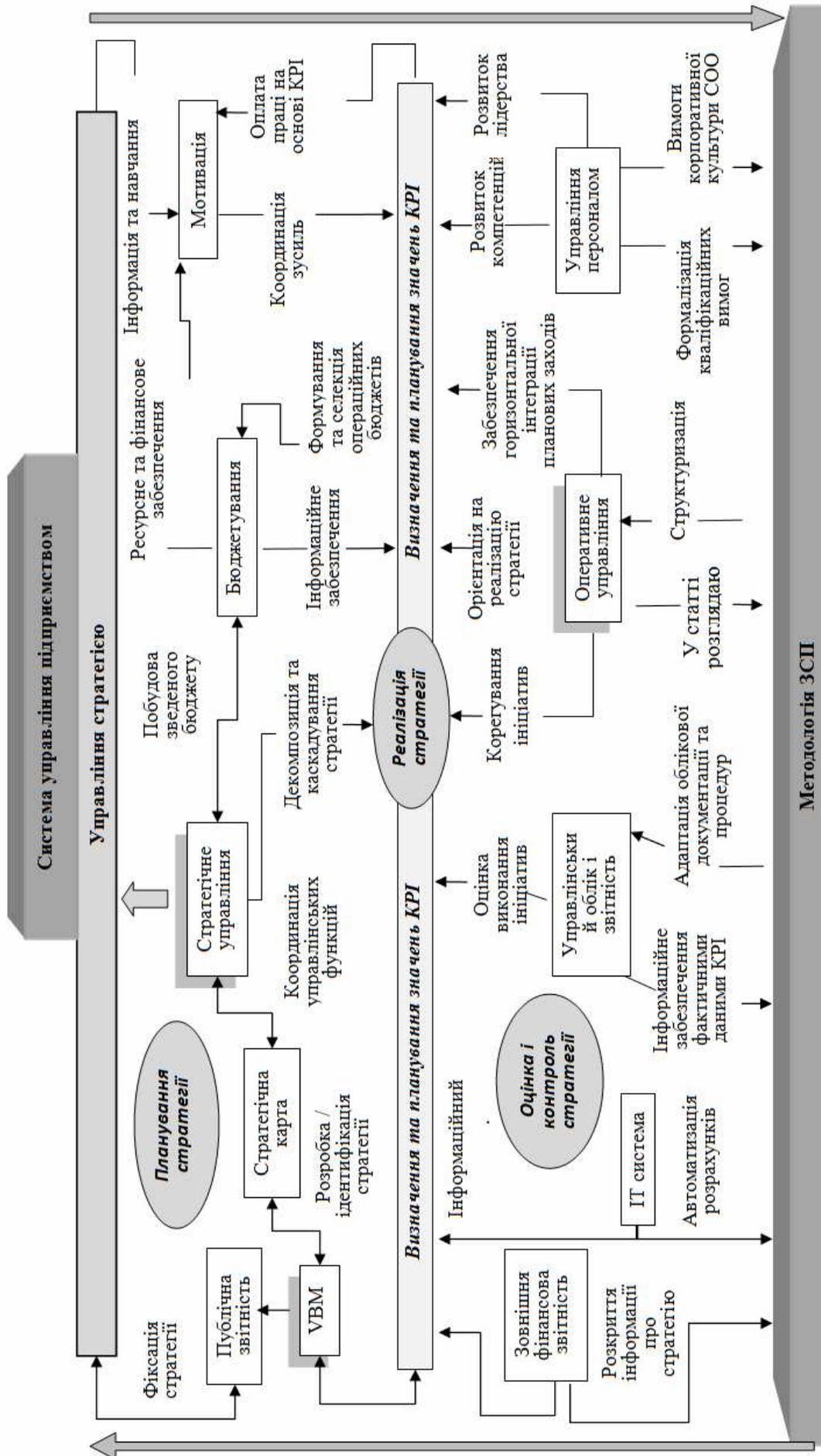

Рис. 1. Загальна модель механізму інтегрування ЗСП у систему управління промисловим підприємством

реалізацію, оцінку та контроль досяжності стратегії як передумови її подальшої корекції й розвитку. «Зціплення» цього ланцюжка забезпечує методологія ЗСП, яка інтегрується із фінансовим, кадровим, операційним та іншими сегментами менеджменту підприємства через методи й процедури збалансованої системи показників. Інструментом реалізації стратегії підприємства виступає її декомпозиція та каскадування на нижчі рівні управління. За оцінками фахівців при виборі методу каскадування генеральної стратегії в умовах конкретного підприємства необхідно враховувати його залежність від конкретної ситуації та організаційного рівня реалізації стратегії [3]. Йдеться про:

- самостійне формулювання стратегії та цілей з урахуванням стратегічного об'єкту та конкретних задач з боку суб'єкта вищого рівня управління;
- використання шаблону ЗСП корпоративного рівня з адаптацією цільових показників і відповідних стратегічних ініціатив;
- комбінування стандартних та індивідуальних цілей;
- відкриту комунікацію (інформаційні заходи, круглі столи, друковані видання тощо).

Представлені в економічній літературі схеми каскадування виходять із розуміння ЗСП як інформаційного компонента або модуля цілей та вимірників стратегії в системі стратегічного управління підприємством [1; 5; 6]. Навпаки, ми виходимо з позицій представлення ЗСП як системи збалансованого управління підприємством. Це передбачає наявність так званої «петлі» зворотного зв'язку або корегування ЗСП у оперативному та довгому режимі (рис. 1), наприклад, через механізми зовнішньої фінансової звітності, моніторингу показників, відповідних корегувальних заходів тощо. Виходячи з цього, переважна кількість аспектів стратегічного управління підприємством не лише каскадується на нижчі рівні управління, але й підлягає уточненню, декомпозиції в процесі інтегрування ЗСП у діючу систему управління підприємством.

Фахівці визначають наявність двох альтернативних методик каскадування стратегічної карти підприємства, що ґрунтуються на урахуванні форм інтеграції підприємств промислової компанії та відповідності між її стратегічними цілями, ресурсами та стратегічними бізнес-одинацями (СБО – підприємствами) [7].

Одна з методик орієнтована на горизонтально інтегровану структуру компанії та передбачає складання стратегічної карти окремо для кожного вартісноорієнтованого підприємства. Вважаємо, вона може не включати перспективу «інвестори» на відміну від корпоративної стратегічної карти. Остання орієнтована на управління інвестиційним співтовариством і

фінансовою синергією, містить як правило незначний набір фінансових КРІ, достатній для оцінки ефективності внеску СБО в капіталізацію всієї компанії. Каскадування показників доповнюється їх декомпозицією: кожне з підприємств може мати цілі, що безпосередньо не пов'язані із корпоративними.

Альтернативна методика орієнтована на вертикально інтегровану структуру промислової компанії й передбачає кризне каскадування цілей та показників на рівень СБО. Замість утворення стратегічних карт для таких СБО можливе створення так званих стратегічних тем. Вони деталізують стратегічні ролі й відносини з реалізації стратегії [7, с. 72] з відповідною декомпозицією управлінських панелей показників.

На практиці вітчизняним промисловим компаніям притаманний змішаний варіант інтеграції, що передбачає застосування комбінованих методик і процедур не лише каскадування, але й декомпозиції цілей стратегічного рівня. Йдеться про декомпозицію відповідно до арифметичних складових цільових показників і процесну декомпозицію. Виважене збалансування останніх амортизує можливі протиріччя автономного їх застосування. «Арифметичний» метод може призвести до створення великої кількості «зайвих» показників, які не справляють відчутного впливу на результат або знаходяться поза зони впливу менеджерів вищої ланки управління. Відносна простота цього методу може поєднуватися із автоматизмом визначення КРІ нижчого рівня. На початкових етапах впровадження ЗСП вартісноорієнтованого підприємства автоматична декомпозиція VBM-показників на рівень підрозділів замість традиційної орієнтації на чистий прибуток може блокувати інтегрування стратегічних ініціатив у систему бюджетування та мотивацію співробітників.

При використанні «процесного» методу, складання стратегічних карт та управлінських панелей показників для нижчих рівнів управління базується на чіткому баченні їх функціональної ролі. Тобто, можна отримати якісні показники, на які в першу чергу повинні орієнтуватися «власники» ініціатив – керівники підрозділів та їх співробітники. Відповідно до цього, наприклад, на рівні підприємства стратегічна мета – «підвищення оборотності оборотних активів» декомпозується у стратегічну мету щодо – «додержання нормативу власних оборотних коштів» на рівні заступника директора з виробництва; – «підвищення ефективності використання запасів і управління матеріальними ресурсами» (коефіцієнт оборотності ТМЗ) та «підвищення оборотності дебіторської заборгованості» (оборотність дебіторської заборгованості) на рівні заступника директора з комерційних і фінансових питань промислового підприємства. Отже, необхідний рівень збалансованості стратегічного управління підприємством на всіх його рівнях забезпечується міжфункціональністю КРІ. В межах процесного методу може

використовуватися арифметична декомпозиція цільових показників, яка набуває допоміжного характеру.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведені дослідження виходять з властивостей системи управління підприємством будь-якої системи [8]. Йдеться про прагнення системи підприємства до стійкої рівноваги. Вона передбачає адаптацію власних параметрів до зміни зовнішнього середовища, факторів інноваційного розвитку через відповідні інструментальні компоненти прогресивної системи управління. Цілеспрямований характер інтегрування ЗСП у систему стратегічного управління підприємством та створення необхідного середовища активізує такі властивості системи – системи підприємства – як спадковість, копіювання та розмноження нових форм, мультиплікативність прогресивних компонентів і проявів функціонування. Результатом свідомості й цілеспрямованості розбудови бізнесу за стандартами світового менеджменту стає перетворення флагманів вітчизняної промисловості, які впроваджують прогресивні управлінські технології, у рушійну силу інноваційного розвитку всієї вітчизняної економіки на основі синергізму економічної системи як такої. В свою чергу це актуалізує необхідність подальших досліджень трансформаційного потенціалу прогресивних управлінських технологій.

Список використаної літератури

1. Авраменко Н.Г. Место и роль сбалансированной системы показателей в системе управления стратегией / Н.Г. Авраменко [Электронный ресурс] // Менеджмент в России и за рубежом. – 2008. – № 6. - Режим доступа: <http://dis.ru/library/560/26791/>
2. Антропова Т. Панацея Роберта Каплана: Как использовать Balanced Scorecard / Т. Антропова, П. Сухов [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://balanced-scorecard.ru>.
3. Внедрение сбалансированной системы показателей: Пер. с нем. / Horvath & Partners. – 2-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 478 с.
4. Москаленко В.П. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия / В.П. Москаленко. – Сумы: Изд-во «Довкілля», 2003. – 176 с.
5. Озеров Г.М. 7М / Г.М. Озеров [Электронный ресурс] // Вестник BSC: CIS. – 2007. – № 2. - Режим доступа: <http://www.ipnou.ru/print/004481/>
6. Озеров Г. Стратегические карты открывают новые возможности: [Интервью с Г. Озеровым] [Электронный ресурс] // Рынок ценных бумаг: Профессиональный журнал. – 2008. – №9(360). - Режим доступа: <http://www.rcb.ru/rcb/2008-09/13860/>

7. Пилипенко А.А. Організація управління інтегрованими структурами бізнесу в контексті збалансованої системи показників: монографія. / А.А. Пилипенко, І.В. Ярошенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 152 с.

8. Свидерский В.И. О диалектике элементов и структуры в объективном мире и в познании / В.И. Свидерский. – М., 1962. – 275 с.

9. Фридаг Х.Р. Сбалансированная система показателей / Х.Р. Фридаг, В. Шмидт. – М.: Омега-Л, 2006. – 144 с.

References

1. Avramenko, N. (2008). *Mesto i rol sbalansirovannoy sistemy pokazateley v sisteme upravleniya strategiy* [The place and role of a balanced scorecard in the strategy management system]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, [online] 6. Available at: <http://dis.ru/library/560/26791/>

2. Antropova, T. and Suhov P, *Panatsiya Roberta Kaplana: Kak ispolzovat Balanced Scorecard* [Panacea Robert Kaplan: How to use the Balanced Scorecard] / [online] Available at: <http://balanced-scorecard.ru>.

3. *Vnedrenie sbalansirovannoy sistemy pokazateley* [The introduction of a balanced scorecard] (2006). Moscow: Alpina Biznes Buks.

4. Moskalenko, V. (2003). *Finansovo-ekonomicheskij mehanizm promyshlennogo predpriyatiya* [The financial and economic mechanism of an industrial enterprise]. Sumy: Dovkillya.

5. Ozerov, G. (2007). 7M. *Vestnik BSC: CIS*, [online] 2. Available at: <http://www.ippnou.ru/print/004481/>

6. Ozerov, G. (2008). *Strategicheskie kartyi otkryivayut novyie vozmozhnosti* [Strategic maps open up new possibilities]. *Ryнок tsennyih bumag: Professionalnyiy zhurnal*, [online] 9 (360). Available at: <http://www.rcb.ru/rcb/2008-09/13860/>

7. Pilipenko, A. and Yaroshenko, I. (2007). *Organizatsiya upravlinnya integrovanimi strukturami biznesu v konteksti zbalansovanoi sistemi pokaznikov* [Organizational management of integrated business structures in the context of a balanced system of indicators]. Harkiv: INZhEK.

8. Sviderskiy, V. (1962). *O dialektike elementov i strukturyi v ob'ektivnom mire i v poznanii* [On the dialectic of elements and structure in the objective world and in cognition]. Moscow.

9. Fridag, H. and Shmidt, V. (2006). *Sbalansirovannaya sistema pokazateley* [Balanced Scorecard]. Moscow: Omega-L.

Faizova S., Candidate of Economic Sciences, National Metallurgical Academy of Ukraine

Improvement of the industrial enterprise management system based on the introduction of advanced management technologies

The article discusses the methodological principles of the evolution of the management process, its main functions in the direction of management of intangible assets, as "factors-creators" of market value of the enterprise. The decisive role of intangible assets, namely management technologies, in creating the strategic potential of a value-oriented enterprise is determined. Among these, alternative and advanced management technologies have been identified and analyzed. These are cost-oriented management (VBM), balanced scorecard (BSC), governance structured by activity (ABC) and more. Benefits and strategic potential of a balanced scorecard are shown. The balanced scorecard, through its financial aspect, makes it possible to more clearly convey the concept of enterprise value creation to workers and to "lower" it "down" throughout the enterprise structure by the cascade principle.

The model of the mechanism of the BSC integration into the current management system of a value-oriented enterprise is presented. The specificity of the model is the inclusion of the VBM sub-mechanism. The mechanism envisages the main stages of forming a balanced enterprise management: strategy planning, its implementation, evaluation and control of the strategy's reach as a prerequisite for its further correction and development. The "clutch" of this chain is provided by the BSC methodology, which integrates with the financial, personnel, operational and other segments of enterprise management through methods and procedures of a balanced scorecard.

Alternative methods for cascading the strategic map of the enterprise are substantiated. Suggestions are made for the application of combined techniques and procedures for cascading and decomposition of strategic level goals into lower levels of management in the process of integrating the BSC into the existing enterprise management system.

Key words: system of enterprise management, intangible assets, management technologies, balanced scorecard, mechanism of BSC integration, decomposition and cascading technique, balance of strategic management at enterprise.

Фаизова С.А., к.э.н., Национальная металлургическая академия Украины

Совершенствование системы управления промышленным предприятием на основе внедрения прогрессивных управленческих технологий

В статье рассматриваются методологические основы эволюции процесса управления, его основных функций в области управления нематериальными активами, как «факторов-творцов» рыночной стоимости предприятия. Среди таких выделены и проанализированы альтернативные прогрессивные технологии управления. Показаны преимущества и стратегический потенциал сбалансированной системы показателей (ССП/ BSC). Представлена модель механизма интеграции СПП в действующую систему управления стоимостноориентированным предприятием. Обоснованы альтернативные методики каскадирования стратегической карты предприятия. Даны предложения по применению комбинированных методик и процедур каскадирования и декомпозиции целей стратегического уровня на низшие уровни управления в процессе интегрирования СПП в действующую систему управления предприятием.

Ключевые слова: система управления предприятием, нематериальные активы, технологии управления, сбалансированная система показателей, механизм интеграции СПП, методика декомпозиции и каскадирования, сбалансированность стратегического управления предприятием.

Рекомендована до публікації 22.11.2019 р.

Надійшла до редакції 06.10.2019 р.

ІННОВАЦІЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 332.02

Г. Б. МЕДВЕДЕВА,
*кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой экономической теории и
логистики,
Брестский государственный технический
университет, Республика Беларусь*

Л. А. ЗАХАРЧЕНКО
*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономической теории и логистики,
Брестский государственный технический
университет, Республика Беларусь*

ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОЦЕССНО- ЦЕННОСТНОГО ПОДХОДА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ

Активизация и формирование организационных форм инновационной деятельности по-прежнему остаётся одной из актуальных задач современного этапа развития экономики Беларуси. Задача решается в рамках национальной и региональной инновационных систем (НИС, РИС) на основе определенной институциональной базы инновационной деятельности. Механизм управления инновационным развитием региона должен включать в себя: диагностику инновационного развития региона на основе анализа ограничений развития; факторов внутренней среды и внешнего окружения; прогнозирование инновационного потенциала региона.

Процессно-ценностный подход создает необходимую методологическую базу для развития эффективного механизма формирования инновационной инфраструктуры региона, ее устойчивого функционирования и реализации научно-технического, экономического, природного, социального потенциалов региона. Представлены принципы использования процессно-ценностного подхода, позволяющие не только оптимизировать состав субъектов инновационной деятельности в соответствии с целями и задачами проекта, а также учесть потенциал каждого участника, его возможности и зону ответственности вне зависимости от его территориального расположения.

Ключевые слова: регион, инновация, инновационные бизнес-процессы, инновационная система, инфраструктура, инновационное развитие.

Постановка проблеми. Переход экономики на инновационный тип развития возможен только на основе формирования конкурентоспособной региональной инновационной системы (РИС). В современной экономической науке сложилось понимание того, что на уровне региона инновационная система позволяет учитывать конкурентные преимущества и особенности сложившихся производительных сил территорий наиболее лучшим образом, создавая объективные предпосылки для гибкости, более четкого определения взаимосвязи между участниками процесса и эффективного управления, чем на уровне национальной экономики. Рассмотрение инновационной деятельности как совокупности бизнес-процессов позволяет оптимизировать построение РИС, исключить необязательные и лишние действия, а также сократить затраты.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучение сущности инновационного процесса является одной из самых изучаемых проблем в теории инноваций, начиная с работ Й. Шумпетера. Однако анализ показывает, что и сегодня нет единства взглядов. В экономической литературе сложились несколько подходов к рассмотрению инновационной деятельности как совокупности (системы) взаимосвязанных процессов. Линейный подход основан на соединении в последовательную цепочку действий, связанных с продвижением знаний (идей) от сферы фундаментальной науки к сектору производства и реализации (К. Фримен, Й. Шмуклер). Фактически этот подход отражает жизненный цикл инновации и развитие инновационного проекта. Нелинейный (интегративный) подход основан на взаимодействии научной, технологической, организационной, финансовой и коммерческой деятельности, которые направлены на создание нового или усовершенствованного процесса/продукта, а также трансферт, диффузию и коммерциализацию результата, обеспечивающие получение необходимой экономической и/или общественной выгоды (Т. Иорд, Д. Твисс). Практический опыт свидетельствует, что в современных условиях интегративный подход более эффективен, т.к. нацелен на выявление рыночного потенциала и потребительских предпочтений на различных уровнях построения инновационных систем.

Формирование целей статьи. Целью статьи являются выделение особенностей бизнес-процессов инновационной деятельности и принципов построения региональной инновационной системы (РИС) с точки зрения процессно-ценностного подхода.

Изложение основного материала. РИС представляет собой институциональную структуру, в которой активно взаимодействуют различные участники инновационного процесса (региональные власти, научные и

образовательные учреждения, представители бизнеса, общественные и иные организации), действующие с учетом инновационного (ресурсного) потенциала региона и в условиях приоритетов национальной и региональной инновационной политики.

В соответствии с законодательством Республики Беларусь, инновационная деятельность определяется как деятельность по преобразованию новшества в инновацию [1, с. 10] т.е. деятельность, которая направлена на создание новых или усовершенствованных видов продукции, технологий, услуг и доведение до потребителя (введенные в гражданский оборот).

Данный подход позволяет акцентировать внимание на понимании инновационной деятельности как совокупности последовательных взаимосвязанных процессов создания, внедрения и распространения инноваций, как совокупности бизнес-процессов, связанных набором ресурсов и приводящих к результатам, обладающих ценностью для потребителя. Выполнение каждой функции или операции в рамках цепочки создания ценности связано с формированием затрат (издержек), с одной стороны, но и с добавлением дополнительных потребительских качеств к создаваемому объекту (инновации), представляющих ценность для потребителя, с другой стороны. Идея процессно-ценностного подхода основана на исключении необязательных и лишних действий, сокращении затрат и получение оптимально построенных бизнес-процессов. Концентрация на оптимизации взаимодействия процессов с точки зрения влияния затрат одного участника на затраты другого участника приводит нас к определению направлений повышения общей эффективности инновационного процесса. Исходя из этого понимания, за основу построения эффективной региональной инновационной системы следует взять интегративный (нелинейный) подход инновационной деятельности. В отличие от линейного подхода (последовательного), он основан на интеграции взаимодействия научной, технологической, организационной, финансовой и коммерческой деятельности, которые направлены на создание нового или усовершенствованного процесса/продукта, а также трансферт, диффузию и коммерциализацию результата, обеспечивающих получение необходимой экономической и/или общественной выгоды [2]. Процессы могут идти как последовательно, так и параллельно и одновременно включать элементы исследований, производства, маркетинга и т.д., включать прямые и обратные связи. Это также соответствует основному мировому тренду в сфере инновационного развития – концепция открытых инноваций. Основным фактором реализации, которой является многостороннее сотрудничество при проведении совместных научных исследований,

разработок и коммерциализации результатов инновационной деятельности, активное привлечение компетенции извне. Данный подход позволяет определить состав субъектов инновационной деятельности в соответствии с целями и задачами проекта, учесть потенциал каждого участника, его возможности и зону ответственности вне зависимости от его территориального расположения, а также сформулировать принципы формирования инновационной системы региона. В современных условиях Республики Беларусь, ни один регион страны не в состоянии эффективно решать задачи научно-технического и инновационного развития опираясь исключительно только на собственный потенциал и ресурсы.

1. *Формирование сети бизнес-процессов участников инновационного процесса.* Институционально выделяют два типа участников инновационного процесса. Первый тип – субъекты, которые непосредственно занимаются инновационной деятельностью (осуществляют затраты на технологические инновации). Это инновационно активные предприятия и организации, осуществляющие разработку и внедрение новых или усовершенствованных продуктов (товаров, услуг), процессов (производственных методов, методов доставки), маркетинговых и организационных методов, методов организации рабочего процесса и путей организации взаимоотношений с другими органами и организациями, осуществляют затраты на технологические инновации. К ним можно отнести научные (институты, подразделения производственных фирм и т.д.), инженерные (конструкторские бюро, технологические подразделения и др.), производственные предприятия, некоторые виды коммерческих предприятий.

Второй тип – это субъекты инновационной инфраструктуры, которые способствуют инновационной деятельности, осуществляющие материально-техническое, финансовое, организационно-методическое, информационное, консультационное и иное обеспечение инновационной деятельности. В соответствии с законодательством Республики Беларусь к ним относят: научно-технологический парк, деятельность которого направлена на организацию содействия развития предпринимательских структур резидентов НТП на всех стадиях научной и инновационной деятельности; центр трансфера технологий, целью которого является обеспечение передачи инноваций из сферы разработки в сферу практического применения; венчурная организация, создаваемая как организационная форма рискованного (венчурного) финансирования; иные юридические лица, предметом деятельности которых является содействие осуществлению инновационной деятельности.

Следует отметить, что такое деление условно и не является стабильным, так многие организации, относящиеся к субъектам инновационной

інфраструктури, займаються виробничою діяльністю, створюючи високотехнологічну продукцію.

По итогам 2017 г. в Республике Беларусь функционировало 24 субъектов инновационной инфраструктуры, в том числе: 14 научно-технологических парков; 9 центров трансфера технологий; Белорусский инновационный фонд [3, с. 6]. За год их количество выросло на 2 единицы и составило в 2018 г. 26 субъектов, в том числе 16 научно-технологических парков [4]. Ведется работа по созданию технопарков в Витебске, Горках, Борисове, Бобруйске и Орше. Основные прогнозные показатели развития субъектов инновационной инфраструктуре определены в Государственной программе инновационного развития Республики Беларусь на 2016–2020 гг.

В экономике Беларуси наблюдается небольшая положительная динамика участников инновационной деятельности, но недостаточная для того, чтобы достичь запланированных 26% инновационно-активных организаций к 2020 г. [5]. Одним из индикатором инновационности национальной экономики является наукоемкость ВВП, которая в Республике Беларусь составляет по итогам 2018 г. 0,59%. Это превышает средний уровень наукоемкости стран ЕАЭС (0,43 %), но значительно меньше, чем в странах ЕС [3, с. 9]. Можно обоснованно предположить, что без увеличения уровня наукоемкости ВВП в Беларуси дальнейшее увеличение удельного веса участников инновационной деятельности возможно, но связано это не только с объективными трудностями.

Одной из причин сложившегося положения является отсутствие понимания на большинстве предприятий и организаций, что инновационная деятельность – это не разовый проект, приносящий конкурентное преимущество в краткосрочной перспективе, а постоянная деятельность, требующая пересмотра организации, управления и постоянного отвлечения значительных средств и ресурсов. Наиболее оптимальным способом организации работы предприятий является формирование системы бизнес-процессов в соответствии с потребностями постоянной разработки и применения инноваций.

В практике и теории бизнес-процессов распространены два подхода: функциональный и «сквозной». Первый привязан к функциональным подразделениям предприятия и выделяет выполняемые ими функции как основные или вспомогательные бизнес-процессы. Однако с учетом того, что современные технологии – это инновации открытого типа, предпочтительнее оказывается «сквозной» или интегрированный подход, который предполагает объединение многих подразделений предприятий или нескольких предприятий (организаций) в единую последовательную цепочку для достижения общего

результата, виражаючийся в створенні цінності для потребителя, незалежно від того являється він внутрішнім або зовнішнім.

Структурування і декомпозиція бізнес-процесів може здійснюватися двома способами: «зверху вниз» і «знизу вгору» [6]. Кожен з цих підходів має свої позитивні і негативні моменти. Так, перший підхід акцентує увагу на реалізацію стратегічної цілі, визначає ієрархію виконання процесів з позиції «як повинно бути», але при цьому можуть бути пропущені важливі зв'язки між процесами «нижнього рівня», локальна оптимізація процесів і створення конфліктних ситуацій. При використанні другого підходу створюються умови для моделювання процесів «як є», але надмірна деталізація знижує ефективність інноваційного процесу в цілому.

Моделювання бізнес-процесів повинно відповідати таким властивостям, як адаптивність і управляємість, а також враховувати взаємодію ресурсів на технологічному і управлінському рівнях не тільки в межах одного підприємства, але і враховувати мережні взаємодії в межах галузі, національної або світової економіки.

Цей підхід дуже добре узгоджується з сучасною структурою технологічних інновацій в Білорусі і вписується в базове уявлення про стадії інноваційного процесу, оскільки основна частина інновацій в країні – це продуктові інновації. Так, за даними статкомітету Республіки Білорусь в 2017 р. 77,2% інноваційно активних організацій промисловості здійснювали витрати на цей тип технологічних інновацій, по областях цифра коливається від 57,1% (Гомельська область) до 95% (Гродненська область). [7, с. 96-97].

Взявши це за основу, нескладно визначити головних виконавців інноваційного процесу і одночасно суб'єктів РИС, які мають переважне значення на різних стадіях. А також встановити перелік завдань, що належать розв'язанню на кожній з стадій, однозначно розподілити між учасниками РИС відповідальність за виконання таких завдань і спроектувати її модель.

В якості критеріїв передачі бізнес-процесів тим або іншим елементам інноваційної інфраструктури вважається наявність необхідного економічного потенціалу (ресурсів) для реалізації даного бізнес-процесу і можливість забезпечити оптимізацію витрат.

2. *Визначення компетенцій як основа оптимізації витрат і комерціалізації інновацій.* Сучасні інновації це складні і технологічно складні продукти, які мають к тому ж, швидкий життєвий цикл. Будь-який регіон і входять в нього суб'єкти інноваційної

деятельности имеют ограниченный набор ресурсов, имеют предел реакции на ускорение темпов получения и обработки информации, технологических изменений. С другой стороны, ограниченный набор действий, которыми располагают компании, могут представлять собой их отличительные компетенции, ценности, действия (специализации) и являться основой их конкурентного преимущества. Конкурентное преимущество имеет место, когда предлагается продукт с более высокой ценностью для потребителя или с более низкими затратами, чем у конкурента. Если фирма обладает подобной ценностью для рынка, это означает, что оптимизация затрат приводит к росту производительности (результативности) инноваций и создаются условия для их коммерциализации.

Определение и масштабирование своей уникальности и преимущества для каждого участника инновационного процесса является основой объединения их в РИС. Более высокий уровень компетенции позволяет компаниям одновременно участвовать во многих инновационных проектах, кластерах, стратегических альянсах или сетевых взаимодействиях не только в национальном, но и международном масштабе.

Динамизм и гибкость РИС становятся отличительной чертой, ориентированной на совмещение сотрудничества (кооперации) и конкуренции компетенций. РИС должна формироваться как система взаимосвязанных и взаимодополняющих организаций различных ценностей (компетенций) и организационно-правовых форм, но которые обеспечивают реализацию инновационного проекта, начиная с технологического освоения научной разработки и заканчивая коммерческой реализацией.

Сотрудничество в цепочке ценностей инноваций, основана на том, что реализация и доставка инноваций конечному потребителю, более эффективна при взаимодействии с другими субъектами. Цепочка ценностей рассматривается как единое целое, независимо от выполняемых функций и влияния отдельно взятого участника цепи поставок и его вклада в увеличение совокупной ценности всех ее участников. Цель интеграции состоит в том, чтобы управлять и совершенствовать сложную сеть отношений через интеграцию связей, совместное использование технологии, информации и ресурсов. Это обусловлено тем, что, все участники признают наличие общих интересов в отношении разработки, внедрения инноваций и создания продукции, обладающей ценностью для потребителя.

3. *Сбалансированность всех аспектов инновационной деятельности и субъектов РИС.* Чаще всего не все субъекты инновационной инфраструктуры, которые вовлечены в бизнес-процессы инновационной деятельности, функционируют в регионе. Это ограничивает возможности для реализации тех

или иных проектов, т.к. приводит к дисбалансу инновационной инфраструктуры, к появлению либо избыточных структур, либо к их недостаточности. Как следствие ухудшаются межорганизационные взаимозависимости, и снижается эффективность функционирования инновационной инфраструктуры региона.

Определение инновационных проектов должно быть, прежде всего, ориентировано на функционирующие в регионе институты инновационной инфраструктуры с учетом их экономического потенциала, способных обеспечить целостность и непрерывность реализации бизнес-процессов.

В Комплексном прогнозе научно-технического развития Брестской области на 2017-2025 годы и до 2030 года определены следующие направления инновационного развития: биотехнологии для АПК, информационно-коммуникационные технологии, машино-приборо-станкостроение, логистика и контейнерные перевозки, создание сети логистических центров, научно-технологической и институциональное обеспечение логистической сети в следующих отраслях: «Обрабатывающая промышленность», «Сельское, лесное хозяйство и рыбководство», «Транспортная деятельность, складирование, почтовая и курьерская деятельность», «Информация и связь», «Строительство».

В Брестской области сложилась определенная действующая система субъектов инновационной инфраструктуры: три организации Национальной академии наук Беларуси, региональные ВУЗы, около 20 иных организаций, осуществляющих научные исследования и разработки, IT-предприятия, ЗАО «Брестский научно-технологический парк». Основными преимуществами данных организаций являются использование инновационных технологий, наличие научного, образовательного и кадрового потенциала, стабильное положение на рынке. Доля инновационно-активных организаций промышленности Брестской области по итогам 2017 года возросла по сравнению с 2011 г. на 15,5% и составила 26% в общем числе инновационно-активных организаций промышленности, а число организаций сферы услуг за тот же период времени возросло с 3 единиц до 12. Данная динамика единственная по стране, т.к. в целом по Беларуси и по областям наблюдается уменьшение количества инновационно-активных организаций [8, с. 91]

Что касается предприятий перечисленных выше отраслей экономики, то промышленные предприятия Брестской области не только являются инициаторами идеи, но и готовы инвестировать в проекты, располагая необходимыми ресурсами и рынками сбыта.

Выделенные направления инновационного развития Брестской области соответствуют перспективным отраслям региона и его учитывают потенциал. На уровне регионов выполнение фундаментальных исследований проводится

чаще всего в рамках определенных проектов (грантов, программ) Министерства образования или Белорусского фонда фундаментальных исследований, так, например, силами ученых Брестского государственного технического университета проводятся работы над 15 заданиями в области механики, технической диагностики и металлургии, функциональных и композиционных материалов и наноматериалов, электроники и фотонике [8]. Ещё одним примером является формирование высокоэффективной кормовой базы для крупного рогатого скота базируется на основе существующих научных школ в ПолГУ и Полесском аграрно-экологическом институте НАН Беларуси. Но для успешной реализации проектов требуется привлечение как отечественных организаций и предприятий из других регионов Беларуси, так и международных, начиная от поиска инвесторов, выполнения научных исследований и до реализации потребителю с использованием различных формы межфирменной кооперации, инновационных сетей, инновационных кластеров.

4. *Определяющая роль государства при формировании РИС.* В классической модели бизнес-процесса государство одновременно выполняет несколько функций: исполнитель, владелец и клиент бизнес-процесса. В качестве потребителя (клиента) основного бизнес-процесса инновационной деятельности государство формирует спрос, определяет качественные характеристики инновации как прямо, так и косвенно через различные фонды, финансовые и прочие институты. Очень часто именно государство формирует заявку (государственный заказ) на инновационный продукт, обозначает идею и конкретные требования, которым должен соответствовать продукт с учетом принятых Программ и Концепций инновационного развития. Государство запускает инновационный процесс и влияет на организационную структуру инновационной инфраструктуры. Здесь возможны различные варианты: преимущественно горизонтальные связи, вертикальные, горизонтально-вертикальные или иные. Это создает условия для трансформации инновационной инфраструктуры в динамичную сетевую коммуникацию, предполагающую создание на данной территории завершенных стоимостных цепочек. Интеграция определяется логикой экономии затрат: если компаниям выгодно, они вертикально интегрируются в группу, если нет – выделяют непрофильные активы, передают отдельные виды деятельности на аутсорсинг, а также интеграцией бизнес-процессов.

Государство относится к ключевым партнерам и исполнителям бизнес-процесса наряду с предприятиями крупного и мелкого бизнеса, научными, образовательными и консалтинговыми организациями, а, следовательно, активно участвует в проектах своими ресурсами: кадровыми, финансовыми,

материальными и прочими. Государственные структуры могут напрямую участвовать, используя, например, такой инструмент как государственно-частное партнерство в форме софинансирования, контрактных соглашений, аренды, лизинга или концессионных соглашений, финансирования создания инженерной, транспортной инфраструктуры (строительство дорог, канализация, энергетика и прочие коммуникации). Это же относится к созданию и инновационной инфраструктуры: новых технологических и промышленных парков, инжиниринговых центров, центров трансфера технологий и др. Вместе с тем это дает право органам государственной власти определять приоритетные направления и отбирать проекты с точки зрения экономической эффективности и социальной значимости.

Выгоды от участия взаимные, поскольку позволяет заинтересовать участвующие стороны путем достижение целей каждой из сторон. Для государства это увеличение негосударственного финансирования и повышение эффективности использования бюджетных средств, достижение социально значимых целей, обеспечение более высокой эффективности системы государственного управления и т.д. Для бизнеса – это гарантии получения прибыли в долгосрочном периоде и справедливое распределение рисков и др. Общество получает новые стратегические возможности для развития инновационного бизнеса, региональной и межрегиональной инновационной инфраструктуры.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Инновационный процесс, представленный как многоуровневая система, создает соответствующую многоуровневую инфраструктуру, необходимую для разработки и реализации нововведения, требующая адекватного механизма координации и управления деятельностью всех участников (как по горизонтали, так и по вертикали) с целью достижения сбалансированных интересов. Задача состоит в реализации заложенного потенциала в существующих институтах, и в создании условий для становления новых субъектов.

Механизм управления инновационным развитием региона должен включать в себя: диагностику инновационного развития региона на основе анализа ограничений развития; факторов внутренней среды и внешнего окружения; прогнозирование инновационного потенциала региона.

Процессно-ценностный подход создает необходимую методологическую базу для развития эффективного механизма формирования инновационной инфраструктуры региона, ее устойчивого функционирования и реализации научно-технического, экономического, природного, социального потенциалов региона.

Список использованной литературы

1. Правовое регулирование научной, научно-технической и инновационной деятельности в Республике Беларусь / под ред. А.Г. Шумилина. – Минск: ГУ «БелИСА», 2017. – 146 с.
2. Медведева Г.Б. Процессный механизм формирования инновационной инфраструктуры региона / Г.Б. Медведева, Л.А. Захарченко // Проблемы современной экономики: глобальный, национальный и региональный контекст : сб. науч. ст. в 2 ч. Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: М. Е. Карпицкая (гл. ред.), С. Е. Витун (зам. гл. ред.) [и др.].- Гродно : ГрГУ, 2018. – С. 216-221.
3. Субъекты инновационной инфраструктуры Республики Беларусь / под ред. А. Г. Шумилина. – Минск: ГУ «БелИСА», 2018. – 98 с.
4. Перечень субъектов инновационной инфраструктуры Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gknt.gov.by/deyatelnost/innovatsionnaya-politika/the_state_duma/
5. Индикаторы, характеризующие инновационную деятельность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat>
6. Медведева Г.Б. Инновационная инфраструктура региона в контексте бизнес-процессов / Г.Б. Медведева, Л.А. Захарченко // Перспективные направления развития региональной экономики : сб. материалов VII Респ. науч.-практ. конф., Брест, 18 мая 2018 г. / Брест, гос. ун-т имени А. С. Пушкина ; редкол.: Д. А. Петрукович. – 167-169 с.
7. Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь. Статистический сборник – Минск, 2018. – 135 с.
8. Инновационный потенциал Брестской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.brest-region.gov.by/index.php/obshchestvo/.../7520-dekabr-2017>

References

1. *Pravovoye regulirovaniye nauchnoy, nauchno-tekhnicheskoy i innovatsionnoy deyatelnosti v Respublike Belarus'* [Legal regulation of scientific, scientific, technical and innovative activities in the Republic of Belarus] (2017). ed. A. Shumilina. Minsk: State Institution “BelISA”.
2. Medvedeva, G. and Zakharchenko, L. (2018). *Protsessnyy mekhanizm formirovaniya innovatsionnoy infrastruktury regiona* [The process mechanism for the formation of the innovative infrastructure of the region]. In: *Problemy sovremennoy ekonomiki: global'nyy, natsional'nyy i regional'nyy kontekst*. Grodno: GrSU, pp. 216-221.

3. *Sub'yekty innovatsionnoy infrastruktury Respubliki Belarus'* [Subjects of the innovation infrastructure of the Republic Belarus] (2018). ed. A. Shumilina, Minsk: GU "BelISA".
4. *Perechen' sub'yektov innovatsionnoy infrastruktury Respubliki Belarus'* [The list of subjects of innovation infrastructure of the Republic of Belarus]. [online] Available at: http://www.gknt.gov.by/deyatelnost/innovatsionnaya-politika/the_state_duma/
5. *Indikator, kharakterizuyushchiye innovatsionnyu deyatelnost'* [Indicators characterizing innovative activity]. [online] Available at: <http://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat>
6. Medvedeva, G. and Zakharchenko, L. (2018). *Innovatsionnaya infrastruktura regiona v kontekste biznes-protsessov* [Innovative infrastructure of the region in the context of business processes]. In: *Perspektivnyye napravleniya razvitiya regional'noy ekonomiki*. Brest state University named after A. S. Pushkin, pp. 167-169.
7. *Nauka i innovatsionnaya deyatelnost' v Respublike Belarus'. Statisticheskiy sbornik* [Science and innovation in the Republic of Belarus. Statistical digest] (2018). Minsk.
8. *Innovatsionnyy potentsial Brestskoy oblasti* [The innovative potential of the Brest region] [online] Available at: <http://www.brest-region.gov.by/index.php/obshchestvo/.../7520-dekabr-2017>

Медведєва Г.Б., к.е.н., доцент; Захарченко Л.А., к.е.н., доцент, Брестський державний технічний університет, Республіка Білорусь

Принципи використання процесно-ціннісного підходу при формуванні регіональної інноваційної системи

Активізація і формування організаційних форм інноваційної діяльності як і раніше залишається однією з актуальних завдань сучасного етапу розвитку економіки Білорусі. Завдання вирішується в рамках національної та регіональної інноваційних систем (НІС, РІС) на основі певної інституційної бази інноваційної діяльності. Механізм управління інноваційним розвитком регіону має включати в себе: діагностику інноваційного розвитку регіону на основі аналізу обмежень розвитку; факторів внутрішнього середовища і зовнішнього оточення; прогнозування інноваційного потенціалу регіону.

Процесно-ціннісний підхід створює необхідну методологічну базу для розвитку ефективного механізму формування інноваційної інфраструктури регіону, її сталого функціонування і реалізації науково-технічного, економічного, природного, соціального потенціалів регіону. Представлені принципи використання процесно-ціннісного підходу, що дозволяють не тільки оптимізувати склад суб'єктів інноваційної діяльності відповідно до цілей і завдань проекту, а також врахувати потенціал кожного учасника, його можливості та зону відповідальності незалежно від його територіального розташування.

Ключові слова: регіон, інновація, інноваційні бізнес-процеси, інноваційна система, інфраструктура, інноваційний розвиток.

Medvedeva G., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Zakharchenko L., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Brest State Technical University, Belarus

The principles of using the process-value approach in the formation of a regional innovation system

The revitalization and formation of organizational forms of innovative activity is still one of the urgent tasks of the current stage of development of the Belarusian economy. The problem is solved within the framework of national and regional innovation systems on the basis of a specific institutional base of innovation. The mechanism for managing the region's innovative development should include: diagnostics of the region's innovative development based on the analysis of development constraints; factors of the internal environment and external environment; forecasting the innovative potential of the region.

The process-value approach creates the necessary methodological basis for the development of an effective mechanism for the formation of the innovative infrastructure of the region, its sustainable functioning and the implementation of the scientific, technical, economic, natural, social potentials of the region. The principles of using the process-value approach are presented, which allow not only optimizing the composition of the subjects of innovative activity in accordance with the goals and objectives of the project, but also taking into account the potential of each participant, its capabilities and area of responsibility, regardless of its territorial location.

Key words: region, innovation, innovative business processes, innovation system, infrastructure, innovative development.

Рекомендована до публікації 28.11.2019 р.

Надійшла до редакції 16.10.2019 р.

УДК 334.02:339.9

О. О. АЛСУФ'ЄВА

*старший викладач кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті розвинуто представлення окремих теоретичних положень щодо розширення розуміння економічної сутності узгодження економічних інтересів суб'єктів інноваційної діяльності як головної умови розвитку інноваційного партнерства. Визначено, що узгодження інтересів суб'єктів інноваційного партнерства відбувається через їх діяльність у напрямку досягнення згоди про міру задоволення та обмеження їх інтересів, критерії виділення серед них пріоритетних, процедури розрішення між ними суперечностей, а за результатами цієї діяльності досягнення певного ступеню їх узгодженості у формі співпраці або компромісного співробітництва, яке є найбільш поширеним, продуктивним і ефективним ніж примус. Акцентовано увагу на макротрендах сучасних світових змін, що вимагають трансформації системи інноваційного партнерства у напрямку від «лінійної моделі» взаємодій суб'єктів інноваційної діяльності до «кооперативної» шляхом розвитку мережових структур за виміром «множинної спіралі». Наведено емпіричні докази підвищеної уваги в міжнародних дослідженнях до стану розвитку співробітництва суб'єктів інноваційної діяльності, включення в міжнародні індекси, такі як глобальний індекс інновацій, глобальний індекс конкурентоспроможності, субіндексів, що характеризують багатостороннє співробітництво. З'ясовано основні моделі розвитку інноваційного партнерства: державно-приватні, інжинірингові, некомерційні, інтрапартнерства, на міжнародному рівні. Визначено методологічні принципи узгодження інтересів учасників інноваційного партнерства, окремі інструменти стимулювання їх взаємодій та практичні моделі реалізації інноваційного партнерства такі як «аскетичне партнерство» «досліджуй і розвивайся» «коштовний гаманець», «прогресивне розкриття». Розроблено та представлено рекомендації для забезпечення умов трансформації системи інноваційного партнерства в Україні в частині вдосконалення законодавчого регулювання інноваційного партнерства та регламентації його форм, державного стимулювання розширення спектру форм інноваційного партнерства, розробки відповідної державної програми та створення мережі установ щодо підтримки його розвитку.

Ключові слова: конкуренція, інноваційне партнерство, узгодження економічних інтересів, конкурентні переваги, глобалізація, національна інноваційна система, модель інноваційного партнерства, макротренди.

Актуальність та постановка проблеми. В умовах пришвидшення зсуву тектонічних плит глобального інноваційного ландшафту, коли технологічна перевага в гонці за гегемонію в четвертій промисловій революції визначає напрям руху світової економіки і геополітичної конкуренції, перманентне удосконалення інноваційної моделі розвитку є одним з найважливіших системних факторів підвищення рівня конкурентоспроможності економіки та забезпечення економічної безпеки країни.

Сучасна інноваційна модель розвитку економіки формується внаслідок домінування в суспільному виробництві таких елементів як інформаційні та комунікаційні технології, зовнішній і внутрішній трансфер інновацій, розвиток ринків інновацій та інтелектуальної власності. Разом з «діджиталізацією» («цифровізацією») суспільства відбувається сетевізація економіки, що обумовлює перехід на якісно новий рівень державного регулювання всієї господарської системи як інтерактивної мережі установ державного і приватного секторів, що створюють, адаптують, імпортують, модифікують і поширюють нові технології та потребують системної координації на національному рівні. Актуалізується переорієнтація ролі уряду з традиційної до ролі партнера, здатного надавати нові економічні послуги, а інноваційне партнерство стає не просто новою тенденцією, а й необхідною умовою підвищення виробничої результативності, зменшення і розділення ризику, пришвидшення процесів створення інновацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблеми формування і розвитку інноваційного партнерства знаходиться на стику декількох наук, а саме: економічної теорії, теорії і практики державного управління, інноваційного менеджменту, права, соціальних дисциплін. При цьому економічну складову партнерства між державою і приватним бізнесом варто розглядати як базисну і таку, що має основне значення.

Загальнотеоретичну основу інноваційного партнерства становлять дослідження провідних представників економічної теорії, таких як Дж.М. Кейнс, Ф. Ліст, А. Маршалл, Дж. С. Мілль, Ф. Найт, Д. Норт, В. Ойкен, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Й. Шумпетер та інші. Методологічні складові формування і розвитку партнерства досліджують Дж. Аллан, Д. Грімсі, А. Зельднер, Г. Ецковіц [1], Л. Лейдесдорфф, А. Лінк [2, 27-45], О. Солвелл [3], М. Хансен [4, 8-16, 30-55], О. Харт, Г. Хамел [5], Х. Хем, Е. Хіппель [6], Х. Чесбро [7] тощо. В Україні особливості формування і розвитку інноваційного партнерства можемо знайти в працях О. Амоші [8, 11-13], Ю. Бажала, В. Білоцерківця [9], О. Завгордньої [10], В. Варнавського, В. Геєця, А. Гриценка, В. Мунтіяна [11], О. Сімсон [12], В. Соловійова [13, 116-

120], Л. Федулова [14], А. Чухна, Л. Шевченко [15, 25-30], Б. Шулюка [16] та інших вчених.

Водночас, недостатньо вивченими залишаються проблеми розвитку системи інноваційного партнерства в Україні та під тиском світових перетворень особливостей її трансформації. Тому дослідження теоретико-методологічних основ розвитку інноваційного партнерства в Україні є актуальним, має наукове і практичне значення, що і визначило вибір теми дослідження, його мету і задачі.

Формулювання мети статті. Метою статті є представлення теоретичних положень щодо розширення розуміння економічної сутності узгодження економічних інтересів суб'єктів інноваційної діяльності як головної умови розвитку інноваційного партнерства, визначення форм і основ трансформації інноваційного партнерства, з'ясування тенденцій та напрямів удосконалення розвитку системи інноваційного партнерства в Україні в контексті сучасних світових тенденції інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Під тиском праксеологічних механізмів функціональних взаємодії факторів глобалізаційних зрушень в умовах становлення багатоплощинної модернізаційної ідеології виділяються три домінуючі моделі науково-інноваційного розвитку: перша характеризується швидким поширенням перспективних нововведень, друга – науково-технічним лідерством, третя – всебічного інноваційного розвитку, яка забезпечує реалізацію сучасних досягнень світового науково-технічного прогресу, – які сприяли, згідно звіту Стенфордського університету [17], формуванню у 2019 році ринкових *макротрендів*, що здатні суттєво трансформувати розвиток інноваційного середовища. Серед макротрендів на 2019-2020 роки, за опитуванням суб'єктів інноваційної діяльності, лідируючу позицію займають споживчі очікування найскорішого отримання задоволення потреб, що виникли (58,62%); сприйняття продукту як послуги (50,00%); споживчі прагнення до здорового способу життя (46,55%); питання конфіденційності даних споживачів (GDPR тощо) (44,83%), розвиток покоління мілленіалів, покоління експоненційних технологій (43,10%), глобалізація комерційного середовища (39,66%), зсув споживчого вибору в бік стійких продуктів та послуг, підтримки «кругової економіки» (34,48%) тощо.

Глобальна експансія інновацій впливає на каталізатори випереджаючого розвитку мережевих структур, серед яких: загострення конкуренції, розширення різноманіття пропозиції товарів і послуг при одночасному зниженні їх життєвого циклу, скорочення часу на отримання потенційного прибутку, підвищення значення інформації і часу в підприємницькій діяльності, створення оригінальних, унікальних технологій, які виходять за межі одного

дослідника або установи, вимагають складноорганізаційної, міждисциплінарної, синергетичної співпраці, створюються швидко і за помірною ціною зростання темпів інноваційного розвитку тощо, – разом з технологічними змінами зумовлюють динаміку трансакційних витрат за різними формами координації, що «виводить з тіні» мережевий спосіб взаємодій як найбільш ефективний.

Завдяки об'єднанню протилежних принципів конкуренції і кооперації формується досить гнучка [18] мережева структура, що дозволяє її учасникам конкурувати між собою, залучати нових партнерів та одночасно організовувати і координувати діяльність своїх членів («організація без меж»). Вибір між різними формами координації і контролю такими як ієрархія, ринок, мережа (певний «гібрид» попередніх форм) відбувається завдяки порівнянню їх результативності і обсягу відповідних трансакційних витрат [19, с. 64-72]. Гетерогенність економічного простору, а саме симбіоз традиційної дихотомії «ієрархія-ринок» та мережевої форми разом з економічною демократією дозволяє вийти суспільству на якісно *нову форму організації* економічних взаємодій [20, 17-19], що обумовлює перехід на якісно новий рівень державного регулювання всієї господарської системи та, окремо, Національної інноваційної системи (НІС) [21, 22, 23].

Значення мережевої співпраці для інноваційної діяльності зумовлено самою природою мережевих структур, оскільки у мережевому принципі вбачається новий драйвер [23] інноваційного розвитку. Крім того, саме явище мережевої організації співпраці в сучасних умовах на національному рівні є інноваційним для України.

Дуже повільно відбувається в Україні перехід від «лінійної моделі» управління інноваційним циклом до «кооперативної», яка в наукових колах надається як «потрійна спіраль» («четверична хелікс-спіраль» або «множинна спіраль»). Якщо у «лінійній» моделі різні стадії інноваційного циклу «освіта – дослідження і розробки – технології – виробництво – реалізація» виконуються послідовно відокремленими інститутами, які функціонують для забезпечення виконання робіт на кожній з цих стадій, що потребує спеціального забезпечення «трансферу технологій» за участю посередницьких організацій, і відбувається послідовна передача результатів, отриманих на кожній стадії, далі по ланцюгу. Інноваційний цикл розтягується у часі завдяки слабкого зв'язку між стадіями, що стає фактором гальмування впровадження інновацій.

Прийняті в Україні закони і законодавчі акти демонструють пошуки оптимізації відносин в інноваційній сфері в контексті концепції «*потрійної спіралі*» – взаємодії органів держави, бізнесових структур та університетів, де центральна роль у забезпеченні ефективності всього інноваційного циклу

відводиться університетам [24]. В світовій практиці спостерігається масовий перехід від «лінійної» моделі інноваційного циклу до матричної моделі, коли ці інституції органічно взаємодіють у режимі прямих і зворотних зв'язків. Провідні університети світу стрімко трансформуються в формат «підприємницького університету» та перетворюються на потужні академічні центри, що продукують нові знання і прикладні технологічні розробки, мають право виходити на ринок та отримувати прибуток. Комерціалізація результатів науково-дослідної роботи і трансфер технологій стає центральною ланкою їх діяльності у тісній співпраці з підприємствами і державними інституціями. Перехід до мережових структур ряд авторів визначають як мегатренд, що охоплює всі сфери і галузі економіки – від наукових досліджень і мереж постачальників в сфері виробництва до франчайзингових мереж в сфері збуту.

Таким чином, загальносвітові тенденції інноваційного розвитку демонструють, що для здійснення інноваційного прориву необхідним стає формування системи узгодження економічних інтересів великої кількості господарюючих суб'єктів, включаючи системні зв'язки між виробництвом, наукою, освітою, державою.

Доказом підвищеної уваги до стану співробітництва суб'єктів інноваційного процесу знаходимо у щорічних аналітичних доповідях про глобальну конкурентоспроможність [25], де в розділі 12 введено індикатор «Дослідницьке співробітництво університетів з промисловістю» (University/industry research collaboration), який формується як середня експертних оцінок у діапазоні 1–7 від «не мають дослідницького співробітництва» до «таке співробітництво широко відбувається». Аналіз означеного рейтингування засвідчив, що країни, які спромоглися забезпечити динамізм своїх економік і увійшли до групи розвинених країн, стартуючи з відносно низьких позицій у світових рейтингах, характеризуються високим балом щодо співробітництва університетів і промисловості. Серед 20 найуспішніших, до п'ятірки лідерів увійшли такі країни як Швейцарія, Фінляндія, Сполучені Штати Америки, Сінгапур (див. рис. 1).

За субіндексом Глобального індексу інновацій (The Global Innovation Index, GII) [26] у 6-му розділі «Виплати за інтелектуальну власність» (6.3.1 Intellectual property payments index), яка не включена в інші платежі (% від загальної торгівлі) згідно з розширеною класифікацією послуг з платіжного балансу EBOPS 2010 (рис. 2) серед обраних 20 країн в лідерах залишилися Сінгапур та Швеція, що, не зважаючи на певні розбіжності у методиках розрахунків [27], свідчить не тільки про високий рівень отримання вигод від участі в інноваційному процесі, а й актуалізує необхідність подальших наукових досліджень мережі взаємодій економічних суб'єктів в цих країнах.

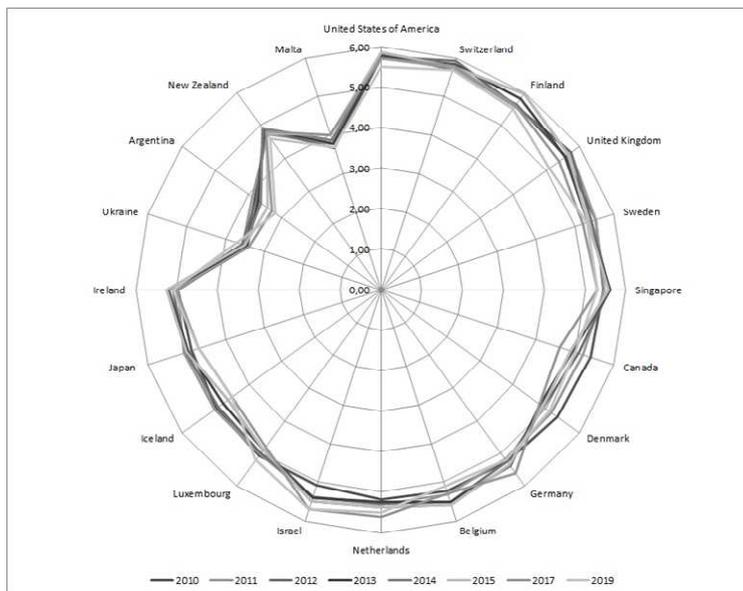

Рис 1. Динаміка розвитку окремих країн світу за глобальним індексом конкурентоспроможності (GCI) за період 2010-2019 рр.
[розроблено автором за [25]]

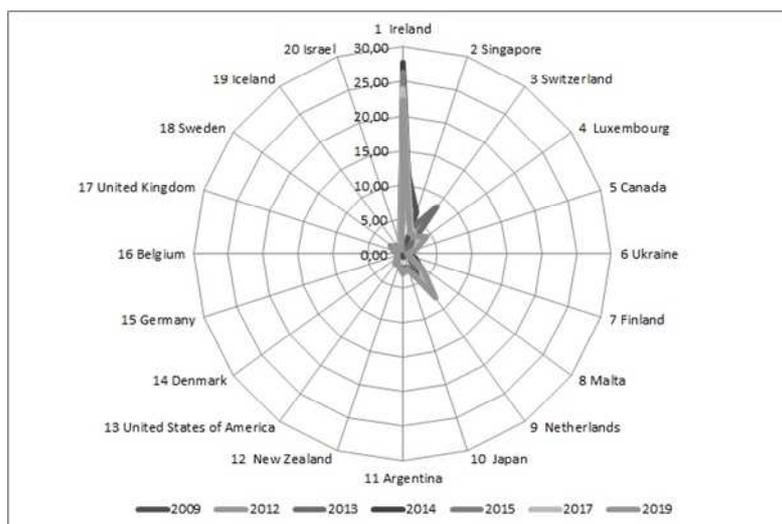

Рис 2. Динаміка розвитку окремих країн світу за субіндексом інноваційного індексу «Виплати за інтелектуальну власність» за період 2009-2019 рр. [розроблено автором за [26]]

В Україні історично існують тісні зв'язки університетів (особливо технічних) з підприємствами, для яких вони готують кадри, але це співробітництво відбувається, по-перше, переважно в рамках зазначеної раніше лінійної моделі інноваційного циклу, а по-друге, саме стадія комерційного впровадження наукових розробок завжди була найбільш слабким місцем української національної інноваційної системи, де наявність достатньо великої кількості завершених науково-дослідних робіт переважно не знаходила комерційного продовження.

За кореляційним аналізом взаємозв'язку Глобального індексу інновацій та його субіндексу 5.2 (5.2.4 спільні підприємства / стратегічні альянси Innovation), можемо зробити висновок, що в Україні інноваційний розвиток за період 2013-2019 рр. прямо пропорційно залежить від змін у щільності партнерських відносин ($r=0,63$). Для порівняння Швейцарія ($r=0,44$), Швеція ($r=0,56$), в свої інноваційній політиці демонструють сталі партнерські відносини, що підсилює їх провідні позиції за індексом ГІІ на протязі більш ніж 10 років (див. рис. 3). Реалізація множинності інтересів учасників

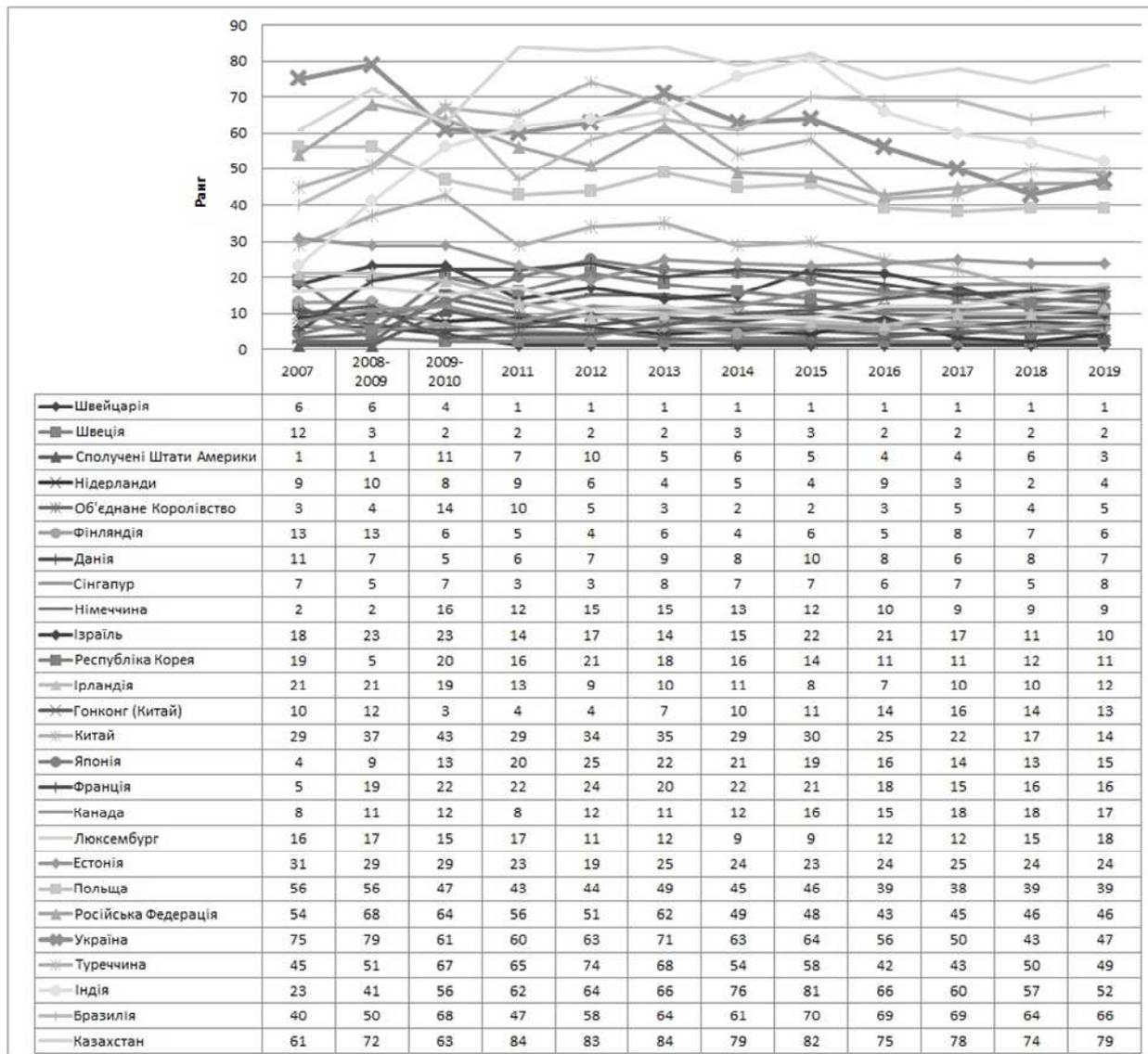

Рис 3. Динаміка розвитку окремих країн світу за глобальним індексом інновацій за період 2007-2019 рр. [розроблено автором за [26]]

інноваційної діяльності невіддільна від процесу їх узгодження, тому що, з одного боку, вони взаємопов'язані і взаємозалежні (як ланки єдиної системи), з іншого – вони різноспрямовані і суперечать один одному. За ступенем досягнення єдності інтересів розрізняють власне «узгодженість» інтересів, що відображає перший, нижчий ступінь досягнення їх загальної спрямованості, та

«сполученість» («поєднання») інтересів – більш висока ступінь їх загальної спрямованості, коли відбувається досягнення їх більш глибокого взаємозв'язку та взаємопроникнення, що передбачає завчасне попередження конфліктів і об'єднання зусиль суб'єктів на основі виявлення (формування) спільних економічних інтересів.

В *змістовному* значенні узгодження може бути представлено як діяльність суб'єктів з метою досягнення згоди про міру задоволення та (або) обмеження інтересів, критерії виділення пріоритетних інтересів, умови (об'єктивні, суб'єктивні) узгодження інтересів, процедури досягнення узгодження конкуруючих інтересів. Специфіка узгодження інтересів в значній мірі обумовлена характером інтересів, що підлягають закріпленню, і перш за все наявною «ієрархією» інтересів (об'єктивно існуючі пріоритети одних інтересів перед іншими) та ступеню сумісності тих інтересів, які виступають як об'єкт регулювання. В *формальному* аспекті узгодження інтересів може бути представлено як рух до конкретних форм вираження узгодженості інтересів. Узгодженість економічних інтересів суб'єктів інноваційної діяльності відбувається за допомогою певних процедур (способів, технологій), що у розрішенні суперечностей між означеними інтересами набувають різних форм.

За ступенем сполучення інтересів в результаті їх узгодження виділяють *примус, компромісне співробітництво, співпрацю*, що кореспондується з етапами розвитку суперечності (гармонія, дисгармонія, конфлікт, долання, вирішення суперечності, тобто гармонія на якісно новій основі). Якщо співпраця є прикладом ідеального варіанту узгодження економічних інтересів суб'єктів інноваційної діяльності, то компромісне співробітництво є найбільш поширеним, продуктивним і ефективним ніж примус, оскільки враховує так чи інакше інтереси всіх суб'єктів інноваційної діяльності.

В сьогоденнішніх реаліях інноваційне партнерство спрямоване на об'єднання суб'єктів інноваційної діяльності за різним ступенем сполучення їх інтересів на міжнародному, міжрегіональному, національному, регіональному рівнях і спрямоване на реалізацію таких завдань, як: активізація досліджень і розробок; координація інвестицій в найбільш перспективні, корисні напрями; передбачення і прискорення будь-яких необхідних норм і стандартів; мобілізація «попиту», зокрема, за допомогою більш скоординованих державних закупівель, щоб гарантувати, що будь-які будуть швидко виведені на ринок. Ключовими *принципами* встановлення і підтримки партнерських відносин стають добровільність; угода між партнерами, що специфікує розділ прав, відповідальності, ризиків, доходів і витрат, визначає правила спільної діяльності, а також механізми використання і поділу компетенцій і ресурсів;

синергія компетенцій і ресурсів з метою зниження трансакційних витрат та підвищення емерджентності.

Серед існуючих форм інноваційного партнерства в міжнародній практиці найбільш часто зустрічаються такі моделі як державно-приватні партнерства (ДПП), інжинірингові партнерства, некомерційні партнерства, інтрапренерства, партнерства на міжнародному рівні. Розглянемо їх докладніше.

ДПП являє собою об'єднання ресурсів між державними структурами і підприємницькими бізнес-структурами з метою реалізації різномасштабних інноваційних проектів. Для ілюстрації різноманіття підходів до визначення типів, форм і моделей ДПП наведемо тільки дві їх класифікації. Так, за визначенням Світового банку прийнято такі типи ДПП: 1) контракти на управління і договори оренди; 2) концесія і підтипи концесій: «Реконструкція, управління і передача» (ROT); «Реконструкція, оренда і передача» (RLT); «Будівництво, реконструкція, управління і передача» (BROT); 3) нове будівництво (англ. Greenfield Projects) і підтипи: «Будівництво, оренда і передача» (BLT); «Будівництво, володіння і передача» (BOT); «Будівництво, володіння і управління» (BGO); «Комерсант»; «Оренда»; 4) приватизація активів. За класифікацією форм ДПП, прийнятою у країнах ЄС : 1)сервісний контракт; 2) контракт на управління та експлуатацію; 3) оренда; 4) будівництво під ключ («Turnkey procurement») або «Будівництво, управління і передача» (BOT); 5) «Проектування, будівництво, фінансування і експлуатація» (DBFO). Використання різних форм ДПП для створення і впровадження інновацій забезпечує не тільки врахування інтересів всіх учасників цього процесу, а і відкриває нові можливості для отримання синергетичного ефекту. Перевагами такого партнерства стає високий рівень їх стійкості, обумовлений можливістю керованого перетікання (дифузії) різних видів ресурсів в сфері з найбільш активним розвитком інновацій, та підвищена правова захищеність усіх учасників інноваційного циклу. *Інжинірингові партнерства* утворюються для надання різноманітних послуг та робіт зі створення інноваційного проекту, тобто з інжинірингу інновацій. *Некомерційні партнерства* формуються для вирішення проблем інноваційного розвитку, спрямованого на досягнення соціальних, освітніх, управлінських цілей, захисту законних інтересів громадян і організацій, надання юридичної допомоги, а також в інших цілях, спрямованих на досягнення суспільних благ. *Інтрапренерства* формуються у середині підприємств завдяки формуванню особливої атмосфери підприємництва для висунення новаторських підприємницьких ідей, а в великих компаніях – шляхом партнерства з малими підприємствами, що створюються для апробації винаходів, корисних моделей. *Партнерство на міжнародному рівні* здійснюється в процесі вибору пріоритетів інноваційного

розвитку між країнами на основі договорів між урядовими, комерційними та некомерційними організаціями різних країн.

За останні десятиліття майже у всіх країнах світу спостерігається «природний відбір» ефективних форм узгодження інтересів через інноваційне партнерство для ефективного включення інновацій в загальний потік суспільного виробництва товарів і послуг.

В Україні станом на кінець 2019 року спостерігається поступова трансформація відносин в площині інноваційного партнерства. Представникам науки, бізнесу, держави виступають з ініціативами щодо необхідності спрощення процедури спілкування між потенційним партнерами, не тільки шляхом створення додаткових посередницьких установ, які почали з'являтися в сучасному економічному просторі, на зразок різних креативних хабів, майданчиків тощо, а й створенням крупних комунікаційних платформ, де всі представники зможуть разом домовитися про співпрацю, оскільки на сьогоднішній день більшість суб'єктів в Україні не розуміють, як почати діалог, кому представити свої ідеї та стартапи.

Сучасний бізнес в Україні вже готовий до інноваційного партнерства, але умови господарювання вимагають від інноваційних розробок доведення своєї значимості для бізнесу, що актуалізує необхідність проведення хакатонів, на яких з'явиться можливість змоделювати (перевірити результати), для встановлення потенційного впливу на інноваційні розробки, на успішність або конкурентоспроможність продукту, який розгадається (див. рис. 4,5,6).

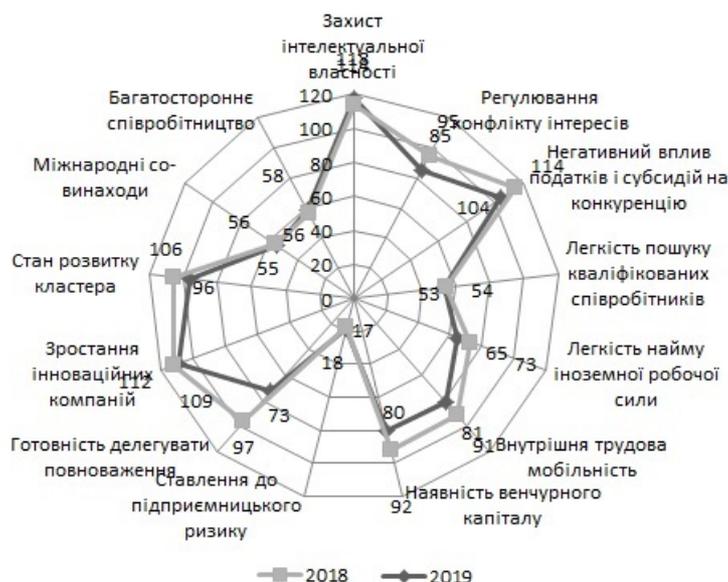

Рис 4. Динаміка розвитку в Україні за окремим складовими глобального індексу конкурентоспроможності за період 2018-2019 рр.

[розроблено автором за [25]]

Проаналізувати динаміку інноваційного партнерства в Україні дозволяє аналітична база даних, що представлена в «Звіті про глобальну конкурентоспроможність». Так, в 2019 році Україна втратила дві позиції і опустилася на 85-е місце з 141 країни. Також незначно погіршилися показники інноваційних можливостей – з 58-го на 60-е місце. У той же час другий рік значно поліпшуються позиції країни за критеріями «ринку товарів» – з 73-го на 57-е місце, «інституційний розвиток» – зі 110-го на 104-е місце. Крім того, Україні вдалося трохи піднятися за таким показником, як рівень розвитку бізнесу – з 86-го на 85-е місце. Згідно звіту, показник середньорічного зростання ВВП за 10 років перестав бути негативним і покращився з -2,1% до 0,1%, в той же час приріст прямих іноземних інвестицій за 5 років знизився з 2,7% ВВП до 2,3% ВВП.

Про позитивну динаміку щодо розвитку інноваційного партнерства в країні свідчить субіндекс глобального індексу конкурентоспроможності «Багатостороннє співробітництво». За оцінкою рангу по двом показникам: «Співпраця між компаніями» та «Співпраця університетів і промисловості в сфері досліджень і розробок» спостерігається зростання, а показник «Співробітництво в межах компанії» – демонструє різке зниження з 47-го місця на 82 (див. рис. 5). Але якщо дослідити якісні зміни за цими показниками, то можна побачити загальне позитивне зростання (див. рис. 6).

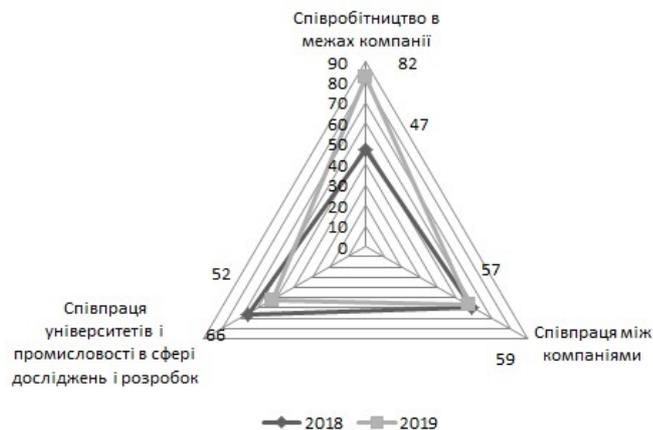

Рис 5. Динаміка розвитку в Україні за окремими складовими субіндексу «Багатостороннє співробітництво» глобального індексу конкурентоспроможності за період 2018-2019 рр. (якісний аналіз)
[розроблено автором за [25]]

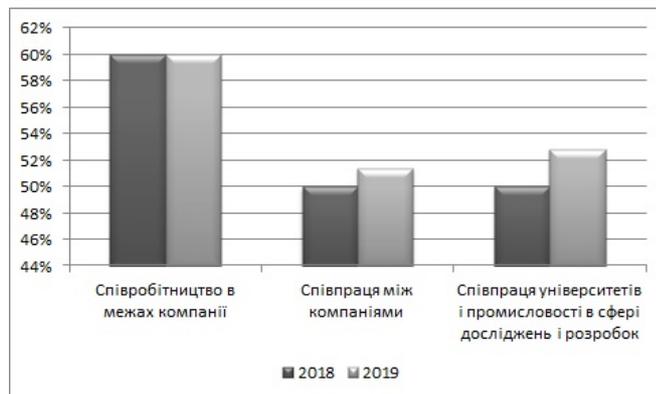

Рис 6. Динаміка розвитку в Україні за окремим складовими субіндексу «Багатостороннє співробітництво» глобального індексу конкурентоспроможності за період 2018-2019 рр. (якісний аналіз)
[розроблено автором за [25]]

Становлення взаємовигідного інноваційного партнерства в Україні дозволить покращити інноваційний клімат завдяки використанню основних інструментів стимулювання взаємодії суб'єктів в інноваційній сфері, серед яких виділимо наступні: 1) *забезпечення балансу інтересів* суб'єктів НІС на взаємовигідній основі; 2) *комплексне фінансування* проведення прикладних НДДКР з залученням коштів державних і підприємницьких структур; 3) *вдосконалення форм підтримки* інноваційної діяльності, в тому числі за рахунок розвитку сучасних фінансових інструментів для залучення позабюджетних інвестицій; 4) *розвиток ролі малого підприємництва* в інноваційній сфері, створення і розвиток спеціальних бірж інтелектуальної власності і науково-технічних послуг, в тому числі на базі приватного сектора, активну участь малих інноваційних структур ДПП в реалізації механізмів управління розвитком інноваційної діяльності.

Використання потенціалу різних форм і моделей інноваційного партнерства дозволить підвищити ефективність їх функціонування і залучення додаткових інвестицій в особливі економічні зони, інвестиційні та венчурні фонди з державною участю, в розвиток інноваційної інфраструктури в складі бізнес-інкубаторів, промислових парків, центрів трансферу технологій та інших структурних утворень.

За проведеним дослідженням з аналізу інноваційного партнерства в країнах світу можемо запропонувати наступні практичні моделі партнерства: 1) «Аскетичне партнерство» – партнерство як проект, який перевіряється спеціально створеними в організації структурами, що перевіряють що партнерство дійсно життєздатність партнерства; 2) «Досліджуй і розвивайся» передбачає тестування потенційних партнерів, перед початком співпраці, для того щоб знайти ту ідею, яка дозволить спільно використовувати отримане в

результаті взаємодії рішення; 3) «Коштовний гаманець», коли великим інноваційним центрами виявляються потенційні партнери, і найбільш перспективним з них пропонується співпраця з запрошенням до своїх інкубаторів, наданням доступу до напрацювань, даних і навіть засобів для проведення швидких експериментів без будь-якої економічної зацікавленості, не вимагаючи пайової участі або розподілу доходу, дозволяє спробувати багато нетрадиційних варіантів співпраці; 5) «Прогресивне розкриття» передбачає виявлення партнерів, які зацікавлені в інноваційній діяльності і готові експериментувати з рішеннями в будь-якій з основних сфер інтересів організації, регіону, країни.

Сьогодні можна говорити лише про початок в Україні практики трансформації і впровадження різних форм і моделей інноваційного партнерства для досягнення стійкого економічного зростання. Інноваційне партнерство апріорі не може мати універсального набору процедур для досягнення бажаного результату, він передбачає тактику перманентних взаємних трансформацій, щоб встановити компроміс між партнерами. У своїй роботі М. Хансен зазначив: «неефективну взаємодію можна назвати хворобою, що вражає навіть кращі компанії» [4, 17].

Виходячи з проведеного дослідження вважаємо, що для долучення до інноваційного партнерства шляхом узгодження інноваційних інтересів пропонується врахування методологічних *принципів*, серед яких виділимо основні: *науковості*, тобто застосування останніх досягнень методології дослідження, що відповідає складній, динамічній мережевій структурі системи інтересів; *компромисності*, оскільки при узгодженні інтересів суб'єктів ІД рішення, що повністю влаштовує всіх, майже ніколи не може бути знайдено, тому необхідністю є досягнення певного рівноважного стану, що веде до співпраці; *структурності*, тобто структурування інтересів суб'єктів ІД за сферами і функціями, що дозволяє визначити необхідні методи, та певна ієрархія за ступенем важливості і рівнем неузгодженості як підстава коригувати черговість процедур узгодження; принцип *єдності* економічних і соціальних цілей, що передбачає врахування множини критеріїв, таких як мінімізація витрат, розвиток ІД, економічний розвиток громад, територій, національної економіки; *ефективності*, тобто аналіз і узгодження інтересів суб'єктів ІД мають бути економічно виправданими.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз міжнародного досвіду узгодження інтересів суб'єктів НІС дозволяє його враховувати і використовувати в формуванні НІС України завдяки адаптації наявних та розробці нових, найбільш перспективних форм узгодження інтересів суб'єктів НІС. На основі проведеного дослідження можемо виділити наступні

рекомендації для подальшої ефективної трансформації інноваційного партнерства в Україні: вдосконалення законодавчого регулювання інноваційного партнерства, регламентація інноваційного партнерства і всіх його форм; вдосконалення законодавчого регулювання порядку розподілу прав на інтелектуальну власність між суб'єктами інноваційного партнерства; розробка державної програми розвитку інноваційного партнерства із забезпеченням засад системи заохочення учасників і пільг для залучення інвестицій та створення нових робочих місць; створення установ підтримки розвитку інноваційного партнерства на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях; розширення спектру форм співпраці між суб'єктами інноваційного партнерства; формування напрямків розвитку економіки, зважаючи на можливості суб'єктів інноваційного партнерства та потреби економічної, екологічної та фінансової безпеки країни.

Сучасна парадигма координації відносин в інноваційній сфері демонструє необхідність відмови від традицій управлінського раціоналізму і переходу до координації узгодженості інтересів її учасників. Актуалізується необхідність концентрації уваги до виявлення сфер взаємодії і концентрації економічних інтересів, усунення протиріч між ними для забезпечення позитивної інноваційної динаміки у напрямку укріплення як окремого суб'єкта інноваційної діяльності, так і національного продуктивного потенціалу.

Заходи інноваційної політики мають проводитись виходячи із специфікованих стратегічних пріоритетів, визначення яких залежить від зон «скупчення» інтересів суб'єктів інноваційної діяльності, конфліктів не тільки між ними, а й загальнонаціональними інтересами (наприклад, збільшення темпів економічного розвитку, долі ринку, доходів і прибутків у в поточному періоді чи в перспективі тощо).

Список використаної літератури

1. Etzkowitz H. Maybe they can? University technology transfer offices as regional growth engines / H. Etzkowitz, D. Göktepe-Hultén [E-resource]. – Available at: https://www.researchgate.net/profile/Devrim_Goektepe-Hulten/publication/303897083_De-reifying_technology_transfer_metrics_to_address_the_stages_and_phases_of_TTO_development/links/5afcbaceaca272b5d87069c5/De-reifying-technology-transfer-metrics-to-address-the-stages-and-phases-of-TTO-development.pdf
2. Link A.N. Public/private partnerships: innovation strategies and policy alternatives / A.N. Link. – New York : Springer Science + Business Media, 2006. – 160 p.

3. Lindqvist G. Swedish cluster maps a statistical inventory of clusters in Sweden in 2002 / G. Lindqvist, A. Malmberg, Sölvell O. [E-resource]. – Available at: https://www.hhs.se/contentassets/f51b706e1d644e9fa6c4d232abd09e63/swedish_cluster_maps__eng_1.pdf
4. Хансен М. Коллаборация. Как перейти от соперничества сотрудничеству / М. Хансен ; пер. с англ. Ю. Гиматовой. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 253 с.
5. Hamel G. The Why, What, and How of Management Innovation / G. Hamel [E-resource]. – Available at: <https://hbr.org/2006/02/the-why-what-and-how-of-management-innovation>
6. Hippiel E.A. Democratizing Innovation / E.A. Hippiel [E-resource]. – Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=712763
7. Chesbrough H. Business Model Innovation: Opportunities and Barriers / H. Chesbrough [E-resource]. – Available at: <http://www.businessmodelcommunity.com/fs/Root/8oex8-Chesbrough.pdf>
<https://www.cbsnews.com/news/berkeley-haas-henry-chesbrough-on-open-innovation/>
8. Амоша О.І. Активація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення / О.І. Амоша, В.П. Антонов, А.І. Землянкін та ін. // ІЕП НАН України. – 2007. – 328 с.
9. Білоцерківець В.В. Нова економіка: зміст та еволюція: Монографія / В.В. Білоцерківець. – Дніпропетровськ: Січ, 2013. – 366 с.
10. Завгородня О.О. Інноваційна динаміка національної економіки: монографія / О.О. Завгородня. – Дніпропетровськ : Пороги, 2014. – 408 с.
11. Мунтіян В. Глобалізація: витоки та перспективи / В. Мунтіян // Світ фінансів. – Вип. 2. – 2012. – С. 28-35.
12. Сімсон О.Е. Правова модель державно-приватного партнерства як інструмент гармонізації публічних і приватних інтересів в інноваційній стратегії України / О.Е. Сімсон [E-resource]. – Available at: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Simson_2015.pdf
13. Соловйов В. П. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики: Монографія / В.П. Соловйов, Г.І. Кореняко, В.М. Головатюк. – К. : Фенікс, 2008. – 224 с.
14. Федулова Л.І. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування / Л.І. Федулова, О.С. Марченко // Економічна теорія та право. – № 2. – 2015. – № 2. – С. 21–33.
15. Шевченко Л.С. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / кол. авт.: Г.П. Клімова, С.М. Іванов,

Л.С. Шевченко та ін. ; за ред. Ю.Є. Атаманової, Г.П. Клімової. – Х. : Право, 2015. – 452 с.

16. Шулюк Б.С. Концептуальні засади фінансового механізму державно-приватного партнерства / Б.С. Шулюк // ВІСНИК ЖДТУ.– № 4 (86) – 2018. – С. 28-35.

17. Innovation Trends Report 2019 [E-resource]. – Available at: <https://alchemistaccelerator.com/wp-content/uploads/InnovationTrendsReport2019.pdf>

18. Неклесса А.И. Глобализация, геэкономика и сетевая культура / А.И. Неклесса // Философия хозяйства. – № 4. – 2002. – С. 57-78.

19. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О.И. Уильямсон // Научн. ред. и вступительная статья В.С. Катькало; пер. с англ. Ю.Е. Благова, В.С. Катькало, Д.С. Славнова, Ю.В. Федотова, Н.Н. Цытович. – СПб. : Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.

20. Чекмарев В.В. Экономическое пространство и его сотово-сетевая организация / В.В. Чекмарев. – Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2002. – 120 с.

21. Національна інноваційна система України: проблеми і принципи побудови: монографія / І.П. Макаренко [и др.] ; наук. ред. І.П. Макаренко ; Інститут проблем національної безпеки Ради національної безпеки і оборони України, Інститут еволюційної економіки. – К., 2007. – 520 с.

22. Моргунов Е.В. Национальная (Государственная) инновационная система: сущность и содержание / Моргунов Е.В // Собственность и рынок. – № 7. – 2004. – С. 10-21.

23. Січкаренко К.О. Мережевий принцип організації інноваційної інфраструктури / К.О. Січкаренко // Економіст. – №1. – 2012. – С. 20-23.

24. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.06.2019 р. № 526-р. [E-resource]. – Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>

25. Global Competitiveness Report [E-resource]. – Available at: <http://www3.weforum.org/docs>

26. The Global Innovation Index [E-resource]. – Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/Home>

27. Білоцерківець В.В. Засади управління конкурентоспроможністю національних економік або чи є альтернативи інноваційному шляху розвитку в глобальній гонитві за лідерством? Частина II. / В.В. Білоцерківець,

О.О. Завгородня, А.О. Єфименко, О.А. Михайленко // Проблеми економіки та політичної економії. – 2019. – №1. – С. 8-23.

28. Колот А.М. Концепт гідної праці як теоретико-прикладна платформа розвитку соціально-трудої сфери / А.М. Колот, О.О. Герасименко // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – №2. – С. 7-55.

References

1. Etzkowitz, H. and Göktepe-Hultén, D. *Maybe they can? University technology transfer offices as regional growth engines*. [online] Available at: https://www.researchgate.net/profile/Devrim_Goektepe-Hulten/publication/303897083_De-reifying_technology_transfer_metrics_to_address_the_stages_and_phases_of_TTO_development/links/5afcbaceaca272b5d87069c5/De-reifying-technology-transfer-metrics-to-address-the-stages-and-phases-of-TTO-development.pdf

2. Link, A. (2006). *Public/private partnerships: innovation strategies and policy alternatives*. New York : Springer Science + Business Media.

3. Lindqvist, G., Malmberg, A. and Sölvell, O. *Swedish cluster maps a statistical inventory of clusters in Sweden in 2002*. [online] Available at: https://www.hhs.se/contentassets/f51b706e1d644e9fa6c4d232abd09e63/swedish_cluster_maps__eng_1.pdf

4. Khansen, M. (2017). *Kollaboratsiya. Kak pereity ot sopernychestva sotrudnychestvu* [Collaboration. How to move from rivalry to cooperation]. Moscow: Mann, Yvanov y Ferber.

5. Hamel, G. *The Why, What, and How of Management Innovation* [online] Available at: <https://hbr.org/2006/02/the-why-what-and-how-of-management-innovation>

6. Hippel, E. (2005). *Democratizing Innovation* [online] Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=712763

7. Chesbrough, H. *Business Model Innovation: Opportunities and Barriers* [E-resource]. Available at: <http://www.businessmodelcommunity.com/fs/Root/8oex8-Chesbrough.pdf>
<https://www.cbsnews.com/news/berkeley-haas-henry-chesbrough-on-open-innovation/>

8. Amosha, O.I., Antonov, V.P., Zemliankina, A.I., etc. (2007). *Aktyvatsiia innovatsiinoi diialnosti: orhanizatsiino-pravove ta sotsialno-ekonomichne zabezpechennia* [Activation of innovative activity: organizational and legal and socio-economic support]. Donetsk: NAN Ukrayiny, DU “In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrayiny”.

9. Bilotserkivets, V. (2013). *Nova ekonomika: zmist ta evoliutsiia* [The New Economy: Content and Evolution]. Dnipropetrovsk: Sich.

10. Zavorodnia, O. (2014). *Innovatsiyna dynamika natsional'noyi ekonomiky* [Innovative dynamics of the national economy]. Dnipropetrovsk: Porohy.
11. Muntian, V. (2012). *Hlobalizatsiia: vytoky ta perspektyvy* [Globalization: Origins and Prospects]. *Svit finansiv*, 2, pp. 28-35.
12. Simson, O. (2015). *Pravova model derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak instrument harmonizatsii publichnykh i pryvatnykh interesiv v innovatsiinii stratehii Ukrainy* [The Legal model of public-private partnership as a tool of harmonization of public and private interests in the innovation strategy of Ukraine] [online] Available at: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Simson_2015.pdf
13. Soloviov, V., Koreniako, H. and Holovatiuk, V. (2008). *Innovatsiinyi rozvytok rehioniv: pytannia teorii ta praktyky* [Innovative development of regions: issues of theory and practice]. Kyiv: Feniks.
14. Fedulova, L. and Marchenko O. (2015). *Innovatsiini ekosystemy: sutnist ta metodolohichni zasady formuvannia* [Innovative ecosystems: essence and methodological principles of formation]. *Ekonomichna teoriia ta pravo*, 2, pp. 21–33.
15. Shevchenko L., Klimova, H., Ivanov, S. at al. (2015) *Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini* [Conceptual bases of formation of innovative society in Ukraine]. Kharkiv: Pravo.
16. Shuliuk, B. (2018). *Kontseptualni zasady finansovoho mekhanizmu derzhavno-pryvatnoho partnerstva* [Conceptual foundations of the financial mechanism of public-private partnership]. *Visnyk ZhDTU*, 4 (86), pp. 28-35.
17. Innovation Trends Report 2019 [online] Available at: <https://alchemistaccelerator.com/wp-content/uploads/InnovationTrendsReport2019.pdf>
18. Neklessa, A. (2002). *Hlobalyzatsiia, heoekonomika i setevaia kultura* [Globalization, geoeconomics and network culture]. *Filosofiia khoziaistva*, 4, pp. 57-78.
19. Uiliamsan, O. (1996) *Ekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki, «otnoshencheskaia» kontraktatsiia* [Economic institutes of capitalism: Firms, markets, “attitudinal” contracting]. SPb.: Lenizdat; CEV Press.
20. Chekmarev, V. (2002). *Ekonomicheskoe prostranstvo i eho sotovo-setevaia orhanyzatsiia* [Economic space and its cellular network organization]. Kostroma: KHU.
21. Makarenko, I. at al. (2007). *Natsionalna innovatsiina systema Ukrainy: problemy i pryntsyipy pobudovy* [National innovation system of Ukraine: problems and principles of construction]. Kyiv: *Instytut problem natsionalnoi bezpeky Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy, Instytut evoliutsiinoi ekonomiky*
22. Morhunov, E. (2004). *Natsyonalnaia (Hosudarstvennaia) ynnovatsyonnaia systema: sushchnost y sodержanye* [The National (State) Innovation System: Essence and Content]. *Sobstvennost` i rynek*, 7, pp. 10-21.

23. Sichkarenko, K. (2012). *Merezhevyi pryntsyp orhanizatsii innovatsiinoi infrastruktury* [Network Principle of Organizing an Innovative Infrastructure]. *Ekonomist*, 1, pp. 20-23.

24. *Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku. Skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.06.2019 r. № 526-r.*(2019) [Strategy for development of the sphere of innovative activity for the period till 2030. Approved by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 10.06.2019 № 526-p.] [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>

25. Global Competitiveness Report [online] Available at: <http://www3.weforum.org/docs>

26. The Global Innovation Index [online] Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/Home>

27. Bilotserkivets, V., Zavhorodnia, O., Yefymenko, A. and Mykhailenko, O. (2019). *Zasady upravlinnia konkurentospromozhnistiu natsionalnykh ekonomik abo chy ye alternatyvy innovatsiinomu shliakhu rozvytku v hlobalnii honytvi za liderstvom? Chastyna II.* [Principles of managing the competitiveness of national economies or are there alternatives to the innovative development path in the global pursuit of leadership?]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, 1, pp. 8-23.

28. Kolot, A. and Herasymenko, O. (2017). *Kontsept hidnoyi pratsi yak teoretyko-prykladna platforma rozvytku sotsialno-trudovoyi sfery* [The concept of decent work as a theoretical and applied platform for the development of the social and labor sphere]. *Problemy ekonomiky ta politychnoyi ekonomiyi*, 2, pp. 7-55.

Alsufieva O., Senior Lecturer, National Metallurgical Academy of Ukraine

Transformation of innovative partnership in Ukraine in the context of modern world trends of innovative development

The paper developed an idea of separate theoretical provisions to expand the understanding of the economic nature of harmonization the economic interests of the innovative activity subjects as the main condition for the development of innovative partnerships. It is determined that the harmonisation of the interests of the subjects of innovative partnership occurs as a result of their activity in the direction of reaching agreement on the degree of satisfaction and limitation of their interests, the criteria for highlighting the priority ones among them, the procedure for resolving contradictions between them, and according to the results of this activity, achieving a certain degree of their harmonization in the form of cooperation or compromise collaboration, which is the most common, productive, and effective than the coercion. The attention is focused on the macro trends of modern world changes which require the transformation of the innovative partnership system in the direction from the “linear model” of interactions of the subjects of innovative activity to the “cooperative” by developing the network structures with the measurement of the “multiple spiral”. The empirical evidences of increased attention in studies on the state of development of cooperation of subjects of innovative activity, the inclusion to the international indices, such as the Global Innovation Index, the Global Competitiveness Index, the sub-indices characterizing multilateral cooperation, are given. The main models of the development of innovative partnerships such as: public-private, engineering, non-profit, intrapartnership, at the international level, - are clarified.

The methodological principles of harmonization the interests of participants in innovative partnerships, individual tools to stimulate their interactions and practical models for implementing innovative partnerships such as “ascetic partnership” “research and develop”, “precious wallet”, “progressive disclosure” are defined. Recommendations to ensure the conditions for the transformation of the system of innovative partnerships in Ukraine in terms of improving the legislative regulation of innovative partnerships and the regulation of its forms, government incentives to expand the range of forms of innovative partnerships, to developing an appropriate state program and creating a network of institutions to support its development, are developed and presented.

Key words: competition, innovative partnership, harmonization of economic interests, competitive advantages, globalization, national innovation system, model of innovative partnership, macro trends.

Алсуфьева Е.А., старший преподаватель, Национальная металлургическая академия Украины

Трансформация инновационного партнёрства в Украине в контексте современных мировых тенденций инновационного развития

В статье развито представление отдельных теоретических положений по расширению понимания экономической сущности согласования экономических интересов субъектов инновационной деятельности как главного условия развития инновационного партнерства. Определено, что согласование интересов субъектов инновационного партнерства происходит в результате их деятельность в направлении достижения согласия относительно степени удовлетворения и ограничения их интересов, критериев выделения среди них приоритетных, процедура разрешения между ними противоречий, а по результатам этой деятельности достижения определенной степени их согласованности в форме сотрудничества или компромиссного сотрудничества, которое является наиболее распространенным, продуктивным и эффективным чем принуждение. Акцентировано внимание на макротрендах современных мировых изменений, требующих трансформации системы инновационного партнерства в направлении от «линейной модели» взаимодействий субъектов инновационной деятельности к «кооперативной» путем развития сетевых структур с измерением «множественной спирали». Приведены эмпирические доказательства повышенного внимания в исследованиях о состоянии развития сотрудничества субъектов инновационной деятельности, включение в международные индексы, такие как глобальный индекс инноваций, глобальный индекс конкурентоспособности, субиндексов, характеризующих многостороннее сотрудничество. Выяснены основные модели развития инновационного партнерства: государственно-частные, инжиниринговые, некоммерческие, интрапартнерства, на международном уровне. Определены методологические принципы согласования интересов участников инновационного партнерства, отдельные инструменты стимулирования их взаимодействий и практические модели реализации инновационного партнерства такие как «аскетическое партнерство» «исследуй и развивайся» «драгоценный кошелек», «прогрессивное раскрытие». Разработаны и представлены рекомендации для обеспечения условий трансформации системы инновационного партнерства в Украине в части совершенствования законодательного регулирования инновационного партнерства и регламентации его форм, государственного стимулирования расширения спектра форм инновационного партнерства, разработки соответствующей государственной программы и создание сети учреждений по поддержке его развития.

Ключевые слова: конкуренция, инновационное партнерство, согласование экономических интересов, конкурентные преимущества, глобализация, национальная инновационная система, модель инновационного партнерства, макротренды.

Рекомендована до публікації 11.11.2019 р.

Надійшла до редакції 12.10.2019 р.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 338.48-6:502.175 (292.451)

Т. Є. Фомічева,
*аспірант кафедри екологічної економіки,
Національний лісотехнічний університет України*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Звернено увагу на розвиток екологічного туризму, як одного з перспективних видів туризму, що покликаний запобігти негативній дії людини на природу та реалізації концепції сталого розвитку. Наведено основні характеристики екологічного туризму, які відрізняють його від інших видів туризму. Акцентовано увагу на визначення поняття «екологічний туризм». Розглянуто основні причини виникнення проблем поводження з відходами в Українських Карпатах. Проаналізовані основні взаємозв'язки між окремими умовами та виявлені проблем поводження з відходами, які гальмують ефективне функціонування та розвиток екологічного туризму в Українських Карпатах. Розглянуто основні наслідки впливу незаконного поводження з відходами на розвиток екологічного туризму Українських Карпат. Зазначено, що ефективному розвитку екологічного туризму сприяє, насамперед, ефективне стратегічне управління на всіх рівнях. Обґрунтовано основні проекти для покращення розвитку екологічного туризму та зменшенню впливу відходів у Карпатах.

Ключові слова: тверді побутові відходи, поводження з відходами, екологічний туризм, Українські Карпати, забруднення відходами.

Постановка проблеми. Забруднення відходами становить серйозну загрозу для довкілля, яка з кожним роком все більше зростає. Це створює перешкоди для розвитку туризму, в тому числі і екологічного. Українські Карпати є чи не найбільшим регіоном, де здійснюється екологічний туризм і доходи від якого можуть бути в десятки разів більшими. Відсутність ефективного регулювання впливу незаконного поводження з відходами створює значні проблеми для розвитку екологічного туризму Карпатського регіону. Саме тому вивчення поняття сучасних проблем незаконного поводження з відходами та їх вплив на розвиток екологічного туризму в Українських Карпатах є актуальними завданнями для поглиблення наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми незаконного поводження з відходами та їх вплив на розвиток екологічного туризму в Українських Карпатах дослідженні дуже мало, але деякі окремі аспекти відображені у працях І.С. Семененко, О.В. Супруненко, Ю.В. Зінько, Ю.І. Мурава, Я.С. Коробейникова та ін.

В опублікованих наукових працях, присвячених сучасним проблемам незаконного поводження з відходами в Українських Карпатах недостатньо уваги приділено вивченню питань щодо основних наслідків впливу на розвиток екологічного туризму.

Формулювання цілей статті. Мета наукового дослідження полягає у вивченні сучасних проблем незаконного поводження з відходами та їх вплив на розвиток екологічного туризму в Українських Карпатах.

Виклад основного матеріалу. Українські Карпати – унікальний і величний регіон України з неповторним поєднанням краси гір і лісів. Вони входять до частини гірської системи східних Карпат. Їх довжина становить 280 км, ширина понад 100 км. Гори займають територію Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Територія цих регіонів розмежована глибокими долинами, річками та озерами розташованими на сотні метрів над рівнем моря. У Закарпатті знаходиться 457 об'єктів природно-заповідного фонду на площі 151 тис га (наприклад, Карпатський біосферний заповідник, Ужанський національний природний парк, Національний природний парк «Синевир», Регіональний ландшафтний парк «Зачарований край» та ін.), що створює значні можливості для розвитку туристичної сфери [6].

Об'єкти природно-заповідного фонду а також інші об'єкти, які не входять до їх складу, але мають не менш важливу природну цінність є потенційним підґрунтям для розвитку екологічного туризму. Відомо, що серед основних видів туризму, який сьогодні активно розвивається в Українських Карпатах є екологічний. Це пояснюється тим, що екологічний туризм покликаний запобігти негативній дії людини на природу та мотивувати туристів і туроператорів до охорони навколишнього природного середовища та реалізації концепції сталого розвитку. До основних характеристик екологічного туризму, які відрізняють його від інших видів туризму належать такі [13]:

1. Забезпечує подорож до природного пункту призначення. Зазвичай екологічний туризм здійснюється на природних територіях, а також на територіях, що перебувають під охороною.

2. Мінімальний вплив на довкілля. Екологічний туризм прагне мінімізувати негативні наслідки від туристичної діяльності та іншої інфраструктури, використовуючи або перероблений чи достатньо доступний

місцевий будівельний матеріал, відновлювані джерела енергії, утилізацію та безпечне видалення відходів, а також екологічне архітектурне проектування.

3. Створює екологічну свідомість. Задовго до початку туру туроператори повинні надати мандрівникам матеріали про країну, навколишнє середовище та місцеве населення, а також кодекс поведінки як для мандрівника, так і для самого виду туризму. Проекти екологічного туризму також повинні сприяти вихованню членів оточуючих громад, школярів та широкої громадськості в приймаючій країні.

4. Надає прямі фінансові вигоди для збереження довкілля. Екологічний туризм допомагає залучати кошти для охорони навколишнього середовища, наукових досліджень та освіти за допомогою різних механізмів.

5. Поважає місцеву культуру. Екологічний туризм є не тільки «зеленішим», але і менш культурно експлуатаційним, ніж звичайний туризм.

7. Підтримує права людини і демократичні рухи. Всесвітня туристична організація, що фінансується Організацією Об'єднаних Націй, проголошує, що туризм сприяє «міжнародному розумінню, миру, процвітанню та загальній повазі до прав людини та основних свобод для всіх».

Враховуючи зростання вагомості екологічного туризму серед інших видів туризму, а також його дбайливе ставлення до природи та сучасний стан розвитку туристичної індустрії, то вважаємо, що екологічний туризм – це вид туризму (подорожі на природу), який базується на еколого-економічній компетентності туриста, основною метою якого є раціональне використання природних ресурсів та збереження навколишнього природного середовища, відповідно до концепції сталого розвитку [3].

Крім цього, важливим питанням є те, що екологічний туризм повинен включати цілеспрямовані кроки для мінімізації впливу на довкілля через вибір діяльності, обладнання, місце розташування та терміни, розмір групи, освіту та навчання а також ефективне управління. Вплив від екологічного туризму на довкілля є незначним. До них належать: витоштування, дроблення або очищення рослинності; модифікація ґрунту; введення бур'янів і патогенів; забруднення повітря від вихлопних газів генератора, шум від машин, транспортних засобів; порушення дикої природи через все вищезазначене та ін. В даний час існує багато досліджень про такі впливи, як витоштування, що можна оцінити експериментально. Проте дуже мало відомо про такі впливи, як порушення шуму, патогени ґрунту та води, а також втручання в динаміку і генетику популяції рослин і тварин, які, ймовірно, мають набагато більшу екологічну значимість.

Іншого характеру набуває вплив забруднення твердими побутовими відходами на розвиток екологічного туризму. Тут розглядається два аспекти:

внутрішній і зовнішній. До внутрішнього аспекту забруднення відходами можна віднести відходи, що утворюються під час здійснення екологічного туризму. Таку проблему поводження з відходами можна усунути, оскільки планування місць передбачених для екологічного туризму, повинно включати наявність збору відходів, розташування сміттєвих баків, а також інших правил, які мають бути зазначенні для ознайомлення кожному туристу.

Більш гостру та небезпечну проблему становить зовнішній вплив забруднення відходами на розвиток екологічного туризму. Як правило, в Україні екологічний туризм найбільше здійснюється в Карпатах. Але сьогодні дуже гостро стоїть проблема поводження з відходами саме в цьому регіоні. Відповідно до Закону України «Про відходи» поводження з відходами – дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення [4]. Найчастіше жителі Українських Карпат не повністю дотримуються Закону України «Про відходи», що призводить до несанкціонованих сміттєзвалищ, забрудненню річок, водойм, забрудненню повітря, а також неестетичному вигляді узбіч лісів та ін.

В деяких випадках забруднення річок твердими побутовими відходами має транскордонну проблему. Оскільки прикордонні території накопичують відходи на узбережжі річок і під час повені ці всі відходи змиваються і плывуть в сусідню державу. Також через стихійні сміттєзвалища біля карпатських річок у воду потрапляють інфільтрати й отруйні речовини. Наприклад, у карпатському селі Криворівня (Верховинський район Івано-Франківської області) місцеві жителі влаштували несанкціоноване сміттєзвалище. Воно розташоване за кілька метрів від гірської річки Бережниця, яка, в свою чергу, впадає в Чорний Черемош. Туди незаконно возять побутові відходи з усього району. При цьому у воді зафіксовані інфільтрати [12].

Несанкціоновані сміттєзвалища біля річок суттєво впливають на розвиток екологічного туризму в Українських Карпатах, оскільки безпосередньо мають пряму дію і створюють негативну рекламу.

До основних причин виникнення проблеми поводження з відходами в Українських Карпатах належать:

1. Відсутність екологічної поінформованості місцевого населення.
2. Мала кількість місць для твердих побутових відходів.
3. Збільшення обсягу використання полімерних відходів та пластикових пляшок.
4. Переповненість старих сміттєзвалищ

5. Недобросовісне оплачування послуг звернення побутових відходів місцевими жителями.

6. Відсутність ефективного стратегічного управління на локальному (сільських радах), регіональному та державному рівнях.

Переважає більшість жителів гірських регіонів Українських Карпат становлять сільські жителі, які не мають належної екологічної поінформованості щодо шкідливого впливу відходів на довкілля та здоров'я людини, або не оплачують «звернення» побутових відходів (з 1 травня вступили в силу нові Правила надання послуг з поводження з побутовими відходами, затверджені постановою Кабміну №318 від 27 березня 2019 року. А саме: якщо раніше послуга називалася «вивезення побутових відходів», то тепер у всіх офіційних документах назву замінено на «звернення з побутовими відходами») [12].

На території області Українських Карпат існує дуже мало (близько 200) місць для твердих побутових відходів, із них більшість перевантажені, в деяких сміттєзвалищах минув термін їх експлуатації, а інша частина не відповідає нормам екологічної безпеки. Рекультивациі потребують понад 100 місць для відходів. Також не всюди є централізоване збирання твердих побутових відходів. Приблизно п'ята частина населення викидає свої відходи просто на стихійні звалища.

При цьому гостро стоїть проблема переповнення сміттєзвалищ. Наприклад, сміттєзвалище міста Тячів, яке знаходиться в безпосередній близькості до річки Тиса. Його рекультивация не відбувається, тоді як потік відходів не припиняється. Водночас у Тячівському районі діє ще два полігони, які вичерпали свій ресурс та не припинили діяльності, – у смт. Буштино та селі Терново. Ще гострішою залишається ситуація в місті Рахів та Рахівському районі, рельєф якого не дає змоги розширювати площі міського сміттєзвалища, переповненого в багато разів. Зважаючи на потік туристів та збільшення обсягів побутових відходів, ситуація в районі стає критичною. Не краща ситуація й у інших гірських та передгірських районах: Воловецькому, Міжгірському, Іршавському та ін [11].

Відсутність ефективного стратегічного управління на локальному (сільських радах), регіональному та державному рівнях є найбільш вагомою проблемою виникнення впливу незаконного поводження з відходами на розвиток екологічного туризму в Українських Карпатах. Відомо, що саме закони та нормативно-правові акти є основою, на яких повинна базуватися система управління відходами. Якщо на державному рівні зроблено певні кроки в розробці загальних підходів і механізмів регулювання поводження з відходами, то на регіональному, місцевому та об'єктному рівнях великих

зрушень у цьому напрямі значно менше. Однак саме на цих рівнях слід впроваджувати економічні, соціальні, екологічні та науково обґрунтовані механізми ефективного природокористування та охорони природних ресурсів, відпрацьовувати принципи і механізми взаємодії різних органів влади, суб'єктів підприємницької діяльності, населення, громадських організацій. У статті 20 Закону України «Про відходи» зазначено:

- організація розроблення та здійснення регіональних і місцевих програм поводження з відходами, а також забезпечення реалізації загальнодержавних програм;
- здійснення контролю за використанням відходів з урахуванням їх ресурсної цінності та вимог безпеки для здоров'я людей і навколишнього природного середовища;
- розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів [4].

Всі ці пункти входять до повноважень місцевих державних адміністрацій у сфері поводження з відходами, виконання яких здійснюється частково (до 20 %) або не здійснюється взагалі.

Слід звернути увагу, що розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2019 р. № 232-р було схвалено Концепцію розвитку гірських територій українських Карпат, в якій зазначено основні причини виникнення проблем розвитку гірських територій, а також причинами погіршення їх соціально-економічного та екологічного стану, серед яких:

- низький рівень використання рекреаційного, туристичного та людського потенціалу для економічного розвитку регіону;
- низький рівень внутрішніх та зовнішніх інвестицій в розвиток гірських територій;
- недостатність та неефективне здійснення природоохоронних заходів та ін [10].

Виходячи з наведеного, розвиток екологічного туризму (як одного із видів туризму) неможливий без належних умов довкілля та ефективного здійснення природоохоронних заходів, оскільки об'єктом екологічного туризму і є природа.

Крім цього, в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України (від 3 січня 2013 р. № 22-р) схвалено концепцію Загальнодержавної програми поводження з відходами на 2013-2020 роки, яка передбачає здійснення заходів щодо зменшення обсягів утворення відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізація, видалення, знешкодження та захоронення з метою запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини, а також впровадження новітніх технологій (Орієнтовний

обсяг фінансування Програми становить 4655,9 млн. гривень [9]). Дана програма діє по всій території України, в т.ч. у Карпатах. Наскільки ефективним є її виконання важко оцінити, оскільки результат є інший: збільшується обсяг утворення відходів, зростає кількість сміттєзвалищ, виробники не несуть відповідальність за своє упакування, збільшується негативний вплив на навколишнє природне середовище і здоров'я людини, що перешкоджає розвитку екологічного туризму в Українських Карпатах.

До основних наслідків впливу незаконного поводження з відходами на розвиток екологічного туризму Українських Карпат належать:

- зменшення прямих фінансових вигод для збереження довкілля;
- зменшення надходжень від екологічного туризму (внаслідок зменшення кількості туристів даного регіону);
- погіршення соціально-економічного стану населення та природоохоронних територій;
- зменшення площ, які можуть бути використані для розвитку екологічного туризму;
- забруднення та неестетичний вигляд, узбіч, лісів, річок та ін.

Такі чинники негативно впливають та перешкоджають розвитку екологічного туризму в Українських Карпатах. За підрахунками експертів надходження від екологічного туризму можуть бути в десятки разів більшими. Наприклад, за підсумками 2018 року сукупні надходження по Україні туристичного збору та податкових платежів з туристичної галузі зросли на 20,7% – до 4,2 мільярда гривень, надходження туристичного збору зросли на 29,2% і склали 90,7 мільйона гривень. Держприкордонслужба зафіксувала у 2018 році зростання кількості туристів з неприкордонних країн, зокрема Європи: Іспанії – на 68%, Великобританії – 47,3%, Литви – 23,4%, Італії – 15,4%, Німеччини – 13,3%, Франції – 9,2%, а також Індії – на 57,4 %, Китаю – на 38,8%, Японії – на 38,3%, Ізраїлю – на 21,7% та США – на 19%. До найбільш популярних для відвідування іноземцями областей входить Закарпатська область (розташована в Карпатському регіоні), що свідчить про зростання попиту на туризм (в тому числі і екологічний) [1]. Тому усунення проблем, які виникають на шляху розвитку екологічного туризму є першочерговим завданням у цій сфері.

Вважаємо, що ситуація поводження з відходами в Карпатах є досить непростою, а в деяких випадках критичною, але прагнення змінити ставлення суспільства до відходів «як до непотребу» на ставлення до відходів «як до вартісної вторинної сировини», якій не місце на стихійних звалищах, в лісах та вздовж берегів річок, намагаються громадські об'єднання, втілюючи свої задуми в різноманітні проекти. Одними із таких проектів є «Збереження та

стале використання природних ресурсів Українських Карпат» (в рамках цього проекту діє мініпроект «Політика чистоти» Яремче) та «Верховина сортує сміття» [2]. Завданням таких проектів, покращити стан навколишнього середовища, запобігти шкідливому впливу побутових відходів на здоров'я населення та покращити туристичну привабливість українських Карпат. Таким чином, спільними зусиллями українці зможуть посприяти поліпшенню екологічної ситуації в Карпатах і в Україні в цілому.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Основним видом туризму, який сьогодні активно розвивається в Українських Карпатах є екологічний. Впливи від екологічного туризму на довкілля є незначними. Іншого характеру набуває вплив забруднення твердими побутовими відходами на розвиток екологічного туризму. Проблема поводження з відходами та їх вплив на розвиток екологічного туризму є суттєвими і призводять до різних негативних наслідків, таких як забруднення річок, водойм, зменшення кількості туристів та ін. Серед основних причин виникнення проблеми поводження з відходами в Українських Карпатах належать переповненість старих сміттєзвалищ та відсутність ефективного стратегічного управління на локальному (сільських радах), регіональному та державному рівнях.

Для належного розвитку екологічного туризму (як одного із видів туризму) в Українських Карпатах необхідно забезпечити належні умови довкілля та ефективно управління системою поводження з відходами на всіх рівнях (локальному (сільських радах), регіональному та державному). Відомо, що саме закони та нормативно-правові акти є основою, на яких повинна базуватися система управління відходами. Закони та нормативно-правові акти, а також концепції повинні відповідати стратегії сталого розвитку і якісній системі управління відходами на європейському рівні. Відповідно до цього забезпечуватиметься механізм регулювання поводження з відходами на всіх рівнях управління. Це сприятиме впровадженню економічних, соціальних, екологічних та науково обґрунтованих механізмів ефективного природокористування та охорони природних ресурсів.

Тому усунення проблем незаконного поводження з відходами, які впливають та гальмують розвиток екологічного туризму в Українських Карпатах є першочерговим завданням у цій сфері.

Список використаної літератури

1. Аналітика та статистика про туризм. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

2. Верховина сортує сміття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.visitverkhovyna.com/verkhovyna-sortuye-smitty/>
3. Дубовіч І.А. Сучасні теоретико-методичні та практичні проблеми розвитку екологічного туризму в Україні / І.А. Дубовіч, Т.Є. Фомічева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – Херсон: «Видавничий дім «Гельветика», 2019. – Випуск 33. – С. 162-165.
4. Закон України «Про відходи» (від 5.03.1998 № 187/98-ВР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Зінько Ю.В. Українські Карпати: екотуризм чи екотероризм? / П.А. Горішевський, Ю.В. Зінько // Наукові вісті Галицької Академії. – 2009. – Спец. вип. – С. 3–5.
6. Карпати-неймовірна краса України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vyshneve-rada.gov.ua/arhiv/3756-2014-06-27-05-27-02.html>.
7. Коробейникова Я.С. Екологічні проблеми територій туристичних дестинацій/ Я.С. Коробейникова // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування. Науково-технічний журнал. – 2013 - №1(7). – С. 91-94.
8. Мурава Ю.І. The analysis of the waste problem in tourist destinations on the example of Carpathian region in Ukraine / Ю.І. Мурава, Я.С. Коробейникова // Journal of Ecological Engineering. – 2016 - №2(17). – С. 43-51.
9. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми поводження з відходами на 2013-2020 роки (від 3 січня 2013 р. № 22-р) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-2013-%D1%80>
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення Концепції розвитку гірських територій українських Карпат (від 3 квітня 2019 р. № 232-р) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR190232?an=1>
11. Семененко І.С. Проблема побутових відходів у гірських районах Закарпаття та напрями її вирішення / І.С. Семененко, О.В. Супруненко, В.І. Семененко // Електронне наукове фахове видання «Економіка та суспільство».- Мукачево, 2018.- Випуск 14.- С.632-637
12. Сміттєзвалище в Карпатах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net.ua/ua/v396077>
13. Wood M.E. Ecotourism: Principles, Practices & Policies for Sustainability [E-resources]. – Available at: <http://www.academia.edu>.

References

1. *Analitika ta statystyka pro turizm. Ministerstvo ekonomichnogo rozvy`tku i torgivli Ukrayiny* [Tourism analytics and statistics. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. [online] Available at: <http://www.me.gov.ua>

2. *Verhovyna sortuye smittyia* [Verhovyna sorts the garbage]. [online] Available at: <https://www.visitverkhovyna.com/verkhovyna-sortuye-smittyia/>
3. Dubovych, I. and Fomicheva, T. (2019). *Suchasni teoretyko-metodychni ta praktychni problemy` rozvytku ekologichnogo turyzmu v Ukrayini* [Modern theoretical and methodological and practical problems of the development of ecological tourism in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Xersonskogo derzhavnogo universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, 33, pp. 162-165.
4. *Pro vidhody: Zakon Ukrainy* [On waste: Law of Ukraine]. [online] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Zinko, Yu. and Gorishevskij, P. (2009). *Ukrayinski Karpaty: ekoturizm chy` ekoteroryzm?* [Ukrainian Carpathians: ecotourism or eco-terrorism]. *Naukovi visti Galyczkoyi Akademiyi, Specz. vy`p*, pp. 3–5.
6. *Karpati-nejmovirna krasa Ukrayini* [Carpathians-incredible beauty of Ukraine]. [online] Available at: <https://vyshneve-rada.gov.ua/arhiv/3756-2014-06-27-05-27-02.html>
7. Korobejnikova, Ya. (2013). *Ekologichni problemi teritorij turistichnih destinacij. Ekologichna bezpeka ta zbalansovane resursokoristuvannya* [Ecological problems of tourist destination territories. Environmental security and balanced resource use]. *Naukovo-tehnichnij zhurnal*, 1(7), pp. 91-94.
8. Murava, Yu. and Korobejnikova, Ya. (2016). The analysis of the waste problem in tourist destinations on the example of Carpathian region in Ukraine. *Journal of Ecological Engineering*, 2(17), pp. 43-51.
9. *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini Pro shvalennya Konceptiyi rozvitku girskih teritorij ukrayinskih Karpat* [On approval of the Concept of development of mountain territories of the Ukrainian Carpathians]. [online] Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR190232?an=1>
10. *Pro shvalennya Konceptiyi Zagalnodержавnoyi programi povodzhennya z vidhodami na 2013-2020 roki*. [On approval of the Concept of the National Waste Management Program for 2013-2020]. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-2013-%D1%80>
11. Semenenko, I., Suprunenko, O. and Semenenko, V. (2018). *Problema pobutovih vidhodiv u girskih rajonah Zakarpattya ta napryami yiyi virishennya* [The problem of municipal waste in the mountainous areas of Transcarpathia and directions of its solution]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 14, pp. 632-637.
12. *Smittyezvalishe v Karpatah* [Landfill in the Carpathians]. [online] Available at: <https://censor.net.ua/ua/v396077>
13. Wood, M. *Ecotourism: Principles, Practices & Policies for Sustainability*. [online] Available at: <http://www.academia.edu>

Fomicheva T., Ph.D. Student, Ukrainian National Forestry University

Modern problems of illegal waste management and their impact on the development of ecological tourism in the Ukrainian Carpathians

Attention is paid to the development of eco-tourism, as one of the most promising types of tourism, which is designed to prevent human negative impact on nature and to realize the concept of sustainable development. The main characteristics of eco-tourism that distinguish it from other types of tourism are presented. Attention is drawn to the definition of the concept of "eco-tourism", which is based on the ecological and economic competence of tourists, whose main purpose is the rational use of natural resources and preservation of the environment, in accordance with the concept of sustainable development. The main causes of problems of waste management in the Ukrainian Carpathians are considered. The main relationships between individual conditions and problems of waste management that hinder the effective functioning and development of eco-tourism in the Ukrainian Carpathians are analyzed. The main consequences of the impact of illegal waste management on the development of ecological tourism of the Ukrainian Carpathians are considered, the main ones being the reduction of direct financial benefits for environmental protection and the deterioration of socio-economic status of the population and nature conservation areas for the development of ecological tourism. It was noted that effective strategic management at all levels is facilitated by the effective development of eco-tourism. Lack of effective strategic management at local (village councils), regional and state levels is the most significant problem of the impact of illegal waste management on the development of ecological tourism in the Ukrainian Carpathians. It is well known that it is the laws and regulations that underpin the waste management system. The main projects for improving the development of eco-tourism and reducing the impact of waste in the Carpathians are substantiated.

Key words: solid household waste, waste management, eco-tourism, Ukrainian Carpathians, waste pollution.

Фомичева Т.Е., аспирант, Национальный лесотехнический университет Украины

Современные проблемы незаконного обращения с отходами и их влияние на развитие экологического туризма в Украинских Карпатах

Обращено внимание на развитие экологического туризма, как одного из перспективных видов туризма, который призван предотвратить негативное воздействие человека на природу и реализации концепции устойчивого развития. Приведены основные характеристики экологического туризма, которые отличают его от других видов туризма. Акцентировано внимание на определение понятия «экологический туризм». Рассмотрены основные причины возникновения проблем обращения с отходами в Украинских Карпатах. Проанализированы основные взаимосвязи между отдельными условиями и выявление проблем обращения с отходами, тормозят эффективное функционирование и развитие экологического туризма в Украинских Карпатах. Рассмотрены основные последствия воздействия незаконного обращения с отходами на развитие экологического туризма Украинских Карпат. Отмечено, что эффективному развитию экологического туризма способствует, прежде всего, эффективное стратегическое управление на всех уровнях. Обоснованы основные проекты для улучшения развития экологического туризма и уменьшению воздействия отходов в Карпатах.

Ключевые слова: твердые бытовые отходы, обращение с отходами, экологический туризм, Украинские Карпаты, загрязнение отходами.

Рекомендована до публікації 22.11.2019 р.

Надійшла до редакції 11.10.2019 р.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 657:659:336.221.4

Г. О. КОРОЛЬ,
*кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри обліку і аудиту,
Національна металургійна академія України*

Ю. О. РАСПОПОВА,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національна металургійна академія України*

Т. В. АКІМОВА,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національна металургійна академія України*

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ОПТИМАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена актуальному питанню використання потрібної інформації та визначенню її джерел при виборі найкращої системи оподаткування для конкретного підприємства. Показано, що при наявності багатьох робіт науковців щодо сутності систем оподаткування, факторів їх функціонування, показників податкового навантаження та ін., питання щодо формування інформації (з визначенням її джерел), необхідної при виборі системи оподаткування для підприємства, розглянуті недостатньо. Запропоновано деталізовану послідовність формування та використання інформації при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства, представлено джерела інформації

по кожному її кроку. Реалізація запропонованого підходу дозволить сформувати та раціонально використовувати інформацію при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства для забезпечення його ефективної діяльності.

Ключові слова: оподаткування підприємства, загальна і спрощена системи оподаткування, обґрунтування вибору системи оподаткування, деталізована інформація, джерела інформації.

Постановка проблеми. Відповідно до положень Податкового кодексу України для підприємств запропоновані дві системи оподаткування: загальна та спрощена (єдиний податок) [1]. Правильний вибір системи оподаткування сприяє стабільному фінансовому становищу підприємства, оскільки дозволяє прогнозувати можливі ризики, уникати великих збитків у процесі господарської діяльності.

Вибір системи оподаткування для будь-якого суб'єкта господарювання повинен мати не спонтанний характер, а базуватися на системному обґрунтованому дослідженні, в якому у першу чергу необхідно спиратися на якісне інформаційне забезпечення. Тому формування інформації та визначення її джерел для обґрунтування вибору оптимальної системи оподаткування підприємства є актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес формування та реалізації податкової політики на рівні держави та окремих підприємств викликає у наукових колах велику зацікавленість, і тому цим питанням традиційно присвячена значна кількість досліджень. Зокрема, розглянемо думки провідних учених-економістів щодо підходів до вибору найкращого з альтернативних варіантів систем оподаткування для конкретного підприємства.

Ползікова Г.В., розглядаючи в роботі [2, с. 221-249] питання податкової оптимізації підприємств України, розробила модель розрахунку загальної суми податкових нарахувань, яка визначає агреговану ставку оподаткування підприємства, зіставляючи сумарні податкові зобов'язання до показника фактичного результату господарської діяльності. Запропоновані науковцем показники дозволяють оцінити рівень податкового навантаження на підприємство, їх можливо було б використати для обґрунтування вибору оптимальної системи оподаткування, але за відсутністю в дослідженні певної інформації та її джерел для визначення значень показників таку можливість утруднена.

Чирва А.А. в дослідженні [3, с. 147-154] відзначив, що при виборі системи оподаткування для конкретного суб'єкта підприємницької діяльності потрібно знати всю інформацію про перелік господарських операцій, кількість осіб, які перебувають у трудових відносинах, обсяг доходу, рентабельність платника податків та іншу інформацію. Автором виявлені та оцінені фактори щодо функціонування суб'єктів господарювання. Зокрема, найвищі бали

виставлені факторам «порядок встановлення ставок оподаткування», «визначення об'єкта оподаткування», «податкове навантаження», «порядок подання звітності». Найнижчий бал отримав фактор «обмеження щодо застосування», враховуючи правові аспекти порядку реєстрації суб'єктів підприємництва. Але можливість встановлення значень цих факторів для суб'єктів господарювання, що використовують загальну систему оподаткування, викликає сумніви. Автор, визначивши інформацію щодо переваг та недоліків перебування на різних системах оподаткування суб'єктів господарювання (фізичних та юридичних осіб), не торкнувся питань формування деталізованої інформації для покрокового обґрунтування вибору системи оподаткування підприємства, оптимальної для його умов господарювання.

Науковці Рета М., Погорелов І. та Луцицька М. довели, що рентабельність продажу є основним показником при виборі оптимальної системи оподаткування підприємства: чим нижчий рівень прибутковості (рентабельності), тим менш вигідно малому підприємству переходити на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності. За ствердженням науковців – перехід на спрощену систему оподаткування може бути економічно вигідним тільки високорентабельним малим підприємствам [4, с. 135-145]. При цьому авторами дослідження не розглянуті питання щодо формування інформації (з визначенням її джерел), необхідної для обґрунтування вибору системи оподаткування в умов діючого підприємства.

Філіппова С.В. та Ананська М.О. в науковій роботі [5, с. 75-113] запропонували методичний підхід до обґрунтування доцільності вибору системи оподаткування та удосконалення організації податкового обліку різних систем оподаткування, але їх дослідження стосувалися умов господарювання тільки підприємств малого бізнесу та не було визначено інформаційне забезпечення такого обґрунтування.

Авторами роботи [6] розглянуті питання: теоретичних засад оподаткування; світового досвіду застосування загальної та спрощеної систем оподаткування в розрізі окремих податків (зборів); розробки методичного підходу до обґрунтування вибору оптимальної системи оподаткування суб'єктами господарювання тощо. Разом з тим, питанням деталізації інформації, що пов'язана з процесами оподаткування підприємства, не було приділено достатньої уваги.

Аналіз показує, що питання вибору і функціонування систем оподаткування в умовах суб'єктів господарювання потребують подальшого розвитку, зокрема, необхідності деталізації процесу формування певної

інформації та визначення її джерел для можливості обґрунтування вибору оптимальної системи оподаткування в умовах конкретного підприємства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є деталізація процесу формування та використання інформації з визначенням її джерел для обґрунтування вибору оптимальної системи оподаткування підприємства.

Виклад основного матеріалу. Деталізація процесу формування та використання такої інформації полягає у формуванні складу інформації щодо альтернативних варіантів систем оподаткування та особливостей діяльності підприємства, а також у підборі та можливості залучення конкретних фахівців для обґрунтування вибору та підготовки управлінських рішень.

Деталізацію формування та використання інформації при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства пропонується здійснювати у послідовності, що наведена у табл. 1.

Як видно з табл. 1, в першу чергу необхідно сформулювати склад інформації щодо визначення та обґрунтування альтернативних варіантів систем оподаткування для підприємства. Для цього спочатку потрібно дослідити інформацію щодо видів альтернативних систем оподаткування та складу податків (зборів). Джерелом такої інформації є Податковий кодекс України [1]. На сьогодні ним визначені такі податки (збори) для юридичної особи (підприємства) при різних системах оподаткування, які наведені в табл. 2.

Наступним кроком необхідно визначити інформацію, що розкриває критерії застосування конкретної системи оподаткування для підприємств. Таку інформацію також містять положення [1].

Загальну систему оподаткування може обрати будь-яке підприємство, а щодо можливості обрання спрощеної системи оподаткування, то є певні обмеження з обсягу річного доходу, виду діяльності щодо структури статутного фонду тощо.

Так, згідно з п. 291.4 [1] підприємство може обрати спрощену систему обліку і оподаткування якщо протягом календарного року його обсяг доходу не перевищував 5 млн. грн.

Відповідно до п. 291.5 [1] підприємство не може бути платником єдиного податку, якщо:

– здійснює види діяльності, що визначені пп. 291.5.1 (з організації, проведення азартних ігор, лотерей; обмін іноземної валюти; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів); діяльність з організації, проведення гастрольних заходів та ін.;

Деталізація формування та використання інформації при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства

Послідовність формування та використання інформації при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства	Складові деталізації
1. Формування складу інформації щодо визначення та обґрунтування альтернативних варіантів систем оподаткування для підприємства	1.1. Дослідження інформації щодо видів альтернативних систем оподаткування та складу податків (зборів) 1.2. Визначення інформації щодо критеріїв застосування конкретної системи оподаткування для підприємств 1.3. Аналіз інформації про показники оцінки ефективності системи оподаткування
2. Формування складу інформації щодо особливостей діяльності підприємства на відповідність критеріям застосування конкретної системи оподаткування	2.1. Виявлення документів й отримання з них інформації про структуру статутного фонду, види та обсяги господарської діяльності, що здійснює підприємство 2.2. Виявлення документів та отримання з них інформації про обсяг доходу без ПДВ (в грошовій, матеріальній або нематеріальних формах) протягом календарного року 2.3. Виявлення документів та отримання з них інформації для розрахунку показників оцінки ефективності системи оподаткування
3. Визначення складу підрозділів та конкретних виконавців, що задіяні в обробці інформації та підготовці управлінських рішень з вибору оптимальної системи оподаткування підприємства	3.1. Дослідження організаційної структури управління підприємством, структурними підрозділами 3.2. Аналіз положень про роботу підрозділів підприємства з метою виявлення тих, хто здійснює інформаційне забезпечення обґрунтування вибору системи оподаткування 3.3. Визначення виконавців, які будуть задіяні в обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства та тих, що розроблятимуть варіанти управлінських рішень щодо можливості функціонування альтернативних систем
4. Встановлення комунікаційних зв'язків між виконавцями, що задіяні в обробці інформації, підготовці управлінських рішень та посадовими особами щодо вибору оптимальної системи оподаткування підприємства	4.1. Встановлення комунікаційних зв'язків між виконавцями, які задіяні в обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства та тими, що розробляють варіанти управлінських рішень щодо можливості функціонування альтернативних систем 4.2. Передача інформації посадовим особам, що приймають управлінські рішення щодо вибору оптимальної системи оподаткування підприємства

**Наявність плати окремих податків для юридичної особи (підприємства)
при різних системах оподаткування**

Вид податку (збору)	Види систем оподаткування		
	загальна	спрощена для платника 3 групи за ставкою від доходу	
		3%	5%
Податок на прибуток	+	-	-
ПДВ	+/-	+/-	-
ПДФО	+	+	+
Акцизний податок	+	-/+*	-/+*
Екологічний податок	+	+	+
Рентна плата	+	+	+
Мито	+	+	+
Податок на нерухоме майно	+	+	+
Транспортний податок	+	+	+
Плата за землю	+	+**	+**
Збір за місця для паркування транспортних засобів	+	+	+
Туристичний збір	+	+	+
Єдиний податок	-	+	+

* - роздрібний продаж паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів

** - за земельні ділянки, що не використовуються у бізнесі

– має у статутному капіталі сукупність часток, що належать юридичним особам, які не є платниками єдиного податку, більш ніж 25 % (пп. 291.5.5);

– є нерезидентом (пп. 291.5.7);

– має податковий борг (пп. 291.5.8).

Далі, в процесі формування складу інформації щодо визначення та обґрунтування альтернативних варіантів систем оподаткування підприємства, доцільно здійснити аналіз інформації про показники, що дозволять оцінити ефективність будь-якого з варіантів оподаткування. За результатами аналізу наукових джерел [7-10] встановлено, що для оцінки ефективності системи оподаткування доцільно прийняти такі загальнозживані показники:

– коефіцієнт ефективності оподаткування;

– коефіцієнт податкоємності реалізації продукції (робіт, послуг);

– коефіцієнт оподаткування виручки.

Основними критеріями відбору запропонованих показників були: оцінювання механізму оподаткування на рівні підприємства; доступність (прозорість) інформаційних джерел для їх розрахунку. Запропоновані показники, порядок їх визначення та джерела інформації для отримання вихідних даних наведені в табл. 3.

Показники оцінки ефективності системи оподаткування та джерела інформації для їх визначення

Показник	Розрахунок показника	Джерело інформації
Коефіцієнт ефективності оподаткування	(1) де $K_{\text{еф}}$ – коефіцієнт ефективності податкової політики; ЧП – сума чистого прибутку, грн; ПП – загальна сума податкових платежів, грн	Бізнес-план*; ф.2 – Звіт про фінансові результати (ряд. 2350); податкові декларації; виписки банку
Коефіцієнт податкоємності реалізації продукції (робіт, послуг)	(2) де $K_{\text{пе}}$ – коефіцієнт податкоємності реалізації продукції підприємства; ОР – обсяг реалізації продукції, грн	Бізнес-план*; ф.2 – Звіт про фінансові результати (ряд. 2000); податкові декларації; виписки банку, Касова книга
Коефіцієнт оподаткування виручки	(3) $K_{\text{оп}}$ – коефіцієнт оподаткування виручки; ППЦ _п – загальна сума податкових платежів, що входять в ціну продукції (сума ПДВ, акцизний податок, туристичний збір), грн	Бізнес-план*; ф.2 – Звіт про фінансові результати (ряд. 2000); податкові декларації; виписки банку, Касова книга

* - застосовується при розрахунку планових (прогнозних) показників

Наступним етапом формування та використання інформації при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства є визначення складу інформації щодо особливостей діяльності конкретного підприємства на відповідність критеріям застосування певної системи оподаткування. Для цього спочатку необхідно отримати інформацію про структуру статутного фонду, види та обсяги господарської діяльності, що здійснює дане підприємство. Така інформація впливає на можливість обрання підприємством спрощеної системи оподаткування. Джерелами такої інформації є: установчі документи підприємства, фінансова звітність, річний звіт про

показники діяльності підприємства, накладні, акти виконаних робіт (послуг), платіжні документи.

Окремо необхідно приділити увагу інформації про обсяг та структуру доходу підприємства без податку на додану вартість в грошовій, матеріальній або нематеріальних формах протягом календарного року. Це пов'язано з тим, що згідно з п. 291.6 [1] підприємства – платники єдиного податку мають право отримувати доходи тільки у грошовій формі, тобто розрахунки за реалізовані товари (послуги) повинні бути здійснені тільки готівковими або безготівковими коштами. Таку інформацію можливо отримати при дослідженні облікових документів підприємства, таких як: Головна книга (обороты за кредитом субрахунків 361, 681 та ін.); виписки банку, Касова книга, Акти приймання-передачі, накладні, дані аналітичного обліку тощо.

На цьому етапі важливим є також виявлення джерел та отримання інформації для розрахунку показників оцінки ефективності системи оподаткування. Вибір джерел такої інформації залежить від обраної на попередньому етапі дослідження конкретних показників оцінки ефективності системи оподаткування (табл. 3). Для розрахунку обраних показників необхідні дані, що містить фінансова звітність підприємства, певні первинні документи та облікові реєстри, бізнес-план підприємства.

Після формування складу необхідної для обґрунтування вибору оптимальної системи оподаткування підприємства інформації потрібне визначення підрозділів та конкретних виконавців, що повинні бути задіяні в обробці такої інформації та підготовці управлінських рішень з вибору оптимальної системи оподаткування підприємства. Це повинно починатися з дослідження організаційної структури управління (ОСУ) підприємством та його структурними підрозділами. Далі необхідно детально дослідити (вивчити) положення про роботу підрозділів, штатний розклад, посадові інструкції. На підставі інформації цих джерел потрібно виявити підрозділи і посадовців, які відповідно до своїх службових обов'язків повинні і мають можливість надавати, обробляти інформацію та приймати на її підставі конкретні управлінські рішення щодо вибору оптимальної системи оподаткування підприємства. Далі необхідно скласти певний перелік виконавців, які будуть задіяні у цій роботі, з визначенням їх конкретних завдань.

Для успішного виконання завдань щодо вибору оптимальної системи оподаткування підприємства визначеними підрозділами та посадовими особами необхідно сформувати комунікаційні зв'язки між ними. Ці зв'язки є одним з важливих елементів будь-якого інформаційного забезпечення. Оптимізація системи руху інформації між виконавцями, які задіяні в обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства, та тими, що розробляють

варіанти управлінських рішень щодо можливості функціонування альтернативних систем, і посадовими особами, що приймають відповідні управлінські рішення, є запорукою прийняття ефективного рішення. Для формування таких комунікаційних зв'язків досліджуються положення про відділи та посадові інструкції, графік документообігу підприємства, оперограми руху документів. Побудова комунікаційних зв'язків також залежить від розвитку комп'ютерної мережі на підприємстві.

Основним джерелом інформації, яка передається відповідним посадовим особам для прийняття остаточного рішення щодо вибору оптимальної системи оподаткування підприємства, має стати довідка-розрахунок показників діяльності підприємства при використанні альтернативних варіантів систем оподаткування. На підставі наданої інформації приймається управлінське рішення і готується проект розділу Наказу про облікову політику щодо обраної системи оподаткування.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Запропонована послідовність формування та використання інформації при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства полягає: у формуванні складу інформації щодо альтернативних варіантів систем оподаткування та особливостей діяльності підприємства; отриманні інформації щодо можливостей залучення конкретних фахівців для обґрунтування вибору та підготовці управлінських рішень.

Реалізація запропонованих заходів дозволить сформувати та раціонально використовувати інформацію при обґрунтуванні вибору оптимальної системи оподаткування підприємства для забезпечення його ефективної діяльності.

Перспективою подальших досліджень є визначення факторів та показників ефективності обраної на підприємстві системи оподаткування.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : за станом на 24 верес. 2019 р. / Державна фіскальна служба України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

2. Ползікова Г.В. Методи та інструменти податкової оптимізації / Г.В. Ползікова // Економічний простір. – 2015. – № 93. – С. 221-249.

3. Чирва А.А. Вибір системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів господарювання: проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / А.А. Чирва // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 797. – С. 147-154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_797_21.

4. Рета М. Методичний підхід до вибору системи оподаткування підприємств малого бізнесу [Електронний ресурс] / М. Рета, І. Погорелов, М. Луцицька // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 4 (43). – С. 135-145. – Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/5260/2/ГЕВ_2013_v43_No4-M_Peta_I_Pogorelov_M_Luschytska-Methodological_approach_to_the__135.pdf.

5. Філіппова С.В. Вибір системи оподаткування та організація податкового обліку суб'єктами малого підприємництва – юридичними особами на засадах альтернативності: монографія / С.В. Філіппова, М.О. Ананська. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2013. – 120 с.

6. Інформація обліку в аналізі ефективності діяльності суб'єктів господарювання: монографія / [Г.О. Король та ін.]; за ред. Г.О. Король, В.Д. Зелімана. – Дніпро: Ліра, 2019. – 280 с.

7. Методичні підходи до удосконалення бухгалтерського та податкового обліку, аналізу й аудиту в організаціях різних видів та масштабів діяльності: монографія / [Г.О. Король та ін.]. – Дніпро: Середняк Т.К., 2016. – 84 с.

8. Малініна Н.М. Система показників оцінювання ефективності оподаткування у сільському господарстві / Н.М. Малініна // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип.8, частина 5. – С. 169-172.

9. Махмудов Х.З. Оптимізація податкового навантаження у системі заходів державного регулювання економіки / Х.З. Махмудов, В.Є. Тараненко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. – 2011. – Т.3. – Вип. 2.— С. 233-239.

10. Проценко Н.Б. Механізм активного управління податковими платежами на підприємстві як фактор їх економічної стабільності / Н.Б. Проценко, Б.А. Писаренко // Вісник Академії економічних наук України. – 2013. – № 1. – С. 67-68.

References

1. State Fiscal Service of Ukraine (2011). *Tax Code of Ukraine*. [online] Available at : [http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99](http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99) [Accessed 24 September 2019].

2. Polzikova, H. (2015). Methods and instruments of tax optimization. *Ekonomichnyi prostir*, 93, pp. 41–45.

3. Chyrva, A. (2014). Choosing a system of taxation, accounting and reporting by business entities: problems and ways of solving them. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha"* [online], 797, pp. 147-154. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_797_21 [Accessed 15 Aug 2019].

4. Reta, M., Pohorielov, I. and Lushchytska, M. (2013). Methodical approach to choosing a taxation system for small business enterprises. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk* [online], 4 (43), pp. 135-145. Available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/5260/2/GEB_2013_v43_No4-M_Peta_I_Pogorelov_M_Luschytska-Methodological_approach_to_the__135.pdf [Accessed 15 Aug 2019].

5. Filyppova, S. and Ananska, M. (2013). *Vybir systemy opodatkuvannia ta orhanizatsiia podatkovoho obliku subiektamy maloho pidpriumnytstva – yurydychnymy osobamy na zasadakh alternatyvnosti: monohrafiia* [Choosing taxation system and organizing tax accounting on alternativeness basis by small business enterprises registered as legal entities: monograph]. Donetsk: Noulidzh.

6. Korol, G. at al. (2019). *Informatsiia obliku v analizi efektyvnosti diialnosti subiektiv hospodariuvannia: monohrafiia* [Accounting information in business entities' performance analysis: monograph]. Dnipro: Lira.

7. Korol, G. at al. (2016). *Metodychni pidkhody do udoskonalennia bukhhalterskoho ta podatkovoho obliku, analizu y audytu v orhanizatsiiah riznykh vydiv ta masshtabiv diialnosti: monohrafiia* [Methodical approaches to improving accounting, record keeping, analysis and auditing at organizations of various forms of ownership and scales of operation: monograph]. Dnipro: Seredniak T.K.

8. Malinina, N. (2014). Indicator framework for assessing efficiency of taxation in agriculture. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 8 (5), pp. 169-172.

9. Makhmudov, Kh. and Taranenko, V. (2011). Optimization of tax burden in the system of measures of state regulation of economy. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Serii: Ekonomichni nauky*, 3 (2), pp. 233-239.

10. Protsenko, N. and Pysarenko, B. (2013). Mechanism of active tax deductions controlling at enterprises as a factor of their economic stability, *Visnyk Akademii ekonomichnykh nauk Ukrainy*, 1, pp. 67-68.

Korol H., Candidate of Economical Science, Professor; Raspopova Yu., Candidate of Economical Science, Assistant Professor; Akimova T., Ph.D., Candidate of Economical Science, Assistant Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Information for rationale for choosing the optimal system of taxation of an enterprise

The article is devoted to the pertinent issue of using the necessary information and determining its sources for choosing the best taxation system for a specific enterprise. Results have been obtained by using the following methods: analysis – to research sources in literature on the subject of the article; deduction – to determine the sequence and detail its steps in forming and using information to substantiate the choice of optimal system of taxation of an enterprise. The authors suggest a detailed sequence of forming and using information, choosing specific professionals, determining the possibility of their participation and establishing communication links between them, lay out sources of information for each step of substantiation of choosing the optimal system of enterprise taxation, results of using the above being an important foundation for forming quality information necessary for enterprise executives to take managerial decisions

regarding taxation. The authors present a methodical approach to creating information support for the process of justification of choosing the best taxation system among existing alternatives, taking into account specific conditions of enterprise operation. Detailed presentation of steps of the above methodical approach and provision of information sources necessary for its implementation make it possible to use it in the practice of operation of incorporated businesses (legal entities – enterprises).

Key words: taxation of an enterprise, general and simplified system of taxation, rationale for choosing a taxation system, detailed information, sources of information.

Король Г.А., к.э.н., профессор; Расопова Ю.А., к.э.н., доцент; Акимова Т.В., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Информация для обоснования выбора оптимальной системы налогообложения предприятия

Статья посвящена актуальному вопросу использования нужной информации и определения ее источников при выборе наилучшей системы налогообложения для конкретного предприятия. Показано, что при наличии многих работ ученых о сущности систем налогообложения, факторах их функционирования, показателях налоговой нагрузки и др., вопросы формирования информации (с установлением ее источников), необходимой при выборе системы налогообложения для предприятия, рассмотрены недостаточно. Предложена детализированная последовательность формирования и использования информации при обосновании оптимальной системы налогообложения предприятия, представлены источники информации по каждому ее шагу. Реализация предложенного подхода позволит сформировать и рационально использовать информацию при обосновании выбора оптимальной системы налогообложения предприятия для обеспечения его эффективной деятельности.

Ключевые слова: налогообложение предприятия, общая и упрощенная системы налогообложения, обоснование выбора системы налогообложения, детализированная информация, источники информации.

Рекомендована до публікації 14.11.2019 р.

Надійшла до редакції 03.10.2019 р.

**ГРОШІ І КРЕДИТ,
ФІНАНСИ ТА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА**

УДК 336

Ю. М. КОГУТ,
*кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II*

**ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ
КОМПЛЕКСНОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ**

У статті розглянуто розвиток та проблеми фінансової системи України включаючи державний кредит, фінанси державних підприємств, фінансів суб'єктів господарювання, міжнародних організацій та фінансовий ринок. Визначено перспективи її розвитку враховуючи міжнародний досвід, де особливу увагу слід звернути, на необхідність залучення європейського досвіду при проведенні асоціації між ЄС та Україною враховуючи стратегію розвитку України «Україна 2020: стратегія національної модернізації». Виявлено, що в Україні склалась саме банківська модель фінансової системи. Наведені негативні чинники які впливають на ритмічне функціонування банківської системи. Основні напрямки, за якими здійснюється рух грошових потоків у світовому господарстві – це взаємовідносини між господарюючими суб'єктами як всередині держави, так і за її межами; між урядами різних країн та міжнародними (у тому числі фінансовими) організаціями. Світові фінансові потоки обслуговують міжнародну торгівлю, перерозподіл капіталів та робочої сили між країнами. Світова фінансова система, в тому числі українська фінансова система, переживає комплексну фінансову кризу. В умовах глобалізації та циклічного розвитку економіки питання проведення реформ у фінансовій системі є своєчасним і необхідним. Визначено основні напрями реформування фінансового сектору для забезпечення його розвитку, зокрема через реформування фінансової системи України.

Ключові слова: фінансова система, банківська система, бюджет, реформування, перспективи розвитку, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. Фінансова система виникла разом з появою держави і нерозривно зв'язана з її функціонуванням. Фінансова система України залежить від організації фінансів, фінансових відносин та фінансової політики держави. В Україні перспективи та розвиток фінансової системи важливе місце посідає фінансова політика, яка націлює на економічне зростання та забезпечує всі показники розвитку країни.

Негативні явища фінансової системи України є наслідком економічної кризи, що призвела до дисбалансів, фінансової нестабільності, повільного впровадження реформ у суспільстві, зростання бюджетного дефіциту, зниження рівня економіки, скорочення робочих місць, знецінення національної валюти, вплив депозитів та збільшення процентної ставки по кредитах. Крім того, військові дії на сході ускладнюють кризові явища фінансової інфраструктури. У такому стані фінансова система терміново потребує реформування всіх ланок враховуючи чинне законодавство щодо децентралізації місцевих фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку фінансової системи України присвячені наукові праці таких вчених, як О.Д. Василик, В.Г. Дем'янишин, Т.І. Єфименко, В.М. Суторміна, В.М. Федосов, С.І. Юрій, В.О. Іваницька, І.О. Луїної, В.В. Коваленко, В.П. Кудряшова, та багато інших. Однак, залишаються недослідженими питання сучасного розвитку та перспективи розвитку фінансової системи враховуючи міжнародний досвід.

Формування цілей статті. Метою даного дослідження є виявлення проблемних питань фінансової системи та перспективи її розвитку, враховуючи «Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року» та міжнародний досвід.

Виклад основного матеріалу. За роки самостійності Україна пройшла значні зміни в фінансовій системі, але її проблемою є, насамперед, те, що вона не може ефективно і достовірно акумулювати фінансові ресурси з метою їх подальшого перерозподілу між усіма сферами, що призводить до незбалансованості всіх ланок фінансової системи та зниження конкурентоспроможності економіки.

Актуальним у формуванні фінансової системи є створення ринкового господарства, ринкової економіки, які впливають на створення національного доходу та сукупного продукту. Сучасний розвиток фінансової системи України можливий при врахуванні позитивного міжнародного досвіду.

Враховуючи сукупність сфер та ланок держави ефективна фінансова система є рушійною силою, яка впливає не тільки на всі економічні і соціальні сфери держави, але і на кожного громадянина держави. При децентралізації влади в Україні, особливої актуальності набуває функціонування фінансової системи, яка впливає на формування місцевих фінансів та державного бюджету України. Це перший крок до певної еволюції фінансової системи України у фінансовий міжнародний простір країн Європи та світу. Серед важливих проблем фінансів України є існування тіньової економіки, що знижує реальні доходи населення та фінансовий стан суб'єктів господарювання.

Тіньова економіка приховує справжній фінансовий стан підприємств усіх форм власності, не захищає права інвесторів та унеможливорює зростання

реального сектору економіки. Залучення інвестицій на основі загального сприятливого інвестиційного клімату для всіх видів капіталу створює умови для фінансового забезпечення та розвитку окремих територій. Відсутність коштів для інвестування вимиває галузеву інфраструктуру на багатьох територіях України.

Для залучення інвестицій необхідно визначити їх рівень на окремих адміністративних територіях враховуючи фінансові, матеріальні, трудові ресурси та традиції кожного регіону[2; 3;7].

Закарпатській області для інвестиційних вкладень у структурно формуючі сфери було би ефективно перейняти досвід Угорщини, де поєднують паритетне поєднання прямих та портфельних інвестицій в економіку регіону, що враховує інтерес підприємства і регіону. Тут необхідно враховувати і чинне податкове законодавство, яке слід реформувати щодо поєднання залучення інвестиційних коштів підприємства, банків, населення та включати елементи податкового стимулювання процесу реінвестування в економіку країни. В даному випадку при вкладанні коштів населення для розвитку регіону інвестиції будуть виконувати і соціальні питання населення. На сьогодні рівень довіри населення щодо вкладання ощадних збережені в інвестиційні проекти низький і знаходиться поза уваги державних інститутів України.

Значний вплив на розвиток та сучасний стан фінансової системи має рівень функціонування банківської системи країни. Основні негативні тенденції банківської системи України, які вплинули на сучасний стан фінансової системи, це: незбалансована база активів та пасивів банків; відтік депозитних ресурсів; зростання долі проблемних активів на балансах банків; висока доларизація депозитів та кредитів. Недостатні розміри портфелів банківської системи викликало необхідність очищення банківської системи та потребувало додаткові резерви під активні операції. На нашу думку, негативні зміни у банківській системі негативно вплинули на стан розвитку фінансової системи.

Світова фінансова система, в тому числі фінансова система України, переживає важку кризу, що викликає недовіру до фінансової системи і до державного управління фінансами. Сучасна фінансово-економічна криза показує необхідність у чіткому державному регулюванні.

Комплексна фінансова криза, яка охопила Україну зробила зрозумілим, що для вирішення економічних проблем країни слід провести реформування банківських фінансових інституцій та посилення євроінтеграційної економічної політики. Зміни, які вже відбулися в фінансовій системі Європейського Союзу зайняли провідне місце в програмі євроінтеграції України[10].

Невизначеність моделі розвитку фінансової системи України, призводить до низької якості фінансових послуг та конкурентоспроможності суб'єктів

господарювання, що призводить до недостатнього рівня капіталізації, низької якості і конкурентоспроможності фінансових послуг.

На фінансову систему в Україні впливають нестабільні явища в економіці, які призводять до фінансової кризи, що має вплив на умови Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо заходів реформування фінансової системи України, виходячи із завдань «Стратегії – 2020». Це впливає на фінансову ситуацію в Україні, яка є нестабільною, а збалансованість її залежить, насамперед, від розвитку і стабільність фінансів суб'єктів господарювання, державних фінансів, міжнародних фінансових відносин, фінансового ринку, та інших сфер і ланок держави [5].

Одним із факторів стабілізації фінансової системи України є впровадження ефективної фінансової, бюджетної та податкової політики. Видаткова частина не відповідає дохідній частині бюджету, що створює хронічний дефіцит, знижує соціальні стандарти, а для сфери реального сектору – рівень власних оборотних коштів і породжує значну дебіторську заборгованість.

На нашу думку, для розвитку фінансової системи України необхідно її реформувати, враховуючи міжнародний досвід розвинутих країн світу та Європи, зокрема:

- 1) Посилення децентралізації надходжень та витрат;
- 2) стимулювання виробництва за рахунок зниження оподаткування;
- 3) розмежування фінансової та кредитної системи;
- 4) розробка доходів і витрат держави, враховуючи всі ресурси держави;
- 5) суворо розмежовувати державний бюджет і державні підприємства;
- 6) вдосконалення системи фінансового обліку, сплати податків та статистичної звітності[6; 11].

Значну роль у стабілізації фінансової системи України відіграє фінансова політика всередині держави, а саме бюджетна. Постійні прорахунки при складанні бюджету України, коли дохідна частина не відповідає видатковій, зате створює хронічний дефіцит фінансових ресурсів усіх рівнів. Податкове законодавство ускладнює проведення в життя податкової політики, яка би гарантувала принцип соціальної справедливості, а також ефективне витрачання бюджетних коштів.

Найскладнішим завданням даного періоду розвитку держави є фінансова стабілізація, яка передбачає зміцнення фінансів підприємств та організацій, домашніх господарств з одночасним зниженням інфляції, зменшенням дефіциту бюджету, подоланням платіжної кризи, дефіциту платіжного балансу, поліпшенням розрахунків за внутрішніми та зовнішніми боргами.

Збалансованість фінансової системи – це оптимальне поєднання регульованих важелів впливу держави на забезпечення виконання програмних

фінансових надходжень до державного бюджету й дотримання видаткової частини у межах, які не перевищують припустимі.

Збалансована фінансова політика завжди створює сприятливі умови для розвитку підприємств усіх сфер економіки, адже вона забезпечує приплив інвестицій та різноманітних капіталовкладень в дані сфери, а також підвищує їх здатність ефективно функціонувати на ринку.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз фінансової системи показує, що вона є незбалансованою, зокрема, бюджет і фінанси суб'єктів господарювання перебувають у стадії трансформації, а фінансові інститути перебувають у стадії формування. Створені банки як державні, так і комерційні, страхові організації, цільові фонди (державні та недержавні), фінансові посередники, фондова біржа на сьогодні є слабкими та неефективними щодо фінансових ресурсів.

На нашу думку, одним з елементів реформування фінансового сектору є неплатоспроможні банки та фінансові установи. Зміцнення фінансового сектору стабілізує в країні макро- та мікроекономічні показники. Крім того, якщо фінансовий сектор (в усіх країнах світу) здоровий, то здорова і економіка країни, і довіра до влади.

Напрями реформування фінансової системи України є:

- 1) Збільшення активів, кредитів, депозитів до ВВП;
- 2) Кращі банки, страхові та пенсійні фонди, ринки капіталу, тощо;
- 3) Розвиток малих та середніх підприємств і зменшення податкового тиску на них;
- 4) Наближення до міжнародних стандартів, включаючи EUAA, BIS, IOSCO, IAIS, IFRS, IPO, IADI, CPPS тощо[4, с.44];
- 5) Більш диверсифіковані ринки, установи, продукти і навички[4, с.44].

В умовах міжнародної фінансової співпраці для розвитку та збалансованості фінансової системи України, державі, насамперед, слід визначити модель розвитку та удосконалення даної системи, враховуючи усі ризики, забезпечити захист прав інвесторів та запровадити нагляд за діяльністю фінансових інститутів. Для тісної співпраці з Європейським союзом та забезпечення перерозподілу фінансових ресурсів, Україні потрібний новий економічний курс на реформування фінансової системи не тільки теоретично, але й практично в кожній фінансовій ланці по забезпеченню створення розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів для зростання сукупного суспільного продукту, розвитку галузей, соціального захисту населення і обороноздатності країни.

Для подолання проблем фінансової системи слід сприяти збільшенню обсягу фінансових ресурсів країни, проводити контроль за ефективністю

використання наявних фінансових ресурсів та їх цільовою направленістю. В Україні слід приділити увагу удосконаленню існуючої законодавчої бази, яка є неповною. Щодо податкової політики то значну увагу слід приділити порядку вдосконалення системи оподаткування, поліпшенню законодавчої бази з питань пільг та привілеїв, питання уникнення подвійного оподаткування. Для того, щоб фінансова система України розвивалась збалансованою, варто спершу визначити модель, за якою вона розвиватиметься, удосконалити систему ризик-менеджменту шляхом постійного вивчення можливих ризиків, запровадити нагляд за діяльністю фінансових інституцій, забезпечити захист прав інвесторів.

У сучасному світовому просторі від входження держав у міжнародну фінансову систему значною мірою залежить успішне розв'язання ними власних завдань національного економічного росту, покриттям бюджетних дефіцитів, виконання боргових зобов'язань за внутрішніми та зовнішніми позиками, тощо.

Список використаної літератури

1. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI (із змінами і доповненнями на 01.07.19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Білоцерківець В.В. Екогенетичні засади визначення сутності економіки як інноваційної/ В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. Збірник наукових праць. – 2010. - № 1(3). - Том 1. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2010. – С.29-37.
3. Іваницька О.М. та ін. Фінансовий сектор України в системі забезпечення інноваційного економічного зростання // Фінансова система національної економіки: проблеми розвитку та управління змінами: у 3-х т. / За заг. ред. Т.І.Єфименко; ДННУ «Академія фінансового управління». – К., 2012. – Т.1. – С. 317 – 418.
4. Коваленко В. В. Реформування та стратегічний розвиток фінансової системи України / В. В. Коваленко // ScienceRise. – 2015. – № 2(3). – С. 43–46.
5. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Financial%20sector/Complex%20program%20finance%20v4.pdf>
6. Міжнародні стратегії економічного розвитку / А.О. Задоя, В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня та ін.; За ред. А.О. Задоя. – К.: Знання, 2007. – 332 с.
7. Нариси теорії національної економіки. Монографія [В.М. Тарасевич, В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня] / За ред. В.М. Тарасевича. – Дніпропетровськ: Січ, 2015. – 332 с.

8. Офіційний сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.as-rada.gov.ua

9. Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення: монографія / М.І. Карлін, Ю.В. Шулик, А.В. Кулай та ін.; за ред. д.е.н. проф. М.І. Карліна. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 364 с.

10. Стратегія розвитку України «Україна 2020: стратегія національної модернізації» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/>

11. Фінансова система національної економіки: проблеми розвитку та управління змінами: у 3 т. / за ред. Т. І. Єфименко; Держ. навч.-наук. установа «Акад. фін. упр.». – К.: ДННУ «Акад. фін. упр.», 2012. – 892 с.

References

1. *Biudgetyi Kodeks Ukrainy* [Budget code of Ukraine]. [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

2. Bilotserkivets, V. and Zavorodnia, O. (2010). *Ekohenetychni zasady vyznachennya sutnosti ekonomiky yak innovatsiynoyi* [Ecogenetic principles for determining the essence of the economy as an innovative one]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobel'skoho ekonomichnoho forumu*, 1, pp. 39-37.

3. Ivanitskaya, O. et al. (2012). *Finansovyi sektor Ukrainy v systemi zabezpechennia innovatsiynogo ekonomichnoho zrostannia* [The financial sector of Ukraine in the system of providing innovative economic growth]. In: T. Efimenko, ed., *Finansova systema nacionalnoii ekonomiky: problemy rozvytku ta upravlinnia zminamy* [The financial system of the national economy: problems of development and change management]. DNNU “Academy of Financial Management”, vol. 1, pp. 317-418.

4. Kovalenko, V. (2015). *Reformuvannia ta strategichnyi rozvytok finansovoi systemy Ukrainy* [Reforming and strategic development of the financial system of Ukraine]. *ScienceRise*, 2 (3), pp. 43-46.

5. *Kompleksna prohrama rozvytku finansovogo sektoru Ukrainy do 2020 roku* [Comprehensive Program for Development of the Financial Sector of Ukraine until 2020]. [online] Available at: <http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Financial%20sector/Complex%20program%20finance%20v4.pdf>

6. Zadoya, A., Bilotserkivets, V., Zavorodnia, O. et al. (2007). *Mizhnarodni stratehiyi ekonomichnoho rozvytku* [International Strategies for Economic Development]. Kyiv: Znannya.

7. Tarasevych, V., Bilotserkivets, V., Zavorodnia, O. et al. (2015). *Narysy teoriiy natsional'noyi ekonomiky* [Essays on the theory of national economy]. Dnipropetrovs'k: Sich.

8. *Oficiinyi sait Rakhunkovoi palaty Ukrainy* [Official Website of the Accounting Chamber of Ukraine]. [online] Available at: www.ac-rada.gov.ua.
9. Carlin, M., Shulik, Yu., Kulay A. et al. (2014). *Problemy rozvytku finansovoi systemy Ukrainy ta shliakhy ikh vyrishennia* [Problems of development of the financial system of Ukraine and ways of their solution]. Lutsk: Tower-Printing.
10. *Strateghija rozvytku Ukrajiny «Ukrajina 2020: strateghija nacionaljnoi modernizaciji»* [Ukraine 2020 Development Strategy: Ukraine's National Modernization Strategy] (2015). [online] Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/>.
11. *Finansova systema nacionalinoi ekonomiky: problemy rozvytku ta upravlinnia zminamy* [The financial system of the national economy: problems of development and change management] (2012). T. Efimenko, ed., Kyiv: DNNU “Acad. finn. upr.”, vol. 1.

Kohut Yu., Candidate Economic Science, Professor, Transcarpathian Hungarian Ferenc Rakoczi Institute II

Financial system of Ukraine in the conditions of complex the financial crisis

The article deals with the development and problems of the financial system of Ukraine, including state credit, finances of state-owned enterprises, finances of economic entities, international organizations and the financial market. Prospects for its development have been identified, taking into account international experience, where particular attention should be paid to the need to draw on European experience in the association between the EU and Ukraine, taking into account the development strategy of Ukraine “Ukraine 2020: a national modernization strategy”. It is revealed that the banking model of the financial system has developed in Ukraine. The negative factors that influence the rhythmic functioning of the banking system are presented. The main directions in which the movement of cash flows in the world economy is the relationship between business entities both domestically and abroad; between governments of different countries and international (including financial) organizations. World financial flows serve international trade, capital redistribution and labor between countries. The global financial system, including the Ukrainian financial system, is experiencing a complex financial crisis. In the context of globalization and cyclical economic development, the issue of reforms in the financial system is timely and necessary. The main directions of reforming the financial sector to ensure its development are identified, in particular through the reform of the financial system of Ukraine.

Key words: financial system, banking system, budget, reform, development prospects, international experience.

Когут Ю.М., к.э.н., профессор, Закарпатский венгерский институт имени Ференца Ракоци II

Финансовая система Украины в условиях комплексной финансового кризиса

В статье рассмотрено развитие и проблемы финансовой системы Украины включая государственный кредит, финансы государственных предприятий, финансов субъектов хозяйствования, международных организаций и финансовый рынок. Определены перспективы ее развития учитывая международный опыт, где особое внимание следует обратить на необходимость привлечения европейского опыта при проведении ассоциации между ЕС и Украиной учитывая стратегию развития Украины «Украина 2020: стратегия национальной модернизации». Выявлено, что в Украине сложилась именно банковская модель финансовой системы. Приведены негативные факторы, влияющие на ритмичное

функционирование банковской системы. Основные направления, по которым осуществляется движение денежных потоков в мировом хозяйстве - это взаимоотношения как между хозяйствующими субъектами как внутри государства, так и за ее пределами; между правительствами разных стран и международными (в том числе финансовыми) организациями. Мировые финансовые потоки обслуживают международную торговлю, перераспределение капиталов и рабочей силы между странами. Мировая финансовая система, в том числе украинская финансовая система переживает комплексную финансовую кризиса. В условиях глобализации и циклического развития экономики вопрос проведения реформ в финансовой системе является своевременным и необходимым. Определены основные направления реформирования финансового сектора для обеспечения его развития, в частности через реформирование финансовой системы Украины.

Ключевые слова: финансовая система, банковская система, бюджет, реформирования, перспективы развития, международный опыт.

Рекомендована до публікації 25.11.2019 р.

Надійшла до редакції 16.10.2019 р.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.362.“737” (477)

Л. В. ШИНКАРУК,
*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри
виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Ю. Г. ВЛАСЕНКО,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

В. О. ГЕРАЩЕНКО,
*аспірант кафедри
виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

ТЕОРІЇ ХВИЛЬОВОГО РОЗВИТКУ І СИНЕРГЕТИКИ ТА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядаються концептуальні та методологічні засади теорії хвильового розвитку і синергетики в умовах глобалізації та наслідків фінансово-економічної кризи через призму можливостей інклюзивного розвитку економіки. Виокремлено та проаналізовано альтернативні підходи до розуміння процесів та явищ, притаманних сучасним кризовим явищам. Показано переваги та суперечності у поглядах вчених щодо трактування причин криз, видів рівноважних станів, поняття “ростового спаду”, взаємозв’язку науково-технічного прогресу і довготермінових коливань економічної активності. Розкрито причини стрибкоподібного характеру переходу економічних систем до якісно іншого рівня розвитку через заощадження → інвестиції → зміну основного капіталу. Обґрунтовано необхідність розробки економічної політики України не на постулаті, що ринок сам по собі не допускає криз і завжди прагне до рівноваги, а враховуючи невизначеність майбутнього, неминучість циклічного характеру економічної системи. Запропоновано одну із цілей економічного розвитку України - інклюзивне зростання, тобто розбудова економіки з високим рівнем зайнятості, що сприяє економічній, соціальній та територіальній єдності.

Ключові слова: криза, цикли, хвильовий розвиток, детермінанти, синергетика, інклюзивність, інклюзивний розвиток, малий та середній бізнес.

Постановка проблеми. На сьогодні особлива увага науковців повинна бути зосереджена на дослідженні питання криз, якому було присвячено сотні праць вчених багатьох поколінь, однак твердження, що теорія криз в основному створена і необхідне тільки вдосконалення є, напевно, передчасною, хоча у другій половині ХХ ст. розвинутими країнами було реалізовано можливість зводити до мінімуму соціальні потрясіння, згладжуючи “довгі хвилі”, але сьогоднішній етап розвитку економіки доводить зворотне. Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 років, поставила під істотний сумнів цей постулат, що дозволяє стверджувати про хвилеподібний характер розвитку економіки, що потребує суттєвого удосконалення наукових методів дослідження циклів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Праці вчених кінця ХХ століття Дж. Форрестора [1], Дж. Моделскі [2], Д. Медоуз [3], Ю. Яковця [4], та інших довели, що циклічні закономірності є загальним законом розвитку суспільства, але питання про природу, типи і періодичність циклічних коливань все ще залишаються предметом дискусії, а хвилеподібний, циклічний розвиток глобалізації висвітлено в публікаціях Р. Т. Робертсона [5], Х. Джеймса [6], К. О’Рурка та Дж. Вільямсона [7].

В останні десятиліття видозмінилися як сама економічна система, так і циклічний рух, але для неї залишилось характерним регулярно переживати періоди підйому, падіння темпів і абсолютного скорочення виробництва.

В умовах сьогодення значний вплив на особливість перебігу криз мають глобалізаційні процеси, які набувають нових ознак. За словами д.е.н. В.Р. Сіденка «Сучасний світ вступив у фазу деструкції сучасного неоліберального формату глобалізації в результаті глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, кризи у зоні євро й особливо кризи світового політичного устрою під впливом російського експансіонізму. Одночасно в надрах світової системи мають формуватися основи нового глобалізаційного процесу майбутнього – на засадах пріоритетів нематеріальних, гуманітарних цінностей, провідної ролі освіти і науки, переформатування суспільних зв’язків на основі різноманітних способів мережевої координації та взаємного узгодження на різних рівнях суспільної ієрархії, органічного поєднання глобалізаційних процесів, сконцентрованих на дійсно глобальних викликах розвитку, із національними, регіональними та локальними форматами організації суспільно-економічного життя» [8].

Про окремі складові нової парадигми розвитку було озвучено на Всесвітньому Економічному Форумі Давос 2019. К. Шваб, засновник

Всесвітнього Економічного Форуму в Давосі акцентував увагу на тому, що «Від глобалізації хтось виграв, а хтось програв. Вона зіграла на руку мільйонам, сотням мільйонів людей. Але є і ті, хто програв. Сьогодні поняття соціальної справедливості набуває більшого значення. У нинішнє століття соціальних мереж ми більше не можемо дозволити собі залишити людей позаду» [9].

Окрім того, на сьогодні необхідно вживати заходів з охорони навколишнього середовища та біорізноманіття і в водночас забезпечувати необхідний країні економічний розвиток, оскільки на сьогодні ці два завдання нероздільні і взаємопов'язані, адже передові технології можуть ефективно працювати на добробут суспільства і боротися з забрудненням екології. Це вимагає створення робочих місць, отримання фінансового прибутку, який отримують промисловість, торгівля та інші, але в умовах захисту навколишнього середовища і одночасно заробляючи. К. Шваб пропонував переглянути ставлення до глобалізації і вибудовувати її на моральних принципах, щоб її результати враховували інтереси всіх верств суспільства. Це допоможе зберегти і примножити технологічне майбутнє. Але чи готові сьогоднішні еліти до такого, питання відкрите.

Учасники обговорювали не лише економіку, клімат і соціальні питання, а й питання гендерної рівності, лідерства, рівних можливостей та можливості залучення покоління next (мільеніалов) до управління майбутнім. Не минули і Україну, Глава МВФ К. Лагард акцентувала увагу на тому, що «Україні необхідно прискорити реформи, щоб забезпечити стабільне зростання і поліпшити умови життя людей на тривалу перспективу» [9].

Також мова йшла і про кризи, Глава МВФ К. Лагард, говорила про падіння темпів розвитку світової економіки і спрогнозувала зростання фінансових ризиків в майбутньому, оскільки у світі зростають борги, які сьогодні нараховують 250 трлн доларів а при погіршенні фінансових умов і торгових кризах все це - провісники світової рецесії.

До вище окреслених особливостей розвитку сучасної економіки і перебігу криз, за словами д.е.н. Сіденка В.Р., необхідно додати, «...потужний геополітичний чинник у вигляді експансіоністської політики Російської Федерації. Агресія Росії проти України, яка супроводжується порушенням багатьох базових принципів міжнародного правопорядку, які сформувалися в період після Другої світової війни, дозволяють говорити про входження процесу сучасної глобалізації у четверту фазу – фазу кризи, коли відбуватиметься розпад старих структур глобалізації та виникатиме феномен певної деглобалізації, перенесення центру ваги на більш локалізовані форми економічної організації» [8].

Формулювання цілей статті. Метою статті, є узагальнення існуючих підходів до вивчення криз, окреслення детермінант, які будуть впливати на формування криз у перспективі та обґрунтування доцільності інклюзивного зростання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Визнання циклічності як принципової і функціональної особливості економічної динаміки співпадає з однією із традицій економічної думки – досліджувати економічні процеси такі як циклічні та в черговий раз акцентувати, що економіка – це надзвичайно складна система, в якій належне місце відведено і теорії циклу.

Досить популярним тривалий час було уявлення про цикли як перманентні відхилення від стану рівноваги, до якого прагне економіка, тобто рівноважний підхід обумовлений сутністю кругообігу, складовими якого є закономірний і чітко визначений попереднім станом економіки рух матеріальних і фінансових благ та повторювані з періоду в період процеси виробництва й обміну. За даним підходом збільшення або зменшення значень економічних показників не є ознакою відхилення від кругообігу, оскільки вони змінюються за заданою і визначеною схемою, подібно зміні пір року або ж процесів розвитку живих організмів.

Як відомо, причини покладені в основу рівноважного підходу, не давали змоги досліджувати ситуацію, коли вводилися чинники, які розбалансовують економічну систему і одним із перших цей недолік помітив російський вчений М. Кондратьєв. Вченим досліджувалися питання існування декількох рівноважних станів і, як наслідок, можливість існування декількох коливальних рухів економіки, ним запропоновано не обмежуватися вивченням кризи, а досліджувати всю сукупність хвилеподібних рухів, тобто розробляти загальну теорію коливань. На його думку, в економіці варто виділяти рівновагу трьох видів [10, с. 14-15].

1. Рівновага першого порядку між звичайним ринковим попитом та пропозицією, відхилення від якого породжують короткострокові коливання тривалістю 3-3,5 року, тобто цикли товарних запасів.

2. Рівновага другого порядку утворюється шляхом міжгалузевих переливів капіталу, вкладеного в основному в устаткування і відхилення від нього утворюють цикли середньої тривалості.

3. Рівновага третього порядку, яка зумовлена «основними капітальними благами», до яких відносяться: промислові будинки; інфраструктурні споруди; кваліфікована робоча сила, яка обумовлює даний технічний спосіб виробництва. Запас «основних капітальних благ» повинен врівноважуватися з усіма факторами, які визначають технічний спосіб виробництва, із сформованою галузевою структурою виробництва, наявною сировинною базою і джерелами

енергії, цінами, зайнятістю, суспільними інститутами, станом грошово-кредитної системи і т.д. Порушення рівноваги між ними провокує крайні нерівноважні стани, які зумовлюють необхідність створення нового запасу «основних капітальних благ», які б задовольняли вимоги формування нового технічного способу виробництва і таке оновлення, яке показує рух науково-технічного прогресу, за М. Кондратьєвим, відбувається не плавно, а стрибкоподібно і є матеріальною основою великих циклів кон'юнктури.

70-80 рр. ХХ ст. також характеризуються дискусією щодо проблеми взаємозв'язку науково-технічного прогресу і довготермінових коливань економічної активності. У той час, коли в післявоєнній літературі з макроекономіки науково-технічний прогрес повсюдно розглядався як екзогенний фактор, М.Д. Кондратьєв ще у 1926 р. показав, чому даний фактор ендогенний, а також, чому так важливо розрізняти винаходи та їх впровадження.

Проаналізувавши динаміку інновацій за півтора століття, вчений зробив висновок: «Протягом близько двох-трьох з половиною десятиліть перед початком підвищувальної хвилі великого циклу спостерігається поживлення у сфері технічних винаходів. Широке застосування цих винаходів у сфері промислової практики пов'язане, безсумнівно, з реорганізацією виробничих відносин, співпадає з початком підвищувальної хвилі великих циклів» [11, с. 54]. У подальшому розробку даних проблеми здійснив Й. Шумпетер, створивши теорію інновації.

М. Кондратьєв окреслив комплекс соціально-економічних процесів, які зумовлюють характер циклів:

- нерівномірність процесу нагромадження капіталу;
- стрибкоподібні зміни в умовах грошового обігу;
- нерівномірність науково-технічного прогресу;
- нерівномірність змін у технологічній структурі;
- коливання у розвитку суспільно-економічних процесів;
- коливання у процесах втягування нових країн до світового ринку.

У роботі «Світовий хлібний ринок і перспективи нашого хлібного експорту» вчений досліджував динаміку земельної ренти на різних фазах циклу. На понижувальній хвилі кондратьєвського циклу зниження витрат і темпи росту сповільнюються, а в період кризи стають від'ємними, на що реагує і маса, і норма природної ренти. У даній ситуації разом зі зниженням частки сільського господарства і добувної промисловості в структурі виробництва і експорту зростає маса і доля квазіренти (особливо технологічної) – надприбутку, привласнюваного постачальниками внутрішнього ринку і експортерів високорентабельних товарів в період розповсюдження базисних інновацій.

М. Кондратьєв також досліджував механізм взаємодії великих і середніх циклів і визнав наявність як великих, так і малих циклів, середня тривалість яких біля 3,5 років, тобто, ґрунтуючись на поєднанні циклів різної довжини спробував подати цілісну картину циклічної динаміки економіки. «Великі цикли економічної кон'юнктури виявляються в тому ж єдиному процесі динаміки економічного розвитку, в якому виявляються і середні цикли з їх фазами підйому, кризи і депресії. Тому середні цикли, немовби, нанизуються на хвилі великих циклів... Середні цикли, які попадають на понижувальний період великого циклу, повинні характеризуватися особливою тривалістю і глибиною депресії, короткістю і слабкістю підйомів. Середні цикли, які попадають на підвищувальний період великого циклу, повинні характеризуватися зворотніми рисами» [11, с. 207-208]. Перехід економіки після кризи 20-х років і 60-70 рр. за сценарієм, спрогнозованим вченим, довів закономірність мультициклічної економічної динаміки, хоча багато хто сумнівається в правильності вчення М. Кондратьєва.

Криза 1929-1933 рр. послужила ґрунтом для досліджень Й. Шумпетера, в яких визнано дослідження російського вченого, а криза 70-х рр. ще раз підтвердила правдивість вчення у праці німецького вченого Г. Менша «Технологічний пат: інновації перемагають депресію».

У роботах сучасного російського вченого Ю. Яковця показано, що матеріально-технічною основою зміни кондратьєвських циклів (великих циклів кон'юнктури) є зміна переважаючих технологічних циклів, які визначають рівень конкурентоздатності продукції і реалізують кластер базисних інновацій. Від часів промислової революції до кінця ХХ ст. змінили один одного п'ять технологічних укладів; у 10-20-і роки ХХІ ст. прийде час наступного укладу [12, с. 60].

Основні характеристики циклу, у сучасній науці, пов'язують з його причинами, фазами, часом протікання, частотою повторення, динамічними параметрами, амплітудою показників економічної активності і враховуючи це, цикл постає в якості постійної динамічної характеристики економіки, без якого немає розвитку, немає руху – економіка мертва, а в кращому випадку вона «механістична».

Сучасна західна економічна теорія застосовує більш агрегований підхід до циклу в основу якого покладена методологія аналізу циклу, розроблена в Національному бюро економічних досліджень США під керівництвом У. Мітчелла, А. Бернса, Дж. Мура, яка характеризується яскраво вираженим прагматизмом та емпіризмом. У ній, власне кажучи, розглядаються лише дві фази циклу рецесія (спад) (включає кризу і депресію) і підйом (пожвавлення і підйом). Методи визначення фаз, пошук так званих «поворотних точок» циклу і

знаходження точок максимальної інтенсивності кожної фази – «піку» і «дна» - ґрунтуються на розгляді більше сотні різних «циклічних показників», тобто на дослідженні великої кількості статистичних тимчасових рядів, однак бюро не виділяє який-небудь один або кілька показників у якості найбільш важливих і визначальних, внаслідок цього поняття циклу, незважаючи на багато розглянутих конкретних проявів, залишається в цілому до деякої міри невизначеним.

Дотепер серед економістів, які визнають циклічність, немає єдності щодо природи цього явища і у науці вказуються різні екзогенні (зовнішні) і ендогенні (внутрішні) причини циклів.

Заслужують на увагу дослідження вчених, які робили спроби створити інтегральну теорію економічного циклу, за якою цикл – це синтез внутрішніх станів економіки і зовнішніх факторів, які реалізуються при переході від фази до фази, і якщо екзогенні фактори виступають причиною, збудником первісних імпульсів циклів, то ендогенні причини, на думку дослідників, перетворюють ці імпульси у фазові коливання. На нашу думку, саме таке трактування аналізу сутності циклів і є свідченням зародження нового підходу, який на сьогодні називаємо – синергетичним.

У цьому зв'язку набуває актуальності історико-економічний аналіз циклічних коливань, здійснений Е. Хансеном у роботі «Економічні цикли і національний доход» (1951 р.), де перелічуються істотні елементи («наріжні камені») теорій циклу і визначає авторів, яким належить основний внесок у науку:

- Роль коливань у розмірах інвестицій (Туган-Барановський, Шпітгоф, Кассель, Робертсон).
- Аналіз детермінантів інвестування: природна норма, взята у відношенні до грошової норми відсотка, або графік граничної ефективності інвестицій (Віксель, Кейнс).
- Роль динамічних факторів – техніки, природних ресурсів, розширення території і зростання населення - як детермінантів інвестування (Шпітгоф, Харрод).
- Пучковидний характер інвестування, зумовлений діяльністю в галузі нововведень (Шумпетер).
- Капіталістичний метод виробництва (необхідність тривалого часу для виробництва елементів основного капіталу) і принцип акселерації (Афталіон, Пігу, Дж. М. Кларк).
- Початкові імпульси і поширення циклічних рухів, обумовлене структурою економіки (Віксель, Пігу).
- Мультиплікатор інвестицій і функція споживання (Кан, Кейнс).

- Взаємозв'язок економічних змінних - економічні моделі (Тінберген, Фріш, Самуельсон, Хікс, Клейн та ін.) [13, с. 299-300].

В аналізі інтегральної теорії циклу Е. Хансена переплітаються три характерні лінії: 1) вплив змін доходу на розміри інвестицій (принцип акселерації); 2) роль мультиплікатора інвестицій (на основі функції споживання); 3) графік граничної ефективності в її відношенні до норми відсотка. Такі основні складові, які охоплюють «механіку» розширення і ущільнення та створюють кумулятивний механізм в економіці.

Згідно теорії інтегрального синтезу Е. Хансена, більшість сучасних дослідників як ендогенну причину циклів вказують коливання попиту на блага (споживчого й інвестиційного характеру), у результаті чого економіка виходить із стану рівноваги.

Західні теорії циклів орієнтовані переважно на високорозвинену ринкову економіку і не завжди підходять для аналізу періодичних коливань економіки України, але увага до даної концепції циклічного розвитку на принципово новому рівні (з урахуванням сучасних досягнень в області функціонального аналізу, кардинального перегляду або відмови від застарілих або тих понять і гіпотез, які не виправдали себе) може вплинути на відпрацювання ефективної державної антикризової політики в Україні. Це зумовлює актуальність тих основних питань теорії циклу, які в останні два-три десятиліття були предметом дискусії серед вчених і не одержали належного висвітлення в західній літературі. До них, на нашу думку, варто віднести проблеми: 1) кризи і її ролі в циклічному русі економіки; 2) критерії в циклічному розвитку; 3) проміжних криз; 4) взаємозв'язку циклу і зростання [14, с. 77-78].

В теорії циклічного розвитку необхідно акцентувати увагу на оперуванні поняттям «ростовий спад». На нашу думку ситуація абсолютного скорочення виробництва несе в собі нову якість у порівнянні із ситуацією уповільнення його зростання, в першу чергу, саме скорочення виробництва відбиває ті специфічні процеси, які відсутні при збереженні «ростовою спаду». При абсолютному скороченні кінцевого суспільного продукту, або ВВП, відбувається розрив або ослаблення сталих ринкових зв'язків між елементами системи, і навпаки, навіть повільне розширення виробництва призведе до примноження і зміцнення таких зв'язків. Пошук підтвердження гіпотези полягає у аналізі динаміки агрегатних показників, оскільки як правило, передуюче переломові зростання відбувається набагато повільніше, аніж наступне падіння, а також різними є і механізми, які діють під час підйомів і спадів.

У даний момент особливі умови трансформації економіки України внесли корективи у підходи, оскільки у нас спостерігається звуження виробництва –

зниження нагромадження як причина кризи, на відміну від проміжних криз розвинутих країн, зумовлених зв'язком надмірне виробництво – перенагромадження.

Для розмежування понять «ростовий спад» і проміжна криза у теорії циклічного розвитку необхідно поряд з показником зміни обсягу виробництва запропоновано розглядати й інші показники. Щодо трансформаційних економік, за типом української то необхідно відносити до фази кризи ситуації, коли спостерігається зниження абсолютного обсягу виробництва і проявляються інші важливі ознаки кризи, такі, як зростання безробіття, падіння капіталовкладень, зменшення прибутку. Характерний для даної циклічної фази напрямок динаміки виробництва повинен визначатися відповідним рухом сукупного попиту, тобто динамікою особистого споживання, приватних інвестицій і нетто-експорту. На нашу думку сповільнення зростання та припинення зростання можуть трактуватися як «ростовий спад».

Можна по-різному ставитися до пояснення Е. Хансеном причин Великої депресії. Багато економістів вважають, що посилення на випадковий збіг понижуючих хвиль у трьох типах циклів є в даному випадку досить поверхневими. Однак не можна не бачити, що теорія «множинності циклів» базується на скрупульозному вивченні й узагальненні багатого історичного матеріалу, до того ж, на нашу думку, є доцільною сама спроба витлумачити Велику депресію шляхом розкриття як найбільше числа безпосередніх причин.

У 1894 р. вийшла у світ праця видатного українського вченого М. Туган-Барановського «Промислові кризи». Детально вивчивши показники циклічності промисловості Англії, вчений прийшов до висновку, що еволюцію капіталістичної системи зумовлюють інновації в галузях, які виробляють засоби виробництва, тобто появився аналіз торгово-промислових криз. Ще однією рисою праць вченого є його висновки щодо величезних внутрішніх можливостей саморозвитку і самокорекції капіталістичної економічної системи.

Також ХХ ст. стає періодом зародження теорії економічного розвитку, основоположником якої вважають Й. Шумпетера, оскільки він стверджував, що економічна система, вийшовши із рівноважного етапу, переходить до якісно іншого рівня розвитку з іншими кількісними параметрами, які пов'язані із заощадженнями → інвестиціями → змінною основного капіталу і сам економічний розвиток носить стрибкоподібний характер [15, с. 154-157]. Видатний вчений писав, що Еволюція – за своєю суттю процес, який рухається циклами... Реальним є тільки цикл сам по собі. Циклічність розглядається науковцем як природний процес розвитку економіки, певна форма руху, яка показує нерівномірність економічної динаміки.

Дійсна економічна ситуація в Україні вимагає розробки програм динамічного розвитку, доповнюючи існуючий на сьогодні методологічний інструментарій новими категоріями і за словами Л. Євстігнєєвої та Р. Євстігнєєва «вихід із цього очевидного тупика може забезпечити синергетика – теорія розвитку складних систем як взаємодії їх різноякісних компонентів» [16, с. 27]. Хоча синергетика порівняно молода наука, оскільки використання її термінології розпочалося наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст., на сьогодні вона впевнено завойовує своє місце у предметному просторі фундаментальної економічної науки та формує особливий напрям аналізу – економічну синергетику. Перші праці з проблем синергетики належать Г. Хакену [17], І. Пригожину [18], В. Зангу [19], хоча аналіз процесів нестійкості можна знайти і у більш ранніх працях Й. Шумпетера [15], М. Кондратьєва [20], Е. Хансена [13], Р. Харрода [21], які займалися проблемами циклічного розвитку економічних систем. Викликають зацікавлення і праці з проблем синергетики вчених Д. Львова [22], Г. Рузавіна [23], М. Чешкова [24], В. Тарасевича [25], В. Решетила [26] та ін.

На думку Й. Шумпетера, економічний розвиток відбувається стрибкоподібно, як перехід від одного стаціонарного стану до іншого на якісно новому рівні з абсолютно іншими параметрами заощаджень, інвестиції та основного капіталу. І особливо важливим є твердження вченого, що саме на таких фазах циклічного розвитку як криза та депресія відбувається впровадження інновацій за рахунок групової взаємодії підприємців, що можна трактувати як синергетичну взаємодію в умовах сильно нерівноважного стану [15, с. 154-155].

М. Кондратьєв дотримувався генетичного підходу до прогнозування і вважав необхідним опиратися на всебічне дослідження закономірностей та тенденцій минулого і можливі напрямки змін майбутнього, на відміну від широко розповсюдженого телеологічного підходу, який зорієнтований на апріорно задані цілі і прогнозує можливі шляхи їх розвитку. Таким чином, науковою основою прогнозу стало поєднання трьох підходів: статичного, циклічно-динамічного, генетичного. Окрім того вчений визнавав не тільки індуктивно-емпіричний метод побудови теорії взагалі і теорії циклу зокрема, але й плюралістичний підхід до аналізу причин циклічних коливань, який допускає, що циклічний процес є результатом взаємодії великої кількості відносно самостійних процесів.

Ідеї М. Кондратьєва були підтримані Й. Шумпетером, Г. Меншем та іншими сучасними вченими, тобто, можна стверджувати, що до зародження економічної синергетики немалою мірою причетна теорія циклічного розвитку.

За словами В. Занга «Синергетична економіка трактує нелінійність і нестійкість як джерело розмаїття і складності економічної динаміки, а не шумів і випадкових збурень, як це робить економіка традиційна» [19, с. 291]. Для дослідження трансформаційної економічної системи України нелінійний підхід є найбільш конструктивним, але необхідно зазначити, що після становлення нового рівня економічних відносин, для яких крайні нерівноважні стани не будуть характеристикою системи, в цілому актуалізується застосування традиційних рівноважних економіко-математичних моделей. Тобто, у синергетичній парадигмі зливаються, а не протиставляються детермінованість системи і випадковість, оскільки у періодах біфуркації, та між ними їм відводиться різна роль.

Біфуркація (від англ. fork – вилка) – період, коли зароджується боротьба різних напрямків подальшої еволюції системи – «точка розгалуження еволюційної лінії» [27, с. 132]. За твердженням В. Тарасевича [25, с. 63-64]. існують біфуркації I роду – коли стара система не допускає системної хаотизації, але і не переходить на вищий рівень гомеостазу та біфуркації II роду – коли всі можливості актуалізуються, співіснують і взаємодіють одна з одною.

Сьогодні світ намагається зрозуміти причини криз і випрацювати нові рецепти запобігання та реагування на економічні кризи. За словами Ж.М. Баррозо, у передмові до «Стратегії для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» (Стратегія «Європа 2020»), «Європа повинна вийти з економічної та фінансової кризи сильнішою, Європа на порозі змін, криза знищила роки економічного та соціального прогресу та виявила структурні недоліки Європейської економіки. Тим часом, світ рухається швидко, а довгострокові труднощі – глобалізація, тиск на ресурси, старіння населення – посилюються. Крім того, криза ускладнила завдання забезпечення нашого майбутнього економічного розвитку. Все ще нестабільна ситуація з нашою фінансовою системою стримує відновлення, так як компанії та домогосподарства мають труднощі в запозиченні, витрачанні та інвестуванні коштів. Наші державні фінанси зазнали величезного негативного впливу; з дефіцитом ВВП в середньому 7% та боргом – більше 80% від ВВП, два роки кризи знищили результати фінансової консолідації, яка тривала двадцять років. Наш потенціал зростання зменшився вдвічі під час кризи. Велика частина інвестиційних планів, талантів та ідей не можуть бути використані через невизначеність, недостатній попит та відсутність фінансування» [28].

Програмою окреслено три пріоритети, які повинні бути ключовими в «Європі 2020»:

- Розумне зростання: розвиток економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях.

- Стале зростання: сприяння більш ефективному використанню ресурсів, розвитку більш екологічної та конкурентоспроможної економіки.

- Всеохоплююче зростання: стимулювання економіки з високим рівнем зайнятості, що сприятиме соціальній та територіальній згуртованості.

Саме кризь призму трьох елементів, які доповнюють один одного, пропонується бачення розбудова економіки Європи в 21 столітті [28].

Висновки і перспективи подальших розвідок. На основі проведених досліджень виявлено, що формування шляхів та інструментів виходу з кризи і переходу до нової якості розвитку, повинно розглядатися кризь призму сформованих причинно-наслідкових зв'язків існуючої структури економіки та визначення закономірностей її еволюції і внутрішніх і зовнішніх джерела розвитку.

У економічній системі, через диспропорції і кризи на певний час встановлюється пропорційність, але система не повинна і не може бути постійно в стані рівноваги, але не повинна і занадто далеко від неї відходити. Тому, бажане втручання в економіку спрямоване на згладжування циклу і постає питання, наскільки можна регулювати економічні процеси, щоб не порушити природний розвиток економічної системи, для цього необхідно розібратися у механізмі самостійного руху системи.

З теорії самоорганізації витікає, що будь-яка система може розвиватися тільки через кризи, проходячи через так-звані точки біфуркації. Проблеми переходу економічної системи у якісно новий стан, порогові прикордонні ситуації, механізми організації переходів до нових станів вивчені мало.

Дослідження економічних систем трансформаційного типу вимагає нелінійного стилю мислення, яке формується останніми роками за рахунок використання нової термінології виробленої синергетичною парадигмою (біфуркації, флуктуації, антрактор, детектор, тезарус і т. д.). В історії економічної науки біля трьох століть існували приклади фрагментарного використання синергетичного методу досліджень, а стадія зародження синергетичного інструментарію стосується як досліджень ринкового саморегулювання, ринкової рівноваги так і економічної циклічності.

Таким чином, можна стверджувати, що розробка економічної політики України не повинна ґрунтуватися на постулаті, що ринок сам по собі не допускає криз і завжди прагне до рівноваги, а враховувати альтернативні економічні теорії, які витікають із фундаментальної невизначеності майбутнього, показують неминучість циклічного характеру економічної системи і розробляють рецепти виходу із них. Тому необхідно оволодіти теорією циклу для правильного діагностування кризових потрясінь і знаходити

ефективні шляхи і засоби виходу з них для зведення до мінімуму як фази кризи так і втрат, пов'язаних з нею.

Всеохоплююче (інклюзивне) зростання – економіка з високим рівнем зайнятості, що сприяє економічній, соціальній та територіальній єдності повинна стати ціллю економічного розвитку України. За прикладом «Стратегії 2020» для Євросоюзу, інклюзивне зростання передбачає надання людям більших можливостей за рахунок забезпечення високого рівня зайнятості, інвестицій в компетенції, боротьби з бідністю та модернізації ринків праці, систем підготовки кадрів і соціального захисту, з тим щоб допомогти людям передбачати зміни та управляти ними і побудувати згуртоване суспільство. Дуже важливо, щоб вигоди від економічного зростання поширюватися на всіх.

Список використаної літератури

1. Форрестор Дж. Мировая динамика. – М.: Наука, 1978. – 265 с.
2. Моделски Дж. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и мировая политика / Дж. Моделски и др. // Вопросы экономики. – 1992. – № 10. – С. 20-23.
3. Медоуз Д.Х. За пределами роста / Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс. – М.: Прогресс, 1994 – 314 с.
4. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю.В. Яковец. – М.: Наука, 1999. – 196 с.
5. Robertson R.T. The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness / R.T. Robertson. – Nova Scotia: Fernwood Pub.; New York : Zed Books, 2003. – 291 p.
6. James H. The Creation and Destruction of Value: The Globalization Cycle / H. James. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009. – X, 325 p.
7. O'Rourke K.H. Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-century Atlantic Economy / K.H. O'Rourke, J.G. Williamson. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1999. – XII, 343 p.
8. Сіденко В.Р. Перспективи глобалізації економіки у контексті хвилеподібного характеру розвитку (теоретичний підхід). Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 121 (частина II). 2014. – С. 16-23.
9. WEF Annual Report [E-resource] - Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_18-19.pdf
10. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы статики и динамики / Н.Д. Кондратьев. – М., 1991. - С. 14-15.
11. Кондратьев Н.Д. Особое мнение / Н.Д. Кондратьев. – Кн.1,2. – М.: Наука, 1993. – 369 с.

12. Яковец Ю.В. Экономические кризисы: теории, тенденции, перспективы / Ю.В. Яковец. – М., 2003. – 60 с.
13. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Э. Хансен // Классики кейнсианства: в 2 т. / Сост. А.Г. Худокромов. – М.: “Экономика”, Т.2. 1997.– 429 с.
14. Шинкарук Л.В. Нагромадження основного капіталу: теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні: Монографія / Л.В. Шинкарук. – К.: Університет “Україна”, 2006. – 393 с.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. - М.: Прогресс, 1982. – 436 с.
16. Евстигнеева Л. От стандартной экономической теории к экономической синергетике / Л. Евстигнеева, Р. Евстигнеев // Вопросы экономики. – 2001. - №10. – С.27.
17. Хакен Г. Кооперативные явления в сильнонеравновесных и нефизических системах / Г. Хакен, 1975.
18. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с Природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 431 с.
19. Занг В. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В. Занг. – М., 1999. – 391 с.
20. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д. Кондратьев. - М.: Экономика, 2002. – 765 с.
21. Харрод Р. К теории экономической динамики. Экономические циклы и национальный доход. Части I-II / Р. Харрод // Классики кейнсианства в 2-х т. / Сост. Н.Г. Худокромов. – М.: “Экономика”, 1997, Т.1. – 416 с.
22. Львов Д.С. Прогноз или благи намерения / Д.С. Львов // Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – С. 73-78.
23. Рузавин Г.И. Синергетика и диалектическая концепция развития / Г.И. Рузавин // Философские науки. – 1989. - №11. – С. 90-101.
24. Чешков М.А. Синергетика: за и против хаоса (заметки о науке эпохи Глобальной смуты / М.А. Чешков // Общественные науки и современность. – 1999. - №6. – С. 131-133.
25. Тарасевич В.М. Економічна синергетика: концептуальні аспекти / В.М. Тарасевич // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 4. – С. 57.
26. Решетило В.П. Синергетична парадигма та формування нелінійного стилю економічного мислення / В.П. Решетило // Економічна теорія. – 2004. - №4. – С. 11.
27. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории / В.П. Бранский // Общественные науки и современность. – 1999. - №6. – С. 132-133.

28. ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ Брюссель, 03.03.2010. COM (2010) 2020 остаточна версія ЄВРОПА 2020. Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання. форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/31493>.

References

1. Forrester, J (1978). *Mirovaja dinamika* [World Dynamics]. Moscow: Nauka.
2. Modells, J. (1992). *Volny Kondrat'eva, razvitie mirovoj jekonomiki i mirovaja politika* [Kondratiev waves, development of the world economy and world politics]. *Voprosy jekonomiki*, 10, pp. 20-23.
3. Meadows, D.H., Meadows, D.L. and Randers, J. (1994). *Za predelami rosta* [Beyond growth]. Moscow: Progress.
4. Yakovets, Yu. (1999). *Cykly. Krizisy. Prognozy* [Cycles. Crises. Forecasts]. Moscow: Nauka.
5. Robertson, R. (2003). *The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness*. Nova Scotia: Fernwood Pub.; New York: Zed Books.
6. James, H. (2009). *The Creation and Destruction of Value: The Globalization Cycle*. Cambridge: Harvard University Press.
7. O'Rourke, K. and Williamson, J. (1999). *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-century Atlantic Economy*. Cambridge: MIT Press.
8. Sidenko, V. (2014). *Perspektyvy hlobalizatsii ekonomiky u konteksti khvylepodibnoho kharakteru rozvytku (teoretychnyi pidkhid)*. [Perspectives of globalization of the economy in the context of the undulating nature of development (theoretical approach)]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 121 (Part II), pp. 16-23.
9. *WEF Annual Report*. [online] Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_18-19.pdf
10. Kondratiev, N. (1991). *Osnovnye problemy statiki i dinamiki* [The main problems of statics and dynamics]. Moscow.
11. Kondratiev, N. (1993). *Osoboe mnenie* [Special opinion]. Moscow: Nauka.
12. Yakovets, Yu. (2003). *Jekonomicheskie krizisy: teorii, tendencii, perspektivy* [Economic crises: theories, trends, prospects]. Moscow.
13. Hansen, E. (1997). *Jekonomicheskie cikly i nacional'nyj dohod* [Economic Cycles and National Income]. In: A. Khudokrom, ed., *Keynesian Classics*, vol. 2. Moscow: Jekonomika.
14. Shinkaruk, L. (2006). *Nahromadzhennia osnovnoho kapitalu: teoriia, analiz ta tendentsii rozvytku v Ukraini* [Fixed capital accumulation: theory, analysis and development trends in Ukraine]. Kyiv: University of Ukraine.

15. Schumpeter, J. (1982). *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [The theory of economic development]. Moscow: Progress.

16. Evstigneeva, L. and Evstigneev, R. (2001). *Ot standartnoj jekonomicheskoi teorii k jekonomicheskoi sinergetike* [From Standard Economic Theory to Economic Synergetics]. *Voprosy jekonomiki*, 10, p. 27.

17. Haken, G. (1975). *Kooperativnye javlenija v sil'nonerovnovesnyh i nefizicheskikh sistemah* [Cooperative phenomena in highly nonequilibrium and non-physical systems].

18. Prigogine, I. and Stengers, I. (1986). *Porjadok iz haosa. Novyj dialog cheloveka s Prirodoy* [Order from chaos. New dialogue of man with Nature]. Moscow: Progress.

19. Zang, V. (1999). *Sinergeticheskaja jekonomika. Vremja i peremeny v nelinejnoj jekonomicheskoi teorii* [Synergetic economy. Time and change in nonlinear economic theory]. Moscow.

20. Kondratiev, N. (2002). *Bol'shie cikly kon'juktury i teorija predvidenija* [Large conjuncture cycles and prediction theory]. Moscow: Jekonomika.

21. Harrod, R. (1997) *K teorii jekonomicheskoi dinamiki. Jekonomicheskie cikly i nacional'nyj dohod. Chasti I-II* [On the theory of economic dynamics. Economic cycles and national income. Parts I-II]. In: A. Khudokrom, ed., *Keynesian Classics*, vol. 1. Moscow: Jekonomika.

22. L'vov, D. *Prognoz ili blagi namerenija* [Prognosis or good intentions]. In: *New in synergetics: A look into the third millennium*.

23. Ruzavin, G. (1989). *Sinergetika i dialekticheskaja koncepcija razvitija* [Synergetics and the dialectical concept of development]. *Filosofskie nauki*, 11, pp. 90-101.

24. Cheshkov, M. (1999). *Sinergetika: za i protiv haosa (zametki o nauke jepohi Global'noj smuty* [A Synergetics: For and Against Chaos (Notes on the Science of the Global Troubles)]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, 6, pp. 131-133.

25. Tarasevych, V. (2002). *Ekonomichna synerhetyka: kontseptualni aspekty* [Economic Synergetics: Conceptual Aspects]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, 4, pp. 57.

26. Reshetylo, V. (2004). *Synerhetychna paradyhma ta formuvannia neliniinoho styliu ekonomichnoho myslennia* [Synergetic paradigm and formation of nonlinear style of economic thinking]. *Ekonomichna teoriia*, 4, pp. 11.

27. Branskij, V. (1999). *Social'naja sinergetika kak postmodernistskaja filosofija istorii* [Social Synergetics as a Postmodern Philosophy of History]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, 6, pp. 132-133.

28. *YeVROPEISKA KOMISIJA Briussel, 03.03.2010. COM (2010) 2020 ostatochna versija YeVROPA 2020. Stratehiia dlia rozumnoho, staloho ta*

vseokhopliuiuchoho zrostannia. forum [EUROPEAN COMMISSION Brussels, 03.03.2010. COM (2010) 2020 final version of EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. forum]. [online] Available at: <http://old.minjust.gov.ua/file/31493>.

Shynkaruk L., Doctor of Economic Sciences, Professor, Associate member of the National academy of sciences of Ukraine; Vlasenko Yu., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Gerashchenko V., Postgraduate, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Theories of wave development and synergetics and inclusiveness of the economy

The article deals with the conceptual and methodological foundations of the theory of wave development and synergetics in the conditions of globalization and the consequences of the financial and economic crisis through the prism of inclusive economic development opportunities. Alternative approaches to understanding the processes and phenomena inherent in contemporary crisis phenomena have been identified and analyzed. The advantages and contradictions in the views of scientists on the interpretation of the causes of crises, types of equilibrium states, the notion of “growth recession”, the interrelation of scientific and technological progress and long period fluctuations of economic activity are shown. The reasons for the jumping nature of the transition of economic systems to a qualitatively different level of development through savings → investments → change of fixed capital are revealed. The necessity to develop the economic policy of Ukraine is grounded not on the premise that the market itself does not tolerate crises and always strives for equilibrium, but given the uncertainty of the future, the inevitability of the cyclical nature of the economic system. One of the goals of economic development of Ukraine is proposed - inclusive growth, that is, development of economy with high level of employment that promotes economic, social and territorial unity.

Key words: crisis, cycles, wave development, determinants, synergetics, inclusivity, inclusive development, small and medium businesses.

Шинкарук Л.В., д.э.н., профессор, член-корреспондент НАН Украины; Власенко Ю.Г., к.э.н., доцент; Геращенко В.А., аспирант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Теории волнового развития и синергетики и инклюзивность экономики

В статье рассматриваются концептуальные и методологические основы теории волнового развития и синергетики в условиях глобализации и последствий финансово-экономического кризиса через призму возможностей инклюзивного развития экономики. Выделены и проанализированы альтернативные подходы к пониманию процессов и явлений, присущих современным кризисным явлениям. Отображены преимущества и противоречия во взглядах ученых относительно трактовки причин кризисов, видов равновесных состояний, значение «ростового спада», взаимосвязи научно-технического прогресса и долгосрочных колебаний экономической активности. Раскрыты причины скачкообразного характера перехода экономических систем к качественно иному уровню развития через сбережения → инвестиции → изменение основного капитала. Обоснована необходимость разработки экономической политики Украины не на постулате, что рынок сам по себе не допускает кризисов и всегда стремится к равновесию, а учитывая неопределенность будущего, неизбежность циклического характера экономической системы. Предложено одну из целей экономического развития Украины - инклюзивный рост, то есть развитие экономики с высоким уровнем занятости, которое способствует экономическому, социальному и территориальному единству.

Ключевые слова: кризис, циклы, волновое развитие, детерминанты, синергетика, инклюзивность, инклюзивное развитие, малый и средний бизнес.

Рекомендована до публікації 19.11.2019 р.

Надійшла до редакції 19.10.2019 р.

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

УДК 330.10

В. В. ОГНЕВИЙ,
пенсіонер, м. Черкаси

ТРУДО-ВАРТІСНА ОСНОВА МОНЕТАРИЗМУ. ЗЕРНОВАЛЮТНИЙ СТАНДАРТ – WES

У статті запропоновано синтез теорії трудової вартості і кількісної теорії грошей, що через реінкарнацію монетарної доктрини на базі трудової теорії вартості дає міцну прив'язку грошової системи до трудо-змістовної суті матеріального виробництва. На основі ринкової оцінки еталонного «IGC-зерна», як одиниці вартості, розроблена наднаціональна грошова система – Зерновалютний стандарт WES. Методологічним інструментарієм дослідження являється класична (марксистська) політекономія, а саме: трудова теорія вартості та теорія додаткової вартості, яку підсилює кількісна теорія грошей. Органічне інтегрування кількісної теорії грошей в теорію трудової вартості при наявності грошової системи Зерновалютного стандарту WES підсилює політичну економію як повноцінну прикладну економічну науку, при повному одночасно поглинанні решти сучасних напрямів і течій у сфері економічних наук, насамперед, – домінуючого нині «маржиналізму». В практичному вимірі «Зерновалютний стандарт – WES» є викликом сучасній системі «Спеціальних прав запозичення – SDR». Політекономічний монетаризм на засадах валютної системи WES покликаний збалансувати світові фінанси на основі вартісно-грошового паритету.

Ключові слова: закон вартості, монетаризм, зерновалютний стандарт WES.

Постановка проблеми. В основі функціонування вільно-ринкової економіки два базові закони:

1. *Закон нагромадження* – діє з давніх-давен і за будь-яких умов, як ринкових, так і позаринкових, являючи собою виробництво додаткового продукту та зворотне спрямування такого, зазвичай у видозміненій (в ринкових умовах – вартісній) формі, знову ж таки у виробництво, забезпечуючи його розширене відтворення;

2. *Закон вартості* – діє лише в ринкових умовах, забезпечуючи еквівалентний товарообмін та раціональний перерозподіл додаткового продукту (у вартісній формі) в процесі зворотного спрямування його у

розширене відтворення товарного виробництва з розрахунку рівновеликої вартісної віддачі від рівновеликих капіталовкладень.

Закон нагромадження має забезпечити якомога ефективніше накопичення все більшої маси додаткової вартості з метою перетворення її у капітал (капіталізація додаткової вартості) задля економічного виживання товаровиробника в конкурентній боротьбі. Прогресуюче нагромадження капіталу в індустріальну епоху забезпечується за рахунок експлуатації на високотехнологічному виробництві стрімко зростаючої маси живої праці умовних одиниць найманої робочої сили – УОРС-Труда, при кількісному одночасно скороченні найму робочої сили фізичних осіб – РСФО, що спонукає тенденцію до підвищення норми підприємницького прибутку.

Закон вартості, орієнтуючись на споживчий попит, забезпечує реінвестиційний перерозподіл додаткової вартості у сфері суспільного виробництва до єдиної в масштабах економіки середньої норми прибутку, тим самим формуючи ринкове ціноутворення на ґрунті товарообмінної еквівалентності. Еквівалентний товарообмін та раціональна реінвестиція – нерозривно-двостороння суть єдиного процесу формування вартісних параметрів: ринкове ціноутворення коригує перерозподіл інвестицій у виробництво із розрахунку на середню норму прибутку, що, в свою чергу, призводить на ринку до товарообмінно-еквівалентного формування вартості на базі ціни витрат виробництва:

ВАРТІСТЬ (в ціні) \geq \leq СОБІВАРТІСТЬ + ПРИБУТОК середній

Відтак, *Закон нагромадження капіталу* діє на мікроекономічному рівні, в межах окремо взятих підприємств. Тоді як *Закон трудової вартості* діє на макроекономічному рівні, в масштабах всієї економіки. Перший із них, через спонукання приватного власника до несамовитої боротьби за економічне виживання власного бізнесу, стимулює рушійну силу економічного зростання. Другий, через спонукання приватного власника орієнтувати свій бізнес на споживчий попит, раціонально упорядковує це зростання відповідно до суспільних потреб. Обидва закони є природними і не вимагають зовнішнього з боку держави впровадження: на практиці вони автоматично спрацьовують самі по собі в момент здійснення будь-яких торгівельно-комерційно-підприємницьких операцій незалежно від усвідомлення цього факту їх суб'єктами. Чи має сенс хоч яка-небудь регулююча при цьому роль держави?..

Звісно, що на мікроекономічному рівні управління процесом продуктивного нагромадження капіталу та економічного виживання – особиста справа самого підприємця. І втручання держави в даний процес зайве. Окрім встановлення оптимальних ставок загального оподаткування.

А ось на макроекономічному рівні управління процесом збалансованого функціонування та розвитку капіталістичного виробництва з якогось моменту (на який буде вказано нижче) вимагає певної уваги держави. Справа в тому, що Закон вартості ефективно може справлятися зі своєю функцією раціональної реінвестиції додаткової вартості у виробництво до середньої норми підприємницького прибутку, відтак, – товарообмінної на ринку еквівалентності (ціноутворення), лише за умови відповідності маси грошей в економіці загальній масі вартості в ній. Не можна сказати, що вчені-економісти цього не розуміють. Кількісна теорія грошей стверджує: емісійне нарощування грошової маси має відповідати темпам зростання валового продукту. Даній теорії, однак, бракує прив'язки грошової системи до трудозатратно-вартісного підґрунтя. А це призводить до того, що на практиці від економіки традиційно продовжують вимагати неможливого: розвиватися вищими темпами, аніж вона на те здатна. Не розуміючи при цьому, що темпи економічного зростання обмежені наявним приростом маси живої праці у сфері матеріального виробництва. У вік науково-технічного прогресу такий приріст відбувається за рахунок нарощування інтелект-потенціалу робочої сили: якими б, однак, стрімкими не були ці темпи – вони мають свою межу. З іншої сторони, не вгамовуються наполегливі спроби «вирівняти» економічне зростання, нівелювавши його циклічні коливання. Марна справа. Економічні кризи товарного (саме товарного!.. а не фінансового) перевиробництва цілком нормальне, ба більше, здорове явище вільно-ринкової економіки, оскільки являються наслідком закономірного відставання платоспроможного попиту від пропозиції на величину нагромадження капіталу. І аж ніяк не дефіцитом грошової маси в обігу. Нерозуміння таких ось елементарних істин не могло не спотворити монетарні заходи регулювання економіки в сучасному світі та дискредитувати саму ідею монетаризму. Пройшовши випробування на практиці в останню чверть ХХ століття, монетаризм, в кінцевому підсумку, зазнав фіаско. Які причини такої невдачі?..

Насамперед, монетарна практика вимагає певного, досить тривалого часу в умовах політичної стабільності та соціального спокою. Аби, емісійно задавши щорічний приріст грошової маси на відсоток, що відповідав би середньорічним темпам зростання валового продукту, діждатись, зрештою, кінцевого результату економічного експерименту. Чи були такі умови в 70-80-ті роки минулого століття?.. – Аж ніяк ні! Протидія «комуністичній» експансії СРСР, що вимагала від Заходу форсованих темпів мілітаризації економіки, та світова енергетична криза з її катастрофічними перепадами цін на енергоносії (період 1973-1983 рр.) аж ніяк не сприяли практичній реалізації довгострокових рецептів прикладного монетаризму. Відтак, подолавши галопуючу інфляцію 70-х рр., монетаризм дуже швидко спіткнувся на проблемі реального

управління грошовою масою (таргетування грошовими агрегатами) і зазнав поразки: «стискання» грошової маси та, як наслідок, злет процентних ставок призвели до рецесії початку 80-х рр.

Проте, справа не лише в об'єктивно дуже несприятливих умовах проведення монетарного експерименту, але й в нікчемності теоретичного обґрунтування монетарної концепції. – Досить здорової за своїми намірами. Альтернативи якій, до речі, окрім збанкрутілого кейнсіанства, не існує («соціалістична» патологія до уваги не береться). Монетарна модель єдина із усіх існуючих, що максимально поважає об'єктивні закони економічного саморозвитку при мінімумі державного втручання в економіку. Тому є нагальна потреба повернутися до основ монетарної доктрини, але на цей раз на концептуальних засадах теорії трудової вартості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відкривши фундаментальну працю М. «Кількісна теорія грошей», спробуємо розібратись в його доктрині.

«Количественная теория – это прежде всего теория спроса на деньги», – стверджує М. Фрідман і далі дає визначення грошам: *«Пять основных форм богатства: 1. Деньги (M), трактуемые как требования или как товарные единицы с фиксированным номинальным значением; 2. Облигации (B)...; 3. Акции (E)...; 4. Физические блага (C); 5. Человеческий капитал (H)»* [1].

Отже, славетний економіст ставить гроші, як «багатство», в один ряд з фінансовими активами, матеріальними речами та робочою силою. – No comments! Не дивно, що у М. Фрідмана: *«Анализ спроса на деньги... формально может быть отождествлен с анализом спроса на потребительские услуги»* [1].

По М. Фрідману: *«Ядро всей монетарной теории:*

1. Фундаментальное различие между номинальным и реальным количеством денег (нижче по тексту М. Фрідман конкретизує: «1. Номинальное количество денег определяется в первую очередь их предложением; 2. Реальное количество денег, или количество денег в реальном выражении определяется прежде всего спросом на деньги»);

2. Кардинальное отличие перспектив, открывающихся перед отдельным индивидуумом и обществом в целом при изменении номинального количества денег... (2а) Другой способ выражения второго принципа состоит в важности различия уравнений: потока (сумма трат равна сумме полученных, или объем конечных полученных услуг равен объему произведенных услуг) и запаса (сумма индивидуальных запасов наличности равна ее полному запасу в обществе)» [1].

Політекономії в класичному її розумінні, як бачимо, у М. Фрідмана і близько немає. А тому всілякий інтерес до «кількісної теорії грошей» в його інтерпретації зникає, і хочеться лише покласти на авторитетне джерело в

трактуванні положень даної концепції: *«Невідповідність грошового попиту та пропозиції, нестабільність грошової пропозиції визнається (монетаризмом – В.О.) головною причиною циклічних коливань в економіці... Відповідно до того, що попит на гроші є стабільним, основною причиною інфляції, так само як і циклічних коливань, визнано зміни у пропозиції грошей... Важливим елементом концепції монетаристів є теза про екзогенний, тобто автономний, незалежний від функціонування економічної системи характер зміни грошової маси. Автономність грошової маси підкреслюється особливим, позаекономічним способом введення її у канали обігу... Цим підкреслюється ключова ідея – зміни грошової пропозиції "нав'язуються" господарству ззовні, не виступаючи реакцією грошової сфери на попередні зміни у сфері виробництва. Така "емісія" грошей ігнорує вплив виробничої сфери на грошовий обіг та різницю між окремими категоріями грошей (грошовими агрегатами)» [2].*

Таким чином, гроші, відповідно до фрідманівської доктрини, поза виробничою сферою людської діяльності, а нерегульованість грошової емісії – головна причина циклічних коливань в економіці. Чи варто після цього дивуватись банкрутству монетарної політики на практиці?

«Монетаризм, – пише російський економіст С.Р. Моисеев, – достиг интеллектуального и прикладного триумфа во второй половине 1970-х годов... Таргетирование денежного предложения было взято на вооружение ЦБ ведущих стран... Для достижения ценовой стабильности он рекомендовал управлять денежным предложением... Однако, его практические советы по таргетированию денежных агрегатов потерпели неудачу... «Прагматичный» монетаризм потерпел фиаско из-за невозможности управлять денежным предложением со стороны центрального банка в силу неустойчивости денежного мультипликатора, наличия финансовых инноваций, несовершенства финансового сектора и других проблем» [3].

Зауваживши, що *«ДКП (денежно-кредитная политика) должна быть ориентирована на долгосрочный результат»*, далі автор конкретизує: *«Таргетирование денежного предложения отклонялось от теоретических установок монетаризма по нескольким направлениям. Во-первых, в качестве цели политики были выбраны широкие денежные агрегаты, менее контролируемые, чем денежная база... Во-вторых, управление денежным предложением осуществлялось не напрямую, а опосредованно. Вместо операций на открытом рынке, как предлагали монетаристы, оно происходило через процентные инструменты и обязательные резервные требования, которые влияли на процентную ставку денежного рынка. В-третьих, центральные банки никогда не декларировали, что будут и могут достигать объявленные цели политики. Эти цели носили среднесрочный характер, и ЦБ*

мог произвольно отклоняться от них в краткосрочном периоде. Это обесценивало их как номинальный якорь и удаляло денежные власти от правил ДКП... Хроническое несоблюдение целевых ориентиров денежных агрегатов в 1980-е и 1990-е годы привело к признанию провала таргетирования денежного предложения... Провал привел к потере монетаризмом репутации и к изгнанию его с научного Олимпа»[3].

Останнє десятиліття, однак, з огляду на провальну пост-монетарну економічну політику та світові економічні кризи 1998-го та 2008-го років, монетаризм переживає певний ренесанс. «На современном этапе развития, в 2005-2010 гг., монетаризм получил название «новый»[3]. «Отличительной особенностью нового подхода стало использование институциональных идей в макроэкономическом анализе»[4]. Що собою являє «новий» монетаризм?..

«Несмотря на то, что в «помолодевшем» монетаризме тон задают академические исследователи ФРС США, центральные банки считают представителей новой школы экономической мысли, по большей части, сектой схоластиков, далеко ушедшей от Фридмена с его прикладными исследованиями... В настоящее время его достижения не выходят за рамки моделирования... Главной отличительной чертой «нового» монетаризма выступает моделирование микроэкономических основ денег, описывающих их обмен на товары» [3].

Кавицкая И.Л. (НИУ ВШЭ) підтверджує: «Главным достижением моделей второго поколения стало введение нового микрообоснованного механизма формирования цен невальрасовского типа» [4]. В контексті «нового механізму ціноутворення», зокрема: «Встреча продавца и покупателя сопровождается определенными проблемами... Первая проблема: несовпадение места нахождения потенциальных продавцов и покупателей... Вторая проблема: для совершения обмена покупатель и продавец должны встретиться друг с другом... Третья проблема: покупатель должен встретиться с продавцом именно того товара, который он хочет купить...» [4]. Далі – величезна піраміда формул і математичних розрахунків, за якими слідує висновок: «Предложенный монетарными моделями поиска механизм ценообразования дает экономической теории альтернативный новому кейнсианству способ эндогенного введения цен в модели» [4].

Принагідно нагадати суть ціноутворення за теорією трудової вартості. Без жодної, до речі, формули. Вартість товару (в ціні) є ринкова оцінка абстрактної трудоемкості товару, що включає в себе усереднений в масштабах економіки увесь комплекс конкретних трудозатрат, починаючи від чийхось ідей, організація та, власне (і головне), виробництво продукту і до доставки його на

ринок. А ось доставка покупців на ринок взагалі не має ніякого впливу на вартість (в ціні) товару.

Те ж саме стосується адекватної ціни на товар. *«Вопрос об оптимальных ценах обсуждается уже более ста лет, но убедительного ответа получить пока не удалось»* [1], – бідкається М. Фрідман. Відповідь трудової теорії вартості: оптимальною ціною товару є ціна, за якою реалізація товару дає середню норму підприємницького прибутку. Теж без жодної формули.

А от «ринкову рівновагу», згідно ТТВ, встановлює Закон вартості шляхом вільного переливу капіталу = трудоресурсу у сфері виробництва до єдиної в масштабах економіки середньої норми прибутку, врівноважуючи тим самим пропозицію з попитом на основі оптимального ціноутворення. І аж ніяк не кількість грошей (як «багатства») в обігу врівноважує ринок.

«Аргументація» класичного монетаризму вражає своєю нікчемністю.

Звичайно, кількісна теорія грошей має неабиякий сенс: емісія грошових знаків (на паперових чи то електронних носіях), як образних виразників трудозатратно-вартісної ємкості багатства, має приростати в такт зростанню всієї маси добутого працею матеріального багатства. – Без сумніву. І макроекономічна теорія монетаризму в цьому абсолютно права. Але коли справа доходить до теоретичного обґрунтування даного постулату його авторами, то виходить, що не приріст маси живої праці визначає зростання валового продукту, а грошова емісія. Те ж саме стосується циклічних коливань: не процес нагромадження капіталу призводить до зниження платоспроможного попиту, а... дефіцит грошей в обігу. Звідси емпірично-примітивний висновок: додаєш грошову масу в обіг – запобігаєш рецесії і, відповідно, стимулюєш економічне зростання. Теж правильно, до певної міри. Але вади наукового обґрунтування доктрини роблять занадто її вразливою на практиці. Тому не дивно, що, подолавши згубні наслідки кейнсіанської стагфляції та показавши в 70-80-роки вражаючі результати економічних успіхів у деяких країнах, монетаризм надалі не витримав випробувань... насамперед, розгнужаною грошово-кредитною емісією, що, врешті-решт, завела економіку тих же країн в боргову прірву. Чому так сталося?

Монетаризм, як макроекономічна теорія, розроблявся в 50-60-роки ХХ століття в епоху золотовалютного стандарту і явно був розрахований на золото-стандартне наповнення американського долара як наднаціональної грошової одиниці. А ось впровадження в практику монетарних заходів відбулося вже після ліквідації Бреттон-Вудської системи, коли долар втратив фіксовану прив'язку до золота. В чому тут проблема?

Основним постулатом монетарної доктрини, як відомо, являється т. зв. «Рівняння Фрідмана»: $\Delta M = \Delta P + \Delta Y$. – Приріст грошової маси в економіці має

визначатися сумарним приростом очікуваної інфляції + темпами приросту реального ВВП (в сумі – номінального ВВП). – Логічно, в певному сенсі. Але Одна справа, коли грошова одиниця має під собою реальне матеріально-вартісне підґрунтя. Зовсім інша справа, – відсутність такого підґрунтя. Тим більше, що за сучасними методиками взагалі *«показник ВВП не відображає багатьох аспектів суспільного життя»*[5]. За умов пустотілої (паперово-доларової) грошової одиниці, невизначеності «оптимальних цін» та сумнівних показників ВВП, «Рівняння Фрідмана» є не що інше, як монетарне накручування «пустого» на «порожнє» і навпаки – «порожнього» на «пусте». – Комулятивний ефект прогресуючого самообману. В цих умовах кредитно-грошова емісія, врешті-решт, і «зірвалась з прив'язі». До чого це призвело? А до того, що нині світова економіка поставлена перед явно аномальним фактом, коли загальна сума наявних (у формі грошей, цінних паперів, банківських рахунків, тощо) пред'явників на матеріальне багатство в рази перевищує сукупну масу реального багатства [6]. Загальний світовий борг на 2018 рік при цьому сягнув астрономічних \$244 трлн, що складає 318% світового ВВП [7]. Ось що означає відірваність грошової системи від матеріально-вартісної бази та фінансова безгосподарність.

Формулювання цілей статті. Авторське дослідження, враховуючи проблемність сучасної макроекономічної політики, має на меті кардинально модернізувати монетарну концепцію, поставивши її на трудозатратно-вартісну основу. Тобто, інтегрувати монетаризм в трудову теорію вартості. А це вже політекономічний монетаризм. При цьому трудозатратно-вартісний фактор має стати (в теоретично-експериментальному порядку авторської розробки) фундаментом наднаціональної грошової системи – Зерновалютного стандарту WES. Бо без міцної грошової одиниці, що спиралася б на трудо-вартісний фундамент, політекономічно-монетарна доктрина – пустотілий теоретичний каркас. Амбіційність проекту обумовлена неможливістю в сучасному глобалізованому світі створити національно ізольований оазис фінансової стабільності. Всілякі спроби побудувати економічно процвітаючий «комунізм» в окремо взятій країні на базі національної грошової одиниці глобалізаційні процеси неминуче зведуть нанівець (окрім хіба-що деяких країн, що спромоглися б на агресивну політику експортної експансії). Тому докорінне реформування світової валютної системи варто розпочинати на глобальному рівні. І вже потім, на цій основі, вибудовувати стратегію державного регулювання національних економік на засадах поваги до свободи конкурентного підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Фактор грошового обігу являється центральним пунктом будь-якої економічної доктрини, що претендує на роль

прикладної у визначенні державної макроекономічної стратегії. Тому, для початку поставимо, здавалося б, риторичне питання: власне, що таке гроші? – В паперовому чи то електронному вигляді (золото, як і решта мінералів, є товар).

З точки зору трудової теорії вартості відповідь очевидна: ГРОШІ є умовний символ, образ, знак чого? – Вартості. А що таке вартість?

ВАРТІСТЬ, згідно авторській версії, є ринкова ОЦІНКА зречевлених в товарній продукції абстрактних (суспільно-необхідних) трудовитрат на виробництво даної продукції. Відтак ГРОШІ є умовний ЗНАК ринкової ОЦІНКИ (тобто ВАРТОСТІ) зречовленого в товарній продукції обсягу трудозатрат. Гроші як інструментарій вартісної оцінки. Доречною тут буде аналогія з оцінюванням учнівської успішності: обсяг зречовлених трудозатрат в товарі тотожний обсягу знань учня (великий чи то малий); вартість товару тотожна оцінці знань учня (висока чи то низька); а от грошова система тотожна системі оцінних балів (конкретний вираз, символ, знак оцінки). Поставлена вчителем «п'ятірка» є *знак оцінки* знань учня, а не «*знак знань*» чи ще щось. Отже ГРОШІ = умовний ЗНАК ОЦІНКИ (ВАРТОСТІ) трудовитратної ємкості створеного людською працею матеріального багатства. ВАРТІСТЬ в грошовій оболонці є ЦІНА.

Тепер по суті. ЗАКОН ВАРТОСТІ є ринковий закон еквівалентного, відповідно до затрат праці, обміну товарами, що встановлює товарообмінну еквівалентність шляхом перерозподілу трудового ресурсу у сфері виробництва товарів із розрахунку рівновеликої вартісної віддачі від рівновеликих трудовитрат. Зрозуміло, що в ринкових умовах як товарообмін (купівля-продаж), так і перерозподіл трудових ресурсу (перелив капіталу) проводяться за допомогою грошового інструментарію. Котрий, в свою чергу, являється символічно-знаковим виразником вартості. Відтак, товарообіг та капіталовкладення здійснюються за допомогою грошового еквівалента вартості, обов'язковою умовою якого є вартісна еквівалентність грошової одиниці. Інакше ринок не зможе адекватно оцінювати зречовлені в товарах трудовитрати. Адже купуючи на ринку за гроші товар, як матеріалізовану в ньому працю виробника, покупець, по суті, розплачується за нього часткою своєї праці. І праця, з обох боків, має бути адекватно представлена грошовою одиницею. Вартісна еквівалентність грошей вирішує долю еквівалентного товарообміну, відповідно, – справедливого обміну результатами праці. Звідси, в решті-решт, правильне формування вартісних параметрів за рахунок пропорційно до споживчих потреб перерозподілу інвестиційного капіталу (реінвестиційної частки додаткової вартості) у виробництво до середньої норми прибутку.

Гроші є символічно-знаковий виразник вартості, а тому грошова одиниця повинна адекватно представляти певну фіксовану частку вартості, бути її

адекватним номіналом. Номінальна «вартість» (ціна) грошової одиниці дорівнює свідомо фіксованій частці вартості. Відтак, сумарна ціна грошової маси поставлена в повну залежність від загального в економіці реального обсягу вартісної маси, як оціненої ринком матеріалізованої маси сукупного багатства, і в номіналі повинна відповідати їй.

СУМАРНА ЦІНА ГРОШОВОЇ МАСИ = СУКУПНА МАСА ВАРТОСТІ

В даному рівнянні ЦІНА представляється як символічний *вираз* вартості на грошових носіях. Практика неодноразово підтверджувала істинність подібного рівняння: будь-яке вкидання грошової маси в економіку, якою б за обсягом воно не було, неодмінно вирівнює ціну грошових одиниць до єдиної суми цін всієї грошової маси. Для переконливості уявімо експеримент. Спробуємо вкинути в економіку N-ну кількість грошових купюр без проставлених номіналів. Через деякий час ці паперові купюри самі собою набудуть певну ціну: на них, умовно кажучи, почне проявлятися номінал. Продовжимо експеримент, вкинувши ще стільки ж грошових знаків, в два рази збільшивши. В недовзі ми побачимо знецінення грошової купюри рівно у два рази. Але сумарна ціна всієї грошової маси при цьому залишиться та ж сама. Як би надалі ми не експериментували, збільшуючи грошову масу або ж вилучаючи її з обігу, ми неодмінно будемо отримувати адекватну девальвацію або ревальвацію грошової одиниці (по відношенню не до інвалют чи то золота, а до вартості). Сумарна ціна грошової маси при цьому буде залишатися непорушно стабільною. Що це за величина в грошовому виразі?.. – Це еквівалент сукупної, яка є в реальності, вартісної маси в економіці. І цю вартісну масу реального багатства ніякими грошовими маніпуляціями не змінити і економіку не обдурити. Не грошова маса «робить» вартість, а навпаки, – вартість під себе вибудовує грошову систему. І не гроші характеризують економіку, а вартість.

Скільки грошових знаків потрібно тій чи іншій економіці?.. – Не має принципового значення. Будь-яка кількість купюр, як в бік чисельного збільшення, так і зменшення (грошова одиниця не має меж поділу: долар / цент / міліцент / мікроцент / наноцент). Сумарна в економіці маса вартості сама визначить їх справжню ціну. Не цифра номіналу на грошовій купюрі має значення, а її вартісна вага. Тоді чи можна, одного разу вкинувши в обіг N-ну кількість грошових знаків, заспокоїтись на цьому?.. – Можна. Тільки слід мати на увазі, що ми живемо не в економічно застійному середньовіччя. У наш час прогресуючих темпів економічного зростання з приростом вартісної маси в економіці буде пропорційно підвищуватися ціна купюри при незмінній їх кількості: ВВП, припустимо, виріс на 10% – на 10% грошова одиниця, відповідно, стане «важчою» = дефляція. Будь це одноразовий акт, економіка могла б пристосуватися до нової грошово-вартісної рівноваги. Однак, коли

дрейф зростаючої маси вартості по відношенню до грошової маси постійно з року в рік, то з точки зору ведення бізнесу, здійснення торгівельно-комерційних операцій, тощо це постійний збій в роботі. Тому, для стабільності фінансової системи приріст грошової маси в обороті повинен синхронізуватися з темпами економічного зростання. Аби грошовій одиниці завжди відповідала фіксована частка вартості як матеріалізованого працею багатства країни. Тобто грошова маса має бути постійно врівноважена масою вартості.

Нарешті, як визначати оптимальний для зростаючої економіки обсяг грошової маси з урахуванням її емісії?.. Теоретично відповідь проста – за стабільною ціною грошової одиниці. Практично (грубо) – по стабільно нульовій інфляції/дефляції, маючи на увазі__стабільність купівельної спроможності грошей. Розуміючи при цьому, до чого призводить інфляційно-дефляційний дисбаланс. Підвищення цін при інфляції не має меж зростання, аж до гіперінфляції, тоді як зниження цін при дефляції обмежене бар'єром витрат виробництва, за яким гряде параліч ділової активності внаслідок кризи ліквідності = стагнація. Економічна теорія емпірично, посилаючись на практику, допускає мінімальний, в декілька відсотків, рівень інфляції[8]. Можливо, з огляду на мінімізацію «закупорок» платіжно-розрахункових потоків в короткостроковий період, але що буде в довгостроковій перспективі. До того ж, слід мати на увазі природну тенденцію «повзучого» зниження загального рівня цін внаслідок зростання суспільної продуктивності праці та, відповідно, зниження собівартості виробництва, що створює ілюзію дефляції. Насправді, за зниженням рівня цін стоїть загальне зниження вартості товарів, яке, однак, перекривається випереджаючим приростом сукупної маси вартості в економіці. – Через зростаючу продуктивність праці. Тому, при зниженні *загального рівня* цін на товари має місце випереджаючий приріст *сумарної маси* цін зростаючого в країні сукупного продукту. Рівень цін знижується – загальна маса цін збільшується. – У пропорції до зростаючої маси вартості. Саме на вартісне зростання ВВП і повинен бути зорієнтований приріст грошової маси заради інфляційно-дефляційної рівноваги.

Інфляційно-дефляційний баланс (за умов загальної рівноваги попиту-пропозиції, про що засвідчує реалізація переважної маси товарної продукції за середньою нормою прибутку) є реальний індикатор оптимальної відповідності маси грошей в економіці обсягу маси вартості в ній на даний момент. Грошова маса при такому балансі є мірилом вартісної маси = економічної потуги країни. Якщо, припустимо, в економіку кількох країн з різними рівнями розвитку одночасно вкинути однакову кількість одних і тих же грошових знаків, то через деякий час ми досить точно дізнаємося, хто чого вартий. Як за ціною окремо

взятої купюри в кожній країні, так і за сумарною ціною грошової маси в цих країнах.

Питання вартісної одиниці. Вартісна еквівалентність грошей сама собою ставить питання міри вартості: яка частка вартості, як ринково оцінених трудозатрат, в грошовій одиниці. Аби через призму цін адекватно розраховувати вартісні параметри. В доіндустріальну епоху, при уповільнених темпах економічного розвитку, роль одночасно міри вартості і грошей виконували дорогоцінні метали (золото). – Цілком виправдано. Латентна маса вартості застійних економік сама визначала ціну тієї ж, скажімо, трійської унції як грошової одиниці. І золото зі своєю функцією міри вартості могло абияк справлятися, як-небудь її представляючи. Зовсім інша справа економіка індустріальної епохи, коли динамічно зростає вартісна маса. Якщо залишити «золотий стандарт», міцно прив'язавши до дорогоцінного металу грошові знаки в якості сертифікату, – неминуча дефляція. Курсова ж орієнтація грошей на біржову вартість унції золота неминуче поставить питання: а наскільки взагалі золото здатне представляти трудомістку сутність вартості?.. – Занадто сумнівно, дивлячись на 50-кратний «гопак» ціни трійської унції після ліквідації «золотовалютного стандарту»[9]. Навряд чи об'єктивно-трудомістка компонента ціни золота переважає над її суб'єктивно-ціннісним капризом. Перша, закладена людською працею, якщо вже є, то такою в своєму обсязі лишається стабільною завжди і всюди незалежно від мінливості умов; друга, навпаки, – тут є, а тут, раптом в любий момент може зникнути під впливом людської емоції: щойно золота нестерпно хотілось і, на тобі, – перехотілось. От і обвалилась *цінність* мінералу «з висоти небес» до реальної його трудо-емкісної вартості. До того ж, золото, будучи, переважно, предметом розкоші, не є для людини засобом життєвої необхідності – «на хліб не намажеш».

Трудова теорія вартості вимагає відформатувати грошовий еквівалент вартісним калібратором. Аби грошовою емісією, зорієнтованою на зростаючу масу вартості, підтримувати грошово-вартісний паритет, забезпечуючи нормальне функціонування економіки, і на цій основі правильно розраховувати вартісні параметри. Що може слугувати мірою вартості?.. – Питання одиниці вартості. І відповідь на нього очевидна.

Оскільки ВАРТІСТЬ є ринкова оцінка величини матеріалізованої в товарах праці, то за одиницю вартості логічно взяти ринком оцінений (в грошовому виразі) матеріалізований результат найелементарнішої, взятої за еталон, простої праці середньостатистичної людини. Тобто: в грошовому еквіваленті реалізований на ринку матеріалізований еталон елементарної праці як одиниця вартості.

ЦІНА ЕТАЛОНУ = ОДИНИЦЯ ВАРТОСТІ

У ринковій економіці при середній нормі прибутку, звичайно. Тільки за таких умов одиниця вартості (в грошовому еквіваленті) буде достовірною, адекватною трудомісткості еталона. Питання: який конкретно матеріалізований результат взяти за еталон елементарної праці, як основу одиниці вартості?.. Ймовірно, простий продукт незмінної якості. Це повинен бути продукт першої необхідності, найбільш поширений на всіх широтах, що користується стабільним попитом на душу населення незалежно від циклічних коливань в економіці, не схильний до кон'юнктурних впливів моди, лукавства, паніки та інших емоцій, мати непорушно високу стабільність цінності/корисності для людини (чого не скажеш про золото, наприклад) – як стабілізатор попиту. Цей продукт повинен мати чисто трудове походження, під силу вироблятися найпростішою працею однієї середньостатистичної пари робочих рук протягом одного виробничого циклу.

На роль зреченого еталону найелементарнішої праці, як матеріалізованої основи одиниці вартості, автор, доки що, не знаходить кращого варіанту, аніж хлібний продукт. Хлібна зернова культура, вирощена вручну працею середньостатистичного хлібороба протягом одного виробничого циклу – сезону. Звичайно, вал сезонного врожаю, вирощеного подібним чином, обчислити досить складно: для зернових, за прикидками (грубо), він варіюється десь в межах 5 – 15 центнерів[10]. Але точність обчислень в даному випадку і не знадобиться. «Габаритні» параметри вартісного еталону грошової одиниці, з практичної точки зору, принципового значення не мають: тільки й того, що ціна поділки вартісної шкали. Тут головне не «*величина*», а тривала стійка «*міцність*» еталону задля стабільності як грошової одиниці, так і грошової системи взагалі. Довго не заморочуючись, можна, просто (до того ж, – зручно), взяти 1 тонну зерна і затвердити цю норму продукту, що представляє певну дозу людської праці, в якості матеріалізованої основи еталону вартості. При цьому тривалість умовного робочого часу для виміру еталонної дози праці прикладного значення не мають. Головне для вартісної одиниці, – середня норма прибутковості зерновиробництва, як індикатор адекватної ринкової оцінки матеріалізованих в еталонному хлібопродукті трудовитрат: *правильна* вартісна оцінка еталона є *реальна* величина матеріалізованої в ньому абстрактної праці. – У грошовому виразі (при вартісній еквівалентності грошової одиниці, звичайно).

Які плюси на користь хлібного еталону одиниці вартості?

Перш за все, чисто трудове походження хлібного продукту: ні з неба не падає, ні з дна океану не спливає. – Тільки праця на сучасному етапі величезної маси працівників аграрно-профільованої галузі, на вершині якої хлібороб. По-друге, стабільність споживання хліба людиною незалежно від соціального

статусу: в нормі споживання хліба всі рівні – і багатії, і бідняки. При цьому, повна відсутність емоційної складової попиту на хліб, лише фізіологічна потреба в ньому. – Несхильність попиту емоційним штормам. Далі, синхронність попиту і пропозиції протягом багатьох десятиліть: виробництво зернових зростає в унісон з приростом населення. – У світовому масштабі незалежно від циклічних коливань глобальної економіки, економічних криз, зокрема. Закон вартості (там, де він діє), оперативно реагуючи на попит, підлаштовує під нього обсяг виробництва своєчасним переливом капіталу в галузь до середньої норми прибутку. Так, погодно-кліматичні умови. Проте, врожайність зернових у світі, незважаючи на примхи природи, також має стійке зростання. Плюс стабільні з року в рік світові резерви зерна, в т.ч. пшениці, зазвичай, на рівні $\frac{1}{4}$ від валового виробництва. Глобальний попит на зернову продукцію, в цілому, урівноважений її пропозицією принаймні, увесь післявоєнний період. – Запорука стабільної автентичності («чистоти») вартості продукту: нічого, окрім як «собівартість + середній прибуток». Єдине, що спотворює ціновий тренд зерна на світових ринках, – позаринкове формування ціни на сиру нафту [11], а також розгнуждані інфляційні «танці» національних валют, про що свідчить, до речі, розбрід реальних і номінальних цін на ту ж саму нафту в доларах США та розходження індексів номінальних цін на продовольство з реальними останні півстоліття [12]. І це за умов дивовижної синхронності приросту народонаселення, виробництва зерна та видобутку нафти [13]. Тому слід з певною долею скепсису сприймати цінову статистику зернових культур.

На доказовій базі докладніше розглянемо зернову продукцію в якості товару з точки зору попиту-пропозиції та ціноутворення.

Попит і пропозиція визначаються потребою в продукті та можливостями його виробництва. *«Відповідно до нормативів Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН (WHO), добова норма споживання хлібних виробів 330 г на людину – 120 кг в рік»* [14]. У той же час *«Темпы роста населения и мирового урожая зерновых сблизилась: в последние три десятилетия XX века годовой сбор зерна колебался в диапазоне от 300 до 342 кг на человека»* [15]. Тут варто мати на увазі різницю між зерновими культурами та хлібопродуктами: перші включають в себе, скажімо, кукурудзу; другі – ні [16]. Крен споживання в бік м'ясо-молочної продукції зумовлює випереджаючий тренд виробництва фуражного зерна [17]. З врахуванням тваринництва, *«виробництво зернових культур досить точно збалансовано з їх споживанням»* [18]. Щодо темпів зростання виробництва зернових відповідно до приросту населення світу, то: *«З 1961 по 2014 рік світове виробництво зерна збільшилось на 280%, тоді як загальна чисельність населення за цей період – на 136%»* [19]. Стосовно

агропродукції в цілому: *«З 1980 по 2004 рік ВВП сільського господарства у всьому світі збільшувався в середньому на 2% в рік, тоді як населення світу на 1,6%»* [20]. Випереджаючий темп виробництва сільгосппродуктів до приросту населення зумовлений був якісним поліпшенням продовольчого споживання відсталих за розвитком регіонів. Загальне споживання зернових у світі, в той же час, було синхронізоване з обсягом їх виробництва як за валом [21], так і на душу населення [22]. Відтак, пропозиція зернового продукту, загалом, задовольняла на нього зростаючий попит [23]. Очевидно, цьому сприяли: а) стабільно лінійне зростання як врожайності, так і валового виробництва зернових культур у світі [24]; б) стабільні із року в рік світові резерви зерна в межах 20-35% від валового виробництва [25]. Навіть зростаючий експорт зернових в країни, що розвиваються [26], аж ніяк не позначився на глобальному балансі попиту-пропозиції [27]. Заслуговує на увагу, до речі, стабілізований рівень споживання продовольства на душу населення у розвинених країнах [28]. Це вказує на те, що за нормальних умов для середньостатистичної людини є фіксована норма споживання зернопродуктів: ні більше – ні менше. І лише за рахунок трикратного поліпшення останні 60 років споживання в країнах третього світу, за даними FAOSTAT, спостерігалась загальносвітова тенденція до збільшення продовольчого споживання на людину [29]. За прогнозами ОЭСР-ФАО, до 2026 р. *«потреби на душу населення в продовольчих товарах залишаться незмінними, за винятком найменш розвинених країн»* [30].

Ціноутворення товарного зерна визначається дією закону вартості на світових ринках: ціна витрат виробництва + середній прибуток, за умов загальної рівноваги попиту-пропозиції. Здавалося б, синхронність продовольчої пропозиції до споживчого попиту повинна була зумовити стабільність ціноутворення з загальносвітовим трендом до поступового зниження вартості (в ціні) зернового товару в міру зростання продуктивності праці та зниження собівартості виробництва. Не тут те було. За останнє століття: Перша та Друга світові війни, Велика депресія 1929-33 рр., ціновий шок енергетичної кризи 70-х рр., врешті-решт, позаринкове формування ціни на нафту в 2004-2014 рр. – суттєво спотворювали тренд ціноутворення на зернову продукцію [31]. Те ж саме, до речі, стосується і цін на промислову сировину [32]. Тим не менш, загальна тенденція очевидна: *«За останні 100 років реальні ціни на пшеницю знижувались щорічно в середньому на 1,5%»* [33]. Стосовно післявоєнного періоду (а саме він нас найбільш цікавить), то: *«Після Другої світової війни середня ціна як кукурудзи, так і пшениці скорочувалась приблизно на 2,3% на рік протягом 61-річного періоду»* [34]. З початком XXI століття, однак, понижуючий на продовольство ціновий тренд сповільнився. Причиною тому являється різкий стрибок цін на енергоносії з 2004 року [35]. Кореляція як

індексу цін на продовольство до ціни на сиру нафту [36], так і, зокрема, цінних індексів зерна до нафти [37] – абсолютно очевидна. Втім, «Сільськогосподарський прогноз ОЕСР-ФАО 2017-2026» (Рим, липень 2017 р.), констатувавши *«повернення світових цін на продовольство до своїх докризових рівнів 2007-08»*, спрогнозував: *«протягом наступного десятиліття ціни на світові продовольчі товари залишаться на низькому рівні в порівнянні з попередніми піковими значеннями»* [30]. Відтак, понижуючий з 1960 року ціновий тренд на основні зернові культури [38], треба сподіватись, продовжиться і в XXI столітті.

Зерновалютний стандарт – грошова одиниця WES. Хлібний еталон вартості як основа грошової одиниці потребує конкретизації. Який саме хлібний продукт взяти за речову основу одиниці вартості?.. В якості зернової культури автор пропонує «пшеницю IGC» Міжнародної ради по зерну [39], на підставі якої обчислюється індекс світових цін на зернові. Зведений індекс ціни на «IGC-пшеницю» розраховується на базі середніх значень 10-ти котирувань пшениці, 16-ти рису і 1-ї кукурудзи [40]. Статистика IGC ведеться з 1949 року, ФАО використовує з 1961-го. Алгоритм обчислення одиниці вартості плюс створення на її основі грошової одиниці в авторській версії наступний.

1. Беремо 1 *тонну* «пшениці IGC» і затверджуємо в якості зречовленої одиниці трудовитрат: праця умовної одиниці робочої сили – 1-УОРС-Труд, що виробляє 1 *тонну* IGC-зерна (пшениці, рису, кукурудзи в пропорціях виробництва-споживання [41]) за рік. – Матеріалізована основа вартісної одиниці = матеріально-базовий еталон одиниці вартості. – Зерновий аналог унції золота.

2. Усереднену за кілька десятиліть світову ціну (максимально наближену до вартості) базового еталону «1 *т* IGC-зерна» фіксуємо як грошовий еквівалент вартості еталонної пшениці = грошовий субеталон вартості, який, власне, і є одиниця вартості в грошовій оболонці (доларовий вираз ринкової оцінки трудомісткості зернового еталону). – Зерно-грошовий аналог «золотого стандарту» – Wheat Standard.

3. На базі грошового еквівалента вартості зернового еталона, як одиниці вартості, затверджуємо наднаціональну валюту WES (Wheat Exchange Standard): 1WES = фіксована \$-ціна субеталона вартості. З цього моменту грошова одиниця WES починає жити власним життям, будучи безпосередньо прив'язаною тільки до ринкової вартості еталона «1 *т* IGC-зерна», а курс національних валют орієнтується на зерновалютний стандарт WES. – Аналог золотовалютного «Gold Exchange Standard». Тобто, світову валюту створюємо на базі ринкової вартості матеріалізованого еталона найелементарнішої праці. – У повній відповідності до теорії трудової вартості за алгоритмом:

ЕТАЛОН речовий → СУБЕТАЛОН вартісний → 1WES-валюта

Відтак: 1WES є грошовий еквівалент ВАРТІСНОЇ ОДИНИЦІ

Або: 1WES = ОДИНИЦЯ ВАРТОСТІ

Два уточнюючих моменти.

Перший по пункту №2. Яка методика обчислення усередненої ціни базового еталона вартості?.. Беремо статистику реальної ціни «пшениці IGC» (її зернових компонентів) Міжнародної ради по зерну за півстоліття, або статистику тієї ж «пшениці IGC» Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) з 1961 р., попередньо виключивши періоди найбільших цінових спотворень від аномальних цін на нафтопродукти. А може навіть краще взяти статистику не з 61-го, а з 80-х рр., останні 30 років, виключивши 2005-2015 роки цінових аномалій. На основі залишкових періодів виводимо середнє значення реальної ціни «зерна IGC», вона досить близька до реальної вартості. Середнє значення світової ціни еталонної «1 т зерна IGC» затверджуємо як грошовий еквівалент вартості зернового еталону – його вартісний субеталон в грошовому виразі.

Другий за пунктом №3. Грошова одиниця WES не безпосередньо прив'язується до базового еталону «1 т IGC-зерна», а до його ринкової вартості – вартісного субеталону, що формується ринком на базі еталонного зерна. На відміну від метрично стабільної величини еталону, субеталон має вартісний дрейф в бік зниження з причини зростання продуктивності праці та, відповідно, зниження ціни витрат виробництва (собівартості). Тому, окрім визначення середньої ціни зернового еталону, як грошового еквівалента його реальної вартості, важливо враховувати понижуючий тренд вартості зернової продукції [33,42]. Виходячи з останнього, слід фіксувати закономірне зниження ціни хлібного еталону з року в рік на якийсь «%» його вартості. Аби в ціні понижуючий тренд вартості еталону максимально був синхронізований з загальним трендом зниження вартості всієї іншої товарної продукції з причин все тієї ж тенденції зростання суспільної продуктивності праці. Образно кажучи, грошовий вираз вартості зернового еталону має бути в такті, «йти в ногу» з усередненим вартісним трендом всієї, яка є, товарної номенклатури. Слід щорічно відслідковувати загальні цінові тенденції на світових товарних біржах задля грошової корекції субеталона одиниці вартості на непорушній базі еталонного «IGC-зерна». Аби не допускати диспропорції вартісного змісту WES-грошової одиниці з її номінальною ціною. Що це означає на практиці в разі переходу на зерновалютний стандарт WES?

Припустимо, на момент затвердження стандарту WES обчислення середньої ціни еталонного «IGC-зерна» дало результат \$200 за еталон – доларовий еквівалент його реальної вартості. Фіксуємо цю величину,

затвердивши на її основі грошову одиницю WES: $\$200 = 1\text{WES}$. З цього моменту WES-валюта починає жити власним життям, і відтепер не вона рівняється на долар, а, навпаки, всі національні валюти, включаючи долар, рівняються на валютний WES-стандарт. Однак, якщо затверджений стандарт залишати без змін, через деякий час (10-20 років) виявиться диспропорція непорушної ціни зернового еталону по відношенню до понижуючого цінового тренду в економіці. – З огляду на зростання суспільної продуктивності праці і на цій основі зниження вартості товарної продукції. Аби цього уникати, слід щорічно коригувати грошовий вираз субеталону вартості на величину зниження індексу цін на товарних біржах, орієнтуючись на ціни товарів незмінної якості – продовольчої і сировинної груп в руслі загального тренду [43,44]. Припустимо, обчислення дали 0,5% щорічного зниження загального рівня цін на товари. Тоді коригування зерновалютного стандарту $1\text{WES} = \$200$ на цей «%» через рік, два, десять, двадцять дасть наступні результати:

«1 тонна IGC» → 1,000 WES-валюта = $\$200$ - на момент затвердження;

«1 тонна IGC» → 0,995 WES-валюта = $\$199$ - через рік;

«1 тонна IGC» → 0,990 WES-валюта = $\$198$ - через два роки;

«1 тонна IGC» → 0,950 WES-валюта = $\$190$ - через десять років;

«1 тонна IGC» → 0,900 WES-валюта = $\$180$ - через двадцять років.

На практиці мова йде про поступове із року в рік на 5 кг збільшення зернового вмісту 1WES грошової одиниці (не будуть же національні економіки щорічно свої валюти перераховувати на 0,xxx долю WES-валюти). Пропорційність же курсу національних валют по відношенню до WES-валюти повинна дотримуватись і через 10 років, і через 20. Лінійне зниження вартісного тренду при цьому, однак, не гарантовано. Цілком можливий нелінійно-уповільнений тренд зниження вартості товарної продукції. Відповідно має бути скоригована вартість субеталону. По ньому належить визначати справжню ціну національних грошових одиниць, виявляючи можливі їх псевдо-вартісні девіації. Якщо через 20 років раптом виявиться, що ціна 1100 кг зернового IGC-субеталону = 1WES-валюта в доларовому виразі не $\$200$ (на даному прикладі), а набагато вище, лишається одне з двох: або ФРС увімкнула друкарський верстат, або запустила грошовий мультиплікатор. Те ж саме стосується інших валют. Це, безперечно, дисциплінує монетарну політику держав. Одного разу запущена система зерновалютного стандарту WES з року в рік буде лише вдосконалюватися.

Визначення одиниці вартості вирішить питання вартісного змісту міжнародної грошової одиниці WES, а слідом за нею, на основі валютного паритету, національних грошей: стільки-то (така-то частка) вартісно-оціненого ринком еталонного продукту – тонн чи то кілограм зерна IGC – на одиницю

грошового еквівалента: долара, євро, гривні. Грошові WES-еквіваленти таким чином стають інструментарієм вартісного розрахунку матеріалізованих працею багатств, аж до ВВП включно. Першочергова задача зерновалютного стандарту WES: на трудозатратно-вартісному ґрунті «заякоривши» національні валюти, включаючи коронований нині долар, нормалізувати еквівалентний в економіці товарообіг за законом вартості, очищаючи ціноутворення від псевдо-вартісної фальші.

Доречним тут буде нагадати про існуючу на сьогоднішній день систему міжнародних платіжних розрахунків. Про абсолютний крах і вакуум валютної системи у сучасному світі, звичайно, не йдеться. Бреттон-Вудський золотовалютний стандарт в середині 70-х рр. був замінений на Ямайську систему «Спеціальних прав запозичення» (Special Drawing Rights) у якості резервного та платіжного засобу, що емітується МВФ, в безготівковій формі у вигляді записів на банківських рахунках. Одиниця СПЗ/SDR розраховується як сума певних пропорцій п'яти валют (долара, євро, юаня, ієни, ф/стерлінгів), оцінених в доларах США, на підставі вільно плаваючих валютних курсів. «Спеціальні права запозичення» за таких умов позбавлені будь-якої прив'язки до трудовитратно-матеріалізованого підґрунтя. Відтак, на практиці СПЗ перетворились в банальну систему доларового стандарту: американський долар, на «чесному слові» без фіксованої матеріально-вартісної опори, донині лідирує в якості міжнародного платіжного та резервного засобу [45]. Валюта WES, в разі прийняття зерновалютного стандарту, цілком могла б перебрати на себе роль SDR «спеціальних прав запозичення». А для початку, як мінімум, – для порівняльного аналізу «WES versus SDR» та з'ясування традиційного питання: хто – кого? Втім, допустимо взагалі паралельне їх існування для курсового взаємоконтролю.

Зерновалютний стандарт WES лише один з можливих варіантів нової вартісно-грошової системи, яка б, нарешті, стабілізувала світові фінанси. Чому б, скажімо, питання нового валютного стандарту не розглянути на базі «продовольчо-сировинного кошика ФАО» (туди ж входить і «пшениця IGC»), на основі якого розраховуються середні значення індексів цін п'яти товарних груп з урахуванням середніх цін 55 видів сировинних товарів [40]. Методика та ж сама. Ускладнення системи, однак, аж ніяк не означає її поліпшення.

Закон вартості і роль держави. Історично інтелектуалізація людської праці започаткувала процес інтеграції матеріального виробництва, створивши на його основі сучасну ринкову економіку як самодостатню систему, досконало функціонуючу за законом вартості. – Безперечна заслуга економічної Матінки-Природи, її самоплинного розвитку. Єдине, що упустила Природа, – не здогадалася створити друкарський верстат для емісії грошових знаків. Вірніше,

стихийний ринок в змозі самостійно створити грошовий еквівалент вартості методом природного відбору різних його варіантів, і спроби такі багаторазово мали місце в ході еволюції товарно-грошового обігу. Але на певному етапі економічного розвитку така здатність вільного ринку втрачається. Справа в тому, що грошовий еквівалент вартості, у вигляді того ж золота, срібла, тощо, може існувати лише за умов уповільненої в своєму розвитку економіки, коли нарощування маси коштовних мінералів більш-менш збігається з приростом маси матеріалізованого працею багатства. Коли ж темпи економічного зростання починають випереджати наявний видобуток коштовних металів (золота, насамперед), то тут відразу дає ознаки вже згадана криза ліквідності – гальмо подальшого росту. З цього моменту без держави, вірніше, без її друкарського верстата аж ніяк не обійтися, і вона (держава) зобов'язана мудро вмикати емісійно-грошовий верстат, дбайливо сповиваючи економіку у фінансову оболонку. Це першочергове завдання держави в сфері економіки: підтримуючи обсяг грошової маси на рівні сукупної маси вартості, утримувати грошово-вартісний паритет. Для цього, однак, державі належить досконало знати природу ринкової економіки, аби монетарною політикою не нашкодити її розвитку за законом вартості.

ЗАКОН ВАРТОСТІ державі потрібно знати, аби надати йому можливість повної самореалізації як довершеному регулятору ринкової економіки за принципом «невидимої руки» – *laissez-faire*. Оскільки це напрочуд досконалий механізм економічного саморегулювання, за своєю природною мудрістю неперевершений для людського генія. Головна і єдино розумна функція «людського генія» – не перешкоджати закону вартості. А рукотворних перешкод, на жаль, нагромаджено безліч. Бо тривале, майже столітнє знуцання над цим Законом ґрунтовно спотворило економіку розвинених країн. Чого тільки варта кейнсіанська (в різних варіаціях) т. зв. «довгострокова політика підтримки економічного росту» ціною, насамперед, штучного стимулювання «ефективного попиту». Плюс «неоліберальний» розгул кредитної емісії, що довів процентну ставку до «нуля», ось-ось готову увійти в «мінус». Як не стагфляція в результаті, то боргова прірва. Та все фінансові бульбашки і піраміди. Повна безвідповідальність правлячих еліт на ґрунті економічного невігластва. А може й користі, оскільки бізнес за цей час міцно зрісся з владою, перетворившись, власне, у владу. А там, де бізнес при владі, там перестають повноцінно функціонувати ринкові механізми економічного саморегулювання, включаючи закон вартості. Про «соціалістичне» гвалтування даного закону взагалі не варто говорити: нещасні жертви гвалтівного псевдоексперименту зазнали глибинних деформацій продуктивних сил. Насилля не проходить безслідно.

Практичний висновок для економічної політики з точки зору прикладної Політекономії: перше і головне – надати ЗАКОНУ ВАРТОСТІ, врешті-решт, можливість повної і безперешкодної самореалізації. Для цього слід створити умови. Насамперед, – відсторонити бізнес від влади. А жертвам «соціалізму», окрім того, пройти тривалий курс економічної реабілітації. Тільки після цього можна приступати до реалізації заходів в руслі економічної політики «laissez-faire», першорядні з яких:

1. Бездефіцитний бюджет. – Жити за можливостями.

2. Обмеження емісії грошової маси темпами економічного зростання: грошова емісія строго в унісон приросту ВВП.

Це головні вимоги фінансово-економічної політики, покликані утримувати обсяг грошової маси відповідно до загальної маси вартості в економіці: вартісна, перш за все, стабілізація ціни грошової одиниці. – Заради стабільності фінансово-економічної системи.

ГРОШОВА МАСА = ВАРТІСНА МАСА

Інфляційно-дефляційний баланс, як ринковий маркер стабільності купівельної спроможності грошей, – реальний показник вартісно-грошового паритету. Така першочергова умова торжества Закону вартості. Це основа основ ринкової економіки. – Основний пріоритет держави. Його конкретна реалізація передбачає ряд макроекономічних заходів. Але перш, ніж розглянути їх, слід звернути увагу на головні напрями економічної політики сучасних держав. А суть їх, переважно, зводиться до наступного: а) антикризові заходи; б) стимулювання економічного зростання. Найчастіше ці заходи здійснюються комплексно. Чи доцільні вони? Чи потрібно стимулювати економічне зростання?

Матеріальне багатство є, насамперед, зречевлена людська праця. Скільки праці живої – рівно стільки ж багатства, як праці матеріалізованої. Ні більше – ні менше. Відтак, матеріальне багатство зростає рівно настільки – наскільки приростає маса живої праці. Маючи при цьому на увазі, що жива праця, як інтелектуально-фізична активність людини, обмежена її енергетичним потенціалом і розумовими здібностями. Звідси випливає.

Економіку не можна «пришпорити», примушуючи розвиватися на тривалу перспективу швидше, аніж вона на те здатна, без шкоди для самої економіки. Бо, відповідно до теорії трудової вартості: в основі економічного зростання, результатом якого є збільшення сукупної маси вартості, – приріст сукупної інтелектуально-фізичної маси живої = матеріалізованої праці. В доіндустріальну епоху валовий продукт можна було збільшити тільки за рахунок залучення у виробництво додаткових робочих рук. У вік науково-технічного прогресу ВВП зростає рівно в тому обсязі, в якому має місце

зростання інтелектуального потенціалу робочої сили, відповідно, – приріст маси живої інтелект-праці. Є такий адміністративний «хлист», котрий змусив би продуктивну силу в особі спільноти інтелектуальних трудівників видати більшу масу живої праці, аніж вона на те (припустимо, 3-4% приросту в рік) здатна? Сумнівно. Ніякий адміністративний примус, ніякий мобілізаційний галас, ніяке емісійне «накачування» грошової маси в обіг, ніякий «інвестиційний мультиплікатор», ніякий «ефективний попит» не в змозі прискорити економіку в її природному розвитку на тривалу перспективу. В замкнутій економічній системі, мається на увазі, якою на сьогоднішній день є глобальна економіка. Бо, ще раз: *темпи економічного зростання визначаються приростом маси живої інтелект-праці = зростанням продуктивності праці*. За зростанням світового ВВП на 3-4% в рік, наприклад, криється зростаюча в глобальній економіці на 3-4% маса живої праці за рахунок людського інтелекту. І ніяким адміністративним «батогом», ніякою кредитно-грошовою емісією, ніякими програмами «кількісного пом'якшення» ці темпи не прискорити. За винятком експортної експансії окремих країн, яка дає джерело накопичення капіталу за рахунок не внутрішнього трудоресурсу, а зовнішнього: надходження додаткової вартості ззовні з подальшим її інвестуванням в розширене відтворення виробництва. Виграш країни-експортера, однак, є програш країни-імпортера: для глобальної економіки – «ні холодно, ні жарко». Те ж саме стосується «експорту» капіталу (іноземних інвестицій), з тією лише різницею, що виграш сторін в таких угодах почасти не визначено, оскільки залежить як від умов угоди, так і від умов її реалізації.

Висновок: хочеш економічного «дива» – розвивай фундаментальну і прикладну науку, вдосконалюй освітній процес, підвищуй інтелектуальний потенціал робочої сили, сприяй науково-технічному прогресу, впроваджуй інновації у виробництво задля підвищення продуктивності праці, що рівнозначно нарощуванню в економіці маси живої праці. – Ось і вся «хитрість» економічного зростання. За умов конкурентного середовища, звичайно. Якщо, скажімо, внаслідок бездарної політики стимулювання економічного росту порушено вартісно-грошовий баланс – грошова маса > маса вартісна, – то єдино розумним засобом відновлення грошово-вартісної рівноваги є нарощування маси живої = матеріалізованої праці за рахунок технологічного прориву у виробництві. Аби вартісну масу урівноважити з наявною грошовою масою. Це єдиний безексцесний метод подолання пороку (мається на увазі, насамперед, сучасна проблема надлишку незабезпеченої доларової маси в глобальній економіці). А ось в адміністративно-примусовому порядку форсувати економічне зростання без негативних для економіки наслідків неможливо. Як не можна ззовні примусити до форсованої вегетації все живе в природі без

шкоди для самої природи. Бо зовнішній допінг суперечить законам розвитку природи і шкодить їй. Переконливим прикладом тому є не лише кейнсіанство, порівняно цілком невинне, а, перш за все, більшовицька практика насильства над природою економічного розвитку – як злочин. Країни, що посміли випробувати подібну практику, викинуті на узбіччя світової цивілізації із-за деградації продуктивних сил, які втратили здатність до саморозвитку. Природа не терпить насильства над собою і мстить за нього.

Чи потрібно боротися з економічною кризою? Оскільки самоплинний розвиток економіки в умовах ринку неминуче призводить до циклічних криз перевиробництва, то традиційно, ще з ХІХ століття (звертаємось до «Капіталу» К. Маркса), існує неприйняття таких криз і прагнення боротися з ними. – Елементарна дурість від політекономічного невігластва. Це все одно, що «боротися» з процесом звуження-розширення грудної клітки при диханні.

Циклічні кризи товарного надвиробництва (при нормальній, зрозуміло, фінансовій системі, що утримує вартісно-грошовий паритет) є природно закономірний наслідок перенакопичення капіталу, яке веде до *відставання платоспроможного попиту від сукупної пропозиції на величину накопичення*, як обсягу рекапіталізованої додаткової вартості (прибутку) плюс банківських депозитів, спрямованих в розширене відтворення. В результаті попит на споживчі товари скорочується на величину інвестицій. Так, інвестована у виробництво грошова маса, в кінцевому підсумку, створить платоспроможний на ринку попит на етапі наступного циклу. Але, наступний виробничий цикл буде продукувати своє реінвестиційне нагромадження капіталу. І так з циклу в цикл. Відтак, криза перевиробництва товарів ознака якраз здорового розвитку економіки. Адже вона свідчить, що з накопиченням все гаразд. І навпаки: тривала відсутність кризи надвиробництва при уповільнених темпах розвитку має насторожити, оскільки це сигнал того, що з накопиченням, можливо, щось не так.

Не будь банківського кредитування економіки, кризи надвиробництва проявлялися б куди частіше, але менш виразно, в такий спосіб формуючи міні-цикли. – Умовно з періодичністю, припустимо, в один рік. До чого призводить кредитна політика? Кредит – як інвестиційний, так і споживчий – вносить певні корективи в такого роду міні-циклічний процес економічного розвитку. А саме: компенсує інвестиційну грошову масу на етапі поточного міні-циклу, тим самим врівноважуючи попит-пропозицію та відтермінуючи міні-кризу. – Тимчасово до наступного міні-циклу. А там кредитний процес поновлюється. І так із міні-цикла в міні-цикл. Аж поки норма *чистого* (після відрахування банківського відсотка) підприємницького прибутку у виробничій сфері не впаде, умовно, до «0». Грубо, за умови 100-відсоткової реінвестиції *чистого*

прибутку: при 10% середньорічній нормі валового прибутку (по Марксу: $p = m/c+v$) та щорічній 10% ставці банківського кредиту це станеться через 10 років. Аналогічно і кредитовано-перекредитований споживчий попит при тій же відсотковій ставці «стискається», умовно, до «0» через 10 років. – Ось вам і циклічна мега-Криза перевиробництва (добре нам відома) – в сумі 10-кратних міні-криз. При цьому, що цікаво, нагромадження капіталу нікуди не дівається. Воно лише перекочує із сфери виробництва у банківську сферу щорічно на величину позичкового відсотка. «Було ваше – стало наше». Власне, тут нема нічого страшного, оскільки на стадії економічного пожвавлення нагромаджений в банківській сфері капітал зворотно знову таки спрямується у виробничу сферу економіки. Звідси масове оновлення основного капіталу і процес пішов. Безпроблемно, за умови вартісно-грошового паритету. Інша справа, надлишок грошової маси в обігу. Тоді чекай надування фінансових бульбашок в зоні фінансових активів (грошовий агрегат М3, зазвичай) на фондових біржах.

Циклічні кризи товарного надвиробництва не плутати з поширеними ось уже протягом століття, якщо не більше, патогенними кризами перенакопичення фіктивного капіталу: катастрофічними руйнуваннями фінансових «пірамід» та «пухирів». Фінансова криза – аномалія, як правило, виникає на ґрунті державного нехтування законами ринкової економіки, того ж закону вартості: гіпертрофований надлишок фінансових (у вигляді грошей і цінних паперів) виразників реальної вартості. В першу чергу, – внаслідок неприборканої кредитно-грошової емісії, що кумулятивно «роздуває» грошові агрегати. Відрізнити циклічну кризу від кризової патології дуже просто (коли вони в «чистому» вигляді). Циклічна криза матеріального перевиробництва починається з товарної біржі, криза «перевиробництва» фіктивного капіталу – з біржі фондової. На жаль, сучасні кризи, переважно, являють собою результат змішаної комбінації перенакопичення промислового та фінансового капіталу, боротьба з якими проблематична.

Фінансові катаклізми є патогенний наслідок зрощування бізнесу з державою, і єдиний засіб боротьби з такою патологією – відсторонити бізнес від влади. Що ж стосується криз товарного надвиробництва, то одне тільки знання і поінформованість, розуміння природи економічного циклу і його прогнозованість, передбачуваність того, що в якому порядку настане за чим і через якийсь час, само по собі буде завчасно програмувати антикризовий алгоритм комерційних операцій, що сприятиме пом'якшенню ударів кризи. Одне тільки розуміння справжньої суті циклічного розвитку ринкової економіки, знижуючи панічні настрої, змусить економічний цикл «випрямлятися» в помірно-стабільну тенденцію економічного зростання.

Знання – сила. Завдання уряду і ЦБ в такій ситуації не «гратися» з процентними ставками, нормами резервування, валютними курсами, ставками оподаткування та ін. заходами регулювання, як це має місце, а, зафіксувавши їх на належному рівні, залишити економіку в спокої.

Циклічні кризи товарного надвиробництва, навіть якщо матимуть місце, – не трагедія. Це прийнятний спосіб профілактики бізнесу, його природної селекції на здоровий і нікчемний, продуктивний і марнотратний, корисний і шкідливий, чесний і шахрайський. Такий собі метод природного відбору бізнесу під диктовку закону вартості. Неупереджене зведення паперових активів до їх реальної капіталізації розставить все по своїх місцях, очистивши економіку від бізнес-фальші. – Поза державного втручання в цей процес. Бо закон вартості, на відміну від держслужбовців, не обдурити і не підкупити. Окрім очисної функції, циклічні кризи надвиробництва ведуть до соціально цілком прогресивної трансформації приватнокапіталістичної власності – до її концентрації і централізації, і, врешті-решт, до поетапного відчуження приватнокапіталістичного власника від засобів виробництва, що, по суті, означає їх усупільнення. А це вже ознаки наступної, очевидно більш прогресивної суспільно-економічної формації.

Пріоритети макроекономічної політики. Кращий спосіб сприяння економічному розвитку за законом вартості – не втручатися в його природні процеси всупереч цьому закону. Державі, однак, слід продумано вибудувати фінансово-монетарне русло для даного процесу, спрямувавши природній саморозвиток економіки по ньому на тривалу перспективу. Чим, власне, має керуватися держава в проектуванні подібного русла? На думку автора, трьома основними принципами.

Принцип перший і головний (вже зазначалось). – Стійке утримання грошово-вартісного паритету в економіці за рахунок грошової емісії в унісон приросту сукупної маси вартості задля вартісної еквівалентності грошей = стабільної фінансової системи.

Принцип другий. – При вартісній адекватності грошей вжити заходів для запобігання витоку їх з обігу в сферу позаекономічного накопичення за рахунок привабливого відсотка по депозитах.

Принцип третій. – При повній залученості грошової маси в обіг вжити заходів для запобігання позаекономічного марнотратства коштів за рахунок нещадного оподаткування розкоші.

Об'єднавши всі три принципи в один, макроекономічну стратегію держави можна сформулювати однією фразою коротко і ясно: *стабільно утримуючи грошово-вартісний паритет, примусити всю грошову масу продуктивно працювати на економіку.* Окрім підтримки фінансової

стабільності, як головного чинника, макроекономічна стратегія повинна упереджувати позаекономічний витік вільних грошей з обігу, вимушено ставлячи їх власників перед вибором: споживай або інвестуй. Увесь національний дохід (новостворена вартість) повинен або продуктивно реінвестуватись, або з користю споживатися без паразитичного розтринькування коштів чи то їх безплідного заощадження.

Зауваження по темі: вартісно забезпечені гроші є реальний еквівалент людської праці і, одночасно, її каталізатор. Вкинеш гроші в економіку – «закипить» робота; вилучиш гроші з обороту – робота «завмре». А тому аномалія витоку грошових засобів з обороту в позаекономічні ніші, будь-то домашні заощадження чи то пустопорожні розтрати на розкіш, рівнозначна, по суті, вилученню трудових ресурсів з економіки, їх «заморожуванню», або навіть повної втрати.

Звідси завдання держави: вільний капітал і заощадження громадян, за умови стабільності (!) грошової системи, спрямувати в комерційні банки на благо як інвестиційного, так і споживчого кредитування без додаткового емісійного навантаження на фінансову систему. Цьому слід всіляко сприяти:

- а) довгостроковою фіксацією процентної ставки по депозитах на рівні дещо нижче середньорічних темпів зростання валового продукту для залучення вкладів;
- б) нещадним в геометричній прогресії оподаткуванням розкоші та марнотратства, вимушено спрямовуючи надлишок вільних грошових ресурсів у банківську систему.

Така політика послужить банківській акумуляції грошової маси в період економічного зростання. У момент його уповільнення споживчий кредит сам собою буде стримувати рецесію, а кредит інвестиційний – сприяти виходу з депресії. Маючи на увазі, що під час рецесії дешевшають товари ширвжитку, під час депресії – робоча сила і засоби виробництва. Банківський капітал повинен стати демпфером від кризових ударів перенакопичення промислового капіталу. Головне в приборканні циклічних коливань, – комерційна прогнозованість в умовах державно гарантованої стабільності фінансової системи при повній залученості грошової маси в товарно-грошовий обіг. Ось і вся роль держави в економіці (юридично-правова регламентація комерційних операцій – само собою). У всьому іншому – що виробляти, у що інвестувати, де і як, за яку ціну збувати продукцію – бізнес розбереться сам. Вірніше – об'єктивно і неупереджено руками бізнесу розпорядиться закон вартості.

На особливу увагу заслуговує кредитно-грошова емісія: чи можна без неї обійтись?.. С позиції кредитування – як інвестиційного, так і споживчого – тут, очевидно, можна було б сперечатися, що краще (чи гірше): N-на серія міні-криз чи одна мега-Криза із N-ї суми міні-криз впродовж одного промислового циклу.

Однак, з точки зору залучення вкладів постає питання: а за рахунок чого виплачувати «%» по депозитах в разі 100% банківського резерву?.. Звичайно, можна обійтися і без депозитних надходжень в банківську систему тільки тоді вільна грошова маса спрямується, образно кажучи, «під матраци», будучи виведеною з обігу. Чи на користь це для економіки?.. У всьому варто дотримуватися «золотої середини».

Таким чином, основні напрямки макроекономічної стратегії держави.

I. Бюджетна політика:

а) Збалансованість бюджету: витрати = доходи. Ніякого держборгу;

б) Фіксована ставка оподаткування на тривалу перспективу незалежно від коливань циклу. Плоска шкала помірно-оптимального податку на прибуток і прогресивна – на розкіш та спадщину. Сприяючи продуктивному накопиченню капіталу, перекрити канали паразитичного марнотратства, майнові надмірності нещадно «давати» прогресуючим коефіцієнтом оподаткування;

в) Зведені до мінімуму державне субсидування та інвестиції (при тому, що зростання їх, швидше за все, неминуче), бо це прямий шлях до шахрайства та корупції: хабарництва, цінових накруток, відкатів, тощо. Наука, освіта, медицина, пенсійне забезпечення – головна турбота держави. Військові витрати повинні бути зведені до мінімуму, а то і зовсім анульовані в умовах майбутнього торжества глобалізації.

II. Монетарна політика:

а) Грошова емісія, з урахуванням кредитної, строго в унісон приросту валового продукту;

б) Фіксована облікова ставка, не вище середньорічного приросту реального ВВП, на тривалу перспективу незалежно від циклічних коливань. Ніяких маніпуляцій процентною ставкою для корекції промислового циклу чи то стимулювання економічного росту. Жорстке обмеження кредитної емісії максимально високою нормою резервування задля стримування банківського мультиплікатора;

в) Ніякого субсидування приватного бізнесу, банків – рефінансування з метою порятунку. Банкрута повинна очікувати страшна доля опинитися під парканом і бути розтерзаним озвірілими вкладниками чи то акціонерами. Це покладе край безвідповідальності бізнесу.

Такі ось «звірячі» умови здорової конкуренції і боротьби бізнесу за економічне виживання в умовах ринкової стихії, передусім регульованої законом трудової вартості та законом продуктивного накопичення капіталу. – Запорука здорового економічного розвитку. Тобто, мова йде про те, щоб загнати бізнес у вузьке, державою вибудоване, русло *laissez-faire*, мимоволі

примусивши його до природного розвитку строго за законами ринкової економіки на благо, врешті-решт, суспільних інтересів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Державна економічна політика лише тоді чогось варта, коли вона:

- а) оперує надійною грошовою системою;
- б) поважає об'єктивні економічні закони.

Сформувати подібну стратегію економічної політики в змозі політекономічний монетаризм – якісно новий напрям в економічній науці на базі синтезу теорії трудової вартості та кількісної теорії грошей. Домінантою політекономічного монетаризму являється пріоритет дії об'єктивних законів трудової вартості та продуктивного нагромадження капіталу при стабільній грошовій системі.

Закон продуктивного нагромадження капіталу на мікроекономічному рівні, шляхом накопичення додаткової вартості за рахунок експлуатації зростаючої маси УОРС-Труда у вік НТП, створює матеріально-фінансові передумови розширеного відтворення виробництва.

Закон трудової вартості на макроекономічному рівні, еквівалентним товарообміном та раціональною реінвестицією додаткової вартості у виробництво до середньої норми прибутку, оптимальним чином упорядковує розширене відтворення виробництва в суспільних інтересах.

В результаті – економічна стабільність та помірне зростання.

Практичну успішність економічної політики забезпечує грошова система, що базується на трудозатратно-вартісній основі, за умови приросту грошової маси в унісон темпам економічного зростання (приросту реального ВВП). Один із можливих варіантів такої системи наднаціонального рівня в умовах глобалізації – «Зерновалютний стандарт – WES», на який мають рівнятися національні фінанси.

Мета економічної стратегії держави на засадах політекономічного монетаризму: при максимумі контролю над грошовою емісією, проявляти мінімум втручання в економіку, надаючи бізнесу максимально сприятливих можливостей для продуктивної самореалізації. Упереджуючи в той же час найменші прояви паразитизму та марнотратства. В цьому, на думку автора, суть ефективного макроекономічного управління та успішної стратегії економічного розвитку.

Список використаної літератури

1. Фридман М. Количественная теория денег [Електронний ресурс] / М. Фридман. – Режим доступу: <http://ek-lit.narod.ru/fridsod.htm>
2. Базилевич В.Д. Історія економічних вчень (2005) [Електронний ресурс] / В.Д. Базилевич. – Режим доступу: <https://library.if.ua/book/39/2906.html>

3. Моисеев С.Р. Ренессанс монетаризма: чем жила знаменитая теория в 2000-2018 годах [Электронный ресурс] / С.Р.Моисеев. – Режим доступа: <http://institutiones.com/theories/3103-renessans-monetarizma.html>

4. Кавицкая И.Л. Институциональный подход к макроэкономическому анализу [Электронный ресурс] / И.Л. Кавицкая. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/institutsionalnyu-podhod-k-makroekonomicheskomu-analizu>

5. Геец В.М. Выход из кризиса (размышления над актуальным в связи с прочитанным) / В.М. Геец, А.А. Гриценко // Экономика Украины. – 2013. – № 6. – С. 4-19.

6. Вокруг света. Сколько всего в мире денег? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vokrugsveta.ru/quiz/215270/>

7. Institute of International Finance. Global Debt Monitor. 2019 [E-resource]. – Available at: <https://www.iif.com/Publications>

8. Энциклопедия по экономике. Оптимальный темп инфляции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economy-ru.info/info/91064/>

9. The Daily Gold. Цена на золото – вечно меняющееся мерило [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goldenfront.ru/articles/view/cena-na-zoloto-v-dollarah-ssha-vechno-menyayusheesya-merilo/>

10. Растянников В.Г. Урожайность хлебов в России [Электронный ресурс] / В.Г. Растянников, И.В. Дерюгина. – Режим доступа: http://statehistory.ru/books/Rastyannikov-V-G---Deryugina-I-V-_Urozhaynost-khlebov-v-Rossii/

11. ChartsBin. Historical Crude Oil prices [E-resource]. – Available at: <http://chartsbin.com/view/oau>

12. Mitchell B. Ending food price speculation [E-resource]. – Available at: <http://bilbo.economicoutlook.net/blog/?p=34609&cpage=1>

13. Chefurka P. How tight is the link between Oil, Food and Population? [E-resource]. – Available at: <https://permaculturenews.org/2013/02/02/how-tight-is-the-link-between-oil-food-and-population/>

14. Махинько В.М. Норми споживання хліба в різних країнах з погляду задоволення основних потреб організму [Електронний ресурс] / В.М. Махинько, Л.В. Махинько. – Режим доступа: <https://docplayer.net/41416647-Normi-spozhyvannya-hliba-v-riznih-krayinah-z-poglyadu-zadovolennya-osnovnih-potreb-organizmu-mahinko-v-m.html>

15. Вишнеvский А. Можно ли накормить весь мир? [Электронный ресурс] / А. Вишнеvский. – Режим доступа: http://www.val--s.narod.ru/gl_visnevsky.htm

16. Larsen J. Grain Harvest [E-resource]. – Available at: http://www.earth-policy.org/indicators/C54/grain_2012

17. Heijden A. Amazing maize... [E-resource]. – Available at: <http://wergosum.com/amazing-maize/>
18. Francis P. World livestock an asset not a threat to human food availability [E-resource]. – Available at: <http://www.moffittsfarm.com.au/2018/01/19/world-livestock-an-asset-not-a-threat-to-human-food-availability/>
19. Roser M. Yields vs. Land Use: How the Green Revolution enabled us to feed a growing population [E-resource]. – Available at: <https://ourworldindata.org/yields-vs-land-use-how-has-the-world-produced-enough-food-for-a-growing-population>
20. UK Parliament Website. The Global Challenges [E-resource]. – Available at: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmselect/cmenvfru/213/21304.htm>
21. Iowa State University. World Grain Production and Consumption [E-resource]. – Available at: <http://www.fapri.iastate.edu/kcreview99/presentations/KC%20ReviewGrains/sld013.htm>
22. Iowa State University. World Food Grain Per Capita Consumption [E-resource]. – Available at: <http://www.fapri.iastate.edu/kcreview99/presentations/KC%20ReviewGrains/sld015.htm>
23. Кернасюк Ю. Світовий ринок зерна: попит і пропозиція [Електронний ресурс] / Ю. Кернасюк. – Режим доступу: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/9352-svitoviy-rynok-zerna-popyt-i-propozytsiia.html>
24. Агровестник. Мировой рынок пшеницы, роль и место России на этом рынке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agrovesti.net/lib/industries/cereals/mirovoj-rynok-pshenitsy-rol-i-mesto-rossii-na-etom-rynke.html>
25. Jamieson C. The IGC Offers a Glimmer of Hope for 2016/17 Wheat Markets [E-resource]. – Available at: <https://www.dtnpf.com/agriculture/web/ag/perspectives/blogs/canada-markets/blog-post/2016/01/21/igc-offers-glimmer-hope-201617-wheat>
26. FAO. Prospects by Major Sector. Developing countries will become more dependent on imports [E-resource]. – Available at: <http://www.fao.org/docrep/004/y3557e/y3557e08.htm>
27. IGC. World Total – Total Grains. Supply & Demand [E-resource]. – Available at: <https://www.igc.int/en/markets/marketinfo-sd.aspx>
28. Статистика и аналитика. Обзор рынка пшеницы – USDA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.idk.ru/analytics/428234>
29. ResearchGate. Total and per capita agricultural production [E-resource]. – Available at: https://www.researchgate.net/figure/Total-and-per-capita-agricultural-production_fig3_252356344

30. ФАО. Совместный пресс-релиз ФАО и ОЭСР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/news/story/ru/item/980157/icode/>
31. Eschenbach W. The Long View of Feeding the Planet [E-resource]. – Available at: <https://wattsupwiththat.com/2011/06/09/41401/>
32. The Economist. More valleys than hills [E-resource]. – Available at: <https://www.economist.com/graphic-detail/2014/01/09/more-valleys-than-hills>
33. OECD-FAO Agricultural Outlook. Overview of the OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025 [E-resource]. – Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2016-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2016-4-en
34. Empiricist D. 8 February 2011 – Grain drain [E-resource]. – Available at: <http://diehardempiricist.blogspot.com/2012/03/8-february-2011-grain-drain.html>
35. Wikimedia. Brent Spot monthly [E-resource]. – Available at: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brent_Spot_monthly.svg
36. The Atlas. Food vs Oil [E-resource] – Available at: <https://www.theatlas.com/charts/41sWf17nx>
37. The Atlas. Change in real oil and grain prices [E-resource]. – Available at: <https://www.theatlas.com/charts/NJ6rw8Pcx>
38. FAO. Prospects for aggregate agriculture and major commodity groups [E-resource]. – Available at: <http://www.fao.org/docrep/005/y4252e/y4252e05.htm>
39. International Grains Council [E-resource]. – Available at: <https://www.igc.int/en/default.aspx>
40. ФАО. Положение с продовольствием в мире. Индексы цен ФАО на продовольствие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>
41. МНИАП. Мировой рынок зерновых [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://мниап.рф/analytics/Мировой-рынок-зерновыh/>
42. OECD-FAO Agricultural Outlook. Overview of the Agricultural Outlook 2017-2026 [E-resource]. – Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2017-4-en
43. Duxton Asset Management. S&P GSCI Agriculture Inflation-Adjusted Index [E-resource]. – Available at: <http://www.xirlynx.com/edm/duxtion/report/edm.html>
44. Batterham R. The Critical Importance of Innovation for the Future of Coal [E-resource]. – Available at: <http://cornerstonemag.net/the-critical-importance-of-innovation-for-the-future-of-coal/>
45. Discovered. Ямайская валютная система [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://discovered.com.ua/glossary/yamajskaya-valyutnaya-sistema/>

References

1. Friedman, M. (1956). *Kolichestvennaya teoriya deneg* [The Quantitative Theory of Money]. [online] Available at: <http://ek-lit.narod.ru/fridsod.htm>
2. Bazilevich, V. (2005). *Istoriya ekonomichnikh vchen'* [History of economic thought]. [online] Available at: <https://library.if.ua/book/39/2906.html>
3. Moiseev, S. (2018). *Renesans monetarizma: chem zhila znamemitaya teoriya v 2000-2018 godakh* [Renaissance of monetarism: what lived the famous theory in the years 2000-2018]. [online] Available at: <http://institutiones.com/theories/3103-renessans-monetarizma.html>
4. Kavitskaya, I. (2013). *Institutsional'nyj podkhod k makroekonomicheskomu analizu* [Institutional Approach to Macroeconomic Analysis]. [online] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/institutsionalnyy-podhod-k-makroekonomicheskomu-analizu>
5. Geyets, V. and Gritsenko, A. (2013). *Vykhod yz kryzysa (razmyshleniya nad aktualnym v svyazy s prochyttannym)* [Out of the crisis (reflections on topical due to read)]. *Ekonomika Ukrainy*, 6, pp. 4-19.
6. Vokrugsveta.ru, (2016). *Vokrug sveta. Skol'ko vsego v mire deneg?* [Around the world. How much money in the world?]. [online] Available at: <http://www.vokrugsveta.ru/quiz/215270/>
7. Iif.com, (2019). *IIF, Institute of International Finance, Global Debt Monitor* [online] Available at: <https://www.iif.com/Publications>
8. Encyclopedia of economics. (1996). *Optimal'nyj temp inflyatsii* [The optimal rate of inflation]. [online] Available at: <http://economy-ru.info/info/91064/>
9. Goldenfront.ru, (2013). *Tsena na zoloto – vechno menyayushcheesya merilo* [The price of gold is always a changing measure]. *The Daily Gold*. [online] Available at: <https://goldenfront.ru/articles/view/cena-na-zoloto-v-dollarah-ssha-vechno-menyayushcheesya-merilo/>
10. Rastyannikov, V. and Deryugina, I. (2009). *Urozhajnost' khlebov v Rossii* [The yield of bread in Russia]. [online] Available at: http://statehistory.ru/books/Rastyannikov-V-G---Deryugina-I-V-_Urozhajnost-khlebov-v-Rossii/
11. Chartsbin.com. *Historical Crude Oil prices*. [online] Available at: <http://chartsbin.com/view/oau>
12. Mitchell, B. (2016). *Ending food price speculation* [online] Available at: <http://bilbo.economicoutlook.net/blog/?p=34609&cpage=1>
13. Chefurka, P. (2013). *How tight is the link between Oil, Food and Population?* [online] Available at: <https://permaculturenews.org/2013/02/02/how-tight-is-the-link-between-oil-food-and-population/>

14. Makhyn'ko, V. and Makhyn'ko, L. (2010). *Normy spozhyvannya khliba v riznykh krainakh* [Norms of consumption of bread in different countries]. [online] Available at: <https://docplayer.net/41416647-Normi-spozhyvannya-hliba-v-riznih-krayinah-z-poglyadu-zadovolennya-osnovnih-potreb-organizmu-mahinko-v-m.html>
15. Vishnevskij, A. (2002). *Mozhno li nakormit' ves' mir?* [Is it possible to feed the whole world?]. [online] Available at: http://www.val--s.narod.ru/gl_visnevsky.htm
16. Larsen, J. (2012). Grain Harvest. [online] Available at: http://www.earth-policy.org/indicators/C54/grain_2012
17. Heijden, A. (2014). Amazing maize... [online] Available at: <http://wergosum.com/amazing-maize/>
18. Francis, P. (2018). *World livestock an asset not a threat to human food availability*. [online] Available at: <http://www.moffittsfarm.com.au/2018/01/19/world-livestock-an-asset-not-a-threat-to-human-food-availability/>
19. Roser, M. (2017). *Yields vs. Land Use: How the Green Revolution enabled us to feed a growing population*. [online] Available at: <https://ourworldindata.org/yields-vs-land-use-how-has-the-world-produced-enough-food-for-a-growing-population>
20. Publications.parliament.uk, (2009). *UK Parliament Website. The Global Challenges*. [online] Available at: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmselect/cmenvfru/213/21304.htm>
21. Fapri.iastate.edu. *Iowa State University. World Grain Production and Consumption*. [online] Available at: <http://www.fapri.iastate.edu/kcreview99/presentations/KC%20ReviewGrains/sld013.htm>
22. Fapri.iastate.edu. *Iowa State University. World Food Grain Per Capita Consumption*. [online] Available at: <http://www.fapri.iastate.edu/kcreview99/presentations/KC%20ReviewGrains/sld015.htm>
23. Kernasyuk, Yu. (2018). *Svitoviy rynek zerna: popyt i prupozytsiya* [World grain market: supply and demand]. [online] Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/9352-svitoviyi-rynok-zerna-popyt-i-propozytsiia.html>
24. Agrovesti.net, (2016). *Agrovestnik. Mirovoj rynek pshenitsy, rol' i mesto Rossii na etom rynke* [World wheat market, the role and place of Russia in this market]. [online] Available at: <https://agrovesti.net/lib/industries/cereals/mirovoj-rynok-pshenitsy-rol-i-mesto-rossii-na-etom-rynke.html>
25. Jamieson, C. (2016). *The IGC Offers a Glimmer of Hope for 2016/17 Wheat Markets*. [online] Available at: <https://www.dtnpf.com/agriculture/web/ag/perspectives/blogs/canada-markets/blog-post/2016/01/21/igc-offers-glimmer-hope-201617-wheat>

26. Fao.org, (2018). *FAO. Prospects by Major Sector. Developing countries will become more dependent on imports.* [online] Available at: <http://www.fao.org/docrep/004/y3557e/y3557e08.htm>
27. Igc.int, (2019). *IGC. World Total – Total Grains. Supply & Demand.* [online] Available at: <https://www.igc.int/en/markets/marketinfo-sd.aspx>
28. Stat.idk.ru, (2017). *Statistika i analitika. Obzor rynka pshenitsy – USDA* [Statistics and analytics. Wheat Market Review - USDA]. [online] Available at: <http://stat.idk.ru/analytics/428234>
29. Researchgate.net, (2006). *Total and per capita agricultural production.* [online]. Available at: https://www.researchgate.net/figure/Total-and-per-capita-agricultural-production_fig3_252356344
30. Fao.org, FAO. *Sovmestnyj press-reliz FAO i OESR* [Joint Press Release of FAO and OECD]. [online] Available at: <http://www.fao.org/news/story/ru/item/980157/icode/>
31. Eschenbach, W. (2011). *The Long View of Feeding the Planet.* [online] Available at: <https://wattsupwiththat.com/2011/06/09/41401/>
32. Economist.com, (2014). *The Economist. More valleys than hills.* [online] Available at: <https://www.economist.com/graphic-detail/2014/01/09/more-valleys-than-hills>
33. Oecd-ilibrary.org, (2016). *OECD-FAO Agricultural Outlook. Overview of the OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025.* [online] Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2016-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2016-4-en
34. Empiricist, D. (2012). *8 February 2011 – Grain drain* [online] Available at: <http://diehardempiricist.blogspot.com/2012/03/8-february-2011-grain-drain.html>
35. Commons.wikimedia.org, (2016). *Wikimedia. Brent Spot monthly* [online] Available at: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brent_Spot_monthly.svg
36. Theatlas.com. *The Atlas. Food vs Oil.* [online] Available at: <https://www.theatlas.com/charts/41sWf17nx>
37. Theatlas.com. *The Atlas. Change in real oil and grain prices.* [online] Available at: <https://www.theatlas.com/charts/NJ6rw8Pcx>
38. Fao.org. *FAO. Prospects for aggregate agriculture and major commodity groups.* [online] Available at: <http://www.fao.org/docrep/005/y4252e/y4252e05.htm>
39. Igc.int, (2019). *International Grains Council.* [online] Available at: <https://www.igc.int/en/default.aspx>
40. Fao.org, (2019). *FAO. World Food Situation. FAO Food Price Index.* [online] Available at: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>
41. Мниап.рф, (2016). *MNIAP. Mirovoj rynek zernovyh* [World cereal market]. [online] Available at: <http://мниап.рф/analytics/Mirovoj-rynok-zernovyh/>

42. Oecd-ilibrary.org, (2016). *OECD-FAO Agricultural Outlook. Overview of the Agricultural Outlook 2017-2026*. [online] Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/agr_outlook-2017-4-en

43. Xirlynx.com. *Duxton Asset Management. S&P GSCI Agriculture Inflation-Adjusted Index*. [online] Available at: <http://www.xirlynx.com/edm/duxtion/report/edm.html>

44. Batterham, R. *The Critical Importance of Innovation for the Future of Coal*. [online] Available at: <http://cornerstonemag.net/the-critical-importance-of-innovation-for-the-future-of-coal/>

45. Discovered.com.ua, (2017). *Discovered. Yamajskaya valyutnaya sistema [Jamaican currency system]*. [online] Available at: <http://discovered.com.ua/glossary/yamajskaya-valyutnaya-sistema/>

Ognevoj V., pensioner

The labor-cost basis of monetarism. Wheat Exchange Standard (WES)

The article deals with the synthesis of the theory of labor value and quantitative theory of money, the reincarnation of monetary doctrine on the basis of the labor theory of value, puts the monetary system on the labor-intensive foundation of material production. And this, first of all, is a solid currency. Based on the IGC-Wheat market valuation, the supranational monetary system, the Wheat Exchange Standard (WES), is proposed. The methodological toolkit of the study is classical (Marxist) political economy, namely: labor theory of value and the theory of added value. – As the basis of research. Plus a quantitative theory of money is a monetarist doctrine. In methodological synthesis - the monetary economy of political economy. Integration of the quantitative theory of money into the theory of labor value in the presence of a monetary system “Wheat Exchange Standard” transforming the Political Economy from theoretical abstraction into a applied economic science, while fully absorbing the rest of modern directions and trends in the field of economic sciences, in particular - the marginalism which is dominant now. Author's research seeks to scientifically substantiate the quantitative theory of money, putting it on a time-consuming basis, in the context of which the idea of the Wheat Exchange Standard (WES) will be proposed. In practical “Wheat Exchange Standard – WES” is a challenge to the modern system “Special Drawing Rights – SDR”. The monetarism of the currency system WES must balance the world's finances on the basis of the parity of the cost and money. By bringing the money supply to the size of the global value base, national economies should be given the opportunity to unobstructed self-realization based on *laissez-faire* principle in accordance with the law of value.

Key words: law of value, monetarism, wheat exchange standard - WES.

Огневой В.В., пенсионер

Трудо-стоимостная основа монетаризма. Зерновалютный стандарт - WES

В статье предложен синтез теории трудовой стоимости и количественной теории денег через реинкарнацию монетарной доктрины на базе трудовой теории стоимости, что позволяет обеспечить прочную привязку денежной системы к трудозатратной сущности материального производства. На основе рыночной оценки эталонного «IGC-зерна», как единицы стоимости, предлагается наднациональная денежная система – Зерновалютный стандарт WES. Методологическим инструментарием выступает классическая (марксистская) политэкономия, а именно: трудовая теория стоимости и теория прибавочной стоимости, которую усиливает количественная теория денег как монетарная доктрина. Органическое интегрирование количественной теории денег в теорию трудовой стоимости при наличии

денежной системы Зерновалютного стандарта WES усиливает политическую экономию как полноценную прикладную экономическую науку, при полном одновременно поглощении остальных направлений и течений в сфере экономических наук, прежде всего, – доминирующего ныне «маржинализма». В практическом измерении «Зерновалютный стандарт – WES» выступает вызовом современной системе «SDR». Политэкономический монетаризм на основе валютной системы WES призван сбалансировать мировые финансы на основе денежно-стоимостного паритета. Сведя на глобальном уровне денежную массу к величине стоимостной базы, следует предоставить национальным экономикам возможность беспрепятственной самореализации по принципу «laissez-faire» согласно закону стоимости.

Ключевые слова: закон стоимости, монетаризм, зерновалютный стандарт WES.

Рекомендована до публікації 15.11.2019 р.

Надійшла до редакції 15.03.2019 р.